

Національна спілка краєзнавців України
Черкаська обласна організація

Гоцуляк В. В.

доктор історичних наук, професор
(до 70-річного ювілею)

**ВИБРАНІ СТУДІЇ.
БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК**

Черкаси - 2018

УДК 016 : 001.31 : 37.01 (092) Гоцуляк

Г 74

Рецензенти:

д-р іст. наук, професор О. П. Тригуб
д-р іст. наук, професор О. Ф. Нікілєв

Редактори:

д-р іст. наук, професор А. Ю. Чабан,
канд. іст. наук, професор В. М. Мельниченко

*Рекомендовано до друку Рішенням Правління Черкаської
обласної організації Національної спілки краєзнавців України
(Протокол № 4 від 5 грудня 2018 р.)*

**Г74 Гоцуляк В. В. доктор історичних наук, професор
(до 70-річного ювілею). Вибрані студії. Бібліографічний
показчик (1990-2018). – Черкаси : Вид-во ФОП
Гордієнко Є. І., 2018. – 352 с.**

ISBN

Це видання, підготовлено в рік 70-літнього ювілею вченого й засвідчує доробок українського історика, доктора історичних наук, професора, професора кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдан Хмельницького **Віктора Володимировича Гоцуляка**.

Широкому загалу цікаво буде дізнатися про історіософські настанови, методологію, окремі напрямки творчості, життєвий шлях, сучасний науковий доробок, у тому числі, перелік наукових студій відомого українського науковця, історика та історіографа, відгуки, цитування й посилання на його праці.

Для науковців, учених, викладачів, студентів та фахівців у галузі історичної науки.

**УДК 016 : 001.31: 37.01 (092) Гоцуляк
Г 74**

ISBN

**© Гоцуляк В. В., 2018
© НСКУ ЧОО, 2018**

ПЕРЕДМОВА

Для розуміння громадськості, друзями, колегами однодумцями, студентами і тих, хто цікавиться освітянським, науковим творчим шляхом, еволюцією поглядів українського історика та історіографа вченого-грушевськознавця **Гоцуляка Віктора Володимировича** пропонується це видання. У книзі підведений певний підсумок освітянського і наукового ужитку за період (1976-2018 рр.). Загальний науковий доробок вченого складає понад 320 публікацій. Матеріали видання інформують науковий, освітянський та студентський загал про сучасні напрацювання ювіляра в галузях історичної науки, науково-дослідній та педагогічній роботі. Утім, поза увагою залишилися постійні виступи вченого з доповідями, повідомленнями на багатьох наукових конференціях, симпозіумах, міжнародних, всеукраїнських та регіональних форумах.

Матеріали видання систематизовані у таких розділах:

- *Слово про 70-річний ужинок ювіляра колег і студентів.*
- *Вибрані студії професора В. В. Гоцуляка.*
- *Бібліографічний покажчик
“Гоцуляк Віктор Володимирович”:*
 - *Основні дати життя і діяльності В. В. Гоцуляка;*
 - *Основні курси, які викладає В. В. Гоцуляк;*
 - *Матеріали про В. В. Гоцуляка і посилання на його праці;*
 - *Сучасний науковий доробок. Хронологічний покажчик
друкованих праць (1990-2018);*
 - *Автореферати дисертацій;*
 - *Рукописні праці;*
 - *Відгуки на дисертацію та автореферат В. В. Гоцуляка;*
 - *Видання за редакцією В. В. Гоцуляка;*
 - *Праці за рецензуванням В. В. Гоцуляка;*
 - *Наукове керівництво В. В. Гоцуляка;*
 - *Дисертації захищені за опонуванням В. В. Гоцуляка;*
 - *Відгуки В. В. Гоцуляка на автореферати дисертацій;*
 - *Виступи В. В. Гоцуляка на засіданнях спеціалізованої вченої
ради К 73.053.01.*

Висловлюємо подяку О. М. Абразумовій за частину вступного слова й підбірку матеріалів про ювіляра Л. І. Синявській і О. З. Силки за надання окремих бібліографічних матеріалів.

Віктор Володимирович Гоцуляк

доктор історичних наук, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університете імені Б. Хмельницького

СЛОВО ПРО 70-РІЧНИЙ УЖИНОК ЮВЕЛЯРА: КОЛЕГ, ОДНОДУМЦІВ І СТУДЕНТІВ

Ю. А. МИЦИК (д. і. н., проф.), О. М. АБРАЗУМОВА (к. і. н., доц.)

ШТРИХИ БІОГРАФІЇ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ВІКТОРА ВОЛОДИМИРОВИЧА ГОЦУЛЯКА

*Для розуміння сьогодення цього дня
треба знати минуле, в якому закладено
й майбутнє народу.*

Ярослав Дашкевич

Ось уже 35 років історія колективу історичного факультету тепер навчально-наукового інституту історії і філософії та всього колективу Черкаського державного педагогічного інституту, державного університету, а нині національного університету імені Богдана Хмельницького органічно пов'язана з ім'ям Віктора Володимировича Гоцуляка.

В. В. Гоцуляк по праву належить до плеяди професійних дослідників і краєзнавців міста Черкаси та всієї України. Яскравим свідченням цього є його наукові ступені (кандидат історичних наук 1980 р.) та вчені звання (доцент 1986 р.), а головне лише науковий доробок, котрий налічує близько 270 наукових і навчально-методичних праць.

Він став – доктором історичних наук (1999 р.), професором (2001 р.), багатолітній викладач університету, історичного факультету, навчально-наукового інституту історії і філософії (з 1983 р.), відомий учений, талановитий фахівець, знавець нової і новітньої історії та історіографії історії України, знаний грушевськознавець історик аграрної історії, член міжнародної асоціації грушевськознавців, Національної спілки краєзнавців України (з 2008 р.), член Наукового товариства істориків-аграрників, заступник голови осередку Наукового товариства ім. Т. Шевченка у м. Черкаси, директор музею історії Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького.

Учений нагороджений медаллю „За військову доблесть”, знаком Міністерства освіти і науки України „Петро Могила”, значком „Відмінник народної освіти”, численними грамотами, активний учасник художньої самодіяльності. Його світлина розміщена у галереї портретів докторів наук, професорів Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Він нагороджений

почесними грамотами, у тому числі, Черкаської обласної ради та облдержадміністрації та м. Черкаси.

18 серпня 2018 р. виповнилося 70 років від дня народження відомого в Україні і невтомого подвижника вітчизняної історичної науки Віктора Володимировича Гоцуляка.

Про нього написано наукові розвідки, до 60-річчя з дня народження виданий змістовний „Бібліографічний покажчик” його праць (2008 р.) у якому професор В. М. Мельниченко подав розгорнутий нарис життєвого та творчого шляху вченого. Такі українські вчені, як доктори історичних наук, професори – Я. Р. Дашкевич, О. І. Гуржій, С. І. Світленко, О. М. Мовчан, А. Ю. Чабан висвітлили чимало аспектів його життєдіяльності та внесок у розвиток вищої історичної освіти України, нагромадження наукових знань у галузі історії України, української історіографії, грушевськознавства, музеєзнавства та краєзнавства Черкащини.

В. В. Гоцуляк є членом спеціалізованої вченого ради Д 73.053.01 у Черкаському національному університеті ім. Богдана Хмельницького, під його керівництвом захищено три кандидатські дисертації та готуються нові кандидати історичних наук.

З огляду на доцільність підведеного певного підсумку, схарактеризуємо найбільш важливі віхи життя та творчої діяльності Віктора Володимировича Гоцуляка.

Народився 18 серпня 1948 р. в м. Дніпропетровську (тепер Дніпро) а точніше у приміському районі, поблизу відомої з часів Б. Хмельницького Кодацької фортеці в робітничій сім'ї. Його дід – Роман Іванович, батько Володимир Іванович і матір – Марія Романівна працювали на металургійному заводі названого в радянські часи ім. Г. І. Петровського. На мальовничих берегах могутнього широкого Дніпра прийшло його дитинство.

15-річний юнак вирішив продовжити справу свого роду і за комсомольською путівкою вступив до модельного відділення фасонно-ливарного цеху учнем модельника, а потім „ударно” працював модельником 4-го розряду. За активну трудову та громадську діяльність ще на заводі був прийнятий у кандидати члени партії. Одночасно здобув середню освіту, закінчивши школу робітничої молоді, грав в заводському оркестрі, активно займався спортом. Ще до служби у рядах армій мав уже 10 стрибків з парашутом. Військову службу проходив у повітряно-десантних військах, був нагороджений медаллю „За військову доблесть”. Має понад 100 прижків з парашутом.

Ще на шкільній парті його приваблювала історія і коли він, побував у Парижі, де разом з іншими молодими музикантами оркестру дитячої студії Дніпропетровської обласної філармонії успішно виступив на молодіжному фестивалі оркестрів, повернувшись до занять із захопленням слухав розповіді учителя історика про культуру

Франції XVIII–XIX ст. і розповідав учням про музейні комплекси Версалью та картинні галереї які йому довелося відвідати. Армія гартувала не лише фізично, а й ще раз переконувала у необхідності освіти. Молодий десантник перечитав майже усі історичні книжки не лише бібліотеки частини у якій служив, але й гарнізонного книгосховища.

Повернувшись з лав армії В. В. Гоцуляк здійснив свою мрію, продовжив навчання, склав іспити і вступив на історичний факультет Дніпропетровського державного (ДДУ), а тепер національного університету ім. Олеса Гончара.

Високий професійний рівень і вимогливість професорсько-викладацького складу факультету поєднувалися в них з довірою й повагою до студентів, значна частина яких мала вже певний життєвий досвід, армійський і виробничий стаж. Керівництво факультету вміло використовувало ці якості молоді для організації дійового студентського самоуправління, підвищення якості навчально-виховного процесу. В. В. Гоцуляк вже тоді користувався авторитетом і повагою серед студентів та викладачів університету, вів активну громадську діяльність та займався спортом.

На першому і другому курсах захопився практичною археологією. Активно досліджував пам'ятки ямної культури які знаходили в курганах, що досліджувалися археологами університету на чолі з проф. І. Ф. Ковальновою під час будівництва каналу Дніпро-Донбас.

За людяність уважність і чутливе ставлення до студентів, розуміння їх проблем й повсякденних турбот був обраний старостою курсу. Віктор Володимирович намагався активізувати та урізноманітнити громадську діяльність студентів, спрямувати її в творче русло. Саме завдяки ентузіазму останніх, які відпрацювали декілька тисяч людино-годин на будівництві будинку для викладачів університету по вул. Козакова піднеслась у небо 10-поверхова споруда. Студенти, працюючи у денний час, клали перекриття, виконували будівельні роботи, а вечорами після 18.00 слухали лекцій й відвідували семінарські заняття.

Ніхто навіть не нарікав на складні умови тодішнього студентського життя тільки сильніше зміцнювалася їх дружба. В. В. Гоцуляк активно залучився і до діяльності студентського наукового товариства. У 1975/76 навчальному році посів друге і перше місце у Всесоюзному і республіканському конкурсах студентських наукових робіт. Вів активну архівну роботу досліджуючи документи, архівні матеріали інститутів і університетів Дніпропетровщини. Захоплення минулим, подвоєне набуттям знань у відомих учених-істориків історичного факультету переросло в справу оприлюднення цікавих сповіщень, виступів на засіданнях студентського наукового гуртка.

В студентські роки здійснив перші спроби підготовки й опрулюднення лекцій у середовищі учнівської, студентської молоді, трудящих міста та області (влітку після третього курсу працював позаштатним лектором обласної комсомольської організації).

Поступово студентського наукове життя цілком закономірно трансформувалось у цілеспрямовану, систематичну професійну діяльність на ниві дослідження вітчизняного минулого національного та регіонального масштабів, яка продовжується ось уже впродовж тридцяти п'яти років.

Дипломну роботу присвятив діяльність вузів міста Дніпропетровська з виховання студентської молоді у 1970-1975 роках, в тому числі її участі у третьому трудовому семестрі. Неодноразово нагороджувався почесними відзнаками і серед них: 12 червня 1975 р. за рішенням ректорату і комітету комсомолу ДДУ його батьки отримали почесну фотографію сина, за відмінне навчання і активну участь у громадському житті Дніпропетровського державного університету.

Отримавши диплом з відзнакою, Віктор Володимирович рекомендований до аспірантури зі спеціальністю „Історія”. Варто зазначити, що під час навчання на історичному факультеті Дніпропетровського державного університету молодий історик слухав лекції поважних корифеєв історичної науки, які приїдали до тодішнього Дніпропетровська з академічних наукових установ та Ермітажу та читали лекції з світової, європейської, російської історії та культури.

Тут також визначився й головні напрями: історичні, джерельні та історіографічні дослідження, селянознавча проблематика до якої активно залучали студентів доценти та такі професори факультету, як Д. І. Пойда, І. Ф. Ковальова, М. П. Ковальський, В. Я. Борщевський, А. М. Черненко, В. В. Іваненко та інші авторитетні вчені. Так розпорядилася доля, що В. В. Гоцуляк став аспірантом д. і. н. професора А. М. Черненка, який активно досліджував різні аспекти революційної еміграції з Росії у тому числі більшовистської на чолі з В. Леніним.

Лише за два роки тобто достроково, завдяки невгамовному дослідницькому зав'язттю і науковій працездатності, В. В. Гоцуляк підготував низку статей, які друкувалися у престижних наукових виданнях того часу, у тому числі й на сторінках „Українського історичного журналу”, та завершив кандидатську дисертацію присвячену історіографії соціал-демократичної і більшовистської еміграції (1900 – березень 1917 рр.).

Через те, що закінчилися повноваження Вченої ради та її склад підлягав затвердженню в Москві довелося певний час чекати і лише у березні 1980 р. відбувся успішний захист дисертації. Провідною організацією тоді виступив Інститут підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук Ленінградського державного університету. Першим опонентом був призначений доктор історичних наук,

професор, завідувач кафедрою суспільних дисциплін Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук Московського державного університету С. В. Шестаков – один із провідних вчених країни, який досконало вивчав історіографію Лютневої революції 1917 р. в Росії.

В. В. Гоцуляк став одним з перших кандидатів історичних наук з числа тих, хто вже в Дніпропетровському університеті сформувалися як учні відомої школи істориків соціал-демократичної еміграції з Росії, якою керував доктор історичних наук, професор А. М. Черненко.

Зараз, зі зміною методологічної парадигми, подібні дослідження деякі науковці вважають анахронізмом. Утім історія революційної еміграції з Росії та й з України в повному іновачіно-світлоглядному вимірі базуюча на архівних джерелах і масиві документальних матеріалів та науковій літературі у суто науковому вимірі так і не написана. Можна критикувати автора за перебільшення ролі Леніна, більшовистської еміграції, але учений підготувавши історіографічну працю, мав досліджувати масив саме цієї літератури, спиратися на багатющі архіви де розміщені дореволюційні фонди, ознайомлюватися з автографами так званих „антимарксистів”: В. П. Махновця, П. Б. Аксельрода, Ф. І. Гуревича, Н. М. Жорданія, С. С. Зоріна, Л. О. Мартова А. В. Луначарського, І. О. Рожанова, М. Е. Равич та ін., матеріалами конференції закордонних соціал-демократичних організацій, нарад закордонних секцій РСДРП. Він сумлінно опрацював праці закордонних авторів В. Ульбрихта, У. Фостера, А. Вільямса К. Лібкнехта, В. Піка, Д. Гергієва, документи і матеріали конференцій закордонних організацій РСДРП, періодичні виданнями, і зокрема вісник „Каторга і заслання”, численні спогади, монографії, брошури, підручники й статті. Так, наприклад, дізнався про зміст листування між В. Б. Антоновичем і М. П. Драгомановим та про продуктивну діяльність останнього у роки еміграції.

Для формування історіографічних спостережень корисним було ознайомитися з масив монографій і, зокрема Ю. М. Арсеньєва, К. К. Вишняк-Вишевецького, І. М. Кривогуза, Н. В. Ершкова, Я. Р. Темкіна, Е. Я. Зазерського, А. В. Любарського, Ю. Ф. Дашкова, Я. Є. Квачева, Р. Ю. Каганової, Н. І. Крутикової, А. Ф. Іванова, Н. І. Приймак, А. П. Якушиної, М. Піанзоли, Ф. Платтена І. Табагуа, Ш. Фельда, Ф. Фревіля, плеханівською, ленінською, драгоманівською епістолярною спадщиною та іншою, у тому числі, зарубіжною літературою.

Молодий науковець дізнався про діяльність еміграційних центрів різного ідеологічного спрямування, а не лише більшовистського та зміст напрацювань їх учасників. Він проаналізував праці авторів, підготовлених в традиціях пануючої в країні ідеології та методології досліджень, які присвячували їх перебуванню соціал-демократів у багатьох європейських країнах та США. Дізнався також

про діяльність партій, партійних об'єднань у різних країнах світу, широкий робітничий та профспілкових рух.

Дворічне відрядження до Москви та Ленінграду, сумлінне опрацювання архівосховищ й бібліотечних фондів фахових закладів, у тому числі Міністерства закордонних справ СРСР, наукові консультації з провідними фахівцями та уміле керівництво роботою професором А. М. Черненком розширювало світоглядні настанови аспіранта В. Гоцуляка та дало свої позитивні результати.

Зібрані й осягнуті історіографічні джерела сформували зовсім інший, ще не відомий для громадськості образ соціал-демократичної еміграції очолюваної Леніним, який не терпів своїх опонентів. Він корінним чином відрізнявся від існуючих тоді підлакованих, і освячених КПРС образів її першого вождя й історії більшовицької еміграції до початку лютневої 1917 р. революції в Росії та Україні.

Частина науковців в Україні із засторогою сприймала подібну проблематику і бачила революційну еміграцію, як купку людей, котрі сидять в Одесі на валізах і лише чекають їх відправки на пароплавах за кордон. Деякі видавці, відмовляли аспіранту в публікації його розвідок у відповідних виданнях. Вони, саме із зазначених вище позицій, розглядали закордонну дільність соціал-демократичної еміграції. Утім потрібно було корегувати свої результати дослідження та висновки з панючими в історичній науці методологічними постулатами, з нахилом до глорифікації внеску Леніна і більшовицької еміграції у революційний рух. Разом з тим, результати роботи засвідчили зрілість дослідника, намагання привернути увагу до вивчення „білих плям” історії соціал-демократичної, у тому числі, української еміграції.

Серед висновків в дисертації молодий вчений звертав увагу на потребу спеціально дослідити діяльність російських, українських емігрантів в США, Канаді, Аргентині, проаналізувати еміграційні видання і, зокрема, зміст публікацій соціал-демократичних газет „Русько-американський робітник”, „Новий мир”, які виходили в Нью-Йорку у 1908-1909 та 1912-1918 рр. Науковець також вважав за потрібне звернутися до розробки й більш широкої і не менш важливої проблеми, як історія російської революційної, у тому числі, еміграції з України.

Не зважаючи, на те, що пройшло багато часу, але посилення на кандидатську дисертацію, її автореферат й праці В. В. Гоцуляка, і зараз густо рясніють в новітніх публікаціях. Щоб не бути голослівними зазначимо, що лише вчений – А. Я. Массов у розлогіх науковій розвідці „Австралія в Першій світовій війні” надрукованій у № 4 (27) Альманаху (СПб.: В-во Політехнічного університету, 2014. – С. 316–329 та рецензій на книгу К. Windle *Undesirable. Captain Zuzenko and the Workers of Australia and the World*. Melbourne: Australian Scholarly Publishing, 2012. 274 р. // Петербургський історичний журнал. – 2014. – № 2. – С. 279–284) двічі посилається й цитує тези з книги

А. М. Черненка і В. В. Гоцуляка „Російська революційна еміграція в Австралії (1900-1917 рр.)”. Дніпропетровськ : Дніпропетровський держ. ун-т, 1978.

У 1980-1981 рр. В. В. Гоцуляк працював викладачем у цьому ж університеті. Далі доля розпорядилася так, що був покликаний, як талановитий викладач і перспективний учений, до роботи в Дніпропетровському міському партії. Він став спершу інструктором а потім лектором у міському партії. В цей час сформувалися й розкрилися його організаційні здібності (було доручено організувати в масштабах майже мільйонного міста заходи з військово-патріотичного виховання, здійснювати керівництво роботою редакційних колективів міських газет, 24 радіо і 34 багататиражних газет. Він проводив щоквартальні наради-семінари з активом міських засобів масової інформації) та залучав журналістів до відвідування обласних семінарів редакторів обласних, міських та районних газет Дніпропетровської області . На них редактори газет м. Дніпропетровська, особливо заводів і підприємств, ділитися журналістським досвідом, звертали увагу на події в Афганістані та актуалізували виробничі питання своїх трудових колективів. В. В. Гоцуляк не лише скеровував навчання редакційних колективів, але й займався організацією лекційної роботи у місті Дніпропетровську.

В. В. Гоцуляк став активним лектором з соціально-політичної та міжнародної проблематики, щоквартально брав участь у кількадецих виїзних семінарах-практикумах лекторів Дніпропетровської області. За цей період він відвідав установи, трудові колективи Одеської, Хмельницької, Запорізької, Ужгородської областей, де виступав з лекціями серед місцевого населення і тим самим ознайомлювався зі станом соціального та економічного розвитку регіонів України.

За сімейними обставинами молодий вчений з 1983 р. переїздить до Черкас, де продовжує наукову роботу в провідному вищому навчальному закладі Шевченківського краю. Він обраний за конкурсом на посаду старшого викладача Черкаського педагогічного інституту. Молодого науковця помітили та стали запрошували до роботи (переважно читали лекції для активу районів області, на курси у обласний Будинок політосвіти, профспілкові та педагогічні курси) з громадськістю міста Черкаси та Черкаської області.

Уже в 1984 р. В. В. Гоцуляка було висунуто на посаду лектора Черкаського обкому партії й доручено курувати організаційними, навчально-виховними та лекційними заходами в масштабах області, у тому числі проводити науково-методичні семінари й конференції з лекційним активом міст та сіл Чернобаївського Уманського, Монастирищинського, Смілянського Золотонішського, Чигиринського районів Черкаської області.

Як лектор В. В. Гоцуляк зосередився на виступах з різноманітної міжнародної проблематики, висвітленні подій, які стосувалися гарячих

точок планети, загрозі ядерної війни та боротьбі за мирне розв'язання військових конфліктів. Вже на обласному рівні як лектор здійснював підготовку методично-лекційних матеріалів, навчання лекторів міст і районів, організовував відвідування ними різних областей країни, зокрема Київську, Хмельницьку, Чернігівську, Харківську та ін. Одночасно був активним лектором-міжнародником обласного товариства „Знання” України.

Однією з ділянок діяльності стала робота в обласному комітеті захисту Миру, який очолював Герой Радянського Союзу на той час професор кафедри історії Черкаського педінституту А. В. Тканко, з яким довелось В. В. Гоцуляку здійснювати різноманітні заходи серед населення області та приймати участь у зібраннях в масштабах України і особисто познайомитися й вести розмови з Б. Є. Патонем, О. Т. Гончаром, І. Ф. Драчем, В. О. Яворівським, Ф. П. Шевченком, святими отцями церкви, багатьма ректорами провідних вузів України.

Але після Чорнобильської катастрофи і оцінки ситуації, яка склалася після неї в партійних органах, які виявляли пересторогу й намагалися замовчувати наслідки радіаційного враження населення, все більше виникало бажання у В. В. Гоцуляка, не зважаючи на спокусливі пропозиції, повернутися до роботи у вузі.

У 1986 р. В. В. Гоцуляк почав працювати доцентом кафедри історії Черкаського педагогічного інституту та університету. З роками, набуваючи все більшої майстерності, він здійснює продуктивну навчальну, наукову, виховну роботу у середовищі студентів та не залишає лекторську діяльність у обласному товаристві „Знання”.

У 1996-1998 рр. переведений на посаду провідного наукового співробітника для підготовки докторської дисертації на тему: „М. С. Грушевський і українська історична наука (80-ті рр. XIX – початок XX ст.): історіографія проблеми” за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Саме на цей час припадає ознайомлення з працями та масивом діаспорної літератури і у цілому спадщиною провідних українських істориків у тому числі діаспори та, насамперед М. С. Грушевського.

Його наставниками і консультантами стали відомі вчені – професора А. М. Черненко, А. П. Реєнт, Л. О. Зашкільняк, академік О. Й. Пріцак та Я. Р. Дашкевич. На завершальному етапі підготовки дисертаційного дослідження консультантом стала досвідчений історіограф д. і. н., професор І. І. Колесник.

Зміст дисертації, автореферату, двох монографій, брошур, наукових статей високо оцінили вчені провідної установи – Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, а також – директор Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України академік М. Г. Жулинський, тодішній голова Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, член-кореспондент НАН України О. М. Романів – тоді науковий секретар НТШ, теперішній голова цієї

установи професор О. А. Купчинський, опоненти: доктори історичних наук, професори Я. Р. Дашкевич, В. С. Чишко, В. С. Савчук. Надіслали змістовні позитиви відгуки відомі вчені – Ю. А. Мицик, Ю. І. Шаповал, Т. М. Попова, Л. В. Таран та інші науковці. Захист відбувся успішно на початку липня 1999 р.

Через два роки В. В. Гоцуляк отримав вчене звання професора. Він з 1999 р. працював професором кафедри новітньої історії, з 2006 н. р. – професор кафедри історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін, з 2010 р. – професор кафедри архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, з 2015 р. працює професором кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Навчально-наукового інституту історії і філософії Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького.

Викладав історію на факультетах фізичної культури, філологічному, фізико-математичному, природничому, романо-германської філології.

З великою зацікавленістю слухали і слухають лекції професора В. В. Гоцуляка з історії України слухачі факультету підготовки і перепідготовки кадрів при Черкаському національному університеті, студенти історичного факультету (з часу його відновлення), історико-філософського факультету та тепер Навчально-наукового інституту історії і філософії з курсів: „Всесвітня історія” (спеціальність „філософія”), „Українці у світі”, „Зарубіжна історіографія історії України”, „Вітчизняна історіографія історії України”, „Історіографія історії України”, „Музеєзнавство”, спеціальні курси: „М. Грушевський і українська історична наука”, „Українська історична наука 1930-х – кінця 1980-х рр.”, „Історія суспільно-політичних вчень”. Для майбутніх магістрів В. В. Гоцуляк підготував і змістовно читає курси „Сучасна українська історіографія”, „Історіографія архівознавства”, „Методологія та організація наукових досліджень” та ін.

Сьогодні із щирим захопленням студенти факультету обчислювальної техніки, інтелектуальних та управляючих систем спеціальності „комп’ютерні науки” і „інженерія програмного забезпечення” (перший курс) сприймають лекції професора В. В. Гоцуляка з дисципліни „Історія української культури”.

Як досвідчений професор і блискучий лектор та вчений В. В. Гоцуляк органічно долучився до підготовки щонайменше 5 тисяч фахівців-істориків. Авторка цих рядків належить до студентів, які під обсяжним діапазоном його знань та інтелектуальної напруги вивчали різні напрями історіографії, слухали спеціальні курси й розширювали свої історичні знання.

З ретроспективи майже п’ятнадцяти років тому пам’ятається, як із захопленням та інтересом ми сприймали кожен лекцію доктора історичних наук й професора В. В. Гоцуляка. Кожного з нас вражали

глибина знань, вміння на яскравих фактах доступно та переконливо доносити до майбутніх фахівців ключові аспекти української історіографії, грушевськознавства, теорії та методології історичної науки. Згодом, вже працюючи викладачем, і навіть ставши кандидатом історичних наук й доцентом ловлю себе на тому, що продовжую вчитися у видатного історика – Віктора Володимировича, вести пошук історичної правди, правильно працювати з джерелами, враховувати різні погляди та гіпотези, відстоювати свою точку зору й організувати наукові дискусії тощо.

Викладацька діяльність В. В. Гоцуляка характеризується високою професійністю і ораторською майстерністю, цікавістю викладу й умінням донести до студентів історичний матеріал, доброзичливістю і щирістю у стосунках зі своїми колегами, студентами та має потужний виховний заряд. Віктор Володимирович завжди прагне донести до студентів правду про історичне минуле, ґрунтуючись на існуючих джерелах та сучасній літературі. Його виступи проникнуті патріотичною спрямованістю, уболінням за майбутнє України.

Однією з важливих ділянок діяльності професора є написання та видання методичних, навчальних посібників, курсів лекцій. Неабияку зацікавленість у викладачів, студентів викликають монографії, брошури змістовні розвідки і ґрунтовні статті а також навчально-методичні матеріали та комплекси дисциплін розроблені В. В. Гоцуляком і, особливо посібники: „Курсова робота з історії” (декілька видань і останнє 2013 р.), „Дипломна робота з історії” (2015 р.), „Магістерська робота з історії” (2014 р.) та „Кваліфікаційна робота з історії: методологія та методика підготовки й оформлення” (2018 р.).

Віктор Володимирович вже багато років керує студентським науковим гуртком „Актуальні питання історичної науки та історіографії” на якому заслуховуються доповіді і сповіщення студентів, які пізніше під керівництвом професора перетворюються у перші проби пера. За цей час досвідчений педагог багатьом студентам дав путівку в наукове життя, керуючи й рецензуючи перші статі студентів-істориків історичного факультету а тепер навчально-наукового інституту історії і філософії. Як вмілий, зрілий педагог він неодноразово призначався головою і заступником голови та членом Державної екзаменаційної комісії, готував розгорнуті, аналітичні звіти про її роботу.

В. В. Гоцуляк вносить поважний особистий внесок у розвиток науки маючи біля 320 публікацій та підготовку молоді наукової зміни. Його люблять студенти. За його керівництвом підготовлено понад 140 кваліфікаційних, дипломних та магістерських досліджень.

Лише за останній період він є співкерівником захищених кандидатських дисертацій Н. І. Бойко, В. В. Грон, керує роботою аспірантки І. М. Прилуцької, пошукача В. В. Артеменка, які успішно

склади кандидатські іспити і готують цікаві дисертаційні дослідження та наукові публікації. Магістрантка Ю. А. Романенко за рекомендацією В. В. Гоцуляка в університеті М. Опольє (Польща) успішно здійснило докторське дослідження.

Починаючи з 2004 року – і до теперішнього часу В. В. Гоцуляк виявляє велику активність із моменту створення й роботи спеціалізованих вчених рад у Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького із захисту кандидатських та докторських дисертацій зі спеціальностей „Історія України”, „Всесвітня історія” та „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”. Він сумлінно виконував обов’язки заступника голови, вченого секретаря та разових призначень на ці посади та, як член рад під час захисту кандидатських і докторських дисертацій. Наприклад як опонент та активний член він здійснив більше ста фахових виступів на засіданнях спеціалізованих вчених рад.

В. В. Гоцуляк у числі тих небагатьох вчених які стали фундаторами фахових видань Черкаського державного та національного університету і серед них: „Вісник Черкаського університету”, „Український селянин”, „Гуржівські історичні читання”, „Записки НТШ”, „Богданівські читання”. Вчений є членом їх редколегій і рецензентом більш як 60 монографій, збірників статей й матеріалів конференцій та 40 навчальних посібників. Друковані праці ювіляра відрізняються новаторством в осягненні історичних процесів й явищ, енциклопедичною насиченістю фактів й глибиною роздумів, широкою аналітичністю та синтетичністю висновків. Самовіддана і багаторічна праця відзначені численними нагородами. Він нагороджений нагрудними знаками Міністерства освіти і науки України „Відмінник освіти України” та „Петро Могила”, орденом “За заслуги” (Черкаська область).

До однієї з основних рис Віктора Володимировича є поважність та обов’язковість. Будь-яка справа, за яку береться професор Гоцуляк, безсумнівно, буде доведена до кінця й виконана вчасно та найкращим чином. У цьому весь час переконуються студенти та викладача вузу, у тому числі, захоплюючись, наприклад, його талановитим співом українських пісень. В. В. Гоцуляк також був довгий час куратором академічних груп студентів-істориків. Пам’ятається також, як ми вже випускники, зустрічали разом з ним ранок на Дніпрі після випускного вечора. Ювіляр сумлінно працює, має значні успіхи в навчально-методичній та науково-дослідній діяльності, здійснює вагомий внесок у справу підготовки висококваліфікованих фахівців, становлення та розвитку вищої освіти.

Своє 70-річчя вчений зустрів сповнений творчої наснаги, наукових задумів та планів.

Зичимо ювіляру міцного здоров’я, подальших вагомих наукових досягнень, успіхів та здійснення усіх мрій!

В. М. МИХАЙЛЮК
(д-р. іст. наук, професор)

ВНЕСОК В. В. ГОЦУЛЯКА У РОЗВИТОК ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА

Приступаючи до висвітлення спадщини будь-якого вченого, у тому числі, до ділянки творчості проф. В. В. Гоцуляка в галузі грушевськознавства, варто підходити у двох вимірах: науковому та дидактичному. У першому сенсі зазначимо, що інтерес до вивчення життя та творчості М. С. Грушевського у вченого тоді кандидата історичних наук, доцента Черкаського педагогічного інституту зародився ще коли він перебував на підвищені кваліфікації в Києві у першій половині 1993 року. Тоді він в Інституту підвищення кваліфікації викладачів вищої школи при Київському державному університеті ім. Т. Шевченка особисто познайомився з академіком О. Й. Пріцаком, який заохотив його до вивчення спадщини Михайла Грушевського і стану української історичної науки його доби.

Вчений звернув увагу науковця на історіософію та історіографію М. Грушевського. Він так запропонував детально ознайомитися зі змістом „Історії України-Руси” та слідкувати за науковими заходами, які були присвячені ювілеям М. С. Грушевського. В. В. Гоцуляк взяв участь як гость у науковій конференції „Михайло Грушевський і Західна Україна”, яка відбувалася 26-28 жовтня 1994 р. на честь – 100-річчя початку діяльності Грушевського у Львівському університеті з ініціативи Львівського державного університету ім. І. Франка, Наукового товариства ім. Т. Шевченка, Відділення історії, філософії і права НАН України, Товариства „Просвіта”.

Ще перед тим, у лекційних курсах з історії України для студентів Черкаського державного університету, В. В. Гоцуляк звертався до висвітлення життя, наукової та політичної діяльності М. Грушевського і через рік взяв участь у науковій конференції „Михайло Грушевський і львівська історична школа” проведеної 24-25 жовтня 1994 р. у Львові. Його доповідь на конференції „До оцінки львівського періоду історичної школи Грушевського та питання його подальшого вивчення українською історіографією” [1] була схвально зустрінута науковою громадськістю.

Передрукована в фаховому виданні діаспори „Українському історичнику” стаття, під такою ж назвою, заклікала, як в ній зазначив В. В. Гоцуляк, до „вивчення впливу національно-політичних і гносеологічних факторів на процес формування львівської школи М. С. Грушевського, який репрезентував неонародницький напрям в

ідеологічно-історіософській площині історичних досліджень і являв собою символ всеукраїнського єднання наукових, культурних і політичних сил до початку Першої світової війни, є нагальною потребою сучасної української науки, як і глибоке дослідження праць талановитих учнів М. С. Грушевського, котрі не тільки репрезентували, а й зцементували підвалини історичної науки у Львові” [5, 258].

Приємно відзначити, що історики – В. Тельвак та В. Педич у 2016 р. підготували змістовну монографію „Львівська історична школа Михайла Грушевського” на яку В. В. Гоцуляк у 2017 р. відгукнувся розлогою рецензією „Історіографічне та джерельне осягнення доробку Львівської школи Михайла Грушевського” [2]

Отже, починаючи з 1994-1995 рр. і по наш час, В. В. Гоцуляк систематично займається науковим грушевськознавством. Про це свідчать одні з перших його публікацій: „Історіографія проблеми: Б. Хмельницький в 1648–1657 рр.” [3], де, разом із іншою літературою, аналізується зміст „Історії України-Руси” М. Грушевського та „роль наукової спадщини М. Грушевського у вихованні історичної свідомості студентів” [4] у якій ставиться питання введення спеціального курсу для істориків присвяченого М. Грушевському і історичній науці його доби [4,15]. Напружена праця В. В. Гоцуляка над спадщиною видатного вченого, яким є М. Грушевський, дала свої наслідки: вже через рік вчений публікує низку праць, і серед них, дві монографії безпосередньо присвячені аналізу наукового спадку видатного ученого, навчальні посібники у тому числі з „Історіографії історії України”, семінарських занять та методичних матеріалів до цього курсу, де життю та творчості М. Грушевського присвячені окремі теми. У книзі „Гортаючи сторінки... Думки про „Історію України-Руси” М. Грушевського і українську історіографію 80-х років XIX – початку XX ст. : До 130-річчя з дня народження Михайла Грушевського 1866–1934” учений детально дослідив спадок видатного історика [6].

Зокрема, В. В. Гоцуляк у двох розділах детально дослідив провідні історіографічні ідеї „Історії України-Руси” проаналізував зміст цього фундаментального видання, його наукову оцінку українськими вченими та окреслив історіографію проблеми, пов’язану із висвітленням в науковій літературі стану української історичної науки, дослідженням історії України у 80-х рр. XIX – на початку XX ст. [6, 11-127; 128-214]. У висновках до монографії „Гортаючи сторінки...” В. В. Гоцуляк цілком слушно наголосив, що „сучасна наукова думка все більше рухається у напрямку відмови від відчуття провінціалізму української історіографії, розгляду її як проблемної, частини російської чи польської історичної науки, або

історії лише національно-історичної думки та витвору місцевого патріотизму” [6, 222].

Такою ж змістовою, сповненою потужною науковою рефлексією, є друга монографія В. В. Гоцуляка „Історіографічна думка про М. Грушевського і українську історичну науку його доби” [7]. У ній новими гранями засяяв історіографічний талант автора. Маючи перед собою значний масив праць, які склали наукове грушевськознавство розроблене Л. Винаром, В. В. Гоцуляк звернувся до аналізу найбільш виразних історичних праць, у яких дійсно науково, а не політично, історики підійшли до вивчення наукового спадку М. С. Грушевського та тогочасної історичної науки. Про це свідчить зміст монографії, який складається зі вступу, трьох розділів (поділених на глави), висновків та списку джерел і літератури. У першому розділі „Становлення і розвиток Грушевськознавства в історичній літературі” В. В. Гоцуляк вже у жанрі історії історіографії проаналізував це питання де, зокрема зазначив, що „грушевськознавство має свій предмет, завдання, розгалужену структуру, наукову методологію ґрунтовну джерельну базу та бібліографічну основу” [7, 25]. Учений також наголосив на необхідності глибокого джерельного опрацювання насамперед історичної спадщини вченого та необхідності у грушевськознавстві, як він зазначає: „застосовувати моделі історичного, історіографічного та біоісторіографічного дослідження” [7, 25].

В другому розділі „Загальні і конкретні проблеми стану української історичної науки кінця XIX – початку XX ст.” В. В. Гоцуляк розглянув проблему періодизації і місця української історичної науки відміченої доби, діяльність організаційних установ. Він здійснив аналіз стану української науки, історичних досліджень в наукових працях істориків [7, 27-33]. Окрему главу цього розділу вчений присвятив з’ясуванню історіографії питання: „М. Грушевський і наукові школи в українській історичній науці” [7, 50-77].

У висновках до розділу цілком правомірно автор відзначив, що „намагання приєднатися української історичної науки до світових її зразків викликало необхідність обґрунтування теоретичної моделі, що сприяє пошукам витоків наукових шкіл, їх предметних ознак, усвідомленню ваги історичних шкіл В. Антоновича, М. Грушевського, Д. Багалія...” [7, 76].

Третій розділ монографії В. В. Гоцуляка має назву „М. Грушевський як ключова постать української історичної науки на рубежі XIX і XX ст. в спеціальній літературі”. У ньому автор детально розглянув, як вирішується проблема біографії М. Грушевського в науковій літературі та, як в працях українських вчених висвітлюються його історичні погляди [7, 78-101]. Зокрема, автор у висновках до розділу вказує, що аналіз праць українських учених, присвячених

історичній творчості М. Грушевського, засвідчує процес нагромадження знань про історіософію, методологію, історичні, історіографічні концепції. У полі зору вченого знаходяться питання історичної творчості, у тому числі, антична історія, історія козаччини, національних, суспільно-політичних рухів. У сучасних вчених викликають інтерес сторінки діяльності М. Грушевського як політика у 1917-1920 рр., проблема бачення ним державної незалежності України, генеза цього питання в історіографічній концепції видатного політика та ін. ділянки його напруженої праці, суспільно-політичної та громадської діяльності. Змістовними, зваженими та об'єктивними є загальні висновки до монографії [7, 135-142].

Ці, проаналізовані нами монографії, навчальний посібник „Історія України-Руси” Михайла Грушевського: історіографія” [8] та низка змістовних статей В. В. Гоцуляка: „М. Грушевський – дослідник аграрної історії” [9], „Оцінка М. С. Грушевським наукової спадщини О. О. Потебні” [10], „Співпраця М. Грушевського та О. Кониського над хронікою життя Тараса Шевченка” [11], „Українство В. Антоновича і В. Липинського” [12], „Хмельниччина: візія Грушевського її оцінка в новітній історіографії” [13], „Погляд М. Грушевського на український історичний процес крізь призму народницької концепції історії України” [14], „Історична думка в Україні: від Антоновича до Грушевського” [15], „Грушевськознавство як складова галузь української науки” [16], „Наукове товариство ім. Т. Шевченка: історія і сучасність” [17], „125-річний ювілей флагману української науки...” [18], „Історія українського козацтва” [19] та ін., які побачили світ протягом 1996-1998 рр. стали основою підготовки змістовної докторської дисертації: „М. Грушевський і українська історична наука (80-ті рр. XIX – початок XX ст.): історіографія проблеми” захищеної у 1999 році [20].

Варто відзначити, що наукова громадськість Україні дуже позитивно зустріла підготовку роботи та публічний захист цієї дисертації В. В. Гоцуляком. Про це свідчать змістовні відгуки на автореферат та дисертацію, які отримала спеціалізована вчена рада історичного факультету Дніпропетровського (тепер Дніпровського) національного університету ім. О. Гончара. Вони надійшли від таких авторитетних вчених, як академіки М. Г. Жулинський, О. М. Романів, д. і. н., проф. Д. Д. Данилюка, Ю. А. Мицика, Ю. А. Пінчука, Т. М. Попової, О. І. Путра, Л. В. Таран, Ю. І. Шаповала та інших вчених. Позитивно оцінила зміст дисертації науковий консультант проф. І. І. Колесник. Першим опонентом на захисті дисертації, підготовленої В. В. Гоцуляком виступив відомий учений та грушевськознавець д. і. н., професор Я. Р. Дашкевич.

І надалі з усією завзятістю вже доктор історичних наук, професор В. В. Гоцуляк звертався і звертається до вивчення життя та творчості М. С. Грушевського і вносить свій доробок у розвиток сучасного грушевськознавства. Про це свідчать наступні публікації, на які ми посилаємося: „Деякі аспекти сучасної історіографії національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.” [21], „Історіографічні аспекти історії національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.” [22], „Історіографія історії України : навч. посіб. – 2-ге вид., допов.”(2001), [23] „Деякі аспекти педагогічної і виховної діяльності М. С. Грушевського” [24], „До історії історіографії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.” [25], „До освітньо-педагогічній діяльності Михайла Сергійовича Грушевського у Львові” [26], „Історіософські погляди Михайла Грушевського в науковій літературі” [27], „М. Грушевський про закордонну діяльність Михайла Драгоманова” [28], „Українська історична наука 1920-х років в оцінці Б. Крупницького” (2002) [29], „Історіографічна спадщина Дмитра Івановича Дорошенка” [30] (2003), „О. П. Оглоблин в українській історіографії” [31], „Історіографія українського козацтва” [32] (2005), „М. С. Грушевський як учений в новітній історіографії” [33], „Михайло Грушевський про соборність України в контексті минулого українського народу” [34], „О. П. Оглоблин як історіограф України” [35], „Історичні концепції Михайла Грушевського та Вячеслава Липинського: історіософський аспект” [36] (2007), „Виникнення, становлення і розвиток козакознавства” [37], „Творча біографія М. С. Грушевського: історіографічний аспект” (2008) [38], „Вивчення сучасними вченими проблеми наукової школи” [39], „Внесок Олександра Грушевського у розвиток історичної науки та архівознавства: історіографічний аспект” (2009) [40], „Методологічні аспекти історії Української революції 1917-1921 рр. у сучасних історичних та історіографічних практиках” (2012) [41], „Михайло Петрович Драгоманов – видатний діяч, мислитель, учений, педагог у сучасній українській історіографічній думці: монографія” (2013) [42], „Внесок Олександра Грушевського у розвиток архівної справи” [43], „М. С. Грушевський – видатний історик в українській історичній науці: історіографічний аспект” (2014) [44], „Діяльність Наукового Товариства імені Шевченка у міжвоєнний період (1913-1939 рр.)” (2015) [45], „Історія, її методологія і історіографія як наукові та навчальні дисципліни: навч. посіб.” [46], „М. С. Грушевський – ключова постать української історії” [47], „Сучасна історична думка про „народництво” і „державництво” М. Грушевського” [48], „Новий внесок в грушевськіяну” (2016) [49], „Сучасні інтерпретації історіографії української революції 1917–1921 рр.” (2017) [50] та ін.

Варто також зазначити, що у неодноразово перевиданих навчальних посібниках „Історіографія історії України”, „Історія українського козацтва” [51] всюди прямо, у більшості випадків, або опосередковано, в контексті вивчення творчості відомих істориків, чи окремих питань історії і української історіографії, – ми бачимо ґрунтовний авторський, переважно історіографічний аналіз і розгляд наукової спадщини М. С. Грушевського, його державної, політичної, та громадської діяльності.

Можна з упевненістю сказати, що В. В. Гоцуляк є одним із перших дослідників історії історіографії грушевськознавства. Про це, наприклад свідчить одна з останніх публікацій (більше як один друкований аркуш) „Михайло Грушевський і аграрна політика Центральної Ради у висвітленні сучасної української історіографії” (2017) [52]. У статті автор, демонструючи свою фаховість, в історіографічному аспекті простежує процес вивчення українськими вченими діяльності М. С. Грушевського, Центральної Ради в галузі проведення аграрної політики, спроб правового і законодавчого забезпечення розподілу та перерозподілу землі в УНР, в 1917-1918 рр.

В цій публікації, здійснивши ґрунтовний аналітичний аналіз праць, які побачили світ починаючи з кінця 1980-х рр. – і по наш час, В. В. Гоцуляк довів, цитуємо що „у полі зору сучасних науковців, які присвятили свої дослідження суспільно-політичному, економічному, правознавчому аналізу..., знаходяться такі аспекти: зміст та особливості низки законів і законопроектів, коло державних структур, які займалися розробкою земельних програм, механізм реалізації основних концепцій аграрних реформ, роль і місце в розв’язанні земельної справи різних політичних сил, політичних партій та громадських організацій, взаємовпливи між українськими і російськими аграрними програмами, орієнтири селянства в земельній справі, тогочасний селянський рух та виступи селянства” [52, 60].

Учений, у цій статті, також виділив в новітній історіографії певні здобутки. Він наголошує, що такі видання як „Український історичний журнал” та „Український історик” ще з кінця 1980-х рр. – і по наш час стали надійним концептуальним та методологічним компасом дослідження української історії, зокрема й теми: „М. Грушевський і аграрна політика Центральної Ради”. Сучасні українські вчені здійснили своєрідний „історіографічний прорив” у дослідженні найбільш дискусійних сюжетів революційних подій 1917-1921 рр. та ведуть конструктивний діалог з низки гострих і суперечливих питань, тим самим наближаючись до розв’язання складної наукової проблеми [52, 61].

В. В. Гоцуляк також звертає увагу у статті на комплекс ще не вирішених питань і серед ним, як він наголошує, наступне:

„...недостатньо висвітлений прямий зв'язок проголошення та функціонування уряду УНР та змісту проведених земельних реформ з наслідками Першої світової війни” [52, 61]. На останок автор статті висловлює сподівання на те, цитуємо: „що покоління істориків народжене з початком 1990-х рр. здатне на якісно новому рівні примножити запас інформації про М. Грушевського, аграрну політику Центральної Ради і її вдало популяризувати” [52, 61].

Здійснений нами навіть побіжний огляд лише окремих напрацювань В. В. Гоцуляка засвідчує, що вчений систематично займається вивченням складових моделей грушевськознавства та віддає все ж перевагу дослідженню його історіографічної моделі.

Сподіваємося на появу ще нових публікацій ученого, у яких досвід М. Грушевського, який завжди виступав за пріоритет прав народу, людини, незалежно він їх походження, національності, віри, може бути певним уроком для досягнення високого рівня державності, демократії, захисту та соціального миру України.

Це є те, що ми хотіли сказати про наукове грушевськознавство, яким систематично займається В. В. Гоцуляк.

Тепер варто зупинитися на дидактичному грушевськознавстві вченого. З самого початку, коли В. В. Гоцуляк приступив до осягнення життя та діяльності М. С. Грушевського, історичної науки його доби, його не покидала думка розробити та запровадити відповідний спеціальний курс для студентів-істориків історичного факультету Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Для цього він підготував змістовний навчально-методичний комплекс для студентів денної і заочної форм навчання: „М. С. Грушевський і українська історична наука”, у якому вміщені навчальна, робоча програми, плани семінарських занять, методичні поради до курсу, самостійної роботи, наведені тематика рефератів, питання для заліку та список джерел і літератури. Курс загальним обсягом 54 години передбачав проведення – 24 год. лекцій, – 14 год. семінарських занять, 16 год. відводилося на самостійну роботу.

Тематика лекцій і семінарських занять передбачала вивчення предмету і завдань курсу, життя та творчої біографії видатного вченого, його монументальної „Історії України-Руси”, історичного становлення розвитку і сучасного стану грушевськознавства, наукової історичної спадщини М. С. Грушевського і її оцінки українськими та зарубіжними вченими, ознайомлення із загальними та конкретними проблемами стану української історичної науки у другій половині XIX початку XX ст. і місця в них спадщини М. С. Грушевського, осягнення проблеми: М. С. Грушевський і наукові школи в українській історичній науці та, особливо, Львівської та Київської історичних шкіл видатного вченого, зокрема, висвітлення особи М. С. Грушевського як ключової

постаті в українській історичній науці та схеми української історії М. С. Грушевського, її удосконалення та аналіз стану сучасної української історичної науки.

Такий підхід передбачав, не лише знання студентами життєвого шляху, у цілому наукової спадщини та основного доробку М. С. Грушевського, але й стану історичної науки за його свідоме наукове життя, після нього і включно по сучасний період розвитку української історичної науки. На семінарських заняттях студенти детально вивчали творчість М. С. Грушевського і захищали реферати присвячені окремим працям вченого та стану української історичної науки в окремі її періоди. Завершувався спеціальний курс обов'язковим проведенням студентської науково-практичної конференції, з нагоди того чи іншого ювілею М. С. Грушевського, виходу його праць, обговоренням розробленої ним схеми історичного процесу України, презентацію чергових томів „Історії України-Руси”, „Всесвітньої історії”, „Історії української літератури” й окремих видань монографій видатного вченого та книг про нього.

Такий спеціальний курс проводився для студентів, починаючи з 2000 – по 2012 рр. Пізніша зміна посад в Міністерстві освіти і науки, його орієнтири на скорочення спецкурсів, прихід до влади сумнозвісного президента В. Януковича, призвели до вилучення цього курсу з навчальних програм для студентів-істориків. Ще, за інерцією, в курсі „Історіографія історії України” В. В. Гоцуляк намагається через окрему тематичну лекцію і семінарське заняття „М. С. Грушевський і його історична спадщина” поглиблено зацікавити студентів, особливо підготовкою відповідних рефератів (маємо в Інтернеті навіть світлини де студенти-історики Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького відзначали 150-річчя М. С. Грушевського).

До цього ж ювілею був також оформлений відповідний стенд та проведений історіографічний симпозіум, присвячений 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. Щодо спеціального курсу „М. С. Грушевський і українська історична наука” маємо у розпорядженні таку статистику: за час його впровадження прослухали лекції й стали учасниками семінарських занять більш як 800 студентів стаціонару і 300 заочної форми навчання. Разом ними проведено більше як 30 науково-практичних конференцій (у кожній з них виступили з доповідями і сповіщеннями по 10-12 студентів з різних питань наукового грушевськознавства). Студентами обох форм навчання підготовлено і захищено майже 200-і рефератів, присвячених окремим сторінкам життя й діяльності Михайла Сергійовича Грушевського, його історичній спадщині й актуальним питанням історичної науки та сучасного грушевськознавства.

Наведені вище відомості засвідчують той безперечний факт, що В. В. Гоцуляк один із перших в сучасній Україні розробив та запровадив спеціальний курс: „М. С. Грушевський і українська історична наука”, а студенти-історики, за час, який був впроваджений курс, отримати ґрунтовні знання з наукової дисципліни – грушевськознавство і склали заліки. Тобто вони документально мають відповідні записи у залікових книжках та додатку до дипломів істориків, як випускники Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького.

За спостереженнями самого В. В. Гоцуляка, більшість з випускників, особливо заочної форми навчання (переважно учителі-історики шкіл, коледжей), вивчаючи цей курс закріпили й поглибили здобуті ними не перших курсах знання про М. С. Грушевського, як найвидатнішого історика та українську історичну науку, не лише його доби, але й наступних періодів української історичної науки. Вони удосконалили навички працювати з історичними джерелами та спеціальною літературою цього спецкурсу. Студенти виробили наукове бачення явищ в українській історичній науці, тенденцій минулого та сучасного, належну увагу приділили осягненню історичних концепції М. С. Грушевського з позиції цивілізаційного підходу, принципів історизму, об'єктивності, всебічності та логічності.

Завдяки впровадження спецкурсу, вони, у своїй більшості, пробудили й розвинули інтерес до постаті найвидатнішого історика України – М. С. Грушевського, його родинного середовища (зокрема, батько Михайла – Сергій народився в с. Худолієвка на Чигиринщині), представників його Львівської і Київського шкіл істориків, провідних вчених-істориків кінця XIX – 30-х рр. XX ст., його послідовників та сучасних грушевськознавців.

Студенти детально ознайомилися з окремими ділянками діяльності М. С. Грушевського: Наукове товариство імені Шевченка, Українське Наукове Товариство, Соціологічний інститут, Всеукраїнська Академія Наук, інші наукові установи, професорська праця (Київ-Львів); суспільно-політична складова (Київська Громада, Націонал-Демократична Партія, Державні Думи, Товариство Українських Поступовців, Українська Центральна Рада, Українська Народна республіка; культурно-освітня діяльність (розбудова шкільництва, Українська Учительська Громада, Шкільний Союз; заснування видавництв, заснування і редагування журналів і часописів, розбудова національної культури, діяльність в освітніх закладах та ін.).

Вивчення студентами курсу склало необхідну базу, не лише для поповнення загальноісторичних знань, але й систематичного ознайомлення зі сторінками життя та діяльності М. С. Грушевського, станом

української історичної науки наприкінці XIX, протягом XX ст. і в наш час.

Таким є внесок Віктора Володимировича Гоцуляка у дидактичне грушевськознавство, а разом з науковим, вони засвідчують постійну зацікавленість вченого вивченням життя та діяльності видатного історика, яким є М. С. Грушевський. Отже, вченим здійснена добра справа – поширення у навчальному процесі серед студентства знань про наукове грушевськознавство.

Таким чином, усе зазначене вище, дає обґрунтовану підставу зробити висновок, що В. В. Гоцуляк належним чином у науковому та дидактичному вимірі вносить свій почесний вклад у розбудову сучасного грушевськознавства.

Література

1. Гоцуляк В. В. До оцінки львівського періоду історичної школи Грушевського та питання його подальшого вивчення українською історіографією // Михайло Грушевський і Львівська історична школа : матеріали конф., Львів, 24–25 жовт. 1994 р. – Нью-Йорк; Львів, 1995. – Вип. 1. – С. 153–165.; Його ж До оцінки львівського періоду історичної школи М. Грушевського в українській історіографії // Михайло Грушевський і українська історична наука : зб. матеріалів конф. – Львів, 1999. – С. 276–284.; Його ж Оцінка львівського періоду історичної школи М. Грушевського та його подальше вивчення українськими вченими // Михайло Грушевський і українська історична наука : зб. матеріалів конф. : запис засідань конф. [„Михайло Грушевський і Львівська історична школа 24 жовт. 1994 р. Ранкове засідання“]. – Львів, 1999. – С. 291–294.

2. Гоцуляк В. В. Історіографічне та джерельне осягнення доробку Львівської школи Михайла Грушевського : [рецензія] // Уманська старовина. Науковий журнал. – Умань, 2017. – С. 140-147.: Рец. На кн.: Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. – Львів : Світ, 2016. – 440 с. ; іл. – (Серія „Грушевськіяна”, т. 9).

3. Гоцуляк В. В. Історіографія проблеми: Б. Хмельницький в 1648-1657 рр. // Українського духу титан : Богдан Хмельницький (до 400-річчя з дня народження Богдана Хмельницького). – Черкаси, 1995. – С. 3–18.

4. Гоцуляк В. В. Роль наукової спадщини М. Грушевського у вихованні історичної свідомості студентів // Виховна робота в навчальному закладі на сучасному етапі : матеріали регіональної наук.-практ. конф. – Черкаси, 1995. – С. 12–15.

5. Гоцуляк В. В. До оцінки львівського періоду історичної школи М. Грушевського // Український Історик. Ювілейне видання. – Нью-Йорк ; Торонто ; Київ ; Львів ; Мюнхен, 1996. – Ч. 1–4 (128–131). – С. 251–258.

6. Гоцуляк В. В. Гортаючи сторінки... Думки про „Історію України-Руси” М. Грушевського і українську історіографію 80-х років XIX – початку

XX ст. : До 130-річчя з дня народження Михайла Грушевського 1866–1934 : монографія. – Черкаси : Сіяч, 1996. – 256 с.

7. Гоцуляк В. В. Історіографічна думка про М. Грушевського і українську історичну науку його доби : монографія. – Черкаси : Сіяч, 1996. – 181 с.

8. Гоцуляк В. В. „Історія України-Руси” Михайла Грушевського : Історіографія : навч. посіб. для студентів. – Черкаси : Сіяч, 1997. – 156 с. Див також у цьому вид. розділ М. Грушевський як історик. – С. 3-10.

9. Гоцуляк В. В. М. Грушевський – дослідник аграрної історії // Матеріали Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії. – Київ, 1996. – Ч. 1. – С. 82–89.

10. Гоцуляк В. В. Оцінка М. С. Грушевським наукової спадщини О. О. Потебні // Наследие А. А. Потебни и развитие современной филологической и исторической науки : матеріали наук. конф., посвящен. 70-летию со дня рожд. проф. О. П. Преснякова. – Черкаси, 1996. – С. 19–21.

11. Гоцуляк В. В. Співпраця М. Грушевського та О. Кониського над хронікою життя Тараса Шевченка // Українська література і цензура : матеріали Всеукраїнської наук. конф., присвяч. 185-й річниці з дня народж. Т. Г. Шевченка, 14–16 трав. 1996 р. – Черкаси, 1996. – С. 116–120.

12. Гоцуляк В. В. Українство В. Антоновича і В. Липинського // Формування національної свідомості молоді : зб. наук. праць за матеріалами наук.-практ. конф. – Київ, 1996. – Ч. I. – С. 17–21.

13. Гоцуляк В. В. Хмельниччина: візія Грушевського її оцінка в новітній історіографії // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку : матеріали Шостих Всеукраїнських іст. читань. – Київ ; Черкаси, 1996. – С. 25–35.

14. Гоцуляк В. В. Погляд М. Грушевського на український історичний процес крізь призму народницької концепції історії України // Вісник Черкаського університету. Серія Соціально-гуманітарні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 1997. – Вип. 2. – С. 10–16.

15. Гоцуляк В. В. Історична думка в Україні: від Антоновича до Грушевського // Проблеми гуманізації економіки : наук. збірник. – Черкаси, 1997. – Вип. 3. – С. 19–24.

16. Гоцуляк В. В. [„Грушевськознавство і сучасний стан історичних досліджень в Україні”] // Вісник НТШ. – Львів, 1998. – Ч. 19–20. – С. 7–12. ; Його ж Грушевськознавство як складова галузь української науки // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 1999. – Вип. 12. – С. 24–30.

17. Гоцуляк В. В. Наукове товариство ім. Т. Шевченка: історія і сучасність. – Канів : Вид.-полігр. п-во „Родень”, 1998. – 32 с.

18. Гоцуляк В. В. 125-річний ювілей прагману української науки. Доповідь на урочистому засіданні Осередку НТШ у Черкасах з нагоди 125-річниці НТШ. – Канів : Вид.-полігр. п-во „Родень”, 1998. – 16 с.

19. Гоцуляк В. В. Історія українського козацтва // Навч.-метод. матеріали для студентів другого курсу заочної форми навчання історичного факультету. – Черкаси, 1999. – С. 93–103.

20. Гоцуляк В. В. М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. ХІХ – початок ХХ ст.): історіографія проблеми : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1999. – 32 с.; Його ж М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. ХІХ – початок ХХ ст.): історіографія проблеми : дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни : захищена 25.07.99. – Дніпропетровськ, 1999. – 470 с.

21. Гоцуляк В. В. Деякі аспекти сучасної історіографії Національно-визвольної війни українського народу середини ХVІІ ст. // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку : матеріали Восьмих читань. – Черкаси, 2001. – С. 10–23.

22. Гоцуляк В. В. Історіографічні аспекти історії національно-визвольної війни українського народу середини ХVІІ ст. // Наукові записки з української історії Переяславського державного педагогічного університету. – Переяслав-Хмельницький, 2001. – Вип. 12. – С. 82–97.

23. Гоцуляк В. В. Історіографія історії України : навч. посіб. – 2-ге вид., допов. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2001. – 56 с.; Його ж Історіографія історії України : навч.-метод. комплекс : навч. посіб. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2001. – 174 с.; Його ж Історіографія історії України // Навч.-метод. матеріали для студентів денної форми навчання історичного факультету. – Черкаси: Лідер-Прінт, 2002. – 52 с. Його ж. Історіографія історії України : навч.-метод. матеріали для студентів п'ятого курсу заочної форми навчання історичного факультету. – Черкаси : вид. від. ЧНУ, 2002. – С. 89–113.

24. Гоцуляк В. В. Деякі аспекти педагогічної і виховної діяльності М. С. Грушевського // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2002. – Вип. 34. – С. 94–97.

25. Гоцуляк В. В. До історії історіографії Національно-визвольної війни українського народу середини ХVІІ ст. // Записки Осередку НТШ у Черкасах : праці історично-філософської, політологічної, філологічної та культурологічної секції : зб. статей. – Черкаси, 2002. – Т. 1. – С. 71–84.

26. Гоцуляк В. В. До освітньо-педагогічній діяльності Михайла Сергійовича Грушевського у Львові // Матеріали наук. конф., присвяч. 80-літтю наук.-педагогічної діяльності І. Г. Гусака. – Черкаси, 2002. – С. 24–28.

27. Гоцуляк В. В. Історіософські погляди М. Грушевського в науковій літературі // Вісник Черкаського університету. Серія Філософія : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2002. – Вип. 40. – С. 115–126.

28. Гоцуляк В. В. М. Грушевський про закордонну діяльність Михайла Драгоманова // Тринадцята наукова сесія НТШ у Черкасах : зб. тез доп. на засіданнях секцій і комісії Осередку НТШ у Черкасах, 12 берез. – 3 квіт. 2002 р. – Черкаси, 2002. – С. 5–6.

29. Гоцуляк В. В. Українська історична наука 1920-х років в оцінці Б. Крупницького // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2002. – Вип. 33. – С. 20–26.

30. Гоцуляк В. В. Історіографічна спадщина Д. І. Дорошенка // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2003. – Вип. 50. – С. 16–20.
31. Гоцуляк В. В. О. П. Оглоблин в українській історіографії // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2005. – Вип. 66. – С. 15–26.
32. Гоцуляк В. В. Історіографія українського козацтва // Історіографія історії України. – Черкаси, 2006. – С. 92–192.
33. Гоцуляк В. В. М. С. Грушевський як учений в новітній історіографії // Сімнадцята наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 14–24 берез. 2006 р. – Черкаси, 2006. – С. 13–16.
34. Гоцуляк В. В. Михайло Грушевський про соборність України в контексті минулого українського народу // Україна Соборна : зб. наук. статей. – Київ, 2006. – Вип. 4, т. 1. – С. 70–75.
35. Гоцуляк В. В. О. П. Оглоблин як історіограф України // Шістнадцята наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 12–31 берез. 2005 р. – Черкаси, 2006. – С. 38–42.
36. Гоцуляк В. В. Історичні концепції Михайла Грушевського та Вячеслава Липинського: історіософський аспект // Вячеслав Липинський – український історик та мислитель (до 125-річчя з дня народження) : матеріали науково-теоретич. семінару. – Черкаси, 2007. – С. 21–30.
37. Гоцуляк В. В. Виникнення, становлення і розвиток козакознавства / Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2008. – Вип. 133–134. – С. 21–27.
38. Гоцуляк В. В. Творча біографія М. С. Грушевського: історіографічний аспект // Вісімнадцята наукова сесія Осередку Наукового товариства ім. Шевченка у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 5–27 берез. 2007 р. – Черкаси, 2008. – С. 11–18.
39. Гоцуляк В. В. Вивчення сучасними вченими проблеми наукової школи // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2009. – Вип. 160–161. – С. 10–16.
40. Гоцуляк В. В. Внесок Олександра Грушевського у розвиток історичної науки та архівознавства: історіографічний аспект // Двадцять четверта наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 12–13 берез. 2009 р. – Черкаси, 2009. – С. 46–54.
41. Гоцуляк В. В. Методологічні аспекти історії Української революції 1917–1921 рр. у сучасних історичних та історіографічних практиках // Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби (1917–1921 рр.) : зб. наук. праць. – Київ ; Черкаси, 2012. – 27–36.
42. Гоцуляк В. В. Михайло Петрович Драгоманов – видатний діяч, мислитель, учений, педагог у сучасній українській історіографічній думці : монографія. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2013. – 222 с.
43. Гоцуляк В. В. Внесок Олександра Грушевського у розвиток архівної справи // Двадцять четверта березнева сесія Осередку Наукового товариства ім. Шевченка у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 11–27 берез. 2013 р. – Черкаси, 2014. – С. 55–62.

44. Гоцуляк В. В. М. С. Грушевський – видатний історик в українській історичній науці: історіографічний аспект // Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку : матеріали III Міжнародної наук.-прак. конф., присвяч. 520-річчю з дня народження Бони Сфорца та 120-річчю виходу у світ праці М. С. Грушевського „Барське старовто. Історичні нариси XV–XVIII ст.”. – Київ ; Бар, 2014. – С. 222–228.
45. Гоцуляк В. В. Діяльність Наукового Товариства імені Шевченка у міжвоєнний період (1913–1939 рр.) // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2015. – № 22 (355). – С. 65–71.
46. Історія, її методологія і історіографія як наукові та навчальні дисципліни : навч. посіб. – Черкаси : Вид. Третяков О. М., 2016. – 732 с.
47. Гоцуляк В. В. М. С. Грушевський – ключова постать української історії // Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку : матеріали IV наук.-практ. конф., присвяч. 615-й річниці першої документальної згадки про місто Ров, 475-й річниці з часу надання місту Бару Магдебурського права та 150-річчю з дня народження М. С. Грушевського. – Київ ; Бар, 2016. – С. 142–146.
48. Гоцуляк В. В. Сучасна історична думка про „народництво” і „державництво” М. Грушевського // Symposium historiographicum Czercasiensium = Черкаський історіографічний симпозиум. – Черкаси, 2016. – Т. 1. Присвячений 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. – С. 274–290.
49. Гоцуляк В. В. Новий внесок в Грушевськіяну : [рецензія] // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2016. – Вип. 2. – С. 146–154. – Рец. на кн.: Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. – Львів : Світ, 2016. – 440 с. ; іл. – (Серія „Грушевськіяна”, т. 9).
50. Гоцуляк В. В. Сучасні інтерпретації історіографії української революції 1917–1921 рр. // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. статей]. – Черкаси, 2017. – Вип. 1. – С. 7–23.
51. Гоцуляк В. В. Історіографія історії України : навч.-метод. посібник. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 1996. – 57 с.; Його ж Методичні рекомендації до семінарських занять курсу „Історіографія історії України” (для студентів історичного факультету). – Черкаси, 1996. – 57 с.; Його ж Історія українського козацтва // Навч.-метод. матеріали для студентів другого курсу заочної форми навчання історичного факультету. – Черкаси, 1999. – С. 93–103.; Його ж Історіографія історії України : навч.-метод. комплекс : навч. посіб. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2001. – 74 с.; Його ж. Історіографія історії України // Навч.-метод. матеріали для студентів денної форми навчання історичного факультету. – Черкаси: Лідер-Прінт. 2002. – 52 с.; Його ж Історіографія історії України : навч.-метод. комплекс. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2006. – 194 с.; Його ж Історіографія українського козацтва // Історіографія історії України. – Черкаси, 2006. – С. 92–192.
52. Гоцуляк В. В. Михайло Грушевський і аграрна політика Центральної Ради у висвітленні сучасної української історіографії // Український селянин : зб. наук. пр. – Черкаси, 2017. – Вип. 18. – С. 55–66.

А. Г. МОРОЗОВ
(д-р. іст. наук, професор)

АГРАРНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В ПРАЦЯХ
В. В. ГОЦУЛЯКА

Інтерес до аграрної проблематики пробудився у В. Гоцуляка ще в роки студентства, коли відомий знавець аграрної історії професор Д. П. Пройда читав спеціальний курс з історії селянства у часи реформи 1861 року в Росії студентам історичного факультету Дніпропетровського університету. Проблеми українського села були в полі зору доцента, а з 2001 року професора В. В. Гоцуляка, коли він викладав курс історії України. Саме в цей час при Черкаському державному, а тепер національному університеті зусиллями Інституту історії України НАН України, ректорату, започатковується робота „Інституту селянства” (кер. А. Г. Морозов). Селянознавцями України створюється Наукове товариство істориків-аграрників і формується портфель журналу „Український селянин”. Вже у першому числі цього видання вчений публікує у співавторстві з А. Г. Морозовим статтю „Сільськогосподарська контракція в добу Непу” [1] присвячену важливому явищу аграрної історії у роки Нової економічної політики, де звернута увага на її важливість, як широкого комплексу збутопостачальних і виробничих договірних відносин між селянськими господарствами, сільськогосподарськими кооперативними об’єднаннями і державними організаціями та переробними підприємствами. Саме контракція, як доведено в статті, всебічно активізувала підприємницьку діяльність найширших кіл селян-виробників, прямо сприяла економічному піднесенню аграрного сектора народного господарства України.

Друга стаття В. В. Гоцуляка „Реформа 1861 року в Україні: історіософський та джерелознавчий аспект” [2] присвячена пам’яті свого вчителя – професора Д. І. Пойди. У ній В. В. Гоцуляк виявив себе зрілим вченим, спрямувавши увагу наукової громадськості на зростаючий статус „селянознавства” в аспекті побудови певної системи понять, категорій і принципів, які повинні допомогти свідомо рухатися від джерел до наукових історичних знань. Автор звертає увагу і на певні складнощі, що стоять на шляху об’єктивного вивчення реформи 1861 р. в Україні. Він бачить їх у наступному: а) дослідження селянства має певні перешкоди, передусім психологічного характеру у сенсі входження в інтелектуально-наукову сферу, особливо на її

елітарному рівні; б) існує прагнення і можливість перетворити дослідження реформи українського села цього періоду в своєрідну селянську резервацію в науці, бо відчутна слаба інтегрованість подібного типу досліджень у загальнонауковий контекст [2,14]

Духом глибоких методологічних міркувань проникнутий увесь зміст публікації. Так, наприклад, вчений вважає, що розгляд селянства часів звільнення від кріпацтва в розгорнутому суспільно-політичному контексті виключає підхід до нього як до замкненого соціального організму, що формувався лише на власному ґрунті і не знає взаємовпливів і запозичень. Впродовж усього періоду свого існування селянство мало надзвичайно строкату, складну і динамічну станову структуру. Ці положення В. В. Гоцуляк ілюструє багатим статистичним матеріалом доби реформи 1861 р. Він не проминув звернути увагу й на сутність українського селянства, яке складає унікальний феномен, котрий синтезувався тисячоліттями в дуалістичних бінарних елементах, виконуючи продуктивну і культурну працю, маючий багатющий досвід побуту, духовного життя. Однак воно змушено гостро реагувати на панщину, яка загостила до краю суперечності між поміщиками і селянами [2, 20]. Такими науковими рефлексіями густо наповнена стаття В. В. Гоцуляка написана у контексті нинішніх дослідницьких інновацій.

Вивчення історії реформи 1861 р. і її здійснення в Україні, на думку вченого, повинна включати, принаймні, два головні аспекти: 1) ідейно-змістовний, в тому числі, формування соціальної свідомості народних мас (еволюція світоглядної ідей селянства, методи і стилі її відтворення даною історіографічною практикою, розвиток уявлень про реформу, про людину в її контексті, а саме, селянина, його діяльність, ідеали, становище і зміни в поглядах на аграрні відносини, реакцією у вигляді селянських рухів, виступів, покарання поміщиків, підпалу маєтків, масових втеч, зростанням недовіри до місцевих, центральних органів влади, організацій; 2) інституційний (дослідження установ, форм і засобів, що забезпечують відтворення та організацію проведення реформи, спрямування цього процесу). Змістовно стаття є своєрідною сучасною моделлю дослідження реформи 1861 року, яка врахувала всю складність проблематики її багатоплановість, широту хронологічних та географічних меж, певну суперечливість в проведенні розкріпачення селянства та ін.

В. В. Гоцуляк висунув пропозицію створення декількатомної праці присвяченої історії цієї реформи, яка б стала надійною основою для наукової розробки обширної і не менш важливої проблеми – історії

українського селянства XIX ст., написанної у річищі більш широкого спектру традиційних і сучасних методологічних практик наукового пізнання: реконструкції – пояснення – представлення – інтерпретації минулої дійсності з використанням принципів системного підходу та спеціальних методів просторової типології, комп'ютерної обробки об'ємних статистичних матеріалів.

В. В. Гоцуляк у наступній своїй публікації „Земельне законодавство та система судочинства в Україні часів Гетьманщини” звертається до проблем аграрного ладу України часів української козацької держави [3]. У цій статті, не зважаючи на солідну часову дистанцію, автор виявив себе знавцем тогочасних законів та особливо судочинства в Лівобережній Україні у другій половині XVII-XVIII ст. Подаючи досить складну систему правовідносин, вчений, одночасно, вважав за потрібне звернути увагу на використання в земельному судочинстві різноманітних „еталонів” ґрунтів для виміру земельних планів. Особливо цікавими статистичними матеріалами, для дослідників, є наведені найпоширеніші одиниці виміру земельних площ, які застосовувалися в той час в Україні. У цілому автору вдалося послідовно та логічно викласти свої думки, навести історичні аналогії, зробити цінні узагальнення.

Ще одна стаття В. В. Гоцуляка з цього циклу має назву „До історії історіографії правового статусу українського селянства пізнього середньовіччя” [4]. У ній, з новітніх позицій, проаналізовані існуючі концепції та узагальнений доробок вітчизняних дослідників з цієї актуальної проблеми. Вчений, зокрема, у названій статті зазначає, що момент глибокого осмислення науковцями літератури з питань правового статусу українського селянства затягнувся на довгі роки. Однак, вся вона потребує детального вивчення й осмислення, включення в загальну картину історіографічного процесу. Тенденція глибокого зацікавлення цією проблематикою проявляється в пошуках автором ефективних шляхів її дослідження.

Один з них автор статті вбачає у тому, що в наш час, полемізуючи з тією частиною науковців, які ще йдуть у фарватері радянської концепції історії селянства, потрібно узгодити й привести у відповідність внутрішньому змісту відповідну термінологію та чітко визначитись із уживанням дослідниками таких понять як „землекористування”, „землеволодіння”, „суспільне землеволодіння”, „займанщина” та інші, в які різні науковці, в залежності від світоглядних орієнтирів, вкладають неоднаковий зміст. Наведені положення мають важливе значення для ефективного дослідження

правового статусу селянства. Зміст статті переконує, що вчений намагається донести до читача всю складність, взятої до розгляду історіографічної проблематики, турбується про збереження всього цінного, що накопичено в українській історичній науці з цього питання.

Саме таким устремлінням проникнуті викладені думки В. В. Гоцуляк і, зокрема, проте, що в наш час, коли на науковця все менше тисне політичний аспект проблеми, потрібно вивчити і оцінити все те, що було відкинуте, виключене з історіографічного вжитку за часи тоталітарної системи.

На думку В. В. Гоцуляка, завдання по-новому осмислити і самі макро- і мікро періоди історії українського селянства у відповідності з основними тенденціями, концепціями історичного розвитку є актуальним і варто лише вітати звернення сучасних науковців, хоча і запізниле, до історіографії правового статусу українського селянства. І в цьому сенсі, – зазначає вчений, – історіографічна матриця сприятиме підвищенню статусу селянознавчих студій, які у сукупності із залученням архівних і нововиявлених матеріалів, відкриють нову сторінку в дослідженнях історії українського селянства [4, 17].

Новітній етап у розвитку української історіографії який наступив у 1991 р. з відновленням незалежності України викликав появу значної кількості праці присвячених аграрним перетворенням в Україні у XIX – на початку XX ст. Саме на численні публікації і захищені кандидатські дисертація, в яких науковці дослідили історію здійснення Столипінської аграрної реформи в Україні, звернув свою увагу В. В. Гоцуляк в наступній своїй публікації „Перспективи історіографії здійснення Столипінської аграрної реформи в Україні у „Українському селянині” [5]. Їй передувала стаття, яка вийшла у співавторстві з Р. Бакало – учнем В. В. Гоцуляка, в якій змістовно висвітлювалися селянські виступи на Україні в часи впровадження столипінської аграрної реформи [6].

Сама назва статті має інтригуючий характер, бо автор намагається побачити майбутнє у дослідженні історії історіографії Столипінської аграрної реформи в нашій сучасній державі. Тому, звертаючись до розгляду перспектив історіографії історії Столипінської реформи в Україні, вчений, перш за все, детально проаналізував радянську історіографію питання. Він, зокрема, в ній зазначив, що сучасні науковці не в повній мірі використовують надбання до- і пореволюційної історіографії, вітчизняних вчених, хоча для більшої частини їх публікацій, у тому числі, присвячених

соціально-економічному розвитку країни, особливостям і політичному устрою заважали ідеологічні стереотипи та монометодологія, що не сприяло продуктивному осмисленню процесу здійснення столипінської аграрної реформи [5, 22].

Аналізуючи вітчизняну і зарубіжну історіографію, В. В. Гоцуляк звернув увагу й на необхідність вивчення в сучасній літературі праць вчених, які несуть на собі відбиток перехідного періоду. В полі зору мають бути й ті, у яких ідеться про нове концептуальне осмислення столипінських аграрних перетворень. Актуальною є проблема утвердження нових тенденцій у вивченні цієї проблематики. В. В. Гоцуляк ставить запитання: „Чи є праці, в яких автори вивчають людський фактор цієї проблеми? Адже, окрім П. Столипіна, були десятки і сотні виконавців рішень уряду зі своїм характером, особливостями, практикою ведення справ. Вони діяли в українському просторі, проводячи реформу, можливо, помилялися, а якщо так, то саме у чому полягає помилковий характер їхніх дій, чим були викликані й обмовлені помилки влади?” [5, 22].

За переконанням вченого, ще недостатньо виходить досліджень, в яких йдеться про „мовчазну більшість” – народ, по долі якого пройшлися колеса столипінських аграрних перетворень. Відсутні праці, в яких досліджується доля самої людини у здійсненні аграрної реформи П. Столипіна. Це засвідчує слабкість загальнотеоретичного, якщо хочемо історіософського, осмислення селянознавчої проблематики й її конкретного вияву в Україні.

Як бачимо, В. В. Гоцуляк широко підходить до вивчення зазначеної проблематики, намагається звернути увагу на фундаментальні основи тогочасних аграрних перетворень, закликає повніше з'ясувати їх вплив на розвиток продуктивних сил. Він, зокрема, вказує, у цій статті, на те, що столипінську модель аграрних перетворень в Росії і в Україні не варто розглядати ізольовано від соціальних, політичних, економічних умов, існуючих на той час. А сама сучасна історіографія проблеми ще виглядає досить скромно [5, 22].

Незважаючи на це дослідження процесу стану сільського господарства в Україні на початку ХХ ст., крізь призму проведення Столипінської аграрної реформи, є актуальною теоретичною та практичною проблемою. Саме таким твердженням починається наступна стаття В. В. Гоцуляка „Новітня історіографія Столипінської аграрної реформи в Україні” [6]. Прикметно, що вчений дає характеристику своєї попередньої статті зазначаючи, що лейтмотивом її став аналіз історіографічних напрацювань у трьох площинах:

загальноросійських досліджень реалізації реформи; праць, присвячених її впровадженню в межах України; та публікацій про проведення аграрних перетворень в окремих регіонах. Учений не відкидає доробку радянських вчених, зазначаючи, що він в цілому у висвітленні аграрної політики самодержавства взагалі і столипінської аграрної реформи, зокрема, є вагомий. Науковцями досліджено проблеми поміщицького господарства на початку ХХ ст., передумови аграрної реформи П. А. Столипіна, процес руйнування общини капіталістичними формами землекористування, оренди землі, діяльності Селянського Поземельного банку, переселення до Сибіру, селянське землеволодіння. Ними висвітлені соціально-правове становище селян, роль селянського руху в Україні до початку першої російської революції і в період проведення аграрного реформування.

Акцентуючи увагу на зростанні уваги до постаті П. А. Столипіна з другої половини 1980-х років, автор наводить і аналізує праці, як російських, так і українських вчених з цього питання. Далі В. В. Гоцуляк переходить до аналізу публікацій безпосередньо присвячених проведенню аграрної реформи П. А. Столипіна в Україні. Він детально аналізує зміст досліджень В. С. Майстренка, який одним із перших у новітній українській історіографії звернувся до вивчення історії проведення цієї реформи в Харківській губернії. В такому ж дусі автор аналізує доробок В. В. Бочарова у висвітленні процесу реалізації Столипінської аграрної реформи в Катеринославській та Харківській губерніях. У дослідженнях названих авторів вчений вилучає найбільш важливе, а саме те, що розширює наші уявлення про аграрні перетворення ініційовані П. А. Столипіним.

В. В. Гоцуляк також звертає увагу наукової громадськості на праці, в яких вивчаються окремі аспекти цієї проблеми. Зокрема, він вважає, що ще один крок у вивченні історії реалізації Столипінської аграрної реформи вже в межах Півдня України здійснив О. М. Приймак. Зростання інтересу до цієї проблеми виявив й І. М. Власик, детально проаналізувавши вплив столипінської аграрної реформи на соціально-економічний розвиток Правобережної України в 1906-1915 рр. Праці цих авторів також детально проаналізовані історіографом – В. В. Гоцуляком.

Результатом дослідження цієї проблеми вважає В. В. Гоцуляк є те, що на середину 2002 року в Україні з'явився значний масив якісно нових на змістом публікацій, було захищено декілька дисертацій, у яких аграрне реформування початку ХХ ст. в Україні стало предметом спеціального наукового дослідження. Однак Україна, в цілому як

окремий економічний регіон, зі своїми національними та історичними особливостями, в роки проведення аграрної реформи П. А. Столипіна, ще не стала до останнього часу предметом спеціального дослідження. Саме таку мету поставила перед собою Л. Р. Ігнатова, зазначає автор, одночасно, вказуючи не те, що вона розпочала свої пошуки ще з 1994 р., вивченням передумов та процесу здійснення цієї реформи на українських землях.

Вчений детально проаналізував внесок Л. Р. Ігнатової у висвітлення столипінської аграрної реформи та її здійснення в Україні в 1906-1915 рр. Він також зробив цілком слушний загальний висновок про те, що, розпочавши локальні дослідження сучасні вчені перейшли до вивчення цієї проблеми в цілому. На думку вченого, переосмислення значення введення приватної власності на землю дозволяє історикам, по-новому оцінити столипінську реформу та досвід аграрного реформування початку ХХ ст. [7, 76].

Ще одним напрямком наукового зацікавлення селянознавчою проблематикою професора В. В. Гоцуляка є персоналістика. Він у 2006 р. підготував відповідну статтю: „Аграрна історія в іменах на сторінках „Українського селянина” у якій розглянув внесок українських вчених в опрацювання аграрної історії України [8].

На початку статті автор зазначає, що вже з часу заснування журналу його редакція звернула увагу на постаті українського села. Вже у третьому випуску часопису за 2001 р. увагу науковців В. М. Ромашенка, В. О. Крота, О. Я. Рахно, О. О. Вінтоняка й О. В. Герасименка привернула аграрна проблематика у науковій спадщині М. Костомарова, М. Грушевського, О. Русова, Д. Похилевича та М. Лещенка. Аналізуючи їх зміст В. В. Гоцуляк вказує на те, що хоча статті написані про різних істориків і різними авторами, їх об'єднує наскрізна проблематика – аграрна історія України, починаючи від утворення козацької держави – до початку ХХ ст.

Даючи змістовну історіографічну характеристику праць названих вище авторів, вчений з'ясовує особливості та виявляє певні нюанси, які б ще більше зацікавили допитливого читача.

Уважно дослідивши зміст усіх випусків журналу В. В. Гоцуляк, як автор статті чітко зазначає, що саме з шостого числа „Українського селянина” (2002) у часопису з'являється окрема рубрика „Аграрна історія в іменах”. Необхідність її появи він пояснює підвищеною увагою науковців до вчених, які зробили визначний внесок у дослідження історії українського селянства, розвиток економічної думки, сприяли благодійництву, меценатству, зростанню освітньо-культур-

ного рівня сільського населення, робітників харчової промисловості та інших.

У контексті своєї дослідницької історіографічної практики В. В. Гоцуляк, аналізує праці Н. Р. Темірової „Слово про батька”, П. М. Тригуба „Роман Данилович Лях – людина, вчений-історик, патріот”, М. І. Запари „М. Х. Бунге – почесний член Університету св. Володимира”, В. М. Мойсієнка „Український період у суспільній діяльності та творчості М. І. Туган-Барановського (1901-1904 рр.)”, Л. Л. Чабанко „Сільські священники як об’єкт радянської репресивної системи (на матеріалах справи Г. П. Ковальського)”. З’ясовуючи загальний знаменник цих публікацій, як і попередніх, вчений знаходить його у наскрізній ідеї – вивченні історичної творчості видатних вчених крізь призму дослідження ними аграрної історії України. Аналізуючи наступні публікації, В. В. Гоцуляк звертає увагу на ті з них, які тематично пов’язані з меценатством Репніних, діяльністю родини Симиренків, зі створення умов праці та побуту робітників цукрових заводів (друга половина XIX ст.), благодійністю князів Воронцових та родини Балашових у Мошногорському маєтку Київської губернії в 80-90-х рр. XIX ст.

Історіографічна рефлексія В. В. Гоцуляка сягає і до аналізу публікації М. І. Бушина та Л. М. Товстоп’ят, в якій проаналізована наукова спадщина І. Г. Шульги за 1954-1974 рр. Також, на думку вченого, змістовністю відрізняються публікація Г. Т. Капустян, вміщена у восьмому випуску „Українського селянина”, котра присвячені висвітленню діяльності свого вчителя – історика селянства В. П. Данилова. В. В. Гоцуляк також зазначає, що аналітичністю та науковим викладом матеріалу відрізняються наукові розвідки С. В. Кульчицького, про місію Джеймса Мейса в українській історії.

За переконанням автора, вченому вдалося на широкому тлі суспільно-політичних відносин і упередженого ставлення радянського керівництва до голодомору 1932-1933 рр. показати, що Дж. Мейс взяв найактивнішу участь, як виконавчий директор комісії у Конгресі США, з вивчення жахливого голоду тих років.

Тематично об’єднавши наступні дві публікації П. М. Тригуба про М. С. Ліванова (1751-1800) та І. Б. Василика про спадщину Костя Левицького, автор в історіографічному ракурсі детально проаналізував їх зміст. Зокрема, він наголосив, – перший вчений, висвітливши життєвий шлях науковця, значну увагу приділив діяльності М. С. Ліванова з організації практичної школи землеробства для селян-

переселенців, пропаганді поліпшення обробки ґрунтів та ін. – другий – К. Левицький виступав активним захисником інтересів українського населення і перш за все селян.

Загальний висновок В. В. Гоцуляка зводиться до справедливого твердження про те, що аналіз публікацій в „Українському селянині”, присвячених аграрній історії в іменах, засвідчив велику зацікавленість вчених цією проблематикою. Починаючи з третього випуску в ньому систематично публікуються статті про українських дослідників аграрної історії, які жили і створювали свої праці протягом XIX–XX ст. Діапазон їх наукових інтересів охоплював період від XIV по XX ст. включно. В. В. Гоцуляк висловив надію на те, що й надалі редакційна колегія продовжить публікацію біоісторичних матеріалів про дослідників українського села [8, 90]. Цією та попередніми публікаціями вчений продемонстрував професійний історіографічний підхід до осмислення селянознавчої проблематики, вміння науково глибокого і всебічно осмислити історію аграрних історичних досліджень в Україні, дати аналіз публікацій, присвячених аграрній історії в іменах.

В. В. Гоцуляк й надалі значну увагу приділяв історії селянства і, зокрема, у статті „О. Гуржій – дослідник соціально-економічної історії України другої половини XVIII–XIX ст.” (2008) [9] де проаналізував доробок видатного ученого. Він уважно стежить за виходом новітніх праць з історії українського селянства й оперативно реагує на появу сучасних видань. Зокрема цікавою за змістом та оригінальністю висновків є стаття В. В. Гоцуляка „Новітні дослідження з історії українського села 20-х рр. XX ст.” опублікована у 2008 р. в „Українському селянині” [10] де детально розглянути наукові історичні праці з запропонованої тематики, які нещодавно побачили світ.

Учений постійно тримає руку на пульсі зрушень у свідомості новітніх істориків, які займаються вивченням історії українського села й реагує на них. Саме такою є наступна стаття В. В. Гоцуляка „Актуальні проблеми методології та інституціоналізації історії селянства в дзеркалі історіографії” (2010) [11] де знайшла своє висвітлення сучасна методологія та історіософія аграрної історії. Такою же змістовністю відрізняється й стаття В. В. Гоцуляка „Дослідження аграрної і соціальної історії пореформеного селянства та деяких аспектів інституціоналізації як форми організації наукових досліджень в сучасній історіографії” (2010) [12]. У ній автор актуалізує наслідки дослідження історії українського селянства вже після впровадження реформи 1861 р. та вбачає суттєвий внесок сучасних науковців у дослідження історіографії цієї теми. Учений, разом з іншими,

відзначає значний внесок інституту „Історії селянства” Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького НАН України та низки симпозіумів ним проведених.

Проблематика історії українського селянства в сучасному історіографічному вимірі постійно перебуває у полі зору дослідника про це свідчать самі назви наступних публікацій. Це перш за все стаття В. В. Гоцуляка „Сучасний теоретико-методологічний погляд на Велику реформу 1861 р.: історіографічний аспект” (2011) [13] у якій підведений певний підсумок методологічно-історіософських настанов, котрими керуються сучасні дослідники вивчаючи історію реформування селянського сектора у другій половині XIX ст. На підставі своїх спостережень, дослідник тонко відчуває новітні методологічні віяння. Зокрема, В. В. Гоцуляк у 2012 році публікує статтю „Сучасна історіографічна ситуація в Україні довкола дослідження Великої реформи 1861 р.” [14], у якій на підставі аналізу новітніх публікацій правдиво й всебічно змалював стан вивчення сучасними науковцями різноманітних аспектів та напрямкі подальшого осягнення історії впровадження реформи 1861 р. в Україні.

Як дослідник історіографії українського селянства, В. В. Гоцуляк не залишає поза увагою й напрацювання учених-аграрників, які працювали за радянські часи. Так, у статті „Дослідження радянської моделі аграрної історії селянства в сучасній українській історіографії: методологічний аспект” (2013) [15] В. В. Гоцуляк особливу увагу звертає на осягнення надбань істориків цієї доби в площини, не лише критичного підходу до їх публікацій, але й сучасного методологічного спрямування вже публікацій, які побичили світ за останнє десятиліття.

Серед низки найновітніх розлогих публікацій увагу привертає стаття В. В. Гоцуляка: „Сучасні інтерпретації історіографії української революції 1917-1921 рр.”, де також значна увага приділена аграрній політиці Центральної Ради, урядів держави П. Скоропадського та УНР [16]. Автор, не лише розкрив провідні тенденції розвитку сучасних історичних і історіографічних досліджень, а й звернув увагу на концептуальний доробок сучасних вчених.

Далі варто ширше зупинитися ще на одній ґрунтовній статті В. В. Гоцуляка „Михайло Грушевський і аграрна політика Центральної Ради у висвітленні сучасної української історіографії” (2017) [17] у якій, на підставі аналізу сучасної літератури, докладно підводяться проміжні підсумки вивчення сучасними вченими діяльності видатного історика і політика та керованій ним Центральної Ради. У полі зору вченого перебуває аналіз значного доробку з цього

питання провідних та молодих сучасних науковців, які підготували змістовні колективні видання, монографії, докторські і кандидатські дисертації та значний масив публікацій статейного характеру.

Узагальнивши і осягнувши значний масив літератури, В. В. Гоцуляк вже у лоні історії історіографії підвів певні підсумки вивчення українськими вченими діяльності М. С. Грушевського, Центральної Ради в галузі проведення аграрної політики, спроб правового і законодавчого забезпечення розподілу та перерозподілу землі в УНР в 1917-1918 рр.

Аналітичністю обробки історіографічного матеріалу та синтетичністю висновків відрізняються також розлога стаття В. В. Гоцуляка „Сучасний стан вивчення наукової спадщини дослідників аграрної історії України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.” [18], яка опублікована у 2018 р. на сторінках „Українського селянина”.

Ця публікація, як і попередні, вражає обізнаністю з чисельною науковою літературою та посиланнями на неї. У названій вище статті В. В. Гоцуляк дійшов до висновку про те, що реагуючи на виклики сучасності, академічні вчені підготували серію змістовних монографій та фундаментальну „Історію українського селянства”. Цією працею та зусиллями численної когорти істориків-аграрників ствердилося українське „селянознавство” як напрям в історіографії, увібравший у себе комплекс уявлень, ідей, концепцій про історію селянства, його розвиток та еволюцію [18, 78].

Можна також солідаризуватися з прикінцевим висновком В. В. Гоцуляка де зазначається, що органічним складником цих досліджень стала українська аграрна біографістика, присвячена аграрній історії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. [18, 78.].

Аналіз внеску В. В. Гоцуляка в дослідження аграрної історії України був би неповним, якби ми не зазначили, що вчений уважно стежить також на виходом змістовних монографій присвячених аграрній проблематиці. Увагу привертає низка рецензій підготовлена вченим і, зокрема, серед них: „Дослідження взаємовпливів українського сільського господарського виробництва царської Росії і світового продовольчого ринку”: Рец. на кн.: Реснт О. П., Сердюк О. В. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.). – К. : Ін-т історії України, 2011. – 365 с. (2012) [19].

У названій рецензії В. В. Гоцуляк, уважно проаналізував доробок учених, які осягнули і висвітлили історію українського сільгоспвиробництва напередодні Першої світової війни. Увагу

В. В. Гоцуляка також привернула монографія черкаського вченого – В. М. Лазуренка „Українське фермерство: зліт і падіння (1921–1939 рр.)” (2013) [20]. Позитивно оцінивши її зміст, В. В. Гоцуляк, зокрема відмітив, що цей учений одним з перших взявся досліджувати проблему селянської заможності в українському селі у добу нової економічної політики (1921-1929 рр.) й розширив свій науковий пошук ще на одне десятиліття [20, 245]. Можна й далі поглиблено аналізувати доробок В. В. Гоцуляка в галузі сучасного селянознавства, що ми зробимо в наступних публікаціях.

На останок ми ствердимо, що теоретико-методологічні, історіософські положення, фактологічний матеріал висновки і узагальнення, які містяться в більш як 20-ти працях вченого суттєво розширюють сучасні знання з історії аграрних відносин в Україні. Сам В. В. Гоцуляк, як авторитетний учений посідає чинне місце серед сучасних дослідників історії українського села та аграрної історії України.

Література

1. Морозов А. Г., Гоцуляк В. В. Сільськогосподарська контракція в добу Непу // Український селянин. – 2001. – Вип. 1. – С. 22-37.
2. Гоцуляк В. В. Реформа 1861 року в Україні: історіософський та джерелознавчий аспекти // Український селянин. – 2001. – Вип. 2. – С. 18-25.
3. Гоцуляк В. В. Земельне законодавство та система судочинства в Україні часів Гетьманщини // Український селянин. – 2001. – Вип. 3. – С. 110-113.
4. Гоцуляк В. В. До історії історіографії правового статусу українського селянства пізнього середньовіччя // Український селянин. – 2002. – Вип. 6. – С. 14-17.
5. Гоцуляк В. В. Перспективи історіографії здійснення Столипінської аграрної реформи в Україні // Український селянин. – 2003. – Вип. 7. – С. 21-23.
6. Гоцуляк В. В. Селянські виступи на Україні в часи столипінської аграрної реформи / В. В. Гоцуляк, Р. І. Бакало // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2001. – Вип. 27. – С. 92–95.
7. Гоцуляк В. В. Новітня історіографія Столипінської аграрної реформи в Україні // Український селянин. Праці науково-дослідного інституту селянства. Інститут історії України Національної Академії Наук України. – Черкаси, 2004. – Вип. 8. – С. 73-76.
8. Гоцуляк В. В. Аграрна історія в іменах на сторінках „Українського селянина” // Український селянин: Зб. наук. праць, 2006. – Вип. 10. – С. 87-90.

9. Гоцуляк В. В. О. Гуржій – дослідник соціально-економічної історії України другої половини XVIII–XIX ст. // Історик Іван Гуржій у колі родини і друзів. Спогади. Документи. Статті про вченого. – Черкаси, 2008. – С. 302–308.
10. Гоцуляк В. В. Новітні дослідження з історії українського села 20-х рр. XX ст. // Український селянин : зб. наук. пр. – Черкаси, 2008. – Вип. 11. – С. 54–59.
11. Гоцуляк В. В. Актуальні проблеми методології та інституціоналізації історії селянства в дзеркалі історіографії // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2010. – Вип. 182. – С. 16–20.
12. Гоцуляк В. В. Дослідження аграрної і соціальної історії пореформеного селянства та деяких аспектів інституціоналізації як форми організації наукових досліджень в сучасній історіографії // Український селянин : зб. наук. пр. – Черкаси, 2010. – Вип. 12. – С. 20–24.
13. Гоцуляк В. В. Сучасний теоретико-методологічний погляд на Велику реформу 1861 р.: історіографічний аспект // Гуржіївські історичні читання : зб. наук. пр. – Черкаси, 2011. – Вип. 4. – С. 25–26.
14. Гоцуляк В. В. Сучасна історіографічна ситуація в Україні довкола дослідження Великої реформи 1861 року // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2012. – Вип. 9 (222). – С. 28–39.
15. Гоцуляк В. В. Дослідження радянської моделі аграрної історії селянства в сучасній українській історіографії: методологічний аспект // Український селянин : зб. наук. праць. – Черкаси, 2013. – Вип. 13. – С. 17–23.
16. Гоцуляк В. В. Сучасні інтерпретації історіографії української революції 1917–1921 рр. // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. статей]. – Черкаси, 2017. – Вип. 1. – С. 7–23.
17. Гоцуляк В. В. Михайло Грушевський і аграрна політика Центральної Ради у висвітленні сучасної української історіографії // Український селянин : зб. наук. пр. – Черкаси, 2017. – Вип. 18. – С. 55–66.
18. Гоцуляк В. В. Сучасний стан вивчення наукової спадщини дослідників аграрної історії України другої половини XIX – початку XX ст. // Український селянин : зб. наук. пр. – Черкаси, 2018. – Вип. 19. – С. 74–85.
19. Гоцуляк В. В. Дослідження взаємовпливів українського сільського господарського виробництва царської Росії і світового продовольчого ринку : [рецензія] // Історичний архів. Наукові студії : зб. наук. праць. – Миколаїв, 2012. – Вип. 8. – С. 187–191. – Рец. на кн.: Реєнт О. П., Сердюк О. В. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.). – Київ: Ін-т історії України, 2011. – 365 с.
20. Гоцуляк В. В. З історії українського фермерства [Рецензія] // Український селянин : зб. наук. праць. – Черкаси, 2014. – Вип. 14. – С. 244–245. – Рец. на кн.: Лазуренко В. М. Українське фермерство: зліт і падіння (1921–1939 рр.). – Черкаси : ЧДТУ, 2013. – 474 с.

Д. В. ХОМЕНКО
(студент магістратури ННІ історії і філософії
ЧНУ ім. Б. Хмельницького)

СЕРЦЕ ВІДДАНЕ ІСТОРІЇ І ПОШУКУ ІСТИНИ

Віктор Володимирович Гоцуляк народився 18 серпня 1948 р. в передмісті м. Дніпропетровська (тепер Дніпро) поблизу відомої з часів Богдана Хмельницького Кодацької фортеці. У дитинстві не раз з саморобними шаблею та щитом грав з дітьми у війни, наслідуючи ратні звичаї славетного українського козацтва. Бажаючи наслідувати своїх батьків – діда Романа Івановича, батька Володимира Івановича та матір – Марію Романівну, які працювали на металургійному заводі він у 14-річному віці за комсомольською путівкою вступив до модельного відділення фасонно-ливарного цеху, того ж заводу, учнем модельника, а потім працював модельником 4-го розряду. Одночасно здобув середню освіту, закінчивши вечірню школу робітничої молоді № 23.

З дитячих років грав на баяні й різних духових інструментах і навіть був оркестрантом різних оперних та театральних вистав, самодіяльних театрів будинків культури „свого” та коксохімічного заводів, а також юнацької секції обласної філармонії. Вже до армії мав перший розряд з легкої атлетики та 10 стрибків з парашутом. Військову службу проходив у повітряно-десантних військах і був нагороджений медаллю „За військову доблесть”. За час військової служби і до нині здійснив більш як 100 стрибків з парашутом [1, 5].

Повернувшись з лав армії вступив на історичний факультет Дніпропетровського державного, а тепер національного університету ім. Олеся Гончара. Був старостою курсу, відмінником навчання, брав активну участь у науковій роботі. У 1975/76 навчальному році посів друге та перше місце у Всесоюзному та республіканському конкурсах студентських наукових робіт. Дипломну роботу писав з історії діяльності ВНЗ м. Дніпропетровська в 1970-1975 рр. Отримав диплом з відзнакою за спеціальністю „історик, викладач суспільних дисциплін”. Рекомендований до аспірантури за спеціальністю „історія”, достроково, у 1980 р. підготував кандидатську дисертацію, присвячену історіографії більшовистської еміграції: „В. Ленін та закордонні більшовицькі організації, 1900 – березень 1917 рр. : історіографія питання” [35].

Відтоді, для кандидата, а потім доктора історичних наук В. В. Гоцуляка історія та історіографія стали улюбленими напрямки наукової діяльності. У 1980-1981 рр. працював викладачем Дніпропетровського університету, пізніше інструктором і лектором-міжнародником у міськкому партії. Прочитав майже 100 лекції для

колективів великих підприємств, науково-дослідних інститутів та установ, технікумів і для населення районів міста. Проводив шоквартальні семінари-практикуми для редакційних колективів 34-х багатотиражних та 24-х радіогазет великих заводів міста. Виступав по радіо та підготував більш як 50 методичних розробок лекцій.

З 1983 р. і по теперішній час життя та діяльність В. В. Гоцуляка пов'язано з Черкасами. Тут народився його другий син – Сергій, а перший – Андрій закінчив історичний факультет Черкаського державного університету, дружина – Світлана Григорівна довгий час – і до виходу на пенсію, працювала в Черкаському облкниготорзі. У Черкаському педагогічному інституті Віктор Володимирович починав працювати старшим викладачем. Його активна громадська робота і як лектора товариства „Знання” сприяла тому, що він став лектором-міжнародником обкому партії у 1984-1986 рр. Це допомогло В. В. Гоцуляку ознайомитись з районами, містами Черкаської області та особливо Чигиринським, Золотонішським, Чорнобаївським, Драбівськими, Черкаським, Уманським районами та ін. Як лектор багато зустрічався із жителями міст і сіл області, готував чисельні методичні матеріали, друкувався в обласній, міських, районах газетах.

Перейшовши працювати знову до Черкаського педінституту, постійно підвищував свою наукову навчально-методичну кваліфікацію, став доцентом, у 1996–1998 рр. переведений на посаду провідного наукового співробітника, для підготовки докторської дисертації на тему „М. С. Грушевський і українська історична наука (80-ті рр. XIX – початок XX ст.): історіографія проблеми” [36], яку успішно захистив у 1999 р. З 2001 року став професором кафедри новітньої історії. З того часу й до сьогодні, проф. В. В. Гоцуляк розробив багато курсів з історіографії та історії в цілому, читає лекції та проводить семінарські заняття для студентів та магістрантів за спеціальністю „історія” з курсів: „Історія України”, „Історія української культури”, „Історія українського козацтва”, „Вітчизняна історіографія історії України”, „Зарубіжна історіографія історії України”, „Історіографія історії України”, „Музезнавство”, „Історія суспільних і політичних рухів”, „Сучасна історіографія історії України”, „Історіографія архівознавства”, „Методологія і методика наукових історичних досліджень” за спеціальністю „філософія”, „Всесвітня історія”, за спеціальністю “Інтелектуальна власність” “Основи евристики”, „Методика викладання юридичних дисциплін”, “Методологія наукових досліджень з юридичних дисциплін”.

Такий широкий діапазон курсів засвідчує глибоку обізнаність ученого й педагога з головними тенденціями розвитку світової, європейської, української історії, історичної думки й історіографії та методології історичного пізнання. Окрему частину складають глибокі

знання методологічних засад, евристичних можливостей, які відкривають юридичні дисципліни для магістрів за спеціальністю “Інтелектуальна власність” Ці та історичні знання помножені на лекторську майстерність, викликають глибоку зацікавленість у студентів, які у своїй більшості є уродженцями Черкаської області.

Тепер хотілося б зупинитися на окремих напрямках наукових та краєзнавчих досліджень В. В. Гоцуляка. Підвищений інтерес до історії козацтва, розвинувся у нього ще з дитинства й посилювався у козацькому краї, особливо це виявилось, з початку 1990-х рр., коли студенти почали вивчати курс „Історія України”. Досвідчений педагог пропонував теми рефератів у яких студенти мали висвітлювати постаті гетьманів у тому числі Б. Хмельницького а також М. Залізняка, І. Гонти та інших козацьких ватажків і такі теми, як „Чигирин – гетьманська столиця”, „Корсунь-Шевченківська битва 1648 р.” та ін.

Варто зазначити, що проф. В. В. Гоцуляк присвятив постаті Богдана Хмельницького в контексті визвольної боротьби українського народу середини XVII ст. чимало публікацій. Це перш за все цикл статей „Віхи життя Б. Хмельницького”, вміщених у газеті „Тарасові джерела” [2], змістовна брошура „Українського духу титан. Богдан Хмельницький у 1648-1657 рр. (До 400-річчя з дня народження)” [3], „Чи помстився Богдан Хмельницький Д. Чаплинському?” [4], „Людина козацької доби” [5], „Використання студентами Черкаського педагогічного інституту місцевого матеріалу при вивченні історії Української козацької Держави” [6], „Хмельниччина: візія Грушевського, її оцінка в новітній історіографії” [7], „Хто розбудив звіра (Коліївщина очима науковців)” [8], „Культурологічні, етнічні та етнонаціональні аспекти гайдамацького руху та Коліївщини” [9], „В. Антонович про Коліївщину” [10], „Виникнення, становлення і розвиток козакознавства” [11], „Історичний розвиток і сучасний стан козакознавства” [12], „Історіографічні аспекти історії національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.” [13], „Деякі аспекти сучасної історіографії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.” [14], „Б. Хмельницький і українська національна революція 1648-1667 рр.: окремі риси сучасної історіографії” [15], „Постать Б. Хмельницького в новітній історіографії” [16] та ін.

В. В. Гоцуляк у курсі „Історія українського козацтва” також значне місце відводить подіям козацької доби в історії України, які відбувалися в давні часи на території теперішньої Черкаської області. Про це свідчать не лише прочитані лекції, але й матеріали навчально-методичного комплексу з цієї та інших дисциплін. Наприклад, цілий розділ курсу „Історіографія історії України” присвячений розгляду історіографії українського козацтва, де містяться матеріали до лекцій і студентської наукової конференції (нею підводяться підсумки

опрацювання курсу. – Д. Х.) у яких розглядаються такі питання, як: історичний розвиток і сучасний стан козакознавства, походження термінів „козак”. „козацтво” у науковій літературі, Б. Хмельницький і українська національна революція 1648-1667 рр.: окремі риси сучасної історіографії, Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. очима сучасних польських, російських істориків, доба „Руїни” в українській історіографії та ін. [17].

Як краєзнавець В. В. Гоцуляк належну увагу приділяє археологічним культурам краю, зокрема такою є стаття „Поховання ямної культури поблизу с. Леськи” [18], надрукована у співавторстві з М. П. Сиволапом, ґрунтовна розвідка “Локалізація Трахтемирова в ареалі пам’яток Черкащини: історіографія питання”, низка інших статей і, зокрема, присвячені видатним постатям Черкаського краю і тим, які тут побували. Це перш за все постать Григорій Сковорода і його перебування на наших землях: „Г. Сковорода – світло на історичних шляхах України” [19], „Розвиток історичних знань у другій половині XVIII ст. і Григорій Сковорода” [20].

Ученому належить й ціла низка інших публікацій про наших славетних земляків, зокрема: „Вчений – лицар, жива народна Людина (Про історичну творчість Михайла Максимовича)” [21], „Співпраця М. Грушевського та О. Кониського над хронікою життя Тараса Шевченка” [22], „Революційно-демократичні та загальнолюдські ідеали творчості Т. Шевченка, як об’єкт вивчення вітчизняної історії” [23], „Національна ідея історіософії Тараса Шевченка” [24], „Історизм ідеї українського національного самовизначення Т. Г. Шевченка в синтезі соціальної, демократичної цілосності” [25], „Історична творчість Тараса Шевченка в сучасній навчальній літературі” [26], „Історіографічні аспекти аналізу творчості Т. Г. Шевченка в соціокультурному і історичному контексті” [27], „Матеріали державного архіву Черкаської області як джерело для вивчення юнацьких років життя Б. Д. Крупницького” [28], „Українська історична наука 1920-х років в оцінці Б. Крупницького” [29], „І. О. Гуржій і історія України другої половина XVIII-XIX ст.” [30], „І. О. Гуржій – дослідник соціально-економічної історії України другої половина XVIII-XIX ст.” [31], „Штрихи до творчої біографії Миколи Івановича Бушина та його наукової школи” [32] та ін.

Професор В. В. Гоцуляк також вивчає історію Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького про що свідчить публікація: „Документи Центрального архіву вищих органів влади та управління України про відкриття інституту народної освіти у Черкасах” [33].

Найбільшу увагу В. В. Гоцуляк приділяє постаті Сергія Грушевського (нар. у. с. Худолівка) та його синам – найвидатнішому

історик України Михайлу Грушевському та відомому історику – Олександру Грушевському, і там самим, разом із іншими грушевськознавцями, прославляє наш край на увесь світ. Але про ці напрацювання потрібно писати окремо, бо В. В. Гоцуляк особливу увагу приділяє вивченню спадщини відомого історика і громадсько-політичного діяча М. С. Грушевського і є визнаним грушевськознавцем.

Ще на одну ділянку краєзнавчих досліджень В. В. Гоцуляка варто звернути увагу – це його внесок у розвиток музейної справи в Черкаському національному університеті ім. Богдана Хмельницького. Вже майже 20 років як він керує музеєм історії університету і є його директором. Наш професор доклав чимало зусиль для створення нової експозиції музею в головному корпусі навчального закладу по бульвару Шевченка 81 у м. Черкаси. Також його організаційні навички, наукові та методичні знання стали у пригоді, коли оновлювалися, згідно розробленого тематично-експозиційного плану, всі експозиції до 95-річчя заснування навчального закладу.

Директор музею тоді представив науковий проект, у якому відображено конкретний склад експозиційних матеріалів, їх групування у відповідності з розширеною тематичною структурою, включаючи назви розділів, тем, підтем та стендів, не лише загальноуніверситетських а й навчально-наукових інститутів та факультетів, де особливе місце належить експозиції студентів, співробітників учасників АТО, які стали на захист Батьківщини в кінці 2013 р. і протягом 2014-2015 рр. і зараз, як випускники вузу захищають Батьківщину від російських займанців. Тепер частина світової у тому числі європейської, республіканської, обласної й місцевої громадськості, як шановні гості, студенти, школярі співробітники систематично відвідують музей де заздалегідь підготовлені студенти-екскурсоводи розповідають про славу історію, сьогодення та майбутнє вищого національного закладу, який носить ім'я Богдана Хмельницького.

Щоб не бути голослівним звернемося до минулорічного звіту В. В. Гоцуляка про роботу музею. Зокрема, у ньому зазначено, що „Музей історії ЧНУБХ в 2016-2017 н.р. надавав допомогу в написанні наукових робіт студентам інститутів та факультетів ЧНУБХ, особливо журналістам та учням середніх навчальних закладів м. Черкаси, що розвиває інтерес до історії і допомагає молоді формувати пошукову, науково-дослідну роботу та розуміння нерозривного взаємозв'язку минулого, сучасного, майбутнього України в контексті націотворчих, культуротворчих процесів у світі. Музеєм історії ЧНУБХ в минулому навчальному році було зібрано, систематизовано та оформлено інформаційний матеріал про музей та записано на сайнті ЧНУБХ відеофільм про музей на електронних носіях інформації.

У музеї діє 14 експозиційних розділів які містять стенди

присвячені віхам становлення університету, функціонуванню наукових шкіл, історії функціонування бібліотеки університету імені М. Максимовича, історії студентського самоврядування, діяльності Студентської ради, участі студентів і випускників університету в антитерористичній операції на південному-сході України, створеної Військового кафедрі, історії діяльності профспілкової організації вузу, народного танцювального колективу „Черкашанка” дозвілля, творчої діяльності колективу та студентів університету, двох подій на яких розміщені численні експонати, які демонструються під час екскурсій відвідувачам музею”.

Під керівництвом директора музею проф. В. В. Гоцуляка студенти-екскурсоводи (О. С. Білунка, І. В. Медведенко, Т. В. Бартко, А. В. Кудріна, М. В. Миколенко, А. Д. Шведін) розробили екскурсії та проводили їх для широкого загалу студентства, учнівської молоді, представників державних структур України, Черкаської області, її районів та м. Черкаси, наукової громадської та зарубіжних гостей вузу.

Підготовлено наукову довідку про життя діяльність та роботу на посаді ректора професора О. В. Тканка, передані його світліни на виставку. В. В. Гоцуляк та екскурсоводи взяли участь у засіданні 21 грудня круглого столу „Педагог, вчений, воїн”: до 100-річчя від дня його народження, відвіданні 22 грудня його могили [34] та ін. змістовні заходи.

На останок від імені студентського загалу та магістрів-істориків побажаємо шановному ювіляру В. В. Гоцуляку міцного здоров'я та подальших наукових звершень.

Література

1. Мельниченко В. М. Віктор Володимирович Гоцуляк. Життєвий та творчий шлях / В. М. Мельниченко // Гоцуляк В. В: д. і. н., професор. Бібліографічний покажчик. – Черкаси, 2018. – С. 5–9.

2. Гоцуляк В. В. Віхи життя Б. Хмельницького (До 400-ліття народження) / В. В. Гоцуляк // Тарасові джерела. – 1995. – 3 лют.; 10 лют.; 17 лют.; 24 лют.; 3 берез.; 10 берез.

3. Гоцуляк В. В. Українського духу титан. Богдан Хмельницький у 1648-1657 рр. (До 400річчя з дня народження) / В. В. Гоцуляк. – Черкаси, 1995. – 52 с.

4. Гоцуляк В. В. Чи помстився Богдан Хмельницький Д. Чаплинському / В. В. Гоцуляк // „Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку”. Зб. наук. праць М-ли П'ятих Всеукраїнських історичних читань / Під ред. В. А. Смолія /. – Київ-Черкаси, 1995. – С. 25–27.

5. Гоцуляк В. В. Людина козацької доби / В. В. Гоцуляк // „Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку”. Зб. наук. праць М-ли Четвертих Всеукраїнських історичних читань / Під ред. В. А. Смолія. – Київ-Черкаси, 1994. – С. 114–117.

6. Гоцуляк В. В. Використання студентами Черкаського педінституту місцевого матеріалу при вивченні історії Української козацької держави / В. В. Гоцуляк // „Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку”. Зб. наук. праць М-ли Других Всеукраїнських історичних читань / Під ред. В. А. Смолія. – Київ-Черкаси, 1994. – С. 121–123.

7. Гоцуляк В. В. Хмельниччина: візія Грушевського її оцінка в новітній історіографії / В. В. Гоцуляк // Українська козацька держава. Витоки та шляхи історичного розвитку : Матеріали Шостих Всеукр. іст. читань / Під ред. В. А. Смолія. – Київ-Черкаси, 1996. – С. 25–34.

8. Гоцуляк В. В., Масненко В. В. Хто розбудив звіра (Коліївщина з точки зору науковців / В. В. Гоцуляк, В. В. Масненко // Черкаський край. – 1993. – 19 трав.

9. Гоцуляк В. В., Масненко В. В. Культурологічні, етнічні та етнопсихогічні аспекти гайдамацького руху та Коліївщини / В. В. Гоцуляк, В. В. Масненко // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку”. Зб. наук. праць М-ли Третіх Всеукраїнських історичних читань / Під ред. В. А. Смолія. – Київ-Черкаси, 1994. – С. 12–28.

10. Гоцуляк В. В. Антонович про Коліївщину / В. В. Гоцуляк // Краєзнавство Черкащини. – Черкаси: Сіяч, 1996. – С. 53–54.

11. Гоцуляк В. В. Виникнення, становлення і розвиток козакознавства / В. В. Гоцуляк // Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки. – Вип. 133-134 / В. В. Гоцуляк. – Черкаси: Черкаський національний університеті імені Богдана Хмельницького, 2008. – С. 21–27.

12. Гоцуляк В. В. Історичний розвиток і сучасний стан козакознавства // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. праць / В. В. Гоцуляк. – Черкаси : Черкаський національний університеті імені Богдана Хмельницького, 2009. – С. 91–98.

13. Гоцуляк В. В. Історіографічні аспекти історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. / В. В. Гоцуляк // Наукові записки з української історії Переяславського державного педагогічного університету. – Переяслав-Хмельницький, 2001. – Вип. 12. – С. 82–97.

14. Гоцуляк В. В. Деякі аспекти сучасної історіографії національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. / В. В. Гоцуляк // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. М-ли Восьмих читань. – Черкаси, 2001. – С. 10–23.

15. Гоцуляк В. В. Б. Хмельницький і українська національна революція 1648-1667 рр.: окремі риси сучасної історіографії / В. В. Гоцуляк // В. В. Гоцуляк Історіографія історії України. Історіографія українського козацтва. – Київ, 2008. – С. 121–127.

16. Гоцуляк В. В. Постать Богдана Хмельницького в новітній українській історіографії / В. В. Гоцуляк // Десяті Богданівські читання: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції : збю наук. пр.. / редкол Ю. Присяжнюк (гол ред.) [та ін]. – Черкаси : ЧНУ, 2018. – С. 8-18.

17. Гоцуляк В. В. Історія українського козацтва / В. В. Гоцуляк // Навч.-метод. матеріали для студентів другого курсу заочної форми навчання історичного факультету. – Черкаси, 1999. – С. 93–103.

18. Гоцуляк В. В. Поховання ямної культури поблизу с. Леськи / В. В. Гоцуляк, М. П. Сиволап // Проблеми Археології Подніпров'я : Міжвузівський зб. наук. праць / В. В. Гоцуляк, М. П. Сиволап. – Д., 2002. – С. 60–65.

19. Гоцуляк В. В. Г. Сковорода – світло на історичних шляхах України / В. В. Гоцуляк // Григорій Савич Сковорода – письменник, філософ, педагог: М-ли міжвузівської наукбпракт конфер, проведеної з нагоди 200-річчя від часу смерті, 9 листоп. 1994 р. – Черкаси, 1004. – С. 40–44.

20. Гоцуляк В. В. Розвиток історичних знань у другій половині XVIII ст. і Григорій Сковорода / В. В. Гоцуляк // Гуржіївські історичні читання : зб. наук. пр. – Вип. 6 / НАН України, Ін-т історії України НАН України, ЧНУ ім. Б. Хмельницького. – Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2013. – С. 116–118.

21. Гоцуляк В. В. Вчений – лицар, жива народна Людина. Передмова / В. В. Гоцуляк // Бойко Н.І. М.О. Максимович: „Не покину, – поки згину – мою Україну”: історіографічний нарис життя і творчості М.О.Максимовича. – Сміла: Тясмин, 2002. – С. 7–10.

22. Гоцуляк В. В. Співпраця М. Грушевського та О. Кониського над хронікою життя Тараса Шевченка / В. В. Гоцуляк // Українська література і цензура : Матеріали Всеукр. наук. конф., присвяч.. 185-й річниці з дня народження Т.Г.Шевченка. 14-16 травн. 1996 р.. – Черкаси, 1996. – С. 116–120.

23. Гоцуляк В. В. Революційно-демократичні та загальнонародські ідеали у творчості Т.Шевченка, як об'єкт вивчення вітчизняної історії / В. В. Гоцуляк // Тарас Шевченко і загальнонародські ідеали: м-ли доп. і повідомл. Всеукр. наук.-практ. конфер. та обл. наук.-практ конфер., присвяченої 177-річчю від дня народження та 130-річчю від дня смерті Т.Г.Шевченка. – Черкаси, 1991. – С. 24–28.

24. Гоцуляк В. В. Національна ідея історіософії Тараса Шевченка / В. В. Гоцуляк // М-ли доп. та повідомл. обл. наук.-практ. конфер., присвяченої 179-й річниці з дня народження Т. Г. Шевченка. 20 трав. 1993 р. – Черкаси, 1993. – С. 12-15.

25. Гоцуляк В. В. Історизм ідеї українського національного самовизначення Т. Г. Шевченка в синтезі соціальної, демократичної цілісності / В. В. Гоцуляк // Сучасне прочитання творів Т.Г.Шевченка у середній школі: матеріали міжвузівської наук.-практ конфер. – Черкаси, 1994. – С. 25–29.

26. Гоцуляк В. В. Історична творчість Тараса Шевченка в сучасній навчальній літературі / В. В. Гоцуляк // Збірник праць Міжнародної (38-ї) наукової шевченківської конференції, присвяченої 197-ї річниці з дня народження Т.Г. Шевченка. – Черкаси, 2011. – С. 557–567.

27. Гоцуляк В. В. Історіографічні аспекти аналізу творчості Т.Г. Шевченка в соціокультурному і історичному контексті / В. В. Гоцуляк //

Матеріали Сьомої науково-практичної конфер. „Черкащина в контексті історії України”, присвяченої 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка та 60-річчю утворення Черкаської області. – Частина 1. Т. Г. Шевченко і Черкащина. – Черкаси : Вертикаль, 2014. – С. 109–116.

28. Гоцуляк В. В. Матеріали державного архіву Черкаської області як джерел для вивчення юнацьких років життя Б.Д. Крупницького / В. В. Гоцуляк // Використання архівних документів в дослідженнях регіональної історії. Матеріали засідання круглого столу, присвяченого 90-річчю Державного архіву Черкаської області та 20-річчю Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (21 грудня 2010 року) / Укл. Т. А. Клименко, В. М. Мельниченко. – Черкаси: „Ветикаль”, видавець П. П. Кандич С. Г., 2010. – С.2 0–26.

29. Гоцуляк В. В. Українська історична наука 1920-х років в оцінці Б.Крупницького / В. В. Гоцуляк // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : Зб. наук. ст. / В. В. Гоцуляк. – Черкаси, 2002. – Вип. 33. – С. 20–26.

30. Гоцуляк В. В. І. О. Гуржій і історія України другої половина XVIII-XIX ст. / В.В. Гоцуляк // Гуржіївські історичні читання : зб. наук. праць, присвяч. члену-кореспонденту АН УРСР І.О. Гуржію. – Черкаси, 2007. – С. 37-41.

31. Гоцуляк В. В. І. О. Гуржій – дослідник соціально-економічної історії України другої половини 18-19 ст. / В.В.Гоцуляк // Історик Іван Гуржій у колі родини і друзів. Спогади. Документи. Статті про вченого. – Черкаси, 2008. – С. 302-209.

32. Гоцуляк В. В. Штрихи до творчої біографії Миколи Івановича Бушина та його наукової школи. // Особистість в історії України: Микола Іванович Бушин / за ред. д.і.н., проф. ЧДТУ В. М. Лазуренка / В. В. Гоцуляк. – Черкаси: ЧДТУ, 2013. – С. 21-44.

33. Гоцуляк В. В. Документи Центрального архіву вищих органів влади та управління України про відкриття інституту народної освіти у Черкасах / В. В. Гоцуляк // Збірник статей Шостої науково-практичної конференції „Черкащина в контексті історії України” з проблем історії міста Черкаси, присвячені 20-річчю незалежності України. 18 травня 2010 р. – Черкаси, 2011. – С. 13-16.

34. Гоцуляк В. В. Звіт про роботу музею Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького в 2016/17 навчальному році. – Черкаси, 2017. – 10 с.

35. Гоцуляк В. В. В. И. Ленин и заграничные большевистские организации, 1900 – март 1917 гг. : историография вопроса: диссертация ... канд. ист. наук : 07.00.01. – Днепропетровск, 1980. – 219 с.

36. Гоцуляк В. В. М. Грушевський і українська історична наука (80-і рр. XIX – початок XX ст.): історіографія проблеми: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / В. Гоцуляк ; Дніпропетр. держ. ун-т. – Д. – 1999. – 32 с.

В. М. МЕЛЬНИЧЕНКО
(к. і. н., проф.)

**ВИБРАНІ СТУДІЇ
ПРОФЕСОРА В. В. ГОЦУЛЯКА**

Увазі громадськості пропонується низка студій, переважно вже опублікованих в фахових виданнях та окремі, які друкуються вперше. Варто зазначити, що учений, відгукуючись на сучасні потреби української історичної науки, поряд з актуальними питаннями історії та історіографії, значну увагу приділяє її дидактичному виміру.

В. В. Гоцуляк також надає особливе значення історіософській проблематиці. Саме такій меті присвячена перша розлога публікація *„Світоглядні орієнтири, мотиви, обрії творчості і навчання та науковий апарат історика”* // Гоцуляк В. В. Історія, її методологія і історіографія як наукові та навчальні дисципліни. Навчальний посібник. – Черкаси: видавець Третьяков О. М., 2016. – С. 21-78. Вона є розділом навчального посібника і сутнісно розкриває credo історика й проливає світло на історіософію та методологію самого автора, який, відійшовши від світобачення сформованого в умовах радянської дійсності, став на рейки національно-державницького світогляду в історичній науці та історіографії.

У другій публікації В. В. Гоцуляка *„Висвітлення окремих аспектів теорії та методології архівознавства в сучасних публікаціях”* опублікованій у виданні Сьомі Богданівські читання : матеріали Всеукраїнської наук. конф. : зб. наук. пр. – Черкаси, 2013. – С. 42–47. йдеться про загальнонаукове й теоретичне сприйняття науковцями України здобутків світової архівознавчої думки.

Зміст третьої публікації В. В. Гоцуляка *„Постать Богдана Хмельницького в новітній українській історіографії”* // Десяті Богданівські читання: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції : зб. наук. пр. / редкол. Ю. Присяжнюк (гол. ред.) [та ін.]. – Черкаси : ЧНУ, 2018. – С. 8-18., засвідчує достатньо правдиве відображення сучасними вченими особистості Великого Гетьмана.

Головний зміст четвертої публікації В. В. Гоцуляка *„Михайло Грушевський – ключова постать української історичної науки”* // М. С. Грушевський. Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку : матеріали IV наук.-практ. конф., присвяч. 615-й річниці першої документальної згадки про місто Ров, 475-й річниці з часу надання місту Бару Магдебурзького права та 150-річчю з дня народження М. С. Грушевського. – Київ ; Бар, 2016. –

С. 142–146. демонструє вагомий внесок Великого Українця у розбудову вітчизняного українознавства.

У п'ятій публікації В. В. Гоцуляка *„Сучасна історична думка про „народництво” і „державництво” М. Грушевського”* // Symposium historiographicum Czercasiensiuв = Черкаський історіографічний симпозиум. – Черкаси, 2016. – Т. 1. Присвячений 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. – С. 274–290., написаній в жанрі історії історіографії йдеться про те, що, на відміну від усталених поглядів науковців, котрі вважають вченого представником „народницького напрямку”, в методологічному ракурсі видатний вчений є позитивістом, який еволюціонував від „народництва” і є засновником національно-державницького напрямку в українській історіографії, що виріс і ствердився протягом 1894-1904 рр.

Шоста публікація В. В. Гоцуляка *„Михайло Грушевський і аграрна політика Центральної Ради у висвітленні сучасної української історіографії”* // Український селянин : зб. наук. пр. – Черкаси, 2017. – Вип. 18. – С. 55–66., присвячена узагальненню, у відтінку історії історіографії, здобутків сучасних вчених в царині осягнення діяльності видатного вченого-політика і Центральної ради ним керованої, земельного питання та спроб його розв'язання.

У сьомій публікації В. В. Гоцуляка *„Сучасний стан вивчення наукової спадщини дослідників аграрної історії України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.”* // Український селянин : зб. наук. праць. – Черкаси, 2018. – Вип. 19. – С. 74-85., підпорядкованій меті осягнення масиву публікацій, сучасних вчених-аграрників йдеться про земельне питання і його важливу складову – аграрну історію зазначеного історичного періоду.

Восьма публікація В. В. Гоцуляка *„Новий внесок в Грушевськіяну”* : [рецензія] // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2016. – Вип. 2. – С. 146–154. – Рец. на кн.: Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. – Львів : Світ, 2016. – 440 с. ; іл. – (Серія „Грушевськіяна”, т. 9) містить детальний аналіз доробку двох вчених-грушевськознавців, присвяченого діяльності М. Грушевського і керованої ним Львівської школи істориків.

Зміст дев'ятої публікації В. В. Гоцуляка *„Локалізація Трахтемирова в ареалі пам'яток Черкащини: історіографія питання”* (друкується уперше), присвячений осягненню розвитку історичної думки про історію трахтемирівської землі, на якій мешкали люди з найдавніших часів та у всі періоди розвитку української історії.

У десятій публікації В. В. Гоцуляка *„Повернення особистості наукової авансцени (до 124-річчя від дня народження історика, уродженця Черкащини – Бориса Дмитровича Крупницького (1894-1956))”* // Персоналістичний вибір історії Черкащини : матеріали Першої регіональної історико-красназвочної конф., присвяч., 80-річчю з дня народження доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника освіти України Бушина Миколи Івановича, Черкаси, 12 берез. 2018 р. – Черкаси, 2018. – С. 129–141. висвітлюються віхи наукової біографії видатного земляка-черкащина та звернута особлива увага на гімназійні роки навчання Б. Д. Крупницького у Черкаській гімназії.

ВИБРАНІ СТУДІЇ

В. В. ГОЦУЛЯК

СВІТОГЛЯДНІ ОРІЄНТИРИ, МОТИВИ, ОБРІЇ ТВОРЧОСТІ І НАВЧАННЯ ТА НАУКОВИЙ АПАРАТ ІСТОРИКА

Основними завданнями підготовки фахівців з історії є формування основних знань предмету з використанням інноваційних технологій, широкого історичного світогляду, вміння орієнтуватися у великому обсязі наукової й дидактичної інформації та застосовувати цю скарбницю у практичній професійній діяльності. Основою успішності виконання поставлених завдань є оволодіння студентами загальнотеоретичними положеннями історичної науки, усвідомлення історичних закономірностей суспільного розвитку. Історичні знання мають рік від року прирощуватися, поповнюватися та оновлюватися відповідно до появи різноманітних нових історичних публікацій. Осягнення їх змісту є нагальним завданням, яке студент ставить перед собою упродовж всього терміну навчання.

Важливим напрямом розвитку сучасної історичної науки є її лексичний потенціал і терміносистема. Мається на увазі понятійний апарат, дефініції, категорії і поняття, як самої історії, так і історіографії, архівознавства та інших дисциплін. Історія як наука, яка вивчає розвиток окремих держав і народів та людства у цілому в усій його конкретності й різноманітності пізнається з метою розуміння його минулого і сучасного стану й перспектив еволюції у майбутньому. Одночасно варто пам'ятати про відносність історичних знань та неповноту образу минулого в історичних працях. Це має долатися

інтелектуалізмом, плюралізмом й демократичністю сучасної історичної думки.

Історична наука перед тими хто бажає належним чином опанувати цю галузь знань – істориком, науковцем, архівним, музейним працівником тощо та стати висококваліфікованим фахівцем висуває певні вимоги. Вона, надаючи фактичний матеріал, одночасно, вимагає від дослідників відповідного усвідомлення та упорядкування потужного масиву знань. Вона заставляє перейматися історичною проблематикою. Слід пам'ятати, що з будь-якого історичного питання знання повертають нас у минуле, навіть скоріше „уперед у минуле”. Сенс цих слів нам стає зрозумілим лише тільки в кінці прочитаної книги, підручника та статті. Стає зрозумілою концептуальна база, модель варіантів – принципово нового погляду на вже відомі рештки життя народів, правителів, окремих особистостей та історичні події.

Ознайомлення зі змістом сотень книг наводить на думку, що вони написані різними авторами. Їх виклад іноді вступає в дисонанс із загальним розумінням історичного минулого і тоді з'являється новий погляд на нього. Студент дізнається, наприклад про те, що до розвитку історичних знань спричинилася ціла низка інтелектуальних складових, соціальних та етнокультурних передумов, пов'язаних з нагромадженням значного масиву фактографічного матеріалу.

Він усвідомлює, що поступово здійснюється перехід від описової, геоцентричної фіксації історичного досвіду до його раціонального осягнення, секуляризації історичних знань. Відбувається зростання обсягів друкованої продукції з історії та її видового і жанрового розмаїття, розширюється спектр критичних рефлексій та практичних потреб конкретних науковців, пов'язаних з доцільністю ознайомлення з історією питання, існуючими підходами, концепціями та гіпотезами.

З часом формується класичний тим науки, нові виклики вимагають від науковців актуалізувати історичне минуле, розробляти певні ідеї, концепції та багато іншого. З отриманих знань виходить вже інакша мікросимфонія історичних фактів, виклад яких не раз є суперечливим, адже вони є складовими історичних знань. Утім, вони з часом і за великим рахунком не вступають у дисонанс з загальним процесом історичного пізнання та хором його істориків. Майже завжди в кінцевому підсумку виходить симфонія, досконалість якої не може відтворити ніякий оркестр.

Історичні знання, як згусток інформації наділені об'ємною глибиною. І не раз мальовничість та майстерність викладу утворюють чудову голограму, яка є породженням нашого світосприйняття. З часом приходиться розуміння того, що існують чисельні парадигми, теорії, концепції осягнення історичної дійсності.

Одні історики намагаються зруйнувати іншу – попередню систему поглядів, схему і возвести на постамент свою. Цим учені протягом багатьох століть й займаються. Зміст „історичних істин” відкривається істориками, філософами лише на непроторених, незвіданих до того шляхах осягнення сенсу людського буття. Вони мають зазвичай певні складнощі, пов’язані з теоретико-методологічним спрямуванням своїх праць.

Історія історичної науки накопичила концептуальну жанрову ієрархію. Вона тісно пов’язана з неминучими інтелектуальними пастками для істориків. Їх підготував сьогodнішній рівень наукової самосвідомості. Довготривала реконструкція історичного процесу, своїм виявом має підготовку серійних багатотомних видань „Всесвітньої історії” й її окремих томів. Вона супроводжувалася на різних етапах, аж до сьогodenня, створенням „національних історій”.

Виникли формаційні, цивілізаційні, універсалістські підходи систематизовані гегелівською, марксистською, позитивістською та різними теоріями цивілізації (О. Шпенглер, К. Ясперс, А. Тойнбі, П. Сорокін, М. Вебер та ін.).

Потрібно було мати неабияку ерудицію щоб виникли школа „Анналів”, структуралізм, феноменологічна герменевтика Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, Гадамера, синергетика І. Пригожина та Л. Стенгерса, теорія „прикордонних” цивілізацій та ін. Наприклад, згадана школа „Анналів” у своєму розвитку пройшла кілька етапів, які асоціюються з певними „поколіннями” її розробників.

Базуючись на широкій критиці позитивізму в історичній науці, А. Берр на зламі XIX і XX ст., обґрунтував ідею „культурно-історичного синтезу”. Ключовою тезою є доцільність зближення історії з іншими галузями знань. Його підтримали М. Блок та Л. Февр, які виступили з закликem розробки нових напрямів історичних досліджень, акцентуючи увагу на історико-антропологічному підході та категорії ментальності.

Поширилися історико-економічні розвідки (Л. Февр), тотальний підхід до історії (Ф. Бродель, А. Берр). Останній, як представник другого покоління школи „Анналів”, задекларував уявлення про тернарну систему „культура-соціум-економіка”. Він поєднав формаційний й цивілізаційний підхід, пролонгував історичний час (історія цивілізації, середньотривалий обмежений соціально-економічною формацією, й короткотривалий, як час політичної історії з одиницями історії, події й біографістика).

Ж. Дюбі, Ж. Ле Гоффа та інших вчених ідентифікують як представників третього покоління цієї школи, яке акцентує вже увагу на питаннях колективної та індивідуальної свідомості в історії, виявом яких є пов’язання впливу антропологічного структуралізму з пост-

структуалізмом в історичній науці. З наближенням 70-річчя журналу „Аннали” формується четверте покоління цієї школи (А. Буро, Р. Шарт’є та ін.). Варто зазначити, що журнал заснований в 1929 році Первісна назва журналу „Аннали економічної та соціальної історії”, з 1946 р. „Аннали: Економіка – Суспільство – Цивілізація”, сучасна назва „Аннали, Історія, соціальні науки”.

Представники цього покоління локалізують дослідження у напрямку спеціальної історії ментальностей, досліджуючи впливи колективної свідомості на індивідуальну. Відчуваючи небезпеку подрібнення історичних досліджень, учені повертаються до тернарної моделі „глобальної історії”, розробленої Ф. Броделем.

З метою поглибленого вивчення цього напрямку відбулося в останні десятиріччя його поширення в Україні (видання зб. „Mediaevalia Ukrainian: ментальність та історія ідей” (т. I-V)).

Доцільно ознайомитися з цілою низкою праць зарубіжних й українських дослідників і, зокрема, Л. В. Таран „Историческая мысль Франции и России”, В. Адаурова „Французька історіографія ХХ століття” (Львів, 2001) та ін.

Продовжуючи наші роздуми зазначимо, що творчі пошуки істориків не раз призводили до кризових ситуацій в історичному пізнанні. Це породжувало появу постструктуралізму з його епігоном – хаологією, яка відображатиме броунівський рух умів і шукань. Один з її творців – Ж. Баланди вважає, що хаологія в кінцевому рахунку спрямована на вироблення принципів нової впорядкованості. Згадаємо, що Ж. Дерріда також вважав, що деконструкція передбачає подальшу реконструкцію, а ось на реконструкцію деконструктивізм виявився нездатним.

Постмодернізм затвердив децентрованість і гетерогенність як загальну онтологічну доміанту. Його представники влаштували не інакше як купання в ополонці. Вони заявили про руйнування минулого систематики, оголення її й захопилися жвавим пошуком нових принципів. Усі постструктуралісти по-різному сформулювали одну і ту ж ідею.

У своїх роздумах вони стверджували, що немає ніякої історичної істини ні в одному з історичних (історико-літературних творів), а є „велика розповідь”: „метаповіствування” (Ліотар) або „велика доміантна розповідь (Джеймсон). Вони утворюються проблемним полем, або епістемами, тієї чи іншої епохи. Вони не продовжують одна одну, а змінюються шляхом розривів.

Виходило, що немає ні еволюції, ні становлення, ні розвитку, тобто, ніякої форми процесу, а є „розривна” дисконтинуальність. У такому разі епоха, проблемне поле, „епістема” пишуть рукою історика. Підсумком виявляється якийсь літературний текст, утворений

ключовими поняттями, концептами, пучками та згустком ідей, властивими тому чи іншому обрїю світосприйняття та розуміння.

Або узяти означені вище прикмети й напрацювання французької школи „Анналів”. Її представники зробили багато корисного стосовного того, щоб перевести стрїлки слідом за антропологією на несвідоме, ментальне, стереотипне та „повсякденне”. Йдучи складним шляхом пізнання вони майже порушили тонкий баланс європейського механізму культурутворення, взаємодїї традиційного/інноваційного, колективного/ особистісного. Потрібно було знаходити нерв проблеми.

Вчені самобутні, неповторні, які зросли на ґрунті своїх ідей, науковим словом успішно слугували безупинному утвердженню нового. Вони не могли вчасно на мить зупинитися. Справа у тім, що основні передумови постструктуралістського історизму Фуко вже існували у висновках провідних теоретиків школи „Анналів”.

Їх відомі ключові формули – „історія людини без людини” (М. Блок); „майже нерухома історія”, „нерухома історія” (Ф. Бродель) звільняли історію від соціально-побутових, політичних, психологічних змін, від індивідуального, особистісного, від „великих людей”, тобто від випадковості і сягнули у кінцевому підсумку до жорсткого детермінізму, майже копії гегелівського.

І як наслідок, особистість/випадковість виявилися відірваними від парності масовість/закономірність. Утім, історичне життя є невичерпним. Кризові ситуації в пізнанні, як не дивно збагачували, розширяли, збагачують й розширюють духовні обрїї історії, наповнювали й наповнюють її зміст новими ідеями та народжуваними формами.

Отже, динамічне розуміння поліваріантного розвитку призводить до того, що „Історія”, будь то історіографічний твір (розуміється тільки, звичайно, не як історико-наукова фактологія, а як динаміка культури в широкому сенсі) або історія культури, або історія літератури (тому вони так гостро цікавили разом із всесвітньою історією, українською літературою спостережливого й проникливого автора цих історій – М. Грушевського), завжди постає свого роду багаторівневим дослідженням. У ньому існують досить складні відносини між рівнями. Власне історія – як поліваріантний розвиток, що відповідає природі об’єкта, і аж ніяк не проста схема, організована накиданими „згори” „універсалами”.

Сучасні українські історики у цьому сенсі лише розгоняють свій інтелект. У нас час відбувається динамічний процес самоорганізації нового антропосоціокультурного простору у світовій історії і культурі та в українській також. Він виробляє свої константи, алгоритми, історико-культурну специфіку, створює свій варіант „простору і часу”. Він формує свій цивілізаційний „історичний хронотоп”, чергову (і не

останню) „історичну картину світу”, контексти обставин й свою матрицю історичної феноменології. Але ж існує ще й рівень формування історико-цивілізаційної саморефлексії, „наукового вислуду”, що породжує нові вияви й активно впливає на історичну культуру різних моделей історіописання, зображальні плани та й самоосмислення себе у світі тощо.

Утім, наш час позначений „постформаціністю” й „постструктуралістськістю”. Кожен грам нової „раціональності” має також забезпечувати конструктивне системне розуміння того, що відбувається, а значить і минулого та можливого майбутнього.

Або, наприклад, для українських істориків нагальною проблемою є взаємодія й взаємозв'язок між історичною думкою та національною свідомістю суспільства. Історична думка впливає опосередковано й безпосередньо на суспільство. Знайти й пояснити ці багатозарові впливи, авторські відобразити та у своєрідний спосіб „оцінити” усю поліфонічність їх – залежить від майстерності пера історика.

24 річне „побудування” української державності нажаль призвело до війни з Росією. Українська пропозиція не була одностайно зустрінута населенням Криму, частини Луганщини та Донеччини. Україна не змогла облаштувати той „вишневий садок” навіть усім бажаним, не кажучи про тих, хто відверто не хотів цього. Тому навіть у цей неспокійний військовий час досі існує в українському середовищі ностальгія за радянським минулим, окремі групи населення і навіть частка державних службовців переконані у тому що Майдан „проплачений” США. Блідий образ української пропозиції, роз'їдався тотальною корупцією, низкою зарплатою, хронічним недофінансуванням соціальної сфери, охорони здоров'я, дошкільної, шкільної й вищої освіти, книгодрукування тощо.

Не сприяло й те, що керівні посади займали проросійські налаштовані посадовці. Як результат з початку АТО – частина істориків залишилася в окупованому бойовиками Донецьку. Утім найсвідоміша частина викладачів українського Донецького університету тепер працює у Вінниці.

Тодішня суспільна атмосфера, часті зміни президентів та урядів, лише декларування ними побудови незалежної України, погіршення економічних й суспільно-політичних умов життя українського народу впливали на його свідомість. Давала про себе знати й частина консервативно налаштованого викладацького складу, а окремі історики взагалі вважали, що, наприклад, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. не було української історичної науки. У цілому тогочасна державна політика виявилася неспроможною.

Також можна ствердити і позитивне – протилежне. Звертає на себе увагу той факт, що частково й сучасні напрацювання українських вчених, історична дидактика у вузах, вивчення в школі історії у своєрідний спосіб вплинули на євромайданівців. Вони також ідеологічно сприяли розгортанню швидкоплинної революції Гідності.

На вулицях, одна з яких носить назву одного з „будителів” і „духовного батька” такої свідомості (вулиці Грушевського), Інститутській і, це симптоматично, розгорталися основні події Майдану. Народ, волонтерський рух і добровольчі батальйони стали не лише на захист держави, але й творцями нової української державності. І знову народництво, націодержавництво Михайла Сергійовича Грушевського варто сприймати як належне. Воно отримало верх, на відміну від того, що стверджують науковці протиставляючи його народництво (ідеалізація окремої соціальної верстви – селянства) своєму нібито сучасному державництву.

Утім за М. Грушевським – народ, народна маса є і повинні бути альфою і омегою історичної розвідки. Він – з своїми ідеалами й змаганнями, з своєю боротьбою, поспіхом і помилками – єсть єдиний герої історії. Зрозуміти його етап економічний, культурний, духовний, його пригоди, його бажання й ідеали – є мета нашої історії”. Далі учений з прикрістю констатував, що „політично-громадський устрій звичайно не відповідав тим ідеалам. Свій чи чужий він ніколи, чи майже ніколи не був витворений відповідно ним, і громада з урядом стояли один проти одного не тільки в період давній...” [1, 12-13]. Багато українців під цими словами можуть підписатися й сьогодні.

Сучасні, як й окремі історики минулого, закидають ученому недооцінку ним ролі політичних та культурних еліт й їх „державництва”. Яке воно є насправді майданівці вже переконалися. М. Грушевський ще в 1894 р. пророчче зазначав, що „самі ті верстви верхні, цілий той устрій державний були народній масі з багатьох поглядів противні”. Учений також констатував, що політично-громадський устрій звичайно не відповідав тим ідеалам” [1, 13]. Перегляду підлягають й інші постулати окремих сучасних істориків стосовно так званого „запізнення” націотворчого проекту українців. Сучасні реалії спростовують подібні погляди.

Потребує глибоко вивчення й проблема сучасної української нації. Українському суспільству з усією ясністю постійно потрібно доносити, що українська нація це: 1) політична (громадянська) сукупність громадян України, незалежно від етнічного походження, мовної чи конфесійної приналежності; 2) етнічна (українська

етнонація) – українській етнос новітньої доби, що складає основне населення України та проживає в інших державах.

Цілком слушними є міркування тих науковців, які вважають, що у сучасних суспільних науках питання про те за яких умов етнічна спільність, етнос трансформується (і чи взагалі трансформується) в етнічну націю залишається дискусійним. Тут зіткнулися різні погляди науковців, які ґрунтуються на відповідних теоретико-методологічних засадах.

Переважає погляд вважати „етнонаціями” етноси модерної та новітньої доби, що намагаються створити або мають власну суверенну державу.

Поки що більшістю вчених підтримана концепція перетворення на етнічну українську націю українського етносу в процесі „національного відродження” XIX століття та процесів державотворення XX ст.

Після 1991 року етнічна українська нація в межах України є складовою політичної. Можна, тільки погодитися з думкою, що етнічна українська нація є основним елементом етнонаціональної структури українського суспільства, яке складається з етнічної української нації, етнічних менших та етнічних груп з статусом „корінні народи”, представників окремих етносів. Основними компонентами етнічної української нації є традиційний етнічний масив, окреслений етнічними кордонами, що проживають за межами основного етнічного масиву, субетнічні групи, що складаються з етнорегіональних та етнографічних угруповань. Оскільки в Україні національність громадян визначається добровільно, актуальні зміни чисельності етнічної української нації залежать не лише від демографічних і міграційних процесів, але й від змін національної ідентичності населення [2, 364-365].

Все це важливо враховувати при осмисленні сучасних націотворчих процесів, спираючись на Конституцію України 1996 р. де відповідниками української нації є поняття „українська нація” та „українці”. Для громадян України інших національностей вживаються поняття „інші корінні народи та національні меншини” (ст. 11). Взагалі маємо дві теорії нації: нація-держава (французька модель, коли формування етнічної спільності пояснюється існуючою політичною єдністю; держава-нація (американська модель, коли існування єдиної політичної спільності пояснюється переважно спільним етнічним походженням громадян окремої держави) і держава-нація. Як робоче можна сприймати поняття нації, як спільності людей об’єднаних певною назвою, символами, географічним та етносоціальним поход-

женням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей [2, 363-364].

Утім, як узагальнююче, відкриваюче можливість жвавого обговорення та критики попередніх є визначення Ф. Горським, О. Картуновим та Ю. Риманенком поняття „нація”. Воно сформульовано таким чином: „Нація – це „етносоціальна (і не завжди кровно-родинна) спільність зі сформованою усталеною самосвідомістю своєї ідентичності (спільність історичної долі, психології й характеру, прихильність національним матеріальним та духовним цінностям, національній символіці, національно-екологічні почуття тощо), а також (головним чином на етапі формування) територіально-мовною та економічною єдністю, яка в подальшому під впливом інтеграційних та міграційних процесів виявляє себе неоднозначною, нерідко втрачала своє визначальне значення, хоча ніяк не зникає [3, 108; 5, 363].

Науковцям також потрібно своєю творчістю й діяльністю мотивувати українське суспільство на об'єднання навколо національної ідеї, як духовної основи життєдіяльності нації й системи координат. Вона задає їй світоглядні та цілеспрямовуючі й ціннісні орієнтири. Якщо детальніше, то на побутовому рівні це відчуття й розуміння спільності історичної долі, усвідомлене сприйняття нерозривності генетичного зв'язку нації, держави, особи, власний ідеал народу, що є узагальненим (часто інстинктивним, підсвідомим) уявленням про призначення нації та її місця в навколишньому світі. На політичному рівні – система символів і вольовий імпульс, що виступають духовною основою національних рухів і національної самоідентифікації, стрижень національної ідеології, політичний проект майбутнього нації [4, 361-36].

Учені мають запропонувати й українську візію сучасності. Варто звернути увагу на швидкоплинність сучасної соціальної революції (на початку XXI ст. майже чотири роки) а зараз місяці. Нажаль ще не спостерігається й „історичної революції”.

Ще повільно відбувається звільнення від синдрому своєрідного „термідору” організованого сумнозвісним міністром освіти і науки Д. Табачником щодо скорочення курсів на одного викладача, й вилучення під цим приводом дійсно українознавчих курсів з навчальних планів історичних факультетів і інститутів цього профілю. Утім, має місце відставання теоретичної думки політологів, футурологів, істориків та інших суспільствознавців від потреб сучасності.

Новітня Україна, на нашу думку, лише зараз, криваво у війні з Росією, всупереч прогнаним політичним партіям та корумпованій політичній та економічній елітам, (де були захищені кордони,

боекдатна українська армія та ін. атрибути дійсної державності) повільно з непоправними людськими втратами встає на ноги.

Кінематографісти, журналісти, окремі історики (фільми, книги) поволі осягають сьогодення з його агрегатним станом суспільства, коли за кілька місяців відбулася його швидка трансформація і виникла принципово нова історична ситуація, момент діалектичного стрибка. Відбулися зміни в умонастрої українського народу, коли зникла пануюча влада а існуюча в силу інерції та корупції не спроможна подолати ні війну, ні важкі соціально-економічні наслідки сучасного стану України.

Науковцям варто усвідомити значно більше ніж до цього. Українським феноменом є те, що половина „російськомовного населення” у тому числі добровольчі батальйони зі зброєю в руках захищають Україну. Феноменом є всеукраїнський волонтерський рух. І лише окремі історики (основна маса призивного віку прикрита імунітетом держави) і то переважно теперішні студенти, випускники боронять незалежність України.

Вчені-історики в дослідженні сучасності на можуть ігнорувати категорію „сенсібілізація” й низку спеціальних методик, які тягнуться за нею, коли досліджується готовність суспільства та його еліти до дійсних змін. „Сенсібілізація”, як складний й суперечливий процес світосприйняття, адаптації суспільства, його окремих членів до нових поглядів, ідей, теорій збагачує дослідника новими аргументами. Вона допомагає глибше проникнути у сутність історичного процесу й сучасних явищ, побачити важливі грані суспільної свідомості, що сприятиме вивченню різних сторін нашого суспільного життя. Це дозволить задовольнити здорову потребу суспільства до життєвих „історій” й побороти рудименти недавнього компрометованого минулого.

Після кожної такої боротьби за історичну істину, на полі битви залишається непереможеним лише один факт: будь-яка теорія являє собою лише окремий аспект прояву багатогранної історичної реальності. І все ж знання цих теорій є ознакою професіоналізму майбутнього історика. Кожна теорія працює, а тому має право на існування. Тепер звертаючись до студентства зазначимо, що і Ваш вибір має завжди реалізуватися. Яку б світогляду позицію Ви не вибрали, правда буде на Вашому боці. А інші будуть з Вами сперечатися саме тому, що й Вони також праві. Будь-який вияв історичної реальності може служити постулатом, відправною точкою історичних галузей знань. У пошуках істини люди завжди намагаються зрозуміти природу світу, історію його існування, вивчаючи ті чи інші її прояви.

Масиви історичних наукових знань створювалися як опис та пояснення тих чи інших історичних явищ. Так виникли наприклад всесвітня історія, національні історії, історіографія, археографія, музеєзнавство та інші спеціальні галузі історичної науки. Це є свідчення того, що природа історії єдина, однак демонструє різні обличчя. Не встигли історики як належить розглянути і пояснити одне обличчя, як тут же з'являється друге, яка не зовсім узгоджується з попереднім і цей процес є безкінечним.

Історики намагаються пояснити різні прояви історичної реальності, щоб усунути протиріччя, однак це здійснюється з великою напругою. У наявності лише один єдиний, не викликаючий сумніву факт, який об'єднує і примирює усі галузі історичного знання – багатобразність й багатогранність форм виявів історичної реальності.

Отже багатоваріантність світової історії є однією з її фундаментальних ознак. Багатоваріантність має початок відліку, подібно нулю на координатній сітці. Будь-які відправні точки різних галузей історичних знань, по відношенню до нього вторинні. Історична реальність, як і історичні знання, мають безкінечні форми вияву. Цей історичний простір як інформаційна структурна матриця утримує усі можливі варіанти опису будь-яких подій.

Стає зрозумілим, що наукове пізнання в історичній сфері з наявністю традицій й новацій у кінцевому підсумку є шаблоном оформленим у відповідні концепції – координатною сіткою висвітлення історичних епох, подія та явищ. Тоді стає зрозумілим, що історична концепція виступає як головний задум, провідна ідея, за допомогою якої обґрунтовується вибір об'єкта, предмета, мети та завдань історичного дослідження. З її допомогою відбувається пізнання, здійснюється первинне формулювання проблеми, аргументація найпринциповіших понять, які в сукупності утворюють чітку пояснювальну схему, своєрідний „каркас” гіпотези історичної або теорії [5, 213].

Якщо підійти ще ширше до тлумачення поняття концепція то воно виявляється у декількох площинах: а) система поглядів на певне явище; б) система опису історичного явища; в) спосіб розуміння, тлумачення якихось, подій явищ, процесів, г) основна ідея будь-якої теорії; д) система доказів певного твердження, провідний задум, певний спосіб розуміння, пояснення будь-якого явища; е) основоположна ідея теорії, загальний її задум, викладений у конструктивній для практики формі; ж) теорія (ідея), переведена в алгоритм вирішення конкретної проблеми. Як і концептуальність, вона покладена в основу формування мети, завдань розвитку історичного пізнання та історичної науки як загальнометодологічний підхід [6, 121].

У кожній точці історичного простору існує свій варіант, який носить подвійну функцію: зовнішню – форма фіксації історичної події, факту і внутрішню – механізм за яким технічно описуються вони. Кожна історична концепція маючи таку подвійність, виявляється ланцюгом причин і наслідків. З розвитком історичних знань одна концепція слідує за іншою. У такому разі сектори пізнання історії виявляються в загальній лінії історичного пізнання.

Уявімо собі, що ми прочитали одну книгу на цікаву для нас історичну тему. На наступний день Ви знову дізналися що є інша книга з цієї тематики. Ще через певний проміжок часу – Ви знайомитеся зі змістом вже третьої – четвертої і т.д. книг цього чи подібного змісту. Ви вже бачите різницю в інтерпретації відомих фактів у цих книгах. І, якщо продовжити, то, наприклад, вже у десятій книжці авторська концепцію виглядає зовсім інакшою ніж у попередніх.

Нарешті виникає спокуса усвідомлення того, що тематика опрацьована й знання міцно увійшли у вашу свідомість. Однак не квапимося з проміжними висновками. Раптом Ви дізнаєтеся, у силі попередньої слабкої поінформованості, що вже ціла група дослідників набагато цілісніше й детальніше ніж Ви сподівалися, вивчили означену проблематику у таких дрібницях й тонкощах легу історичної думки, що усе прочитане Вами є лише часткою знань. Що ж робити у такому випадку – Ви маєте з цього радіти.

З часом приходе зріле усвідомлення того, що лінії історичного матеріалу численні, а сам він, вже зовсім далекий від того, що був представлений у попередніх десятках і сотнях книг .

У такому разі історична реальність виявляється в своїй багатоманітності саме тому, що число варіантів викладу мабуть безкінечне. Існуюча історична інформаційна структура містить безкінечну множину потенційних можливостей – концепцій та численну варіативність своїх складових.

Фаховість історика прямо пов'язана з його професіоналізмом. Від того, як він фіксує рух історичного матеріалу під своїм пером, чи клавіатурною комп'ютера залежить упорядкування історичних фактів, їх систематизація та узагальнення з будь-якої проблематики.

Фіксація історичних фактів відбувається у відповідність з тим, що закладено в голові дослідника, тобто в його концепції викладу матеріалу. То, що відбулося в історії, було і є та назавжди там залишиться. А щодо появи все нових знань, то це є переможною ходою історичного пізнання. „Дізнатися як найбільше” – з таким гаслом бажано б щоб пройшли усі роки навчання студента, якій мріє стати фаховим істориком.

Варто зазначити, що до кожного навчального предмету розробляються відповідні програми. Окрім них існують робочі навчальні програми, які охоплюють важливі проблеми курсу.

Наприклад курс „Теорія та методологія історії” розрахований на 72 години (18 – лекційних, 10 семінарських, 20 – індивідуальної, 24 самостійної роботи) і завершується заліком. До кожного семінарського заняття й програми додається список літератури та перелік завдань для індивідуальної роботи й залікових питань. Змістовним модулем 1 є аудиторні заняття, які складаються з тем лекцій і тем семінарських занять. Самостійна та індивідуальна робота вже є змістовним модулем 2.

Отже відвідування лекцій, участь у семінарських заняттях, самостійна робота поєднана з індивідуальною – підвалини кредитно-модульної системи навчання. Майбутні випускники-історики це частинка кадрового потенціалу історичної науки. До його складу також належать дослідники-пошуковці, дослідники-науковці, які не лише вивчають, але й описують певні аспекти історії.

Професіоналізм історика виявляється у тому, як усе взяте до розгляду правдиво висвітлити, або принаймні частково прислужитися осмисленню певної проблематики, тобто матеріально (письмово) реалізувати власну концепцію. У той же час сучасна наукова історична думка постійно перебуває у русі. Вона сягає того, що поняття істини у старому „доброму” значенні змінилося концептом сенсу. У розумінні того що смислів безліч, рівно стільки, скільки традицій, варіантів культур і цивілізацій, як і наукових варіацій людського знання, у тому числі, й історичного.

Деякі вітчизняні історики вважають, що можна вибирати будь-який з варіантів концептуалізації історії, лише б він не був внутрішньо суперечливий. Зазначене нерозривно пов'язане, не лише з пошуком представниками української соціогуманітаристики свого робочого місця в цеху світових істориків, але й із репрезентацією української пропозиції.

Утім, в конкретно-історичній площині, найбільше широке пізнавальне поле відкривається, тоді, коли ми зробимо ставку не на якийсь один „ідеальний конструкт”, фактично обраний і привілейований „сене”. Він мабуть потрібний. Однак, поряд з чисельними іншими, утворить світову єдність, цілу серій основних культурно-цивілізаційних „типів” або „смислів” та „сенси”.

Мабуть варто спрямувати інтелектуальні зусилля на вивчення їх взаємодії та співвідношення на всесвітньому полі історичної науки. У такому разі ми, відповідно, можемо отримати серію „великих історій”, що відбивають і втілюють смисли різних культурно-цивілізаційних утворень. Серію „малих історій”, серію ще менших, локальних,

поодиноких і тому подібно. Сьогодні в умовах реальної культурної багатополарності світу, що протистоїть уніфікуючій глобалізації, зростаючої культурної багатомовності, до якої підключається й Україна та ті цивілізації які раніше мовчали, цей вихід більш перспективніший. У третьому тисячолітті світ мислить не тільки „лівим” і „правим” півкулями (Захід – Схід).

Наукове співтовариство шукає евристичні можливості для повновартісного осягнення історичного процесу та його явищ. У цьому сенсі дещо зроблено. Йдеться про постструктуалізм, котрий розглядає історичний дискурс як самостійний культурний феномен. Він уособлює розуміння історії як культурний процес і семантичне поле, здатних утворити системи особливих багатозначних образів-понять. Останні є за змістом – символи, які можна застосувати до висвітлення соціально-історичного та культурно-історичного процесу. Характеристику таких виявів, як й нових інтелектуальних складових також доцільно продовжити.

Утім сконстатуємо, що історія це частина культури, частина цивілізаційної парадигматики, причому частина активніша. Вона ізоморфно відбиває її риси і впливає на культуру, і тільки в такій якості сьогодні, можливе оновлення наукового жанру історіопису з безліччю його інтерпретацій. При цьому культура з її феноменологічним розмаїттям оперує не абстракціями, а множинністю локальних варіантів. Тому можливо висвітлювати історію за допомогою сенс-генетичного підходу розкриваючи механізми формування множини „картин світу”.

За великим рахунком шлях естафетної лінії розвитку людської цивілізації істориками має представлятися набагато складнішим і значно варіативнішим ніж до сьогодні. Зазначене не суперечить лінії наших роздумів спрямованих на системне осмислення та пізнання минулого людства з одночасним пошуком нових джерел, розвитком нових технологій, за допомогою яких відкривається можливість перегляду вже у новому світлі старих джерел.

У сучасній українській історичній науці проблема концептуалізації, подолання традицій попереднього історіописання є актуальною й вимагає парадигматичних підходів, особливо до Нової історії, Нового часу, Модерної доби. Такі інтелектуальні настрої, пов’язані із концептуалізацією минувшини переслідують багатьох істориків, у тому числі автора цих рядків.

Утім повернемося до наших розмислів, щодо індивідуальних форм наукової творчості. Якщо деталізувати їх, то застосовуючи, архівний, джерельний матеріал, надбання історіографії історик намагається випромінювати свою розумову енергію. Він це здійснює для того, щоб образно мовлячи „підсвітити” отриманими знаннями

певний сектор історичної проблематики, а потім увесь простір історичної концепції. Він намагається заповнити текст фактичним матеріалом. І як наслідок – розумова рефлексія відбувається згідно запланованого сценарію.

Одночасно зазначимо, що розум думає: „Я наперед спланував, прорахував, мені краще знати що для мене краще. Будь-яке відхилення від сценарію у такому випадку може сприйматися як невдача. А тепер уявімо собі, що наскільки полегшиться свідомість, коли розум знизить свою важливість і визнає право на існування відхилень в сценарії. Це призводило до появи нових історичних концепцій. І, одночасно, так відбулося у більшості випадків з пострадянськими істориками.

Внутрішня боротьба яку вони вели з собою а саме: залишатися на вже готових вивірених методологічних позиція, з своїм капіталом (підготовленими в радянські часи монографіями, численними статтями, отриманими званнями, нагородами) чи разом відкинути це, намітити шлях для ознайомлення та осягнення існуючих в світі історіософських та методологічних засад, які до того ідентифікувалися як „буржуазні фальсифікації”. Це дорівнювало вибуху в корі головного мозку. Не кажучи про те, що потрібно буде усвідомити й оволодіти понятійним апаратом та новою термінологією. Мало відбутися, образно кажучи, духовне прозріння раба.

У такий складний історичний момент важлива була переорієнтація майже всієї української інтелігенції на пошук шляхів до правди. А перед очами стояли власні умови праці „відтяті голови” попереднього покоління, крах багатьох творчих задумів, трагічна доля істориків побратимів по перу сплюндрованих тоталітарним режимом. А якщо нижня планка рівня свідомості історика, як і у більшості людей завищена, тоді виникає дуже багато проблем з переорієнтацію історика. Не кожен з них має „хоробре серце”.

Істориків не раз мучили й мучать роздуми про доцільність своєї творчої праці. У цьому вони непоодинокі. Наукова спільнота взагалі часто задає собі запитання щодо вартості своїх напрацювань, особливо тоді, коли вони втрачають дійсну науковість. Таке часто буває на зламі епох, коли загострюється боротьба світоглядів, активізується діалектика думки, лунає голос історичної правди, утверджуючи мотиви торжества обов’язку та з’являються інші думки.

Більшість тих, які переорієнтувалися зайняли фігуру замовчування результатів своєї попередньої діяльності, своїх попередніх праць й майже вилучали їх зі списків своєї наукової бібліографії. А „хоробре серце” подолавши маніакальну здатність розуму все тримати під контролем, його закодованість попередньою ідеологією, перетворювати життя в суцільну боротьбу з „буржуазними” течіями, не боїться визнати попередні помилки.

Учений такого типу послабив здатність свого розуму все контролювати, перемістив центр уваги з контролю на спостереження, дав шанс ситуації вирішитися без активного втручання або протидії.

На наше переконання, відмовившись від контролю історик отримає ще більший контроль над ситуацією переорієнтації, ніж раніше. Він здав себе в оренду новим методологічним течіям, засобам історіописання і у підсумку – виграв. Не обтяжений минулими методологічними постулатами, він, вже з оновлених позицій, осягає історію, викладає студентам навчальні історичні дисципліни. Виникає певна якість у важливій сфері, якою є викладацька та наукова творчість. Ще один важливий аспект – відмова від будь-якої спроби сконструювати умоглядні моделі і, одночасно, стремління до удосконалення або перегляду усталених формальних правил інтерпретації історичних джерел.

На наш погляд, саме у такому напрямку має створюватися світова та у її контексті українська, як національна версія історій. Наші роздуми вважаємо, що кореспондуються з сучасними поглядами окремих дослідників. У цьому сенсі продуктивним є звернення, наприклад, до такого питання як українські ідентичності та історіографічні рефлексії Е. Сміта, Я. Дашкевича С. Плохія, В. Потульницького та інших дослідників.

Утім, процес ідентифікації українських істориків, не зважаючи на певні складнощі, у більшості вже відбувся, (але є ще ті з роздвоєною душею, які марно сподіваються повернення до минулого щоб знову одягнути плащ Командора). Однак таких стає все менше. Для них не є актуальним пошук відповідей на запитання: Як писати українську історію та викладати її ?. Утім, воно є актуальним для багатьох інших, які чисельно переважають.

Маємо у розпорядженні певний масив публікацій від казенних фейлетоністів до маститих й авторитетних істориків. До останніх, зокрема належить, відомий історик, історіограф та архівознавець Я. С. Калакура, який ясно заявив що він належить до того покоління українських істориків, яке професійно та ідейно почало формуватися в добу хрущовської „відлиги”, критики культу особи Сталіна, яке повірило деклараціям тодішніх партійних лідерів про те, що повернення до теорії і практики сталінізму не буде. Ми боляче переживали і були глибоко розчаровані, коли просталінським силам вдалося взяти реванш, повалити М. Хрущова, встановити авторитарний режим і відновити репресії супроти інакше думаючих” [7, 3].

Далі учений, окреслює умови формування історичної свідомості, вплив істориків-учителів, горбачовської перебудови на неї, злам

залізної завіси з західним світом, ознайомлення зі спадщиною дореволюційних істориків, з української еміграції, особисті знайомство та інше. Автор самокритично переглянув свої власні публікації з історіографії 1970-1980-х років, відмежувався від пануючих тоді політичних ідеологем, які накладались історичній науці [7, 5].

Зміна історичної свідомості вченого відбилася на розробці виданого 2004 р. курсу лекцій з „Української історіографія” (2012 року маємо вже друге видання. – В. Г.), та інших наукових й дидактичних праць Я. С. Калакура.

Головне, що йдеться про духовне очищення і покаяння за власні помилки. Тут ми торкаємося такої тонкої матерії, як внутрішній світ історика.

Також зазначимо, що у частини людей почуття внутрішньої важливості настільки гіпертрофовано, що вони намагаються навіть у дрібницях настояти на своєму. Щодо свідомості, то Ярослав Степанович зробив свій вибір. Він відпустив ситуацію і надав право бувшим подібним компартійним „прокурорам” у науці плескати руками по воді. Цьому ученому принесло задоволення те, що він піднявся на шабель вище, отримав підтримку і знову завоював авторитет у науковому середовищі.

Він перемістив свою історичну і взагалі свідомість з контролю на спостереження і мав та має душевний комфорт під час прийняття свідомих рішень. На сьогодні ученому належить більш як 350 праць. Його здобутки високо оцінюють сучасні науковці та автор цих рядків. Вони є перспективним рецептом для майбутніх науковців.

У процесі відновлення державної незалежності України Я. С. Калакура не тільки переглянув методологічні засади, але й перейшов від осягнення проблемно-тематичної історіографії до загальної. Цьому сприяла як принципово інша історіографічна ситуація, утвердження нової парадигми української історіографії, так і його педагогічна діяльність, пов’язана з освоєнням нових лекційних курсів, а саме: „Загальна історіографія” (зародження і основні етапи розвитку світової історичної науки та історіософії) та „Українська історіографія”.

Опрацьовуючи ці курси, забезпечуючи їх читання в студентській аудиторії, професор зосередився на дослідженні українського і зарубіжного історіографічного процесу, опублікував численні розвідки присвячені теорії, історії та методології історіографії, національним традиціям української історичної думки, її періодизації.

Наукові погляди вченого на українську історіографію набували дедалі чіткішого національно-державницького спрямування, що

знайшло втілення у названому вище ґрунтовному курсі лекцій „Українська історіографія”.

Отже вагомим є й історіографічний доробок ученого. До такого належать: а) з’ясування теоретико-методологічних засад української історіографії, розробка її категоріально-понятійного апарату, наукової періодизації; б) дослідження внеску провідних істориків у збагачення української історіографії; в) розгляд історіографії окремих періодів і визначних подій української історії; г) розробка структури історичної науки, понятійно-термінологічного апарату, її методології та періодизації.

Залишаючи цей сюжет зазначимо, що будь-який історик з метою самореалізації, вибору реальних можливостей у критичних, граничних ситуаціях, коли йдеться про певні (остаточні чи проміжні) підсумки життя, долає індивідуальний страх та відчай.

Подібні психологічні імпульси несе суспільство в цілому, політичні, соціальні, економічні, ідеологічні структури й соціальні інститути. Долаючи їх учений виходить ще на вищій щабель світосприйняття та методологічно ієрхаризованих мереж звитяг.

Утім, амбіції істориків всеосяжні: від вивчення глобальної історії й історії світових цивілізацій, морфології світової історії, міфогеографії, всеосяжності пам’яті, її соціальних меж, у тому числі колективної й історичної суспільної користі історії, нового розуміння людини в історії, її теорії, часу – до антології, історіології цивілізації її процесу й соціальної та економічної еволюції.

Вони натхненно вивчають питання культури, психоісторії й психологічних типів та групових фантазій народної історії, династій, родини, антології людської деструктивності, циклів національних історій, історії кліометрії, мікроісторії, соціальної історії, історії повсякденності, її простору у світовій культурі, історичної уяви, сенсорної структури повсякденного світу, „нової нової історії”, „нової локальної історії”, „викликів” і „поворотів” й такий перелік можна продовжити.

Допитливий розум учених осягає ознаки й сутність криз історичної думки та науки і генерує „нові підходи” до історіописання, розглядає питання історіографічного плюралізму, квантитативної чи серійної історіографії, перспектив соціогенетичних і психогенетичних досліджень, аналітичних і наративних підходів до соціальної історії, біографій, біоісторіографії, культури безмовної більшості, поліморфної синхронності, анатомії людської деструктивності та політичної історії.

Учені намагаються з’ясувати виклики постмодернізму, сенс гендерної історію, історії сексуальності, ідентичності людини, людини

– тексту – сфер – історії, зміст поняття „криза історіографії”, сутність соціології текстів та історії писемної культури, історії ідентичності тощо. Усе це та інше засвідчує інтенсивний творчий розвій історичного пізнання, який постійно ускладнюється завдяки творчим пошукам істориків.

Знайти свій шлях є надзавданням молодого історика, як науковця.

Ця ситуація має ще й дидактичний вимір. Для викладача вузу важливе значення має ціннісне ставлення до особистості студента. Потрібно знайти, підтримати, розвинути людину в людині й закласти в неї механізм самореалізації, саморозвитку, саморегуляції, самозахисту, адаптації, самовиховання та інші складові необхідні для становлення самобутнього особистісного й гідного людського образу життя. Ваги набуває діалог між студентом та викладачем.

Діалогічності, окрім традиційних форм навчального процесу, також сприяють історичні гуртки і їх уміле проведення. Предметом обговорення, наприклад, на засіданні гуртка можуть бути будь-які питання пов'язані з накопиченням історичних знань, як сукупності ідеальних образів, що відображають історичні явища та процеси об'єктивної дійсності.

У силу того, що рушієм історії є люди, людство в цілому змістом історичних знань виступає мультибагатогранна дійсність у найрізноманітніших природних, конкретно-історичних й часових умовах та проявах.

Самі знання виступають охоронцем історичної пам'яті у найчисельніших проявах науково-технічних, кібернетичних, суспільно-політичних, національних, духовно-культурних, економічних та інших.

Історичні знання ґрунтуються на джерельній базі, застосуванні нових методів дослідження, джерелознавчій критиці. У свою чергу й історіографія, як маркер історичної науки, що ставить її здобутки на службу науковому знанню, виконує не лише роль постачальника соціально-історичної інформації а й свою культурно-перетворювальну функцію, спираючись на певне коло джерел.

Учені досліджуючи будь-яку проблему стикаються з тим, що є *історичне й історіографічне джерело*. В практику увійшло розуміння того, що кожний історичний текст є водночас й історіографічним – продуктом конструювання особи без відносно того усвідомлює вона це чи ні.

До визначення змісту, сутності й особливостей поняття „історичне джерело” зверталися А. Л. Шльоцер, М. М. Кармазін, В. О. Ключевський, Ш. В. Лангрюа, Ш. Сеньобос, Е. Бергейм, В. С. Іконников, В. Ю. Данилевич, С. Ф. Платонов, М. І. Кареев,

О. С. Лаппо-Данилевський, В. І. Пічета, Г. П. Саар, С. М. Биковський, М. М. Покровський, М. Я. Варшавчик, М. Блок, М. М. Тихомиров, О. Д. Люблинська, В. І. Стрельський, В. П. Данилов, Г. М. Іванов і І. Д. Ковальченко, В. О. Дмитрієнко, Л. М. Пушкарьов, О. П. Пронштейн С. Й. Якубовський та інші учені-історики та науковці. Вони не раз, наводячи формулювання різних авторів, сама привносять в понятійну скарбничку нові суттєві ознаки.

Науковці мають у своєму розпорядженні чотири основні підходи до визначення природи та самого поняття історичного джерела. Серед них а) *позитивістський*, який ідентифікує джерела як пам'ятки минулого, котрі містять інформацію про історичні події та явища; б) *марксистський*, який бачить історичне джерело продуктом певних суспільних відносин; в) *культурологічний* у якому історичне джерело виступає явищем культури; г) *неокантіанський*, основною історичного джерела вважає насамперед продукти індивідуальної людської психіки [8, 66].

З методологічної точки зору три перші визначення мають онтологічну, а четвертий – пізнавальну спрямованість. Це засвідчує дискусійність й певну остаточну невизначеність поняття історичного джерела. Утім, наразі, може виникнути й запитання чи взагалі потрібна така визначеність?

Судячи з існування множини визначень історичного джерела кожен учений має рацію. Й навіть застосувавши, як іноді пропонується системний підхід чи можна сподіватися на остаточне всебічне визначення історичного джерела. Скоріше всього – ні. І не в силу того, що історичні джерела ідентифікують з такими назвами, як „пам'ятки”, „матеріали”, „продукти”, „сліди минулого”, „носії історичної інформації” та інше, а скоріше із постійним зростанням історичного самосвідомлення наукоємності цього поняття.

Той, хто фахово займається зазначеною проблематикою намагається також запропонувати своє визначення цього поняття. Наприклад як це зробила О. Богдашина наголосивши, що найбільш придатний є термін „носії історичної інформації”. На її переконання історичні джерела – це результати людської діяльності, які містять у собі як правило безпосередню історичну інформацію, тобто які виступають носіями інформації про історичні події та явища; водночас самі виступають як пам'ятки матеріальної та духовної культури епохи, в яку вони були створені [8, 67].

Знавці тут же вступають з нею в полеміку і мабуть також будуть у чомусь праві. Отже, на наше переконання, кожний приріст історичних знань розширює змістовну наповненість поняття „історичне джерело”. І скоріше в майбутньому поняття видозміниться, наприклад враховуючи швидкозростаючу за обсягом, однак не досить

якісну одиницю історичного джерела електронного походження мережі *Інтернет*.

Джерела історичні виступають комплексом пам'яток минулого, носіями історичної інформації, що становить джерельну базу історичної науки в цілому та її окремих розділів (Історія стародавнього світу, середніх віків, нового та новітнього часу, історії окремих суспільств, держав тощо) а також конкретно-наукових досліджень (монографій, дисертації, статті тощо) [9, 110].

Світова історична думка не раз досягала зміст джерел та фактів. Археографи виділяють джерела архівознавства, вербальні, документальні, зображальні, комплектування архіву, масові, оповідні, писемні, речові й означили джерелознавчий підхід в архівознавстві. З поняттям „історичне джерело” безпосередньо пов'язане й поняття „історичний факт”.

Наприклад польські історики розглядають сутність історичного факту у декількох аспектах: а) факт, як фрагмент історичної дійсності, який перебуває в певних просторово-часових межах і є матеріальним утіленням; б) явище реальної дійсності, що об'єктивно існує; в) самостійне суспільно-історичне джерело; г) факт, те, що реально існує на протигагу різним вимислам і фіксаціям; д) будь-який прояв життя людини; наукова конструкція [10, 132].

Отже в історичній науці є різні визначення поняття „історичне джерело”. Але спільним у них є визнання історичним джерелом усього, що відображає розвиток суспільства і є основою для його наукового пізнання. Мається на увазі усе, що створене в процесі людської діяльності і несе інформацію про різноманітні сторони життя.

Взагалі історичне джерело – це носій історичної інформації, що виник як продукт розвитку природи та суспільних відносин і відображає той чи інший бік людської діяльності. Речові, писемні, фольклорні, народно-звичаєві, лінгвістичні та інші реліквії з минулого ще прийнято називати історичними пам'ятками.

Історичні джерела мають різноманітні види і форми. Вони дійшли до нас як цілісними, тобто такими, якими були створені, так і ушкодженими, у вигляді фрагментів окремих документів, руїн давніх міст і будов, залишків городищ, прикрас, посуду тощо. За допомогою історичних джерел історик вивчає минуле, тобто історичний процес. Але кожне джерело відображає лише окремі фрагменти історичної дійсності й обмежене обсягом історичної інформації, що спричиняє певні труднощі у реконструкції цього минулого.

Історичні джерела мають спільні та відмінні властивості. Спільними властивостями є такі: а) всі пам'ятки – свідки своєї епохи, свого періоду і відтворюють лише певну грань буття минулого часу;

б) кожне історичне джерело, зокрема писемне, взяте окремо, є обмеженим в об'єктивності відображення історичної дійсності, оскільки його творцем була людина із суб'єктивним баченням і сприйняттям реальності свого часу; в) інформація, яка міститься в джерелі, може мати відкритий і прихований характер, що виявляється дослідником через зіставлення багатьох джерел; г) прихований характер інформації, властивий джерелам, створює ґрунт для безкінечного творчого пошуку історика навіть у разі вивчення проблем, до яких уже неможливо залучити нові джерела.

Історичні джерела класифікують на основі їх особливих та відмінних ознак. Відповідно до завдань історичного дослідження можливе використання різних, за певними ознаками класифікаційних систем. Залежно від того, чи несуть історичні джерела історичну інформацію безпосередньо, чи опосередковано, їх поділяють на дві великі групи.

До першої групи джерел за цією класифікацією належать релікти історичної дійсності, названі нами вище, але ще раз повторимо: зброя, посуд, прикраси, руїни міст і фортець, храми, берестяні грамоти, законодавчі акти, що свого часу мали юридичну силу, історичні пісні, думи тощо. Усі релікти були витвором свого часу, мали цільове призначення, відігравали певну функціональну роль, вони безпосередні свідки епохи.

До другої групи джерел належать ті, які подають історичну інформацію опосередковано. Це оповіді, розповіді про події минулого. У такому випадку між історичною подією, явищем, фактом і сучасним дослідником стоїть автор джерела, який описував свій час так, як ми намагаємося це презентувати.

Такі джерела прийнято називати наративними (розповідними). До них варто відносити літописи, життя святих, описи іноземних авторів та мандрівників, які перебували в Україні, мемуари, в тому числі спогади, щоденники, біографії, листування тощо.

Разом з тим є загальноприйнята класифікація джерел з історії України за типами і видами. Класифікація джерел за типами стосується всіх джерел. Класифікація джерел за видами стосується лише писемних пам'яток.

Тип об'єднує джерела, які однаковим способом кодують і зберігають історичну інформацію. Виділяють такі типи історичних джерел: письмові, усні (думи, пісні, перекази, прислів'я тощо), речові,

етнографічні (можуть бути речові, письмові, усні), лінгвістичні, фотодокументи, фотодокументи тощо.

Окремі дослідники виділяють ще й такі типи історичних джерел, як твори художньої літератури та мистецтва. Класифікуючи історичні джерела за типами, необхідно дати їх стислу характеристику, навести конкретні приклади джерел з світової історії й історії України, які належать до того чи іншого типу. Варто також звернути вагу на те, чи поділ джерел за типами свідчить про відмінності в їх походженні, способі творення, формах і ознаках.

У курсах з всесвітньої історії, історії України предметом вивчення є насамперед писемні джерела. Їх класифікують за видами. Види об'єднують сукупність писемних джерел, що характеризуються однаковістю своєї форми (структури), відрізняються походженням і призначенням під час створення. Одні види існували триваліший, інші коротший час, деякі (наприклад, законодавчі акти) відображали весь період вітчизняної писемної історії.

Виділяють такі основні види писемних джерел, зокрема з історії України: літописи, законодавчі акти, діловодна документація, приватні акти, статистичні джерела, періодична преса, документи особистого походження (мемуари, спогади, щоденники, листи, автобіографії), літературні пам'ятки публіцистика і політичні твори тощо.

Висвітлюючи цей аспект питання, необхідно навести конкретні приклади джерел з історії України, які належать до різних видів, показати їх значення. Разом з тим варто підкреслити, що є джерела, яким властиві ознаки кількох видів одночасно. Але видова ознака не визначає пріоритетність чи другорядність того чи іншого джерела. Першочергове значення має історична інформація, яку містять джерела різних видів. Враховуючи, що джерело обмежено відображає історичну дійсність, історики прагнуть використати всі доступні джерела.

Писемні та інші джерела поділяють також на масові й унікальні. Масові – це ті, які відображають однотипні, одноструктурні явища, що часто повторювались. Як правило, і кількість джерел, що відображає масові явища, велика. До унікальних історичних джерел належать пам'ятки, що містять інформацію про важливі історичні явища, події та процеси минулого і знайдені, або зберігаються в одній або кількох редакціях.

Сучасний дослідник опрацьовуючи будь-яку проблему ставить перед собою принаймні декілька завдань: осягнути внутрішні і зовнішні впливи на формування історичної думки; проаналізувати

інфраструктуру історичної науки (матеріально-виробничу, соціально-інституційну та персональну); з'ясувати стан соціокультурної системи (специфіка суспільства, системи суспільних відносин, суспільної свідомості, культурні національні та інші традиції).

Отже *джерело історичне* – а) матеріальний або духовний носій інформації про минуле; б) носій інформації про історичний процес, використовується задля історичного пізнання; в) слід історичного процесу або слід матеріального й духовного життя та діяльності людини, людства в часі та просторі [12, 358].

Більшістю джерелознавців підтримується думка про те, що джерельна інформація поділяється на актуалізовану, потенційну і, за змістом, на економічну, політичну, культурну та особисту [8, 69]. Варто зазначити також, що масив джерела формують свою базу. Ця джерельна база завжди більша ніж реальна і поділяється на первинні рівні: а) первісну або початкову джерельну базу; б) реальну.

Варто зазначити, що трьохрівневий поділ джерельної бази запропонував М. Ковальський. У його розумінні існує: 1) первісна (початкова) джерельна база, яка формувалася у той час, коли відбувалися події, що відображені у тогочасних джерелах, або близького до нього. Це найбільш повна та репрезентативна база джерел; 2) джерельна база, що збереглась і дійшла до нашого часу і є реальною базою а та її частина, яка ще не стала відомою дослідникам і ще не введена у науковий обіг може вважатися потенційною джерельною базою; 3) вже виявлена джерельна база, введена до наукового обігу шляхом певних, корпусних або часткових публікацій, використання регестів, а також завдяки цитування, згадування, посилання із зазначенням науково-довідникового апарату (легенди) в опублікованих наукових працях – в монографіях або у періодиці та неперіодичних виданнях [11, 263].

О. Богдашина вважає, що первісна база завжди більша ніж реальна. Тому що у результаті стихійних лих, війн, революції, неправильного зберігання або цілеспрямованого знищення частина джерел гине. Реальна джерельна база поділяється на актуалізовану (джерела введені до наукового обігу через археографічні публікації або цитування у наукових працях) та потенційну (джерела ще не досліджені істориками) [8, 70].

За видовим принципом виокремлюють певні їх групи: міфи, легенди, перекази; аннали, літописання, хронічки; узагальнюючі історичні праці: монографічні дослідження (опубліковані та рукописні книги), брошури, статті; науково-популярна й навчальна література; джерельні публікації (тією мірою, якою вони відбивають певний рівень розвитку наукових історичних знань; матеріали наукових конференцій,

з'їздів, симпозіумів, „круглих столів” тощо; науково-популярна та довідкова літератури, публіцистичні твори істориків, критико-бібліографічна література, біобібліографічні довідники, бібліографічні огляди історичної літератури, рецензії на наукові дослідження і навчальну літературу; матеріали, що відображають творчий шлях і досвід визнаних учених; документи, що відображають організаційний бік розвитку історичної науки, публіцистику, джерела політичні, ідеологічні та ін. [9, 111-112].

Джерело історіографічне – а) текст нарративного чи документального характеру, який містить інформацію про минулі події та явища і являє собою результат свідомої пізнавальної діяльності суб'єкта у певних соціально-культурних обставинах; б) носій інформації про історичний процес, уведений у науковий обіг; в) носій інформації, що відбиває специфічні історіографічні факти, ті що містять відомості з історії історичної науки, про важливі події і явища її розвитку, про осіб, осередки, течії, напрямки, школи, які існували і існують в історичній науці, які збагатили й збагачують історичні знання [11, 359-360].

Джерела історіографічні є види джерел, що відбивають історіографічні факти, тобто факти з історії історичної науки, суспільних умов розвитку історичної думки, процес прирощування історичних знань, місце історичної науки в суспільному житті, у формуванні історичної свідомості людей [9, 111].

На нашу думку до розряду історіографічних джерел варто віднести і *джерела історії історіографії*. Вони мають свою специфіку пов'язану з історією історіографії. Вона ще не набула особливої популярності серед науковців, однак варта того, щоб на неї звернути особливу увагу. Це потрібно з огляду на те, що низка вчених усе частіше присвячує свої наукові праці оглядовому вивченню загальних тенденцій перебігу світових історіографічних процесів. Вони також значну увагу приділяють його локальним виявам від давнини до сьогодення і майже впираються своїм предметним полем в лакуну історії історіографії.

Утім це тема окремого розгляду. Все ж особливістю сучасного трактування історіографічного джерела є звернення уваги на те, що таким його видом є текст нарративного чи документального характеру, який містить інформацію про минулі події і явища та постає як результат свідомої діяльності суб'єкта у певних соціальнокультурних обставинах.

На таких позиціях стоїть, зокрема, Л. Зашкільняк артикулюючи увагу на тому, що у такому випадку кожний історичний текст є водночас і історіографічним, тобто таким, що є продуктом творчості (конструювання) особи, незалежно від того усвідомлює вона це

чи ні. Кожний текст, – продовжує учений, – у відкритій (експліцитній) чи прихованій (імпліцитній) формі містить і зберігає інформацію про світогляд творця тексту, його уявлення про минуле і способи його пізнання, соціокультурні орієнтації, середовище тощо. З метою виявлення авторських поглядів, здебільшого прихованих за понятійно-категоріальним апаратом і оціночними судженнями, необхідно вміти „розшифрувати” такий текст, а також віднайти у джерелах соціально-культурні та ідеологічні інспірації дослідника [13, 14-15].

Варто зазначити, що ще у 1960-х рр. засновник московсько-тартуської семіотичної школи Ю. М. Лотман у своїй концепції тексту вважав, що будь-який текст є семіотичною (знаковою) моделлю, що виконує когнітивну (пізнавальну) і комунікативну функції. Саме текст, за словами вченого, об’єднує елементи мови і формує їх у змістовний ряд. Кожний знаковий ряд виступає культурним кодом, який поєднує у собі колективний та індивідуальний досвід [13,225].

Як зазначає Л. Зашкільняк, принаймні часткове розшифрування цього коду можливе лише за умов проникнення у культурний контекст, в якому народився цей семіотичний ряд і його розуміння [13, 225]. Ю. М. Лотман своїми дослідженнями подав зразок проникнення у культурний світ творців російської літератури і науки XIX ст. Його дослідження ґрунтувалися на детальному описі різниць між „світом автора джерела” і світом історика-інтерпретатора.

Учений також зазначав, що історія є пам’ять культури, вона не лише слід минулого, але й активний механізм сучасного. Процес діалогу автора та інтерпретатора відбувається в порожнечі: вони обидва учасники діалогу, партнери і в інших аспектах, зокрема, відкрити для вторгнення ззовні нових текстів а самі тексти завжди приховують в собі можливість все нових інтерпретацій [13, 225].

Ще більше поглиблюють сутність історіографічних джерел думки й роздуми Єжи Топольського [14] стосовно того, що історичну нарацію можна розглядати принаймні в трьох площинах.

Відомий учений свого часу наголошував, що по-перше, її можна аналізувати як результат праці історика. Водночас дослідник цього результату (історіограф, методолог, філософ історії, інший історик) тлумачить його як текст певного типу, чия поява і структуру (суть) він мусить пояснити, наскільки всебічно у міру можливості.

Таке пояснення може бути, наприклад, проникненням в інтелектуальні, емоційні чи суспільні механізми „виробництва” історіографічного тексту. Цей же автор зазначає, що другим контекстом дослідження тексту може бути контекст літературний. У цьому сенсі історіографію розглядають як „літературу” відповідного періоду. Третім контекстом є філософський контекст.

Утім студентам варто прикласти значні інтелектуальні зусилля для того, щоб поглиблено усвідомити роздуми вченого. Вони спрямовані на те, щоб показати у який спосіб може бути проведене дослідження історіографії окремого питання. У цьому сенсі дослідників цікавить контекст нарації, тобто її емпіричне дослідження, в ході якого слід використовувати і досягнення аналітичної філософії, і пошуки нарративістичної філософії (зокрема постмодернізму, в тому числі деструктивізму), і теорії літератури.

Для емпіричної інтерпретації історичної нарації важливими є деякі результати нарративістичної рефлексії відсутні в аналітичній філософії. Ежи Топольський звертав увагу на два головні підходи. Перший – це відмова від трактування мови як нейтрального посередника (інструменту), що нібито дозволяло говорити про позамовну дійсність або відображати цю дійсність. Після лінгвістичного повороту мову вже не можна трактувати як прозору структуру, розташовану між дослідником та дійсністю. Ми розуміємо мову не як інструмент, що уможливує „об’єктивний” опис реального світу, а як інструмент, необхідний для конструювання образів світу.

Другою істотною новацією нарративістичної філософії, є тлумачення історичної нарації як певної текстуальної цілості, котру не можна звести до речень, що надаються до аналізу за допомогою логічного інструментарію. В історичній нарації істинність чи неістинність окремих тверджень про історичні факти – це не те саме, що істинність чи неістинність нарративної цілості.

Ежи Топольський також наголошував, що дослідники зважаючи на це виділяють в історіографічному тексті три шари. Перший шар – інформаційний та логічно-граматичний. Це свого роду „кістяк нарації”, або той фактаж, на який спирається автор при конструюванні свого бачення минулого. Другий шар – переконливий або риторичний. Цей аспект історичного тексту особливо складний, оскільки риторика, використовуючи дуже різні шляхи, має впливати не лише на розум, а й на емоції та неусвідомлені процеси. У композиції історичного тексту, з погляду переконуючого ефекту, основне значення має відбір фактів, побудова ієрархії та пов’язана з цими прийомами періодизація. Те що відбираємо до нарації, і яку ієрархію з цього будемо, залежно від запланованої переконуючої мети, може дати в результаті багато різних нарацій [14, 180].

Учений також зазначав, що окрім логічної, граматичної та риторичної структур, історична нарація містить не артикульовані елементи. Це третій шар історичного тексту – теоретично-ідеологічний. Ці не артикульовані загальні поняття, що з них складається бачення світу й людини, репрезентоване певним істориком, а також його баченням минулого, утворюють систему, що керує нарацією,

тобто визначає форму логічно-граматичного і переконуючого (риторичного) шарів.

Ці глибинні основи нарації визначають, те, що знайде місце в інформаційному (логічно-граматичному) шарі, а також містить, на переконання історика, його уявлення про світ і про те, як він має бути влаштований, а також про минуле [14, 114]. Від нього залежить відбір відомостей, що становлять стартовий майданчик нарації. Звичайно виокремлення цих шарів має лише аналітичний характер, позаяк насправді вони функціонують нероздільно. Стрижнем цієї концепції є теза, що історична нарація – це переконувальне і водночас інформативне повідомлення.

Єжи Топольський вважав за доцільне керуватися принципом релятивності джерела (як історичного, так і історіографічного). На його думку джерела відповідають лише на поставлені перед ними дослідником запитання. Це є прикладом релятивності (відносності) джерела стосовно знань історика та правил умовиводів, які він використовує. З огляду на тісні зв'язки між джерелами, істориком та його нарацією, не існує можливості вийти за межі кола інтерпретацій. Історик сприймає джерела крізь призму своїх знань та цінностей, але водночас бере ці знання із джерел, спираючись на них, певною мірою формує власну систему цінностей [14, 335]. Отже Єжи Топольський досить проникливо й переконливо увійшов у „внутрішній світ” історіографічного джерела та подає свою інтерпретацію його, умовно виділених шарів, не забуваючи про цю умовність.

Водночас випуклими та індивідуалізованими постають й інші роздуми цього вченого. Вони, зокрема, пов'язані із конструюванням образу минулого. На переконання автора в процесі дослідження виділяються окремі складові а саме: а) певні загальні способи мислення, притаманні даній культурі (так звані фундаментальні міфи); б) мова з її звичаєними правилами; в) фактографічні знання, зокрема й потенційні, що ними володіє історик; г) загальні знання, зокрема суто теоретичні, в тому числі й потенційні, що ними володіє історик; д) система цінностей історика, тобто його ідеологія, в котрій слід розрізнити ідеологію спільності, до якої він належить (нації, суспільності, релігійної групи тощо) та професійну етику. Усі ці елементи „діють” у синдроматичний спосіб, по-різному втілюючись в історичні тексти (історіографію) [14,121].

Утім, в широкому контексті, польські теоретики історії і серед них, названий й цитований вище Є. Топольський, а з ним Я. Поморський, В. Вжосек, Е. Доманська, Р. Стобецький також переконані у тому, що історія як „охоронець національних цінностей” і „наука про об'єктивні закони суспільного розвитку” все відчутніше поступається місцем історії як „діалогу відмінних культур і

світоглядів”. Така історія шукає відповіді на питання про відмінності культурних уявлень людей однієї й різних часових епох [13, 231]. Тому у центрі польської та інших історіографій і особливо українській, стоять актуальні питання новітніх історій країн, національних історій середньовіччя, раннього модерного часу XVI-XVII ст. XVIII-XIX ст., історій зарубіжних країн тощо.

Але все зазначене вище є суперзавданням для професійних істориків і майбутнього науковця-історіографа осягаючого світову історичну науку. У дидактичному вимірі студенту важливо залучитися до форм співдружності з викладачем, оволодіти історичними й історіографічними знаннями зафіксовані в програмах курсів й поза них та шляхом самоосвіти успішно скласти іспити.

У той же час, наприклад історіографічні сюжети „переслідують” студентів з самого першого курсу, коли вони починають писати реферати й курсові роботи. Тому важливо хоча б в загальних рисах осягнути методологічний інструментарій, який складається з принципів (правил) дослідження, методів (прийомів, способів) пізнання та терміно-логічного апарату.

Для вченого, який має особливе індивідуальне світобачення та світосприйняття, ідеологічні, психологічні, аксіологічні (ціннісні) орієнтації, еволюціонує у своєму стилі мислення, важливим є постійне накопичення кумулятивного заряду історичних знань, котрі потужно проєцируються під час сумлінної підготовки наукових досліджень.

Для студентів важливим є, хоча б в загальних рисах, оволодіти знаннями норм й цінностей історичної науки, її образів та ідеалів науковості. Він повинен мати певні уявлення про існування методів загальнонаукових (індукція, дедукція, аналіз, синтез, абстрагування та ін.), принципів (у тому числі руху й розвитку), об’єктивності, багатofакторності, всебічності, класифікації та інші.

В арсеналі методології історії накопичені й методи евристичності, типологізації, наступності, комплексності, системності, спадковості, у тому числі, історизму (на ґрунті аналітичного, проблемно-хронологічного, порівняльного, структурно-системного, статистичного), методів історико-ретроспективного, історико-порівняльного, проблемно-хронологічного, історико-функціонального, генетичного, ретроспективного, періодизації, історичного антропологізму, історіографічного аналізу і синтезу та інших.

Зрозуміло, що з огляду на конкретну тему дослідження, перелічені принципи та методи одночасно не можуть бути застосовані ученим або студентом. Наприклад в історіографічному вимірі бажано ознайомитися з наявною літературою. В джерелознавчому контексті, звертаючись, наприклад до польсько-українських взаємин першої

половини XVII ст. важливо застосувати методи, які потребують уважного прочитання літописів Величка, Самовидця, Граб'янки, літопису подій в південній Русі львівського каноніка Яна Юзефовича, листування тодішніх державних діячів тощо.

Варто звернутися до змісту вступних статей численних томів „Актів Юго-Западной России”. В них студент здобуде факти про взаємини між козаками і польською шляхтою та їх конфліктну сутність. При потребі молодий історик розшукає описи побутових речей, одягу, хатнього начиння, грошей тодішніх часів тощо. Існує також можливість застосувати різноманітні засоби і прийоми, які сприятимуть яскравішому й правдоподібнішому відтворенню історичної дійсності. З почуттям міри й такту має бути застосована й лексика тогочасної доби, узгоджена з характером, усіма особливостями індивідуалізації мови історичних постатей та персонажів.

Проміжним завданням також має бути осягнення колориту епохи в описах тодішніх звичаїв, побуту, вірувань, військових стратегій й тактики, спорядження, архітектури тощо. Можуть бути й раціонально використані скарби фольклору – дум, пісень, приказок, прислів'їв.

Утім в історіографічно-методологічному контексті варто вже відмовлятися від романтичних уявлень про наступний період української історії. Не доцільно глорифіковано переносити сучасні оцінки й наукові кліше, наприклад на революцію середини XVII ст., оскільки у підсумку її наслідки були надзвичайно важкими для українського народу. Подібні на інші твердження та думки варто враховувати, опрацьовуючи масив літератури та джерел.

Безумовно важливо запалювати „хоробрі серця” героїчним минулим українського народу. Але варто підкреслювати, що шлях до прогресу тяжкий, болісний, на ньому постійно виникають перепони, які потрібно долати залізною волею та систематичною й напруженою роботою до входження в Євросоюз. Таке ж саме завдання стоїть перед істориками, які мають постійно кореспондувати свою наукову й викладацьку діяльність з впливами новітньої європейської й світової історії та історіографії.

Важливо завжди бути у творчому настрої й передавати студентам свої знання. Варто наголошувати, зокрема, що застосування низки методів аналізу різного роду джерел істотно розширюють наші уявлення про історичні праці, описані в них події в різноманітних і різножанрових виявах.

Сучасним студентам й молодим науковцям мають бути до вподоби різнобічні підходи до здійснення історіографічного опису: хронологічний, проблемний (поєднаний проблемно-хронологічний), семантичний та ін. Наприклад можна скористатися методом градації,

або запропонованим Н. Яковенко методом конусу, який дозволяє розподілити праці дослідників за декількома рівнями з метою узагальнення досліджуваної проблеми: а) вищий рівень уявного конусу вбирає в себе праці загальнотеоретичного блоку, окреслюючи теоретико-методологічне підґрунтя дослідження; б) середній рівень включає в себе праці присвячені загальним проблемам; в) нижчий рівень охоплює конкретні статті, розвідки та інші історіографічні джерела [15, 31].

Самі ж джерела переконливо показують, якими багатими, складними, неоднозначними й неоднорідними є історичні події. Також важливими є виведені з них суспільно значущі уроки. Студент має переконатися в існуванні невичерпаних, реалізованих і оновлених методологічних підходів до розкриття будь-якої теми історичного спрямування.

Можливість орієнтуватися в них сприятиме поповненню індивідуальних знань та тих, які студент має отримати під час навчання у вузі.

Наприклад, принцип об'єктивності на підставі залучення та опрацювання чисельних історичних та історіографічних джерел забезпечує всебічне і ретельне дослідження історичних подій, порівняння власних здобутків та напрацювань й узагальнень з результатами та висновками інших вчених.

Усе більшої популярності набуває застосування методу виваженого дистанціювання сягаючий культурологізації знань.

У такому разі осмислюються соціокультурні контексти епох, пояснюється виникнення історіографічних джерел та тверджень з певного середовища, де вони виникли, з'ясовується вплив позанаукових факторів, у тому числі, політичних концептів на історіографію.

Подібні розвідки відрізняється від усталених описів інших дослідників, сприяють вилученню та з'ясуванню певних ознак появи питання і є лакмусовим папірцем, який сигналізує про ті чи інші суттєві суперечності між окремими твердженнями різних авторів.

Для студента також є важливим знання типів історичної інтерпретації, володіння методичними прийомами їх аналізу, синтезу тощо.

Ще однією важливою обставиною для студента є уважне ознайомлення з науковою літературою та уміле використання здобутих знань на семінарських заняттях, під час засідань наукових гуртків, „круглих столів”, участі у конкурсах студентських наукових праць, складання заліків та екзаменів.

Утім, як для студента, так й для вченого, знання набувають нових характеристик. Важливо усвідомити, що за „фасадом” історичної науки, як висловився О. Ясь, репрезентовано справжнє буйство різноманітних дослідницьких стратегій, технік прочитання текстів і

незвичайна мінливість методологічного інструментарію, які годі вкласти в якісь формалізовані концептуальні схеми чи моделі.

Приходить розуміння того, що специфіка методологічних підходів, котрі застосовуються в дослідженнях, зумовлюється не лише адекватністю їх обрання, але й вирішенням основних епістеміологічних проблем і чітким й реалістичним усвідомленням предмета, проблемного поля та об'єкту наукового пошуку...

Як і всі науки – історична постійно знаходиться у стані розвитку. Зокрема, в наш час, як зазначалося вище, популярності набуває теоретична модель нової культурно-інтелектуальної історії. Саме поняття інтелектуальна історія використовується для позначення історичної субдисципліни (аналогічної політичній чи економічній історії), яка вивчає історичні аспекти усіх видів творчої діяльності людини. У вузькому розумінні її завдань, вона вивчає історію ідей та ідейних систем, історію науки, громадської, політичної, філософської, історичної думки (історію гуманітарного знання). В широкому розумінні – ще й історію умов і форм інтелектуальної діяльності, тобто соціального, політичного, релігійного, культурного контексту, історію різноманітних духовних явищ з точки зору їх ролі в житті суспільства тощо. Цей підхід є міждисциплінарним та інтегральним.

Саме тому, на думку окремих зарубіжних дослідників, інтелектуальна історія – це скоріше не розділ історії, а засіб (чи засоби) цілісного розгляду минулого людства. Завдання інтелектуального історика – вивчити всі сфери людського минулого, в яких збереглися залишки, що піддаються дешифруванню (як правило, письмові або зображальні), і надати їм тимчасовий сенс засобами мови. Окремі українські вчені вказують на те, що, якщо виокремити об'єкт інтелектуальної історії, то ним є історичні категорії мислення, інтелектуальна діяльність і продукти людського інтелекту, а також історичний розвиток інтелектуальної сфери в межах загальнокультурної парадигми.

Предметом інтелектуальної історії, відповідно, стає вивчення різноманітного інтелектуального інструментарію, конкретних засобів концептуалізації оточуючої природи та соціуму. Осягається історія суб'єктивності „інтелектуалів” різних рівнів, а також їх взаємодія із „зовнішнім” світом культури. Нова культурно-інтелектуальна історія орієнтує вченого на дослідження інтелектуальної діяльності та процесів у сфері гуманітарного, соціального й природничо-наукового знання в їх конкретно-історичному соціокультурному контексті.

Конкретно, сучасна інтелектуальна історія не лише презентує можливість методологічного плюралізму і міждисциплінарність та вибирає у себе частину вищенаведених методів, що дає змогу ефективно і системно вивчити комплекс відповідних джерел.

Вона має підштовхнути до роздумів над сучасними тенденціям розвитку методології та яснішого розуміння історичного процесу в історичному, джерелознавчому, історіографічному чи археографічному сенсах.

Утім варто пам'ятати, що загальні обриси інтелектуального історіописання, як цілеспрямований потік знань має три складові: а) це історія ідей, теорій, концепцій. Вона спрямована на розуміння внутрішніх, когнітивних чинників розвитку наукового пізнання; б) історичні твори професіоналів-інтелектуалів, розраховані на еліту суспільства й на потребу інтелектуалам від історичної науки; в) поняття, що використовується для позначення історичної субдисципліни (аналогічної політичної чи економічної історії), яка вивчає історичні аспекти всіх видів творчої діяльності людини.

Присмно відзначити, що саме у такому сенсі осягають цю проблематику і продуктивно працюють окремі сучасні дослідники, у тому числі І. Колесник, як автор ґрунтовних праць з української історіографії, посилення на які, і на праці інших авторитетних дослідників, зокрема Я. Калакури, читач, науковець та студент знайдуть у багатьох історичних текстах.

В дидактичному вимірі насамперед студентам-першокурсникам необхідно з'ясувати труднощі обраної професії історика й отримати чітке уявлення про знання, якими необхідно оволодіти навчаючись у вузі. Вони мають спроектувати й реалізувати перспективний план самоосвіти та оволодіти методичними прийомами прирощування наукових знань.

Для прикладу зазначимо, що вивчення навчальних предметів і, зокрема археології чи архівознавства – складний комплексний процес, що потребує оперування численними категоріями, поняттями у цілому знаннями та спеціальними методиками.

Велика роль у цьому процесі належить науковій літературі та навчальним посібникам, які завдяки пізнавальній практичній спрямованості, стають не лише компендіумом знань, а й своєрідним путівником-довідником для практичної діяльності історика.

Отже історія вивчає процес розвитку людства, як наука розповідає про розвиток суспільства і має вагомий понятійний апарат, який поширюється на важливі напрями світової і вітчизняної наука та їх спеціальних галузей.

Місце і роль історичної науки в суспільстві визнаються, як її пізнавально-освітню, виховну, так і прагматично-практичну функціями, можливостями використання історичного досвіду сьогодні, а також моделювання його проявів у майбутньому.

Органічною частиною історії є розвиток самої історичної науки, яку вивчає історіографія, котра має й національний вимір, який репрезентує українська історіографія.

Її предметом виступають закономірності нагромадження знань і розвитку української історичної думки, становлення та збагачення української історичної науки. Такі самі визначення понять можна навести з археології, архівознавства, музеєзнавства, сучасної української історіографії та інших галузей історичної науки.

В сучасних умовах історичні дисципліни, у тому числі, змістовні модулі наукознавчих дисциплін й понятійний апарат, віддзеркалюють ступінь розвитку їх теоретичної, дисциплінарної та організаційної зрілості, рівень стану споріднених галузей знань. Утім, як зазначалося вище, історія, її методологія та історіографія донедавна потребували та ще потребують демонтажу ідеологічних догматів й світоглядних табу та переосмислення попереднього досвіду.

Повстали нагальні завдання інтерпретації існуючого понятійного та категоріального апарату, відкидання утверджених за радянські часи ідеологічних кліше та упереджень притаманних „класовому підходу” як стереотипу мислення. Вони находили свій вияв у ідеологемах: „буржуазна історична наука”, „українська буржуазно-націоналістична історіографія”, „реакційна сутність буржуазної історії, її історіографії ” та ін. Поступово долаються прояви тяжіння істориків до стереотипів минулого, застарілих оцінок, регіональних підходів до визначення та характеристики загальноукраїнських проблем, недостатньої уваги до історіософських, світоглядних і методологічних засад української історичної науки” [16, 424].

В сучасних умовах поступово відбувається поновлення понятійного апарату, наповнення науковою змістовністю історії, її методології та історіографії. Цьому сприяє перш за все налагодження тісної співпраці істориків в Україні та діаспорі й така важлива складова як соборність українських істориків.

Ця соборність виступає у ролі відкритого діалогу, сповненого альтернативних ідей і підходів, становлення інтелектуального статусу історії „нового її прочитання”, ознайомлення з методологічними новаціями європейської та світової історичної думки. На межі XX і XXI ст. в Україні почав формуватися новий образ історії та її спеціальних галузей.

Все більше набувають популярності нові напрями історичної думки. На зміну академічній історії ідей приходять, як зазначалося вище, інтелектуальна історія, яка у свою чергу піддається історією понять. Її популяризує такий вчений, як С. Стельмах.

З'явилася низка публікацій присвячених цій проблематиці. Наприклад, І. Колесник опублікувала аналітичну статтю під назвою „Українська історіографія як історія понять” [17] де розглянуті такі сюжети: історія понять: категорія та смисли; офіційні версії історії понять; історія понять made in Ukraine; поняття „історіографія” у світлі теорії мовного поля; концептуальна історія та словниковий підхід; концептуальна історія української історіографії.

Автор акцентує увагу на тому, що дослідник культурно-інтелектуальної історії мусить брати до уваги взаємозв'язок слова, поняття, а також понять між собою та з історичною реальністю. На переконання І. Колесник, історія понять – це метод вивчення історіографії як когнітивної дисципліни, у широкому сенсі – засад формування мовної поведінки сучасного історика [17, 68].

Якщо детальніше, то взагалі історія понять усе більше сягає до визначення сенсу слова-поняття в історичному та лінгвістичному аспектах. Вчений, як послідовник цього напрямку, намагається інтелектуально вмістити слова, поняття, низки слів й текст, як в історичний, так й лінгвістичний контекст. Головним принципом сучасної історії понять є принцип контекстуалізації. Про це ми вже обмовлялися.

У даному випадку йдеться про те, що підвалиною вивчення історичних контекстів виступає духовна атмосфера тієї чи іншої епохи, історія ментальностей, історія науки, культури, ідей, мистецтва, політичні уподобання акредитовані у змісті даного поняття. І більше, констатує І. Колесник, в концентричні кола контекстів, в яких виникає, стверджується й функціонує будь-яке поняття, ідея чи текст. Виходячи з цього певний сенс набувають роздуми вчених про поняття „історіографія” у світлі теорії мовного поля. На цьому різнобарвне саяво історичної думки не затухає. Пульс історії понять, або концептуальної історії втілюється в наукових виданнях переважно зафіксованих в словниковій формі.

Зокрема, це відомі словникові проекти німецьких учених: „Основні історичні поняття. Історичний словник соціо-політичної мови в Німеччині” (тт. 1-8), французьких науковців: „Довідник основних політичних понять у Франції 1680-1821 рр.” і „Словник соціально-політичних слововживань французької мови в 1770-

1815 pp.” Також набуває ваги – корпусна лінгвістика вбираючи у себе розробку, упорядкування та використання текстових (лінгвістичних корпусів). Наприклад, у французькому виданні „Нерівенство/а” (Париж, 1999) описано корпус текстів (архівних, періодичних видань, авторитетних авторів XVIII-XX ст. й навіть зафіксовані сучасні вияви медіакомунікації) [17, 51-68].

Для яснішого розуміння допитливий студент може ознайомитися з „Європейським словником філософії”: Лексиконом не перекладностей”. Під редакцією Барбари Касен (К., 2009. – Т. 1.).

В Україні також здійснені певні кроки у цьому напрямку. Зокрема, як зазначалося вище, Ю. А. Хоптяр услід за першим, підготував в 2009 році друге видання навчального посібника „Історична термінологія” й впровадив такий курс для студентів-істориків Кам’янець-Подільського університету [9]. Тематика курсу охоплює основні поняття й терміни історичної науки накопичені від найдавніших по новітні часи включно, й використаних наукою на матеріалах всесвітньої та української історії.

Таку ж мету переслідував й автор цієї розвідки, опублікувавши термінологічний, понятійний словник-довідник, котрий охоплює всесвітню історію, історичну науку, історію України, історіографію, архівознавство, музеєзнавство та бібліографію [4]. Щодо концептуальної історії про неї варто говорити окремо.

Отже, історична термінологія, поняття, визначення та інші складові формують науковий апарат історика. Сучасний науковий апарат вбирає у себе три групи категорій: а) традиційні; б) новітні; в) специфічні щодо історії, історіографії, джерелознавства, архівознавства, музеєзнавства і бібліографії та інших дисциплін; г) найновіші стосовно історіографії. Сама логіка розвитку цих дисциплін в Україні актуалізує потребу в оволодінні понятійним апаратом, вимагає осмислення та вивчення змістовного наукового багажу, у тому числі таких галузей гуманітарного знання, як філософія, культурологія, історія літера-тури, історія науки та ін. Усе це спонукає уважніше, цілеспрямованіше й пильніше придивитися до критеріїв визначення дефініцій, предмету, завдань історії та її складових частин.

Про змістовне наповнення терміну „історіографія” нами мовилося... Тут лише узагальнено зазначимо, що окремі учені розрізняють в понятті „історіографія” низку визначень: а) процес розвитку історичних знань; б) акт історичного письма; в) поточну ситуацією в науці; г) сукупність літератури з досліджуваного

предмету; д) історію історичної науки (як процес); е) назву спеціальної дисципліни, що вивчає цей процес (минуле історичної науки); ж) історіописання (акт, дію, процес).

Історіографія, як наукова дисципліна, вивчає історіографічний процес у цілому у взаємозв'язку усіх її складових і має широке предметне поле. В ній склалися самостійні наукові напрямки, галузі історіографічного знання, спектр, яких з часом все буде поповнюватися.

Варто зазначити, що учені України і, серед них такі, як В. Біднов були одними з піонерів у підготовці видань близьких до історіографічних. Досить назвати його: Що читати з історії України (Коротенька історіографія України...) (Катеринослав, (1920); Д. Багалій підготував „Нарис української історіографії” (1923) та ін.

Утім, перший повний історіографічний огляд літератури до української історії частково й джерел, здійснив Д. Дорошенко. Учений ясно уявляв своє завдання дослідити український історичний процес, який відбився в працях самих українців, а їх змістовне наповнення поставив у зв'язок з розвитком національного самопізнання.

Взагалі знаменним є той історіографічний факт, що майже синхронно в 1923 р. з'явилися в Харкові, Львові та в Празі підготовлені Д. Багалієм, І. Крип'якевичем та Д. Дорошенко тобто в Центральній, Західній Україні та в еміграції змістовні навчальні видання з української історіографії. І хоча автори, виходячи з свого розуміння, по-різному бачили завдання таких історіографічних вправ, варто наголосити, що 1923 р. можна вважали роком ствердження дидактичного образу української історіографії. Цей образ з плином часу – десятиліттями за десятиліттями наповнювався й наповнюється новим змістом.

В історичному аспекті, щодо тлумачення поняття „історіографія” то немало прислужилися його з'ясуванню українські історики, у тому числі ті, що працювали за рубежем. З них, як зазначалося, перш за все Д. Дорошенко та О. Оглоблин. Зокрема, вони наголошують, що історіографія є „розвиток української наукової праці над дослідженням минулого України і разом з тим, розвиток української національно-історичної думки” [18, 339].

Саме у такому значенні історіографія складала спеціальний науковий інтересу цих дослідників. Учні Львівської школи істориків М. Грушевського також приділяли пильну увагу українській історіографії. Зокрема, в Українському таємному університеті протягом 1921-

1923 рр. І. Крип'якевич читав курс лекцій з української історіографії XVI – XIX ст. включаючи творчість П. Куліша [19]. Цей курс виданий 1923 р. накладом філософської громади мав джерелознавче спрямування, де творчість істориків минулого характеризувалася з точки зору місця та рівня повноти та репрезентативності джерельної основи їх праць [20, 13-14].

Навчальні посібники І. Крип'якевича та Д. Дорошенка користувалися великою популярністю не лише серед студентства, але й викладачів. В арсеналі Д. Дорошенка є синтетичні праці з історіографії як окремої дисципліни. Він вивчав ідеологічні та методологічні концепції української історіографії, українського історіографічного процесу починаючи від княжої, литовсько-польської і козацької, козацько-гетьманської доби і до наукової історіографії XIX-XX ст. тощо.

Праці ученого наповнені глибокими роздумами, оцінками та узагальненнями історіографічного змісту. Серед них такі, як „Слов'янський світ в його минулому й сучасному (Берлін, 1922. тт. 1-3)”, названий вище „Огляд української історіографії” (Прага, 1923.; Київ, 1992), „Розвиток української історичної думки й наукових історичних дослідів з кінця XVIII століття й до наших днів”, надрукований в „Нарисі історії України” (К., 1992., Т. 1), „Розвиток науки українознавства у XIX – на початку XX ст. та її досягнення” (К., 1993) та ін.

Нагадаймо, що О. Оглоблин був захоплений „Оглядом української історіографії Д. Дорошенка” й читав такий курс в Київському університеті в 1924-1925 академічному році.

У 1928-1929 рр. він також читав курс з історії України, починаючи його з розгляду історіографії. О. Оглоблин навіть пізніше напередодні Другої світової війни задумав видати ширший курс нової української історіографії XVIII-XIX ст. (до Грушевського), що читав в Київському університеті у 1939-1940 академічному році. Готовий до друку рукопис (машинопис, приблизно на 15 друкованих аркушів) цієї праці залишився в Києві. Згодом вже в умовах еміграції у другій половині 1940-х рр. О. Оглоблин прочитав повний курс української історіографії студентам Українському Вільному Університеті в Мюнхені [21, 155-156]. Вчений викладав також цей предмет для студенської молоді вже в Гарварді.

Варто наголосити, що О. Оглоблин систематично досліджував й іншу історіографічну проблематику і серед неї, такі питання, як

авторство „Літопису Самовидця”, „Історії Русів”, та окремих пам’яток XVII – початку XIX ст. Йому належать біоісторіографічні дослідження творчості окремих істориків другої половини XIX – XX ст.

Учений глибоко осмислював стан і розвиток української історіографії 1920-х рр., пізніше „української радянської історіографії” і історіографію XX ст. Значну увагу приділяв проблемам схем, традиційної схеми українського культурного та українського історичного процесів, з’ясуванню факторів, які впливали на формування останнього. Він це фахово зробив услід за М. Грушевським та Б. Крупицьким. Вчений займався вивченням характеристики умов і особливостей розвитку української історичної науки на Заході. Він у лекційних курсах й окремих творах висвітлював історіографію окремих періодів історії України, систематично готовив енциклопедичні гасла узагальнюючого змісту та ін.

У сектор огляду наукового історіографічного прожектору О. Оглоблина потрапляли видання, які виходили в Україні. Він визначав їх зміст, методологічні хиби, осягав проблемну історіографію (українську церковну та вивчення історії України у Гарвардському університеті), висвітлив наукову творчість й діяльність М. Біляшевського, О. Новицького, Д. Щербаківського, П. Курінного, М. Василенка, Д. Багалія, Н. Полонської-Василенко, О. Малиновського, О. Окиншевича, М. Слабченка, М. Петровського, Д. Яворницького, В. Пархоменка та інших учених.

Звертаємо увагу студентів на той факт, що аналіз поглядів О. Оглоблина на історіографічні процеси в Україні в повоєнні роки та з приводу виходу його монографії „Думки про сучасну українську історіографію” (1963) здійснив М. Ковальський [21] та ін. вчені.

Український вчений Л. Шановський, працюючи в еміграції, у „Нарисі української воєнної історіографії”, надрукованого 1970 р., вважав, що історіографія охоплює історію створення історичних праць та життєпис істориків. Вона досліджує розвиток історичної думки й поширення історичних знань і не має обмежуватися лише вивченням біобібліографічних матеріалів про історичну науку у минулому. Вона має показувати її у процесі розвитку, вивчає конкретно-історичні умови розвитку української історичної думки, діяльність наукових установ, товариств і організацій; зважати на наявність архівів, бібліотек, музеїв та доступність їх наукових журналів, а також можливість вільного публічного обговорення публікацій у наукових рецензіях, доповідях тощо [22, 67].

Л. Винар, у цілому солідаризуючись з названими вище вченими, в 1978 році запропонував своє розуміння поняття-концепції „українська історіографія”, як спеціальної історичної науки, що займається вивченням історії розвитку історичної науки, яка обов’язково охоплює не тільки дослідження організаційних форм історично-наукової діяльності (наукові установи), та вдається до критичного розгляду творчості „поодиноких істориків на тлі їхньої доби”, має давати характеристику окремих історіографічних шкіл, здійснює дослідження „духу часу” і обставин серед яких приходиться працювати історикам і розвивається історична наука” [23, 6].

Відомий український зарубіжний учений О. Пріцак поняттям „історія” та „історіографія” надавав більш широке цивілізаційне значення, наголошуючи на тому, що історія є вимірювана лієнарним (безперервним) часом багатоперспективна візія, етосу, етносу, народу, нації себе у історичному просторі і коли у них з’являється необхідність зафіксувати свій досвід на письмі...”

У часописі „Український Історик” 1968 р. О. Пріцак опублікував програмну статтю „Проект „Вступу до історії України” [24]. У ньому передбачалося створення багатотомної історії України й планувалося декілька томів присвятити історії політичної думки та історіографічній проблематиці. Він ретельно дослідив історіософію та історіографію М. Грушевського та інші методологічні питання.

Діаспорні українські вчені також, як зазначалося вище, значну увагу приділяють дидактичному виміру історіографії. Про це свідчать названі вище навчальні курси Д. І. Дорошенка а також Н. Д. Полонської-Василенко та ін. Перебуваючи в еміграції Н. Д. Полонська-Василенко підготувала низку праць і, серед них „Історію України” передруковану в 1993 р. У ній міститься „Нарис історіографії України”. Він охоплює історичну думку часів княжої доби, литовсько-польської й козацької доби, історіографію XIX-XX століть, дослідження української історії вченими в еміграції, історичну науку в радянські часи й після Другої світової війни. Н. Д. Полонська-Василенко склала й вмістила таблицю, яка демонструє три покоління школи істориків В. Антоновича. Вона також підготувала змістовний, як на той час список джерел й літератури [25,13-38]. Такий аналіз праць зарубіжних українських вчених, у тому числі Б. Крупницького, М. Чубатого та інших науковців можна продовжити. Але на цьому поставимо крапку.

Отже для покоління діаспорних українських істориків другої половини XX ст. характерним, окрім вивчення національного

історичного процесу, є звернення до історіографічної проблематики. До детального розгляду національно-державницької схеми розвитку української історичної науки з урахуванням надбань своїх попередників зверталися такі учені, як Л. Винар, С. Горак, О. Домбровський, Д. Дорошенко, Т. Мацьків, Б. Крупицький, О. Оглоблин, Я. Пеленський, Н. Полонська-Василенко, В. Петров, М. Чубатий та ін.

Вони у своїй більшості репрезентували державницький напрям в українській історіографії, відчували з початку 1960-х рр. необхідність підготовки історіографічних праць в річищі вимог зарубіжного академічного досвіду та існуючих методологічних і теоретичних засад. О. Оглоблин на М. Чубатий також уявляли українську історичну науку в контексті послідовної зміни поколінь істориків.

В науковому середовищі відбувався процес самоідентифікації, виявом якого стало застосування визначень „українська вільна історіографія”, „українська незалежна історіографія”, „українська західна історіографія, „українська еміграційна історіографія” та ін. [26, 586-597].

Як зазначає О. Ясь щодо визначення статусу національної історіографії пропонувалися різні підходи. Одні вчені вважали її спеціальною історичною дисципліною з досить обмеженою предметною областю, інші – обстоювали думку про її більш широке функціональне призначення. Зокрема, до проблемного поля історіографії включали: організаційні форми науково-історичної діяльності, характеристику окремих істориків та наукових шкіл; дослідження „духу часу” та обставин наукової праці вчених; роль періодичних видань; вплив історіографічних напрямів і концепцій; розвиток української історичної думки (Л. Винар та ін.) [26, 587].

З появою в 1970-х рр. англійської генерації істориків у діаспорі, які народилися та здобули освіту поза межами України, ситуація кардинально не змінилася. Ряд учених, у міру можливості, порушували історіографічну проблематику у своїх дослідженнях. Утім, вони майже не розробляли питання дисциплінарного становлення історіографії [26, 587]. Однак, це не применшує історіографічні досягнення істориків діаспори. Так, наприклад з сучасних українських зарубіжних вчених, які звертаються до визначення понятійного апарату нам найближча позиція С. Величенка, який поділяє „історіографію історії України” на методологічну теорію, котра пояснює як треба вивчати і представляти українське минуле, та власне, історіографію історіописання, котре досліджує, що було написано про українське минуле [29, XIII].

У цілому для діаспорної історичної науки характерне „національне” тлумачення поняття „історіографія”. Сучасні науковці також вбачають різницю у терміні „українська історіографія” та „історіографія історії України”. Перше обов’язково охоплює також українське бачення всесвітньої історії, а в орбіту другого має також входити дослідження історії істориками представниками інших націй. У різні періоди історії на теренах України працювали історики, наукові осередки, що репрезентували собою польську, російську, австрійську, угорську, німецьку, румунську, кримськотатарську та інші національні історіо-графії [7, 11-12].

З початком перебудови та за часи Незалежності України подібні історіографічні огляди у працях істориків стали усе частіше з’являтися. Це засвідчує низка навчальних видань з національної історії. Зокрема І. К. Рибалка вмістив у першій частині своєї „Історії України” відповідний огляд української історіографії [27, 7-30]. Такий же підхід спостерігаємо у підручнику „Новітня історія України (К., 2002) підготовлений істориками Київського національного університету ім. Т. Шевченка [28] та ін.

В процесі навчання студент має ознайомитися з надбаннями українських вчених в галузі історії України й її історіографії та усвідомити, що вони все більше схиляються до змалювання соціокультурного образу історичної науки. Варто більш детально знати історіографічні уподобання науковців.

Щодо історіографічного виміру радянської історичної науки то він позначений завмиранням дисциплінарного статусу її оформлення й протягом 1930-1950-х рр. в УСРР-УРСР формуванням “марксистського” образу історичної науки, котрий став контрагентом національно-державницького. Замість терміну „українська історіографія” вводяться дефініції „історіографія історії Української РСР” та „історіографія історії України”.

На думку І. Колесник українській історіографії відводилася „допоміжна” роль при вивченні історії вітчизняної історичної науки у вищих навчальних закладах радянської України. Другорядність, провінціалізм, відрубність від здобутків світової історичної науки – все це наслідок політико-ідеологічної обмеженості, інтелектуальної ізольованості, відсутності стилю радянської історичної науки та її національних загонів [30, 18].

І все ж, навіть в умовах штучного впровадження загально-російської схеми історії історичної науки впродовж 1960-80-х років, відбувається, як зазначалося вище, формування дисциплінарного статусу історіографії в Україні під впливом офіційної радянської методології.

Зокрема, подібний зразок, демонструє праця М. І Марченка „Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст. [31]. Цей же вчений плідно працював над неопублікованим за радянські часи розширеним й доповненим текстом (598 с.) з ідентичною назвою цього видання (машинопис датувався 1971 р.) Він побачив світ, як окремий 3-й випуск (К., 2009) Бібліотеки „Ейдосу” – альманаху теорії та історії історичної науки під назвою Михайло Марченко „Українська історіографія від давніх часів до середини XIX ст.” Посібник для студентів історичних факультетів університетів і педагогічних інститутів. К., 1971. Рукопис з Родиноного архіву Марченків.

На відтінку радянської історіографії працював Л. Коваленко, який 1965 р. захистив докторську дисертацію на тему: „Демократичні течії в історіографії України XIX ст.” і був автором кількох гасел, присвячених історичній думці в Україні надрукованих в 2-3 томах „Очерках истории исторической науки в СССР” (1960, 1963). Цей вчений створив досить заідеологізований початковий посібник з історіографії історії Української РСР (особливо в частині характеристики історіографії XIX – початку XX ст.), яка розпочиналася від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції (К., 1983) [32; 34].

Радянська історіографія історії України кристалізувалася значною мірою на московських та ленінградських зразках політичного парткуляризму подібної продукції. За своєю контраверсійною, світоглядно-догматично-методологічною змістовністю це навіть не могло бути убогою копією європейських оригіналів.

Ще виразніші ці діаметрально протилежні ознаки історіо-софічно-історіографічного мислення виявилися на рубежі кінця 80-х початку 90-х рр. XX ст. Але немає зла, щоби не вийшло добре – є така приказка. Українська історична наука з тих часів пройшла шлях від тоталітаризму до плюралізму, розколу українських істориків за географічно-регіональними, релігійними, методологічними відмінностями. Вона відродила й розвинула традиції національної історіографії. Консолідується її творчі сили, історики прикладають зусилля з метою створення наукової історії України та її історіографії. У наш час історія та історіографія пишуться на підставі широкого поля поглядів й оцінок. Предметом їх зацікавлень стають усе частіше міждисциплінарні сюжети. Біоісторіографія вже неможлива без залучення даних психології, статистики та кількісних методів дослідження.

Соціальна історія історичної науки все більше використовує економічні і соціологічні методики. Інтелектуальна історія – історія історичних ідей (думки, концепції, світогляд) також пов'язані з історичною психологією, культурологією, герменевтикою, політологією та іншими дисциплінами. Такий перелік можна продовжити, що

демонструє вимальовування сучасного образу історичної науки та подальший поступ історіографії.

Сучасний вимір дидактичних напрацювань репрезентує серія видань... й серед них, зокрема – з історіографії всесвітньої історії (Див. С. А. Копилов. „Історіографія всесвітньої історії” (Кам’янець-Подільський, 2009); Л. Зашкільняк „Сучасна світова історіографія” (Л., 2007) та інші.

У процесі навчання студенти мають змогу ознайомитися також з підготовленими В. В. Кравченком „Нарисами української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.)” (Харків, 1996), В. В. Ващенком „Лекціями з історії української історичної науки другої половини XIX – початок XX ст. (М. Костомаров, В. Антонович, М. Грушевський” (Дніпропетровськ, 1998.); С. Г. Водитикою „Нарисами історичної науки УСРР 1920-х років” (К.; Херсон, 1998). Як і вищезазначені, у річці нових методологічних вимог підготовлені й праці: Д. Д. Данилюка „Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII – перша половина XX ст.)” (Ужгород, 1999); П. Г. Радька „Національні традиції державотворення в українській історіографії та політичній літературі XIX-XX ст.: концепції, ідеї, реалії” (К., 1999); В. П. Коцура і А. П. Коцура „Історіографія історії України” (Чернівці, 1999); І. І. Колесник „Українська історіографія (XVIII – початок XX століття)” (К., 2000); „Українська історіографія: концептуальна історія” (К., 2013); М. М. Вегеша і Л. В. Горвата „Українська історична наука в середині XIX – на початку XXI ст.: Матеріали до лекцій для студентів історичного факультету” (Ужгород, 2000)” та інші.

Такими ж змістовними є дослідження А. Б. Іванка „Історики України XIX-XX ст.” (Кіровоград, 2001); В. В. Масненко „Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.)” (К., Черкаси, 2001.); К. Кондратюка „Українська історіографія XIX – початку XX століття: основні напрями і концепції” (Львів, 2002); В. П. Яремчука „Призабуті постаті української історіографії XX століття. Біобібліографічні нариси” (Острог, 2002), „Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби” (Острог, 2009) (готується до видання посібник цього вченого “Українська історіографія: суспільно-політична історія”); В. Головка „Історіографія кризи історичної науки: Український контекст” (К., 2003), та ін.

Значною новизною в осягненні історіографічного процесу в Україні відрізняються колективна монографія „Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми” (ред. Л. Зашкільняк) (Львів, 2004), дослідження: Г. Касьянова „Сучасний стан української історіографії: Методологія та інституційні

проекти” (К., 2004); С. П. Стельмаха „Історична наука в Україні епохи класичного історизму. ХІХ – початок ХХ століття (К., 2005)”;

І. Я. Дзири „Козацьке літописання 30-80-х років ХVІІІ ст.: джерелознавчий та історіографічний аспекти” (К., 2006); Т. М. Попової „Історіографія в лицах, проблемах, дисциплінах: із історії Новоросійського університету (Одеса, 2007)”;

О. Коляструк „Історія повсякденності як об’єкт історичного дослідження; історіографічний і методологічний аспекти” (Харків, 2008); Ю. А. Пінчука „Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації” (К., 2009) та ін.

Об’єктивним відтворенням історичної правди, потужними історіографічними рефлексіями сповнені змістовні праці: О. П. Реєнта „Україна ХІХ-ХХ століть. Роздуми та студії історика” (К., 2009); Л. В. Таран „Французька, російська і українська історіографія (70-ті рр. ХІХ – поч. ХХІ ст.)” (Ніжин, 2009); В. С. Великочия „Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914-1919 рр.” (Івано-Франківськ, 2009); Ю. А. Кондратенка „Українська академічна історична наука (1944v 1956 рр.)” (К., 2009); Т. В. Орлової „Жінка в історії України (вітчизняна історіографія ХХ – початку ХХІ ст.)” К, 2009 та ін. учених.

Новітні наукові студії й публікації присвячені шевченкознавству, грушевськознавству, драгоманознавству, іншим постатям видатних істориків України а також проблемній історіографії та її окремим аспектам усе більше заповнюють шпальти сучасних наукових серійних видань, вісників, часописів та журналів.

Значне наукове й методологічне спрямування мають виступи на форумах істориків та дослідження провідних українських вчених: В. А. Смолія „Українська історична наука на рубежі ХХІ ст.: проблеми пошуку нових теоретичних і методологічних підходів” (К., 1997); О. П. Реєнта „Криза сучасної історичної науки: методологічний і джерелознавчий аспект” (1999); „Деякі проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: стан і перспективи наукової розробки” (2002); С. А. Кульчицького „Утвердження незалежної України (перше десятиліття)” (Український історичний журнал, 2001, № 2-4); Н. Яковенко „Вступ до історії” (К., 2007); О. А. Удада „Історія і духовність” (К., 1999), „Історія: осягнення духовності” (К., 2002), „Україна: філософія історії” (2003) та ін. В них містяться багато цінних спостережень, узагальнень та висновків, які поряд із іншими напрацюваннями і здобутками європейських і світових науковців, сприяють становленню основ світобачення студентів та молодих adeptів історичної науки, котрі разом з розвитком джерелознавчої практики набувають досвіду історіописання.

Особливу увагу варто звернути на навчальні підручники та посібники. Серед них також можна відмітити напрацювання Л. О. Зашкільняка як автора змістових посібників з методології історії, сучасної світової історіографії та публікацій присвячених історіографічній творчості М. Грушевського. Таку ж спрямованість мають, як зазначалося вище, дослідження Я. С. Калакури. Серед них варто назвати, наприклад такі статті: „Українська історіографія” в структурі історичної науки” (2000), Новітні студії з грушевськознавства (2001), „Українська історична наука на тлі національної ідеї” (2002), „Категорія „Українська історіографія” у системі понять історичної науки” (2011), монографію „Історичні засади українознавства” (2007), названий вище курс лекцій „Українська історіографія” (видання 2004, 2012 рр.) та ін. В них можна знайти цінний матеріал до осягнення історіографічної спадщини минулого й сьогодення та сучасне розуміння статусу історіографії, у тому числі – української.

Зокрема, як наголошує Я. С. Калакура сучасне розуміння української історіографії зводиться до її трактування як спеціальної галузі української та світової науки, яка досліджує закономірності, умови і періодизацію розвитку української історичної думки, досвід організації діяльності історичних установ, центрів та осередків історичної науки, їх локалізацію, внесок українських істориків у збагачення історичних знань з вітчизняної та світової історії, процес успадкування і примноження методології наукових досліджень, підготовки професійних істориків, а також формування історичної свідомості українського суспільства [33].

У силу об’єктивного процесу відновлення соборності вже єдиної української історичної науки такі погляди все більше поділяють історики, трансформуючи їх у бік глибшого сприйняття загально-світових історіографічних тенденцій. З цим студент переконується з допомогою викладача та самостійно, осягаючи напрацювання вчених, які формують сучасний науковий образ історіографії. Утім, кожне покоління істориків пише свій образ минулого, пише свою історію та ставить свої запитання минулому, застосовуючи свій інтелект, знання, ініціативу, вміння використовувати джерела, оцінювати їх у відповідності із системою ціннісних орієнтацій свого часу.

Той же С. Величенко цілком слушно артикулює увагу на тому, які завдання мають повстати перед істориком: що освічена людина запам’ятовує, після того, як забуває факти?; яке відчуття події або країни залишається у свідомості після того, як книга чи стаття були прочитані; що пам’ятає неписьменна людина, коли оповідач піде?

У відповідності з цим учений в структурі історичного знання виокремлює: елітарне знання, офіційне і неофіційне; ця історіографія

пишеться представниками правлячої еліти. „Народне” історичне знання, офіційне і неофіційне, це те, що існує в свідомості народних мас. Обидві гілки тісно взаємопов’язані. По-перше, вони базуються на спільному „публічному ґрунті істини”.

По-друге, жоден історик і його читач не є *tabula rasa*, так, як приступаючи до дослідження, вони вже мають напівсвідоме уявлення про своє минуле.

Кінцевий історичний синтез буде рефлексією, пов’язаною переважно з міфологією, з’єднаною з певними методологічними принципами, системою формальної логіки і певним видом ретельної впевненості. Історик повинен усвідомлювати, що „символічне співвідношення між науковцем і міфом... тільки змінювалося, але не усувалося” [29, XIII-XIV].

Погоджуючись з наведеними аргументами, на наш погляд, варто додати до двох виділених автором видів знань, ще дидактичні знання ретранслятором яких є вчитель, викладач і потенційний слухач й користувач *Інтернетом* та, особливо, студент. До цього долучається й такий ефективний засіб отримання історичної інформації як дистанційна форма навчання.

Студент, магістр, аспірант мають переконатися у тому, що понятійний апарат, концептуальні засади сучасної історичної науки й історіографії поєднуються з традиційними визнаними у світі підходами. Завдання полягає у тому, щоб їх змістовно наповнити, поєднати з творчою інтерпретацією історико-наукових категорії на ґрунті парадигми єдності гуманітарних та природничих знань.

Осмилення інтелектуальних надбань пов’язано із самоосвітою, котра, для майбутнього фахівця-історика, разом з іншими складовими підготовки, має важливе значення.

Все це передбачає введення у коло обігу узгоджених науковим співтовариством категорій, понять і визначень та їх досконале володіння. Почуття міри їх вживання прийде само, про це не варто турбуватися. Водночас це актуалізує прагнення історика у своїй науковій творчості, суб’єктивних інтерпретаціях, реконструкції історії, у тому числі історичної думки, ефективно використовувати світовий досвід, а наукова лексика має бути вочевидь всім зрозумілою.

Знання з їх поповненням й застосуванням є необхідним атрибутом розвитку самостійного історичного мислення. Розум здатний створити лише відносну нову версію знань з їх старих запасів. Він завжди зазвичай наперед все планує, прораховує, а якщо потім трапляється непередбачене, починає з ним боротьбу, щоб підігнати події під свій сценарій. Зрозуміло, що спланувати все неможливо. Якщо

виникає якась проблема тоді є можливість відхилитися від наперед збудованого плану та використати свій потенціал.

Представники історичної науки завжди намагаються розширити можливості історичного пізнання. Зазначене підтверджують попередні та нові підходи до вивчення і розуміння історичного процесу (нова історична наука, усна народна історія, історія повсякденності, психоісторія з її психобіографіями, психоісторіями груп тощо). З наукової точки зору, не вдаючись до історії виникнення історіографічної термінології, зазначимо ще раз, що в сучасних умовах термін „історіографія” має широкий спектр значень.

Варто наголосити на тому, що сучасні дидактичні вимоги до навчальної літератури сягають постановки наступних питань: наскільки інтелектуальним має бути сучасний підручник?; Чого очікують від підручників студенти та викладачі?; чи забезпечують існуючі підручники потреби сучасних викладачів та студентів?

Одночасно зазначимо, що серед позитивних рис сучасних підручників із дисциплін... можна названі наступні: а) відповідність діючій програмі; б) доступність і системність викладу матеріалу; в) наявність джерельної бази; г) наявність аналізу матеріалу, узагальнень та висновків до кожної теми; наявність запитань і завдань до теми; д) спрямованість завдань на формування умінь і навичок.

Нагадаємо, що відповіді на більшість цих питань містяться у змістовних навчально-методичних комплексах підготовлених провідними науковцями, викладачами вузів, у тому числі, інституту історії і філософії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Належна увага також приділена наочним засобам навчання, ефективному використанню медіаапаратури. Звернута увага на наявність карт, фотоматеріалів, у тому числі, портретів видатних істориків, історіографів, архівознавців, музеєзнавців та бібліографів.

Утім, важливим завданням є створення нових навчальних посібників, словників, довідників, поширення зарубіжного наукового досвіду в галузі зазначених... дисциплін. Прикладаються зусилля для їх підготовки та видання.

Студент-історик під час навчання у вищому навчальному закладі має показати: а) знання основних історичних закономірностей суспільного розвитку; б) достатні знання хронології, основних історичних термінів і понять з історичних дисциплін; в) вміння аналізувати історичну інформацію з використанням історичних джерел, історичної літератури та карт; аналізувати супутню інформацію та застосовувати її у історичних дослідженнях; г) навички використання отриманих теоретичних знань і практичних умінь під час

викладання історії України та всесвітньої історії у середніх навчальних закладах.

Тож самоосвіта передбачає ще й досягнення певної конкретної мети а саме: а) набуття систематичних термінологічних і понятійних знань сучасної історичної науки, з історії та її суміжних галузей в аспекті прикладання творчих зусиль майбутніх професійних істориків, історіографів, архівознавців, музеєзнавців та бібліографів; б) вивчення, розвиток і закріпленням вмінь та навичок з метою їх використання у науковій лексиці та під час написанні наукових робіт; в) перетворення розумових умінь, тобто доведення до автоматизму запам'ятовування треків понятійного апарату і творче застосування історико-наукової термінології під час опрацювання історичних, історіографічних, архівних, музейних, джерельних й документальних матеріалів та відповідної літератури; г) бажаний кінцевий результат – якісно підготовлені наукові тези, статті, курсові, кваліфікаційні, дипломні та магістерські роботи.

Отже, знання фундаментальних засад історичної науки й історіографії сприяє удосконаленню способу мислення науковця й студента який має відповідати загальноєвропейській і світовій науковим парадигмам й евристичним можливостям та творчим здобуткам багатьох гуманітарних наук.

Саме по сучасній інформаційно-понятійно насиченій та методологічно оснащених колії має рухатися новітня історична й, історіографічна думка спрямовані на досконалість бібліографічного оснащення наукового тексту та поглиблення вивчення навчальних історичних дисциплін. Зокрема, одним із перспективних напрямів історичного пізнання є мережеві моделі науки, пов'язані із інтеграцією розрізнених елементів (ідей, теорій, біографій, наукових інституцій, академічних шкіл, наукових співтовариств тощо) в „безшовну мережу взаємопов'язаних елементів, між якими постійно відбувається циркуляція інформації”.

Мережева модель відкриває нові перспективи та можливості взаємопроникнення соціологічних, антропологічних, мікроісторичних підходів кореспондованих у міждисциплінарний простір науки. Однією з особливостей цієї моделі є активна антропологічна складова історичної науки у центрі якої опиняється суб'єкт процесу пізнання.

Отже, якнайбільше пізнати – таким має бути згасло сучасного науковця та студента. Реально/актуалізація будь-якого історичного явища, події, історичної постаті та ін. має відбуватися з позиції числених методологічних поворотів, нових наукознавчих пропозицій, які існують й постійно з'являються й будуть конструюватися у майбутньому.

Література

1. Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. / М. Грушевський // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доп. й повід. наук. конфер. (м. Львів, 26-28 жовтня 1994 р.). – Львів : Вид-во „Світ”, 1995. – С. 5–14.
2. Галушко К. Ю. Нація українська / К. Ю. Галушко // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2010. – Т. 7. – 727 с.
3. Горський Ф., Картунов О., Римаренко Ю. Нація / Ф. Горський, О. Епртунов, Ю. Римаренко // Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії. – К., 1993. – 205 с.;
4. Гоцуляк В. В. Всесвітня історія і історична наука, історія України, історіографія, архівознавство, музеєзнавство та бібліографія: термінологічний, понятійний словник-довідник: Навчальний посібник. / В. В. Гоцуляк – Черкаси : видавець ФОП Гордієнко С.І., 2015. – 616 с.
5. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навчальний посібник / В. М. Литвин, В. І. Гусел, А. Г. Слісаренко та ін. – К.: Вища школа, 2002. – 430 с.
6. Історіографічний словник: Навчальний посібник для студентів історичних факультетів університетів / С. І. Посохов, С. М. Пуделко, Ю. Л. Зайцева та ін.; за ред. С. І. Посохова. – Х. : Східнорегіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – 320 с.
7. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій / Я. С. Калакура. – К. : Генеза, 2012. – 512 с.
8. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії: Навчально-методичний посібник. – 3-е вид., доп. та переробл. / О. М. Богдашина. – Харків; „Видавництво Сага”, 2010. – 214 с.
9. Хоптяр Ю. А. Історична термінологія: Навчальний посібник. – Видання друге: доповнене. / Ю. А. Хоптяр / Кам'янець-Подільський: ПП. Мошак М.І., 2009. – 456 с.
10. Историческая наука: вопросы методологии. – М. : Высшая школа.; Мысль, 1986. – 211 с.
11. Ковальський М. П. Актуальні проблеми джерелознавства історії України XVI-XVII ст. / М. П. Ковальський // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 1992. – Вип. 1.– С. 263.
12. Українська архівна енциклопедія / Держкомархів України, УНДІАСД. – Ред. кол. Матяш І. Б. (голова), Войцеховська І. Н., Дубровіна Л. А. Железняк М. Г. та ін. – К. : Вид-во „Горобець” 2008. – 881 с.
13. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія: Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів / Л. Зашкільняк. – Львів, ПАІС, 2007. – 312 с.
14. Топольський Єжи. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної на рації / Єжи Топольський. – К. : „К.І.С.”, 20012. – 400 с.
15. Яковенко Н. Вступ до історії / Наталія Яковенко. – К. : Критика, 2007. – 376 с.
16. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій / Я. С. Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 496 с.

17. Колесник І. Українська історіографія, як історія понять / І. Колесник // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / Гол. ред. В. Смолій; відпов. Ред. І. Колесник. – К. : Інститут історії України НАН України. – 539 с.
18. Оглоблин О. „Історіографія / О.Оглоблин // Енциклопедія Українознавства. Загальна частина, перевидана в Україні. – К., 1994. – С. 399.
19. Крип'якевич І. Українська історіографія (XVI– XVIII/ фактично до середини XIX ст.) / І Крип'якевич. – Львів, 1923 (літограф. курс.).
20. Ковальський М. П. Деякі теоретичні питання української історіографії / М. П. Ковальський // Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України. Теорія та методика. Міжвуз. зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, ДДУ, 1995. – С. 5-15.
21. Ковальський М. Аналіза поглядів проф. Олександра Мезька-Оглоблина на історіографічні процеси на Україні в повоєнні роки з приводу його монографії Думки про сучасну українську советську історіографію (1963 р.) / М. Ковальський // Український Історик. – Ч. 1-3 (144-146). – 2000. – С. 155-169.
22. Шанковський Лев Нарис української воєнної історіографії / Лев Шанковський // Український Історик. – Ч. 4 (28). – 1970. – С. 67-75 .
23. Винар Л. Думки про „Українського Історика” і сучасний стан української історичної науки / Л. Винар // Український Історик. – Ч. 1-3 (57-59). – 1978. – С. 6.
24. Прицак О. Проект „Вступу до історії України” / О. Прицак // Український Історик. – Ч. 1-4. – 1968. – С. 128-133.
25. Полонська Василенко Н. Історія України У 2 тт. – Т. 1 До середини XVII ст. – 2-е вид. / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 19993. – 640 с.
26. Ясь О. В. Історіографія, як термін, поняття та дисципліна / О. В. Ясь // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2005. – Т. 3. – С. 584-591.
27. Рибалко І. Історія України. Ч. I Від найдавніших часів до кінця XVIII ст. / І. Рибалко – Х. : Основа, 1994. – 448 с.
28. Новітня історія України (1900-2000): Підручник / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. П. Дрожжин та ін. – К., 2000.
29. Velychenko St. National History as Cultural Process. A Survey of Interpretation of Ukraine's Past in Polish, Russian and Ukrainian Historical Writing from the Earliest Times to 1914. – Edmonton. 1992.
30. Колесник І. Дидактичний образ української історіографії / І. Колесник // Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України. Теорія та методика. Міжвуз. зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, ДДУ, 1995. – С. 16-33.
31. Марченко. М. І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст. / М. І. Марченко. – К., 1959. – 222 с.
32. Коваленко Л. А. Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції / Л. А. Коваленко. – К., 1983. – 130 с.
33. Калакура Я. С. Категорія “Українська історіографія” у системі понять історичної науки / Я. С. Калакура // Ейдос. – К., 2011. – Вип. 5. – С. 296;
34. Коваленко Л. А. / Л. А. Коваленко // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2007. – Т. 4. – 528 с.

В. В. ГОЦУЛЯК

**ВИСВІТЛЕННЯ ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ ТЕОРІЇ ТА
МЕТОДОЛОГІЇ АРХІВОЗНАВСТВА В СУЧАСНИХ
ПУБЛІКАЦІЯХ**

В сучасних умовах, коли розширилося поле історичних й археографічних досліджень, особливої ваги набувають теоретичні та методологічні підвалини наукового пізнання. Актуальність запропонованої проблематики посилюється ще й тим, що з кінця 1980-х років вітчизні історики, використовуючи марксистську методологію перейшли до осмислення й впровадження в наукові дослідження методологічної спадщини й нових підходів в європейській та світовій історіософії. Такий інтерес також стимулювала перекладна література, в якій висвітлювалися концептуальні теорії західної історичної думки та методологічні напрацювання в наукознавстві, у сфері вивчення культурологічного, цивілізаційного підходів, усної історії, психоаналізу та інших, що сприяло також, ознайомленню й введенню у науковий обіг уживаного у світовій науці понятійно-категоріального апарату.

Сучасному читачеві стали доступні праці визнаних вчених Р. Арона [1], М. Блока [2], М. Вебера [3], В. Вільдельбанда [4], Р. Колінгвуда [5], Ф. Ніцше [6], К. Поппера [7], А. Тойнбі [8], Л. Февра [9], Ф. Фукоями [10], О. Шпенглера [11], Е. Ериксона [12] К. Ясперса [13] та багатьох інших науковців.

В сучасній Україні питання методології та теорії історичного пізнання привернули також увагу багатьох дослідників й передусім В. Смолія [14] О. Реєнта [15], Г. Бондаренка [16], Л. Зашкільняка [17], В. Потульницького [18], О. Удада [19] та ін. Вони спиралися у своїх працях й напрацюваннях на здобутки світової методологічної думки та дослідження російських вчених: М. Барга, Б. Губмана, В. Дьякова, Ю. Ершова, Е. Жукова, А. Сахарова, Б. Могильницького, А. Пронштейна, І. Ковальченка та ін.

Прикметною ознакою підвищеної уваги до методології історичних досліджень стало впровадження до основного змісту дисертаційних робіт окремих підрозділів, де здобувачі вчених ступенів не лише обґрунтовують, але й розкривають значення принципів та методів не лише загальнонаукових, але й суто історичних, які уможливили цілісне та всебічне дослідження історичних та археографічних проблем. Не відстають у своєму баченні методологічних питань архівознавства й українські вчені. Передусє у цьому І. Б. Матяш. Утім ще відсутні публікації, у котрих питання, яке взяте до розгляду знайшло своє висвітлення.

Зрозуміло, що така важлива проблема не може бути висвітлена у повному обсязі у зв'язку з обмеженим обсягом публікації. Автор ставить перед собою завдання історіографічно проаналізувати лише окремі аспекти поглядів сучасних українських вчених на теорію та методологію архівознавства.

Перш за все увагу привертає перше в Україні видання енциклопедичного типу „Українська архівна енциклопедія” де вміщено гасло „Методологія” підготовлене В. Мусієнком [20]. Автор у своїй публікації спирається на праці попередників, у тому числі таких дослідників, як Л. Мельник, М. Барг, Б. Могильницький, А. Санцевич, Л. Зашкільняк, В. Тельвяк, Р. Казаков, І. Ковальченко О. Кузьмін. До речі останній підготував змістовну монографію, у якій розкриває проблему історичного процесу, його теорії та методології [21].

Щодо гасла „Методологія” то В. Мусієнко вважає за потрібне розрізнати термін у двох вимірах: 1) як вчення про методи пізнання й перетворення світу; 2) як сукупність методів, що використовуються в будь-якій науці. Розкриваючи його зміст, автор зазначає, що розвиток методології пов'язаний з іменами великих греків Сократа, Платона, Аристотеля. Він коротко характеризує їх внесок у створення універсальної логічної системи пізнання дійсності. Далі вчений перейшов до означення вкладу Ф. Бекона, який, виступивши проти схоластики, розвинув методологічні принципи. В такому ж ключі він визначає внесок у розробку методологічних засад представників німецької філософії: І. Канта, Й. Фіхте та Г. В. Гегеля.

Наукова рефлексія автора сягає також до характеристики внеску В. Вернадського, який у своїх працях застосував й розвинув класичний системний підхід, комплексно розробив методи та засоби дослідження наукових проблем. Враховуючи досягнення наукової думки, В. Мусієнко робить висновок про те, що методологія – це вчення про структуру, побудову, логічні конструкції, методи та принципи розв'язання наукової проблеми, конкретніше – вчення про основоположні принципи побудови, форми і засоби наукового пізнання дійсності. За переконанням автора методологія базується на сукупності принципів і методів, застосування яких у конкретно-науковому дослідженні дає можливість розв'язати певну проблему.

Обмежений рамками обсягу енциклопедичного гасла, автор зупиняється лише на характеристиці основоположних принципів історичної науки: історизму та об'єктивності.

Характеризуючи перший він стисло зазначає, що відповідно до принципу історизму процеси розвитку об'єктів світу мають розглядатися в тому вимірі, в якому вони відбуваються в дійсності, тобто історизм збігається з науковою об'єктивністю і виключає будь-які спотворення історичної науки.

Дещо ширше В. Мусієнко характеризує принцип об'єктивності як підхід до аналізу будь-якого явища, історичного факту з позиції об'єктивного пізнання дійсності, незалежно від класових, партійних чи інших класифікацій. Автор наголошує на тому, що цей принцип потребує від історика дослідження подій, фактів тільки на підставі наукового підходу і порівняння кількох аналогічних фактів. Він вказує на те, що зіставляючи різні факти історик має можливість розширити свої знання з досліджуваного питання і з найбільшою вірогідністю об'єктивно підійти до його оцінки.

Знаючи про те, що українська історична наука має у своєму арсеналі значні досягнення у вивченні конкретної історії нації, автор все ж адресує своє гасло перш за все тим історикам хто хоче і має фахово займатися архівознавством. В. Мусієнко також зазначає, що методологія наукового дослідження зобов'язує історика використовувати численні методи та принципи, без яких неможливе саме історичне дослідження. На останок він, умовно поділяє їх на загальнонаукові, спеціальні історичні та методи суміжних наук.

Варто зазначити, що за перше десятиріччя ХХІ ст. в Україні здійснено дослідження розвитку архівознавчої думки 1920-1930-х рр. Протягом 2002-2003 рр. вийшли друком „Нариси історії архівної справи в Україні”, „Архівознавство: підручник для студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів України”, „Хрестоматія з архівознавства” [22].

Підготовлено ряд праць й публікацій присвячених відомим українським архівістам: В. І. Веретенникову, В. О. Романовському, О. С. Грушевському. Це є безперечним історіографічним фактом, який засвідчує досить швидке й потужне входження українського архівознавства в міжнародне наукове середовище.

Сучасні науковці усвідомлюють те, що сьогодні виникла потреба у цілісному науковому аналізі теоретичних та методологічних підвалин архівознавства.

Зазначене підтверджує одна з останніх ґрунтовних монографій такої вченої, як І. Матяш [23]. У ній реалізована ідея створення дослідження присвяченого головним проблемам архівної науки, особливостям її розвитку в різних країнах. Знаковим є те, що основу монографії склали опубліковані наукові праці, написані впродовж 1999-2010 роки й матеріали одноосібної праці „Архівознавство: теоретичні проблеми та прикладні аспекти”.

Перш за все, перед І. Матяш постало завдання розібратися в неоднозначних оцінках стану архівознавства як науки на сучасному етапі.

В наш час виникла потреба в оновленні інструментарію архівної науки, осягнення зарубіжних теорій у різних аспектах архівістики,

адаптації їх до українських умов, творчих позитивних напрацювань в архівній практиці [23, 13].

Варто відзначити, що узагальнення здобутків світової архівознавчої думки здійснювалося на основі використання історіографічного, компаративного та біографічного методів. В дослідженні також використовувався історико-генетичний метод. У “Вступі” І. Матяш зазначає, що цей метод „орієнтований на вивчення явища в його розвитку зі з’ясуванням причинно-наслідкових зв’язків та закономірностей, та проблемно-хронологічний спосіб структурування матеріалу, який передбачає виокремлення проблемних історіографічних блоків (теоретичні погляди архівознавців, вивчення ними ключових проблем архівної науки)” [23, 13].

Знаковим є те, що з трьох розділів праці І. Матяш перший „Методологічні засади архівознавства” присвячений методологічним засадам архівознавства, аналізу в історичній ретроспективі змістовного наповнення поняття „архівознавство”, численних поглядів на об’єкт та предмет архівної науки, з’ясуванню її основних принципів й методів, висвітленню міждисциплінарних зв’язків. Таким чином авторка розкриває сутність архівознавства як науки в генетичній послідовності.

Аналіз змісту дефініції „архівознавство” („архівна наука, „наука про архіви”) здійснено згідно порівняльного методу, який виявився найбільш ефективним.

Зазначене дозволило з’ясувати той безперечний факт, що за наявністю сталих елементів (теорія та методика класифікації, описування та забезпечення збереженості архівних документів, організація архівів) загальне розуміння його змісту та завдань у різні часи в різних країнах мало відмінності. До дискусійних питань належало те, котре стосувалося обсягу змісту архівної науки, яке увібрало у себе історію архівів, археографії, архівного законодавства та загального документознавства [23, 14, 41].

Для визначення архівної науки (сам термін з’явився у Німеччині в кінці XVIII століття, пізніше застосовувалися різні терміни: „архівознавство”, „архивоведение”, „архівологія”, „архівономія”, „теорія і практика архівної справи”. Сам же термін „архівістика, мав у різних країнах дещо відмінний зміст: а) аналог терміна „архівознавство”; б) одна з дисциплін науки про архіви; в) галузь діяльності об’єктом якої є архіви та архівні документи; г) узагальнююче поняття щодо термінів „архівознавство” та „архівна справа” в їх єдності.

Термін „архівознавство” також мав різні тлумачення: а) самостійна наука; б) дисципліна, що вивчає історію та організацію архівів у складі архівістики; в) дисципліна, що включає документознавство, археографію, історію державних установ тощо [23, 42]. Зміст

же дефініції „архівознавство” еволюціонував від допоміжної історичної дисципліни, спеціальної галузі історичної науки до самостійної системи знань, комплексної науки про архівну справу.

І. Матяш у такому ж дусі, в історіографічному плані ґрунтовно дослідила історію вивчення науковцями об'єкта і предмета архівознавства та основних його понять. Їх аналізу вчена присвятила два окремі підрозділи [23, 43-94].

Четвертий підрозділ присвячений історіографічному осягненню основних принципів та методів архівознавства. Вчена характеризує методологічну основу архівознавства як сукупність фундаментальних загальнонаукових принципів (об'єктивності, всебічності, комплексності, історизму, детермінізму тощо), що є світоглядним підґрунтям архівознавчої теорії та конкретно-наукових (пертинентпринцип, провенієнц-принцип, принцип аполітичності архівів та ін.), які визначають засади дисциплінарного накопичення знань та практичної діяльності архівів [23, 94-95].

Для вирішення дослідницьких завдань, – переконана вчена, – архівна наука послуговується також системою методів, серед яких: а) загальні методи або методи світоглядних наук (діалектичний, герменевтичний та ін.); б) загальнонаукові методи (аналіз і синтез, індукція та дедукція, аналогія, абстрагування, моделювання, системний аналіз тощо); в) міждисциплінарні методи як сукупність ряду синтетичних, інтегрованих способів, які застосовуються на стиках наук (наукознавство та архівознавство), джерелознавство та архівознавство тощо); г) дисциплінарні (специфічні) методи як сукупність способів, принципів пізнання досліджуваних прийомів і процедур, що застосовуються в архівній науці. Авторка також вважає, що серед методів, якими послуговуються в архівознавчих дослідженнях переважають методи, запозичені з інших наук (історії бібліотекознавства, джерелознавства, наукознавства, наукової інформації, науки про організацію і управління та ін.) [23, 94-95].

У викладеній вище послідовності І. Матяш розкриває значення принципів та методів архівознавства акцентуючи увагу на загальнонаукових принципах: об'єктивності, історичну, всебічності, системному підході, похідним від якого є принципи цілісності та інформаційний підхід. У сферу її аналізу потрапили й соціокультурний підхід з його багатовимірністю і певним універсалізмом та культурологічний підхід, який дає змогу дослідити соціальні, природні, економічні, екологічні, інформаційні та інші об'єкти і явища як культурологічний феномен.

Не викликає сумніву й подальший виклад, коли у полі зору І. Матяш знаходяться складові конкретно-наукової методології, а саме принцип пертинентії, предметний принцип, який поступився принципу

походження, принцип „поваги до фонду”, принцип „структури” („принцип поваги до архівних структур”) та його подальше поглиблене розуміння. За переконанням вченої важливе значення в архівознавстві мають також принципи, визначальні для певних напрямків: теоретична підстава, принцип адекватності інформації описуваного об’єкта, принцип багатофункціональності описання, принцип публічності архівів та принцип аполітичності архівів [23, 100-120].

Досить ґрунтовно в монографії знайшла своє висвітлення система методів, яка складається з кількох груп і залишається відкритою. До першої відносяться загальні методи або методи світоглядних наук (діалектичний, герменевтичний та ін.). Другу групу складають загальнонаукові методи (спостереження, порівняння (порівняльно-історичний метод), експеримент, аналіз і синтез, індукція та дедукція, аналогії, абстрагування, історичний, компаративний, моделювання, періодизації, системного аналізу та ін.).

Слід зазначити, що у виданні не лише простежується та аналізується зміст наведених вище методів, але й звертається увагу на кількісно-якісні, зокрема бібліометричний та соціологічні методи та глибоко розкриваються їх реальні та потенційні можливості. Глибоке знання сутності дослідження дає змогу вченій охарактеризувати третю групу – міждисциплінарні методи, серед яких переважають методи джерелознавства, бібліотекознавства, інформатики. Така ж увага спостерігається при презентації четвертої групи до якої дослідниця відносить методи, які репрезентують дисциплінарні (специфічні) власне архівознавчі методи і, зокрема, метод реконструкції архівного фонду та метод функціонального аналізу [23, 125, 126].

Одночасно І. Матяш свідомо того, що наведені і розкриті нею принципи і методи не вичерпують методологічну базу архівознавства. Вона зазначає, зокрема, що в процесі розвитку та інтеграції наук відбувається уточнення методологічних засад, з’являються нові принципи, методи та підходи. Усі методи взаємно збагачуються та доповнюються один одним і застосовуються в залежності від завдань дослідження [23, 120]. Цікаво, що далі у полі зору вченої знаходяться міждисциплінарні зв’язки архівознавства, які також складають кілька груп. До першої вона відносить взаємозв’язки з науками, які живлять методологічну основу архівознавства (філософія, історія).

Другу групу складають науки пов’язані із архівознавством – джерелознавчі галузі знань об’єднанні загальною назвою – допоміжні історичні дисципліни (точніше спеціальні галузі історичної науки – *В. Г.*). До дисциплін третьої групи І. Матяш відносить бібліотекознавство, музеєзнавство, інформатика та ін. Вчена також підкреслює важливість застосування в архівознавстві та архівній справі принципів інформатики і кібернетики, процедур формалізації, систематизації,

організації масивів інформаційних даних, кількісних і математичних методів, що сприяли розширенню методів архівознавчих досліджень. Взагалі напрямки і форми взаємодії архівознавства з іншими науками не обмежуються окресленими групами. Як комплексна наука архівознавство має тенденцію як диференціації та спеціалізації, сягає до міждисциплінарного синтезу знань, взаємопроникнення та інтеграції з іншими науками та використовує результати теоретичних і методологічних здобутків природничих та технічних наук.

Особливо це помітно, на думку І. Матяш, при розробці технологій зберігання та забезпечення збереженості архівних документів, їх реставрації, оцифрування, економічних проблем діяльності архівних установ, технологічного оснащення приміщень для архівів тощо [23, 157]. Враховуючи це вчена твердо переконана у тому, що водночас здобутки архівознавства дедалі частіше стають надбанням інших наук. Останнє підносить його роль і значення в інтелектуальній та прикладній сферах суспільства. Характерною рисою цієї праці є не лише глибина аналітичного викладу теоретико-методологічних засад архівознавства, але й якнайбільше використання зарубіжного досвіду, що виявилось у численних посиланнях на праці визнаних у світі вчених.

Отже, у сучасній науковій літературі присвяченій теоретичним та методологічним проблемам архівознавства існують ґрунтовні напрацювання у тому числі Я. Калакури, які сприяють розробці багатьох важливих проблем. Найактивніше у цьому напрямку працює І. Матяш.

Література

1. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Р. Арон. – М.: Прогресс-Политика, 1992. – 608 с.
2. Блок М. Апология истории или ремесло историка / М. Блок. – Изд. 2-е, доп. – М.: Наука, 1986. – 256 с.
3. Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер. – М.: Юрист, 1994. – 704 с.
4. Виндельбанд В. Избранное. Дух и история / В. Виндельбанд. – М.: Юрис, 1995. – 687 с.
5. Колінгвуд Р. Ідея історії / Р. Колінгвуд. – К.: Основа, 1996. – 615 с.
6. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання Влади / Фрідріх Ніцше. – К.: Основа, 1993. – 415 с.
7. Поппер К. Злиденність історизму / К. Поппер. – К.: Абрис, 1994. – 192 с.
8. Тойнбі А. Дослідження історії в 2 т. / А. Тойнбі. – К.: Основа, 1995. – Т. 1. – 614 с.; Т. 2. – 406 с.
9. Февр Л. Бои за историю / Л. Февр. – М.: Наука, 1990. – 627 с.

10. Фукояма Ф. Конец истории / Ф. Фукояма // Вопросы философии. – 1990. – № 3. – С. 145-147.
11. Шпенглер О. Закат Европы: в 2 т. / О. Шпенглер. – Т. 1. – М.: Мысль, 1993. – 672 с.; М.: Мысль, 1998. – Т. 2. – 608 с.
12. Эриксон Э. Молодой Лютер: психоаналитическое историческое исследование / Э. Эриксон. – М.: Медиум, 1996. – 50 с.
13. Ясперс К. Смысл и назначение истории: пер. с нем. / К. Ясперс. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.
14. Смолій В. А. Українська історична наука на рубежі ХХІ століття: проблеми пошуку теоретичних та методологічних підходів / В. А. Смолій // Освіта України. – 1997. - № 27. – 4 липня.
15. Реєнт О. П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу / О.П. Реєнт // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 12-20.
16. Бондаренко Г. Історичне пізнання: питання теорії і практики / Г. Бондаренко. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. 1998. – 228 с.; його ж Основні поняття і категорії історичного процесу і процесу історичного пізнання / Г. Бондаренко // Наук. Вісн. ВДУ ім. Лесі Українки. Історія. – 1997. – Вип. 2. – С. 87-91; 1998. – Вип. 1. Історичні науки. – С. 139-141.; його ж Теорія та методологія історії: програма й тестові завдання, основи курсу, словник понять і категорій: навч. посіб. / Г. В. Бондаренко. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 196 с.
17. Зашкільняк Л. О. Методологія історії / Л. О. Зашкільняк. – Л.: Львів. держ. ун-т ім. І.Франка, 1999. – 228 с.
18. Потульницький В. Українська та світова історична наука / В. Потульницький // Український історичний журнал. – 2000. – № 1-4.
19. Удод О. Історія: осягнення духовності / О. Удод. – К.: Генеза, 2001. – С. 28-43.; його ж Історія в дзеркалі аксіології. Роль історичної науки та освіти у формуванні духовних цінностей українського народу в 1920-1930-х роках / О. Удод. – К.: Генеза, 2000. – С. 12-33.
20. Мусієнко В. Методологія / В. Мусієнко // Українська архівна енциклопедія / голов. ред. І. Б. Матяш. Держкомархів України, УНДІАСД. – К., 2008. – С. 571.
21. Кузьмін О. С. Історичний процес: теорія та методологія дослідження / О. С. Кузьмін. – Житомир, 2003.
22. Архівознавство: підручник для студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів України / За заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. – К.: Видаван. дім „КМ Академія”, 2002. – 356 с.; Нариси історії архівної справи в Україні / Держкомархів України, УНДІАСД; за заг. ред. І. Б. Матяш та К. І. Климової. – К.: Видавн. Дім „КМ Академія”, 2002. – 609 с.; Хрестоматія з архівознавства / Наук. ред. І. Б. Матяш. –К.: Видавн. Дім „КМ Академія”. – 408 с.
23. Матяш І. Б. Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку / І. Б. Матяш. – К.: Видавн. Дім „КМ Академія”, 2011. – 515 с.

**ПОСТАТЬ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В НОВІТНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

Зважаючи на те, що тема публікації заслуговує на значно ширший опис ніж надають сторінки репрезентованого видання тим більше, що існують публікації і серед них, наприклад А. Ткачука де розглянуті особливості висвітленні постаті Б. Хмельницького в сучасній польській та українській історіографії [1] існує можливість лише тезисно окреслити спрямованість новітніх напрацювань.

1. Повернення й переосмислення та підвищений інтерес до діянь Б. Хмельницького розпочалося ще з 80-х рр. – першій половини 90-х рр. минулого століття. Наступні десятиліття – і по 2017 рік включно, принесли більш глибоке осягнення постаті Хмельницького, його ролі у формуванні нації та в тодішній розбудові державності. Це сталося завдяки зусиллями багатьох українських істориків, письменників, журналістів, політичних діячів, представників різних партій. Одразу, концептуально, був визначений рух досліджень, нагадуючи, започатковану ще в XIX – на початку XX століть боротьбу народницького та державницького напрямів в українській історіографії. Канони історичних праць репрезентантів народницького напрямку 1830-60-х рр., вимагали підвищеної уваги до національних традицій, виявлення героїчних постатей минулого (з одночасною їх деміфологізацією), масштабних явищ і процесів, переломних, критичних та драматичних епох української історії (одна з них – Хмельниччина).

2. Державники, скоріше, як одна з течій національно-державницького напрямку, (перші і другі у свій спосіб відстоювали українську державність – В. Г.), заперечували першим у недооцінці ролі видатних постатей в державницькій традиції. Вони і, перш за все В. Липинський, створили з Богдана Хмельницького „державницький” ідеал національного героя. В очах представників монархічного відгалуження національно-державницького напрямку він стає героєм не битв, а дипломатії та „державних починань”. Їх критика спрямована репрезентантам народницького напрямку і, зокрема, М. Грушевському. Не будимо далі наводити аргументи, лише зазначимо, що саме український народ поніс колосальні жертви за XX століття і лише він, а не державні структури, став на захист Батьківщини в кінці 2013-2014-2018 років.

Сучасному політикуму та окремим науковцям вигідно відкидати М. Грушевського до народництва, зокрема з його богданіаною, щоб в ореолі державництва представити свою політичну діяльність і наукову продукцію. Доводи можна і далі продовжувати. Але на цьому

зупинимося й продовжимо лінію розгляду обраної для розгляду проблематики.

3. Зазначене вище стосується оцінки діяльності Б. Хмельницького. Взяти, наприклад, внесок українських істориків, археологів, письменників, поетів у підготовку і святкування ювілеїв і, зокрема, 400-річчя від дня народження Б. Хмельницького. Щодо історіографії та побачила світ низка виданих напередодні ґрунтовних монографій, брошур, змістовних розвідок та статей надрукованих в „Українському історичному журнал” і Київській старовині” та ін. часописах, що символізувало розпочатий процес наукового переосмислення пострадянського бачення ролі і постаті Б. Хмельницького.

4. Змістовні історіографічні огляди знаходимо в різних інтерпретаціях й прочитаннях у чисельних працях і, зокрема, Б. Крупницького, Дж. Бесараба, Ф Сисіна та багатьох інших дослідників попередньої спадщини, починаючи від характеристики козацьких літописів, напрацювань автора „Історія Русів, І. Маркевича, М. Маркевича, М. Костомарова, Т. Шевченка, П. Куліша, М. Драгоманова, В. Антоновича, М. Грушевського, Д. Яворницького, В. Липинського, М. Кордуби, О. Терлецького, І. Крип’якевича, В. Герасимчука, Д. Дорошенка, М. Андрусика, Я. Рипки, С. Шелухіна С. Дністрянського, Б. Крупницького, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, І. Лисяка-Рудницького, Л. Винара, З.Кузеля, О. Субтельного та ін. Історики, в контексті богданіани, не обійшли своєю увагою й радянські наративи: від „міфу про велику дружбу”– до „мислителя з шаблею”, підготовлені дисциплінованими владою науковцями та сучасний український наратив, який, переживаючи піднесення, означений державною політикою пам’яті (урядовими заходами й органів різного рангу самоврядування, ЗМІ і громадянськими суспільством) та окреслений межами об’єктного поля Хмельниччини з її головною постаттю Богданом Хмельницьким.

Цей новаційний рух, репрезентований ґрунтовними студіями із загальних і локальних аспектів такими ученими, як О. Апанович, В. Голобуцький, І. Крип’якевич, Ф. Сисин, В. Смолій, В. Степанков, О. Реснт, В. Сергійчук, Ю. Мицик, С. Плохий, Я. Дашкевич, Я. Калакура, Т. Чухліб, В. Горобц Т. Мацьків, В. Борисенко, Я. Федорук, В. Мордвінцев, В. Брехуненко, Л. Гвоздик-Прицак, , В. Шевчук, Л. Мельник, С. Горошко, А. Чабан М. Главацький та багатьма іншими дослідниками, у тому числі І. Стороженком.

5. Враховуючи інтенсивність соціального замовлення, більшість сучасних авторів праць, не лише поривають із „Переяславським міфом” і з міфологічною ідеалізацією Хмельницького, а й намагаються в історіософському вимірі з сучасної національно-державницької позиції творити нові концепції. Цій вимозі сьогодення відповідає, і найбільш

фаховий майданчик на якому репрезентують для опробування нових ідей В. Смолій та В. Степанков своїми монографіями й низкою змістовних видань, публікацій, зокрема таких, як: „Українська державна ідея XVII-XVIII століть: Проблеми формування, еволюції, реалізації” (1997), а також ґрунтовним нарисом „Українська національна революція 1648-1674 рр. крізь призму століть” (УІЖ, 1998. – №1-3) [2]. Вчені, у тому числі, виданням монографії „Богдан Хмельницький” (2013), навчального посібника, присвяченого дипломатії, міжнародним відносинам та зовнішній політики гетьманських урядів Війська Запорозького середини XVII – першій половині XVIII ст. (2016) [3] підтверджують свій високий статус. Вони змістом своїх напрацювань, дослідницьких рефлексій вплинули на сучасну історіографію Великого гетьмана і в цілому історію Хмельниччини. У нових історичних умовах авторитетні учені висвітлили основні віхи життєвого шляху Б. Хмельницького, з’ясували обставини, які зумовили формування його світоглядних настанов і ціннісних орієнтацій та вплинули на політичний вибір. Національний герой зображений ними, як гетьман, державотворець, політичний діяч, полководець, дипломат, людина з усіма його сильними та слабкими сторонами на широкому історичному тлі, де живуть і мислять десятки історичних осіб, чия доля так чи інакше переплітається з долею фундатора і володаря Української козацької держави.

Утім, окремі науковці і, зокрема О. Гриценко, відносять такі погляди „до найреспектабельніших, рафіновано-академічних зразків сучасної „державницької” міфологізації Хмельниччини та її лідера” [4]. У своєму розпорядженні маємо низку ґрунтовних публікацій, які розділяють позиції академічних істориків (наприклад О. Гурбик) та тих і серед них О. Гриценка [5, 13-84], Марка Роберта Стеха [6] в яких автори занепокоєні міфологізацією постаті Великого гетьмана. Їх аналіз є темою окремої розвідки. Лише зазначимо, що, як у перших, так і в других знайшов відображення історіографічний образ української революції, метаморфози образу Б. Хмельницького і, зокрема, доведення, що особа гетьмана досі періодично служить засобом ідеологічних маніпуляцій. Особливою прикметою цих вправ є максимальне залучення джерел та належним/певним чином інтерпретація історіографічного спадку. Такий приклад, містить розлога стаття А. Гурбика [7] присвячена недостатньо дослідженим військово-політичним аспектам Визвольної війни українського народу середини XVII ст., коли внаслідок зміни геополітичної ситуації в Європі Україна скорегувала свої зовнішньополітичні пріоритети й енергійно долучилася до формування Раднотської коаліції. Активна участь гетьманської столиці – Чигирини в європейських дипломатичних процесах сприяла формуванню Б. Хмельницьким нового військово-

політичного альянсу для продовження війни проти Речі Посполитої. Автор достатньо повно висвітлив передумови, основні етапи та наслідки цієї і на сьогодні маловідомої війни української козацької держава на чолі з Б. Хмельницьким в один із найдраматичніших періодів української історії. Доречно зазначити, що А. Гурбик також навіть мікроісторіографію смерті та дати поховання гетьмана. Стаття, як і названі вище публікації інших вчених містять змістовні історичні та історіографічні спостереження. Як позитив варто відзначити, що в контексті українокозацької епохи новими інтерпретаціями сповнені дослідження початків героїчного повстання, хронологія, хід, характер, особливості і сам процес історичних подій української революції середини XVII ст. та ін.

5. Серед надбань сучасного козакознавства є доведення до читача думки про те, що в історичному контексті головної фігурою визвольних змагань виступає Б. Хмельницький. Це є одночасно особа і політик з його внутрішньою еволюцією, мудрістю, далекоглядністю в проведенні внутрішньої й зовнішньої політики. Особа яка враховує соціальні зміни та ін. аспекти українського буття а також ясно бачить призначення України та самототожність її народу, еліти, їх здатність до державотворення і створення соціо-політичного, культурного проекту – Української козацької держави та ін. Отже в новітній історіографії вже існують цілі напрями дослідження теми, які мають чітке спрямування. У контексті зазначеного варто наголосити, що вчені, долаючи відчуженість від денационалізації, переосмислюючи й відшукуючи досвід і традицію козащини по архівах та джерелах з українською інтерпретацією розглянули цілий комплекс питань, а повновартісним складовим їх сегментом є постать Богдана Хмельницького.

Для прикладу, серед дослужуваних питань виділемо: з'ясування етапів формування та спрямованості політичної культури козацького стану, його політичної спрямованості, спроби проведення порівняльного аналізу української спільності з російським козацтвом та іншими європейськими аналогами; тягlosti національно – визвольної, конфесійної та соціальної боротьби у їх тісному взаємозв'язку; особливостей процесу державотворення у взаємодії з соціально-економічною політикою гетьманських урядів та соціальними виступами поспільства й козацьких низів; функціонування витвореної в ході революції власне української політичної системи в цілому та окремих структурних підсистем. Також маємо активізацію вивчення революційних подій у регіонах: Волині, Дніпропетровщині, Кіровоградщині, Корсунщині, Поділля, Черкащині, Уманщині, Чернігівщині; відродження дослідження процесу формування нової української політичної еліти; генеалогії козацьких і шляхетських родів; з'ясування політико-культурної орієнтації козацької старшини та

політичних поглядів, як окремих представників елітарних кіл, так і існуючих угруповань; вивчення зовнішньополітичних аспектів існування Української козацької держави у тому числі характеру міжнародних відносин та їх впливу на внутрішню і зовнішню політику українського народу; дослідження комплексу питань пов'язаних із розвитком національної свідомості, становленням і еволюцією української державної ідеї; висвітлення ролі конфесійного чинника у визвольних змаганнях українців, зокрема, значущості православ'я й православної церкви; дослідження геополітичного становища козацької України, зовнішньої політики українського уряду, характеру відносин із Росією, Річчю Посполитою, Портою, Кримом, Швецією, Молдавією й іншими країнами.

За розробкою цієї проблематики стоять сотні дослідників, як академічного світу, так і представників молодшого покоління істориків. Вони, намагаючись вберегтися від фахової однобічності й методологічного монізму в контексті розвитку сконструйованих ними мікромоделей, у відповідному ракурсі й контексті залишають сучасникам зріз актуалізованих знань, доступних в книжковий, статейній формі і цифрових, у тому числі, веб-сайтівських, малих соціальних мереж и медійних потоків. Новітні публікації з проблематики, яка розглядається, за винятком низки праць проросійського спрямування, демонструють виразний національний дослідницький дискурс.

Конструювання козаччини, Хмельниччини й далі продовжується з одночасним їх осмисленням. Як ілюстрація цього, для прикладу, зазначимо, що А. Нагірняк у своїй статті [8], не лише проаналізував діяльність гетьмана Б. Хмельницького як видатного стратега і полководця, але й простежив процес формування його суспільно-політичних поглядів в козацькому середовищі. Автор також доводить, що Хмельницький вивів на кращі зразки світового рівня практично всі роди військ української армії, а дипломатична діяльність гетьмана, характерна спрямованістю на захист українських національних інтересів.

Окрім вищезгаданої тематики, окрему групу праць складають історіографічні дослідження, підготовлені В. Смолієм, В. Степанковим, К. Евтушенком, Ю. Сергієнком, Л. Зашкільняком, О. Ясем та ін.

Зокрема, В. Цибульський системно й послідовно у своїх публікаціях доносить до відома наукової громадськості більшість нюансів зарубіжної історіографії з цього питання [9]. Окремі науковці, окрім діаспорної, приділяють належну увагу висвітленню надбань французьких, німецьких, польських істориків з цього питання. Зокрема Є. Луняк в докторській дисертації та монографії глибоко вивчив тему: „Козацька Україна XVI–XVIII ст. у французьких історичних дослідженнях” [10].

6. Найпомітнішим явищем новітньої історіографії, своєрідним оглядом потенціалу сучасного історіописання стали історико-біографічні дослідження у центрі яких перебуває життя та діяльність Б. Хмельницького. Лише побіжно окреслимо їх ознаки і, зокрема, історики майже дійшли згоди щодо дат народження та кончини гетьмана (бл. 06.01.1596 (27.12.1595) – 06.08 (27.07).1657); характеризують його не інакше як політика, полководця і дипломата, провідника національно-визвольних змагань 1648-57 рр., творця Української козацької держави та її першого гетьмана.

Саме ці аспекти його діяльності актуалізовані і досягнуті з різним ступенем правдивості й достовірності та знайшли своє висвітлення в сучасних публікаціях присвячених, як персонально Богдану, так й самій Хмельниччині. Учені також дослідили військову доктрину, створення армії і проведення Б. Хмельницьким у ході революції воєнних компаній; його політики у релігійному питанні та ін. Він став головною постаттю чисельної галереї володарів гетьманської булави, представників генеральної старшини і полковників та ін.

В контексті діяльності Великого гетьмана такими ученими, як В. Смолій, В. Степанков, В. Горобець, Я. Федорук, Т. Чухліб та ін. переосмислено, як зазначалося вище, Переяславський міф 1654 р. Щодо останнього то історики дійшли згоди у тому, що він; а) засвідчував відокремлення від Речі Посполитої; б) служив юридичним визнанням суверенності Української держави і її козацького устрою; в) підтверджував міжнародний характер довічної влади гетьмана; г) створював умови для перемоги над Польщею і завершення об'єднання українських земель у національній державі. Також, найбільш вдалий підхід для історичних розмислів демонструє сформульована Т. Чухлібом концепція полівасалітетної залежності Гетьманщини. Цей цілий набір не раз суперечливих характеристик і оцінок Переяславської угоди, або міфу все ж можна звести до формули: вона залишилася найсильнішим і найпереможнішим аргументом і доказом суверенності України. В новітній історіографії значний масив літератури з цієї проблематики всі більше привертає увагу науковців. Зокрема, частково вона проаналізована в статті І. Мусієнко „Переяславська рада в сучасній українській та німецькомовній історіографії” [11]. Приємно відзначити також, що Кшиштоф Петкевич (Польща, Познань) у 2007 р. висвітлив питання: Переяславська рада 1648 р. в новітній польській історіографії та публіцистиці [12].

7. Новітня історіографія постаті Великого гетьмана характеризується ще й продовженням спроб реконструювати „образ” національного героя – Богдана Хмельницького, переважно, у публікаціях статейного формату. Серед таких, наприклад можна згадати статтю А. Ткачука [13]. У ній автор цілком слушно звернув

увагу на існування стислої інформації в довідниках, статтях у фахових виданнях і монографія про життя та діяльність Б. Хмельницького. Своїм аналізом особливостей висвітлення постаті Б. Хмельницького у сучасній польській та українській історіографії автор довів, що їх репрезентанти висвітлювали важливі сторінки життя та діяльності українського гетьмана.

У їх полі зору знаходилися окремі сторінки особистого життя Б. Хмельницького та різноманітні аспекти його діяльності: від конкретних військових операцій, дипломатичної діяльності, розбудови державності та ін. Такий підхід, наприклад, дозволив А. Ткачуку дійти до висновку про те, що не зважаючи на згадки про гетьмана в узагальнюючих працях сучасна польська історіографія не така вже широка у порівнянні з дослідженнями часів поневолення і у роки другої Речі Посполитої. Її прикметною ознакою є те, що досить інтенсивно постаттю українського гетьмана цікавилися філологи. Вони, в контексті спадку Г. Сєнкевича, формували власне бачення цього непересічного полководця і лідера народу. Ця проблематика знайшла свою продовження в публікації О. Пестрикової, яка більш ширше розглянула внесок Людвіка Кубалі в контексті формування та еволюції образу Б. Хмельницького [14]. Цією темою цікавляться й інші автори. Зокрема, І. Ярмошик [15], П. Гаврон [16] звернулися до відображення Берестецької битва 1651 р. у польській історіографії, а В. Надворний висвітлив питання: „Гетьман Богдан Хмельницький (1648-1657 рр.) у сучасній польській історіографії (90-х рр. XX – перше десятиліття XXI ст.)” [17]. Утім, у цілому польська історіографія все ще поступається не лише різноманітністю, а й чисельністю праць присвячених особистості Б. Хмельницького. Сучасні науковці, у тому числі, А. Ткачук [18] також звернули свою увагу на висвітлення постаті Б. Хмельницького в зарубіжній англомовній історіографії.

8. У середовищі сучасних вчених не згасає інтерес до історіографії богданіани, особливо в контексті грушевськознавства (Л. Винар, Ф. Сисін, В. Смолій, Я. Дашкевич, Я. Калакура, В. Масненко, В. Гоцуляк, В. Тельвяк, О. Ясь та ін.) і відображення її видатними українськими істориками. Зокрема, Ю. Пінчук змалював постать Богдана Хмельницького в публіцистиці М. Костомарова [19]; О. Ясь, крізь призму історії як сюжету, ґрунтовно розглянув представлення образу Б. Хмельницького в однойменній монографії М. Костомарова [20]; О. Гончар дослідила питання осягнення Миколою Костомаровим історичного образу Богдана Хмельницького у світлі епістолярної спадщини [21] та ін. Названі та інші учені в своїх дослідженнях зробили цікаві історіографічні узагальнення.

9. Нарешті варто зазначити, що Ю. Степанчук підготував серію статей де зроблена спроба відтворити образ Б. Хмельницького в

матеріалах наукових зібрань й, зокрема міжнародної наукової конференції: „Берестечко 1651 в історії Польщі та України”; XXIV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції „Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)”; республіканських історичних читань: „Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку”; Всеукраїнської науково-практичної конференції „Пилявецька битва в історії України” (до 360-річчя битви під Пилявцями), як військового діяча [22] та ін. Цей учений підготував до друку монографію, доопрацьовує докторську дисертацію присвячену новітній українській і зарубіжній історіографії Б. Хмельницького.

Серед низки інших праць увагу привертають статті Ю. Присяжнюка [23] і В. Масненка [24]. Зокрема, В. Масненко у своїй публікації „Образи Богдана Хмельницького у сучасній колективній історичній пам’яті українців та їх сусідів” [25] з’ясував, що внесок у міфологізацію образу Хмельницького належить не історикам, а політикам та представникам мас-медіа. Спостерігалися й політичні спекуляції навколо образу гетьмана, особливо сепаратистськими політичними силами в Криму та Придністров’ї. Слушною є думка про всенародну повагу, а не про всенародну любов до Великого гетьмана.

Тобто його образ виявився надто забронзований, тому й мало динамічний. Історична пам’ять сусідніх з українцями народів, передовсім поляків, росіян, білорусів і євреїв, значною мірою, зберігає традиційні уявлення про образ українського гетьмана. Тут досить живучими залишилися імперські міфологеми та їхні радянські різновиди.

Новий вияв сприйняттям життя та діяльності Б. Хмельницького, засвідчила програма всеукраїнської наукової конференції „Десяті Богданівські читання, що відбулися 7 грудня 2017 р. (м. Черкаси) та тематика доповідей її учасників. Зокрема, серед такої, можна назвати – Ю. Присяжнюка: „Політика Б. Хмельницького в проекції обріїв козацького державотворення: історіософський аспект”; О. Владиги „Харизма Б. Хмельницького в рецепції М. Грушевського”; О. Пестрикової „Козацький гетьман Б. Хмельницький у дослідженнях Людвіка Кубалі: історіографічний аспект”; С. Шамари „Б. Хмельницький у культурному просторі сучасних України, Білорусі, Росії” і В. Масненка „Традиції дослідження козацької доби в Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького” та ін. [26, 5,7-8].

10. На останок зазначимо, що чисельна спадщина; від козацьких літописів, монографій, брошур, статей, у тому числі, в енциклопедичних і довідкових виданнях, томів й розділів багатотомних праць, вузівських підручників та посібників з історії України, української історіографії, історична та культурологічна есеїстика й публіцистика, шкільна література, регіональні й краєзнавчі видання, віршована проза та

драматичні твори, фільми, опери і картини, белетризована історична публіцистика всеукраїнських, обласних міських, районних газетах, у яких сформований образ Б. Хмельницького, вимагає не лише сучасних інтерпретацій відомих фактів та специфічної термінології, а й перш за все, – інституційованого дискурсу: інституалізації *богданіани* яка переросла в *богданознавство* як складової частини українознавства. На часі створення для широкого загалу громадськості ґрунтового енциклопедичного видання „Богдан Хмельницький”.

Література

1. Ткачук А. І. Особливості висвітлення постаті Б. Хмельницького в сучасній польській та українській історіографії / А. І. Ткачук // Історичний архів. – 2015. – Вип. 14. – С. 200-209.
2. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Либідь, 1993. – 502 с.; Їх же Богдан Хмельницький: Хроніка життя та діяльності / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Наукова думка, 1994. – 262 с.; Їх же Українська державна ідея XVII– XVIII століть: Проблеми формування, еволюції, реалізації / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К., 1997. – 367 с.; Їх же Богдан Хмельницький (Соціально політичний портрет). 2-ге вид., доп., перероб. / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Либідь, 1995. – 624 с.; Їх же Українська національна революція 1648-1676 рр. крізь призму століть / В. А. Смолій, В. С. Степанков // Український історичний журнал. – 1998. – № 1. – С. 3-23.; № 2. – С. 3-25.; Їх же Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Видавничий дім „Киево-Могилянська академія”, 2009. – 447 с.; Смолій В. А. Богдан Хмельницький: особистість у контексті епохи / В. А. Смолій // Український історичний журнал. – 1995. – № 4. – С. 3-14., та ін.; Степанков В. С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.) / В. С. Степанков // Український історичний журнал. – 1995. – № 4. – С. 14-33.; Його ж Національна революція XVII ст. у висвітленні українських істориків другої половини XIX ст. (Кілька штрихів до з’ясування проблеми) / В. С. Степанков // Осягнення історії. зб. наук. пр. на пошану професора М. П. Ковальського. 3 нагоди 70-річчя / В. С. Степанков. – Острого-Нью-Йорк, 1999. – С. 480-484.; Його ж Розвідка і контррозвідка Богдана Великого (1648-1657 рр.) : моногр.– Кам’янець-Поділ. : Медобори. – 2006, 2008. – 264 с.
3. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Арії, 2013. – 656 с.; Смолій В., Степанков В., Горобець В., Чухліб Т. Дипломатія на „межі світу”: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. – 1750-ті рр.). Посібник для університетів. – К. : Вид-во „AMENHOTEP” 2016. – 320 с.
4. Гриценко О. А. Президенти і пам’ять. Політика пам’яті президентів України (1994-2014): підґрунтя, послання, реалізація / О. А. Гриценко. – К. : „К.І.С.”, 2017. 1136 с. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Z21ID=&Image_file_name=cover/0013447.jpg.

5. Гриценко О. „Архетипальний володар” (Богдан Хмельницький) / Гриценко // Герої та знаменитості в українській культурі / За ред. О. Гриценка. – К.: УЦКД, 1999. – С. 13-84.

6. Марко Роберт Стех Дволикий портрет героя: метаморфози образу Богдана Хмельницького... // Україна модерна. – <http://uamoderna.com/demontazh.../stech-khmelnysky-image>

7. Гурбик А. О. Раднотський зовнішньополітичний курс гетьмана України Б. Хмельницького (1656-1657) / А. О. Гурбик // Український історичний журнал. – 2008. – № 6. – С. 57-86.

8. Нагірняк А. Я. Богдан Хмельницький – видатний стратег і полководець / А. Я. Нагорняк // Військово-науковий вісник. – 2009. – Вип. 11. – С. 139-149.

9. Цибульський В. І. Переяславська угода 1654 р. у зарубіжній історіографії (1945-1990 рр.): Монографія / В. І. Цибульський. – Рівне, 1993. – 104 с.; Його ж Передумови Визвольної війни 1648-1657 рр. в українській зарубіжній історіографії / В. І. Цибульський // На чолі козацької держави: Збірник наук. праць. – Вип. 1. – Рівне, 1994. – С. 3-28.; Його ж Деякі проблеми зовнішньополітичної діяльності уряду Б. Хмельницького у зарубіжній історіографії (1945-1990 рр.): історіографія та джерелознавство / В. І. Цибульський // Український історичний журнал. – 1995. – № 4. – С. 77-86.; Його ж Козацька держава Б. Хмельницького в системі міжнародних відносин / В. І. Цибульський // На чолі козацької держави: Збірник наук. праць. – Вип. 2. – Рівне, 1996. – С. 83-105.; Його ж Деякі питання біографії Богдана Хмельницького у зарубіжній історіографії (1945-1990 рр.) / В. І. Цибульський // Богдан Хмельницький та його доба: Матер. міжнар. наук. конф., присв. 400-річчю від дня народження великого гетьмана. – К., 1996. – С. 180-187.; Його ж Визвольна війна українського народу середини XVII ст. у зарубіжній історіографії / В. І. Цибульський – Рівне, 2000. – 180 с.; Його ж Деякі аспекти зовнішньополітичної діяльності держави Б. Хмельницького у зарубіжній історіографії / В. І. Цибульський // Берестецька битва в історії, літературі та мистецтві: Наук. збірник. – Рівне, 2002. – С. 34-50.; Його ж До проблеми міжнародних відносин держави Б. Хмельницького з країнами Європи (на матеріалах зарубіжної історіографії) / В. І. Цибульський // Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи: Матер. наук.-практ. конф. – Л., 2002. – Ч. 1 – С. 23-30.; Його ж Деякі аспекти зовнішньополітичної діяльності держави Б. Хмельницького у зарубіжній історіографії / В. І. Цибульський // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: Матеріали всеукраїнських історичних читань. – Київ-Черкаси, 2014. – С. 34-49., та ін.

10. Луняк С. М. Козацька Україна XVI-XVIII ст. у французьких історичних дослідженнях: автореф. дис. ... д-ра істор. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / С. М. Луняк; МОН України, КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2013. – 36 с.; Його ж Козацька Україна XVI-XVIII ст. у французьких історичних дослідженнях / С. М. Луняк. – Київ; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2012. – 808 с.

11. Мусієнко І. В. Переяславська Рада в сучасній українській та німецькомовній історіографії / І. В. Мусієнко // Переяславська Рада и гармонизация украинско-российских отношений: история и культура, наука и образование. – Х. : НТУ „ХПИ”, 2008. – С. 78-91.

12. Петкевич К. Переяславская рада 1654 года в новейшей польской историографии и публицистике / К. Петкевич // История и современность. – 2007. – № 2 (сентябрь). – С. 184–215.

13. Ткачук А. Постаць Богдана Хмельницького в творчому доробку Людвіга Кубалі / А. Ткачук // Чорноморський вісник. – 2014. – № 10. – С. 137–141.

14. Пестрикова О. Формування та еволюція образу Богдана Хмельницького у творчості Людвіка Кубалі / О. Пестрикова // Східноєвропейський історичний вісник. – 2007. – Вип. 5. – С. 199–208.

15. Ярмошик І. Берестецька битва 1651 р. в наукових дослідженнях польських авторів / І. Ярмошик // Грані. – 2012. – Вип. 3. – С. 3–6.

16. Гаврон П. Битва під Берестечком (28-30. VI. 1651 р.) у польській історіографії / П. Гаврон // Берестечко 1651 в історії Польщі та України. Луцьк-Прушків, 2013. – С. 75–95.

17. Надворний В. П. Гетьман Богдан Хмельницький (1648-1657 рр.) у сучасній польській історіографії (90-х рр. XX – перше десятиліття XXI ст.) / В. П. Надворний // Берестечко 1651 в історії Польщі та України. Луцьк-Прушків, 2013. – С. 213–228.

18. Ткачук А. І. Постаць Б. Хмельницького в зарубіжній англомовній історіографії // А. І. Ткачук // Чорноморський літопис. – 2013. – Вип. 8. – С. 74–81.

19. Пінчук Ю. А. Постаць Богдана Хмельницького в публіцистиці М. Костомарова / Ю. А. Пінчук // Український історичний журнал. – 1994. – № 5. – С. 139–144.; Його ж Богдан Хмельницький і його доба у дзеркалі полеміки Михайла Максимовича з Миколою Костомаровим / Ю. Пінчук // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 3 – 7., та ін.

20. Ясь О. В. Історія як сюжет. Представлення образу Б. Хмельницького в однойменній монографії М. І. Костомарова / О. В. Ясь // Український історичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 89–106.

21. Гончар О. Осягнення Миколою Костомаровим історичного образу Богдана Хмельницького у світлі епістолярної спадщини / О. Гончар // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 23. – С. 65–92.

22. Степанчук Ю. С. Образ Богдана Хмельницького в матеріалах міжнародної наукової конференції „Берестечко 1651 в історії Польщі та України” / Ю. С. Степанчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія. Історія. – Вип. 1. – Ч. 3. – С. 11–16.; Його ж Образ Богдана Хмельницького в матеріалах XXIV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції „Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)” / Ю. С. Степанчук // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. К., 2017. – Вип. 116. – С. 84–87.; Його ж Формування нового образу Богдана Хмельницького у Матеріалах республіканських історичних читань „Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку” / Ю. С. Степанчук // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. К., 2017. – Вип. 119. – С. 102–105.; Його ж Образ Богдана Хмельницького як військового діяча в матеріалах Всеукраїнської науково-практичної конференції „Пилявецька битва в історії України” (до 360-річчя битви під Пилявцями) / Ю. С. Степанчук // Наукові записки ВДПУ

ім. М. Коцюбинського: Серія Історія. Вип. XXV. – Вінниця, 2017. – С. 328–332.

23. Присяжнюк Ю. Постаць Богдана Хмельницького у сучасній білоруській дидактичній історії / Ю. Присяжнюк // Сьомі Богданівські читання: м-ли Всеукр. наук. конф. з нагоди 417-річчя від дня народж. Гетьмана Богдана Хмельницького / ЧНУ ім. Б. Хмельницького, Осередок НТШ у Черкасах, Студентське наук. т-во. – Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2013. – С.16-20.; Його ж Образ Б. Хмельницького в українській історіографічній дискусії / Ю. Присяжнюк // Восьмі Богданівські читання: м-ли Всеукр. наук. конф. з нагоди 419-річчя від дня народж. Гетьмана Богдана Хмельницького / ЧНУ ім. Б. Хмельницького, Осередок НТШ у Черкасах, Студ. наук. т-во. – Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2014. – С. 19-22.

24. Масненко В. Образ Богдана Хмельницького у візії В'ячеслава Ліпінського / В. Масненко // Студії з україністики: зб. наук. пр. : на пошану дослідника українського козацтва В. Цибульського з нагоди 60-річчя від дня народження / МОН України, Нац. ун-т водного господарства та природокористування. – Рівне : Зень О., 2010. – С.89-99.; Його ж Міфологізація образу Богдана Хмельницького в українській історичній думці та національній свідомості ХХ – початку ХХІ ст. / В. Масненко // Шості Богданівські читання: м-ли Всеукр. наук. конф. з нагоди 415-річчя від дня народж. гетьмана Б. Хмельницького; м. Черкаси, 10 груд. 2010 р. / ЧНУ ім. Б. Хмельницького, Осередок НТШ у Черкасах, Студентське наук. т-во. – Черкаси : Вертикаль, 2011. – С. 27-31.

25. Масненко В. Образи Богдана Хмельницького у сучасній колективній історичній пам'яті України та їх сусідів / В. Масненко // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Вип. 22 (355). – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2015. – С. 14-22.

26. Програма Всеукраїнської наукової конференції „Десяті Богданівські читання” 7 грудня 2017 р. – Черкаси, 2017. – 15 с.

В. В. ГОЦУЛЯК

М. С. ГРУШЕВСЬКИЙ – КЛЮЧОВА ПОСТАТЬ УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

У межах обширної проблематики варто, на наш погляд, звернути увагу на два важливі аспекти: внесок М. С. Грушевського в розвиток української історичної науки, що складає ядро його спадщини та дослідження українськими вченими життєвого шляху і науково-організаційної діяльності, постаті М. С. Грушевського як історика.

В сучасній українській науковій та масовій свідомості вже існує стійка історична традиція вшанування М. С. Грушевського. Вона базується на досягненнях діаспорних та материкових українських учених в дослідженні грушевськознавства. Засновник грушевськознавства, провідний дослідник життя та творчості М. С. Грушевського

Л. Винар, на підставі квантитативного статистичного складника та бібліографічно-статистичних показників, склав таблицю творів М. Грушевського лише за 1885-1928 рр. у якій визначив, що книги та відбитки, статті, рецензій, белетристика налічують 1779 позицій. І це без врахування праць за 1928-1934 рр. та публікацій, які вийшли вже після його смерті [1, 105].

У той же час надійним орієнтиром для грушевськознавців, як дослідників, став квалітативний (якісний) аналіз Л. Винаром творів М. С. Грушевського. Згідно нього учений виділив такі категорії: 1) наукові загальномонографічні дослідження та популярно-наукові й популярні загальні нариси історії України, серед яких монументальна десятитомна „Історія України-Руси (1898-1936), загальні нариси „Очерк истории украинского народа (СПб., 1904 та інші видання), „Ілюстрована історія України” у багатьох виданнях (Київ, 1911 та інші), „Про старі часи на Україні” (СПб., 1907), „Історія України” (Відень, 1921), „Всесвітня історія в короткім огляді у шести томах (1917-1918); 2) наукові дослідження, які охоплюють усі періоди історії України і друкувалися в „Записках НТШ”, „Записках УНТ”, українознавчому й історичному журналі „Україна”, в різних серійних виданнях НТШ і ВУАН та інших наукових виданнях. Сюди також входять наукові праці з допоміжних історичних дисциплін, його соціологічна студія „Початки громадянства” (Відень, 1921) та інші; 3) наукові і науково-популярні праці, присвячені історії літератури і культури, включаючи монументальну п’ятитомну „Історію української літератури” (Відень-Київ, 1923-1926), „Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII ст.” (Київ, 1912 і інші видання); 4) редагування і видання джерел до історії України, зокрема в НТШ, ВУАН та інших наукових установах; 5) історіософічні, політичні й публіцистичні твори Грушевського, що віддзеркалювали його історіографічні концепції і були друковані окремими виданнями в різних журналах і часописах. Серед них: „Конституційне питання і українство в Росії” (Львів, 1905), „Наша політика” (Львів, 1910), „3 політичного життя старої України” (Київ, 1917), а також праці: „Якої ми хочемо автономії і федерації” (Київ, 1917), „Проект української конституції” (Київ, 1917), „На порозі Нової України” (Київ, 1918); 6) інші видання, присвячені різним ділянкам українознавства, різним питанням українського національного, культурного та політичного життя; 7) автобіографічні твори і спогади М. Грушевського, в яких висвітлюються його життя, діяльність і творчість. Згадаймо автобіографії історика з 1906 і 1926 років, ...видані „Спомини” Грушевського за редакцією С. Білоконя (Київ, 1988. – Ч. 9; 1989. – Ч. 8). Сюди можна включати також джерельні матеріали, які друкувалися в „Українському історичному”, „Архівах України” та інших виданнях [1, 105-106].

Прислужившись поширенню грушевськознавства Л. Винар також вказує на те, що багато історичних досліджень Грушевського з'являються німецькою, французькою, англійською й іншими мовами. При цьому учений відмічає, що хронологічний перегляд праць Грушевського поданий ним у бібліографічному збірнику: „Mykhailo Hrushevsky Bibliographis Sourus / Wynar L., editor. – New York: Ukrainian Historical Association, 1985 [1, 106].

Варто зазначити, що Л. Винар, орієнтуючись на виділені категорії, здійснив глибокий аналіз таких питань, як значення М. Грушевського в українській та світовій історії, діяльність його історичної школи, учений як історик України та інших окремих аспектів грушевськознавства. Серед них можна назвати: М. Грушевський і державницький напрям української історіографії; М. Грушевський і його концепції трьох київських академій, діяльність М. Грушевського в НТШ до 1897 року, повернення вченого в Україну в 1914 р., його діяльність на чолі Центральної Ради, аналіз збірки статей М. Грушевського „На порозі Нової України” та багато інших.

Означена Л. Винаром проблематика, з відродженням та утвердженням української державності, як дослідницьке поле наукових пошуків, стимулювала зарубіжних та материкових грушевськознавців до розгортання публікації вже своїх наукових досліджень присвячених М. С. Грушевському, підживлених знайденими архівними і джерельними матеріалами та історіографічними спостереженнями. Спадщина М. С. Грушевського ставала все більш привабливою українською національною моделлю. Найпоследовніше це розумів діаспорний гурт українських істориків на чолі з Л. Винаром до якого приєдналися представники гуманітаристики в Україні. Можна констатувати, що завдяки їм проблема біографії М. С. Грушевського у наявній науковій літературі інтенсивно розв'язується. Л. Винар для систематизації цього процесу розробив біографічно-хронологічну таблицю, яка постійно ним удосконалюється. В одному з останніх варіантів вона виглядає наступним чином: I. Ранній період: дитинство і юнацький вік М. Грушевського (1866-1886); II. Перший Київський період: університетські роки (1886-1894); III. Львівський період життя М. Грушевського (1894-1914); IV. Перше заслання М. Грушевського (1914-1917); V. Другий Київський період: М. Грушевський і державне будівництво України (1917-1918); VI. Еміграційний період життя М. Грушевського (1919-1924); VII. Третій Київський період: повернення і діяльність М. Грушевського в Україні (1924-1931); VIII. Друге заслання і смерть М. Грушевського (1931-1934) [1, 155-156].

Сучасні учені у вивченні життя та творчості М. С. Грушевського також орієнтуються на виділені Л. Винаром окремі цикли і „субперіоди”, пов'язані з його діяльністю в Галичині, Великій Україні,

Росії і в різних країнах Західної Європи та на окремі хронологічні таблиці життя його найближчої родини (дружина, донька, брат, сестра і їхні родичі). І знову ж Л. Винар передував у таких дослідженнях. Учений звернувся до діяльності ученого в НТШ, опублікував матеріали до біографії М. Грушевського, австрійські урядові документи про призначення його професором Львівського університету, свідчення М. Грушевського у Харкові від 28 березня 1931 р. та інші.

Материкові та діаспорні історики разом опрацьовують нові архівні й джерельні матеріали, видають епістолярії М. Грушевського. Вони, позитивно сприйнявши існуючі схеми вивчення грушевськознавства, і керуючись ними та частково уточнюючи їх, вивчають життя та діяльність М. С. Грушевського. З роком у рік ця робота набуває системного й цілеспрямованого характеру. Це особливо помітно з 2002 року, коли том за томом виходить монументальне видання „Михайло Грушевський. Твори у 50-и томах”, інші ґрунтовні праці і захищаються докторські та кандидатські дисертації присвячені М. С. Грушевському.

Сучасні науковці, усе більше усвідомлюючи велич звершень М. С. Грушевського, значну увагу приділяють популяризації у середовищі наукової громадськості світу його творчої спадщини. Вони переконливо доводять той факт, що наукова кар'єра М. Грушевського відбувалася не на обезлюдненому полі української історії, а в умовах високої напруги інтелектуальної творчості освіченої частини української інтелігенції.

Ученими комплексно, з урахуванням суспільно-політичного та культурного контексту, аналізуються джерела та опрацьовується масив історичної та історіографічної літератури в якій висвітлено становлення національних грушевськознавчих традицій. Ними звернута увага на талант, велику ерудицію та гарячий патріотизм молодого Грушевського, який швидко ставав загальноновизнаними лідером українства і, особливо, в унікальний історичний момент, духовним, інтелектуальним та політичним діячем – головою Центральної Ради. Утім, варто зазначити, що важка поразка політики Центральної Ради неминуче вплинула й на авторитет М. С. Грушевського. Пошук винних привів до циркуляції у середовищі широких кіл інтелігенції та літературі неоднозначного ставлення до Грушевського, як політика та вченого і навіть спроб розвінчання його історіографічної практики. До цього залучилися деякі адепти державницького напрямку та ще більше ідеологізували його творчість представники радянської течії марксизму все далі віддаляючись від наукових оцінок. Останні, почавши із вульгаризації в кінці кінців довели до абсурду звинувачення на адресу М. С. Грушевського та його спадщини і тим самим підписали вирок радянській історіографії, як

неспроможної об'єктивно і правдиво оцінити життя, творчу діяльність та у цілому доробок ученого.

Утім, на відміну від радянської спадщини, уважне ставлення до Грушевського як вченого наддніпрянської течії української історіографії, з боку представників російського інтелектуального середовища у тому числі прибічників правомонархічної традиції й російського марксизму а також представників галицького москвофільства та наддніпрянського малоросійства, польської, чеської науки та західного світу з'ясував В. Тельяк у монографії „Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX ст.” (Київ-Дрогобич, 2008) [2].

Заслугує на увагу й таких історіографічний факт, що виникнення та загальний стан грушевськознавства, як нової ділянки української культури, котра вбирає у себе схему діяльності, структуру дисципліни, моделі історичних дослідів і спеціальних галузей історичної науки та інші ділянки творчості М. С. Грушевського постійно знаходиться у полі зору сучасних дослідників грушевськіани.

Важливе значення має і те, що зусиллями сучасних учених зруйновані стереотипи радянської історіографії довгий час імплантовані поколінням людей щодо М. С. Грушевського. Учені вивели його постать за межі української національної парадигми і включили його дослідницький доробок у широкий європейській та світовий контекст. Разом із актуалізацією багатьох питань грушевськознавства, попутно вирішувалася проблема з'ясування і нейтралізації певних непорозумінь, суперечностей, зокрема, щодо народництва, державництва, автономізму М. С. Грушевського. Усе більше утверджувалася думка про верховенство соборницького напрямку Грушевського, а його постать, як видатного ученого була зв'язуючою ланкою українського дослідницького поля в 1920-х рр. та ін. Варто зазначити, що автором цієї публікації праці Л. Винара та багатьох український вчених зарубіжжя та сучасних науковців проаналізовані у монографії „Історіографічна думка про М. Грушевського і українську історичну науку його доби” та в інших дослідженнях [3]. Історична думка провідних грушевськознавців усе більше сягає розуміння необхідності комплексного та глибокого дослідження історіософії, історіографії та головних теоретичних, концептуальних положень праць видатного ученого, еволюції його ідейних поглядів, громадсько-політичної, партійної діяльності, визначення місця і ролі М. Грушевського в революційних змаганнях, перебування в засланні (1914-1917 рр.), еміграції (1918-1924 рр.) та ін.

Як ключова фігура й видатний репрезентант української історичної науки М. С. Грушевський, розширюючи і зміцнюючи джерельну базу своїх досліджень, здійснював історичну творчість

згідно своїх головних історичних і історіософських концепції та світоглядних орієнтирів. Він розгорнув активну науково-організаційну роботу в контексті розбудови українознавства та у цілому гуманітаристики. В своїй „Історії України-Руси” він поставив у центр історичного процесу український народ, як джерело державного й національно-культурного відродження української нації, який бореться за свободу та волю. Він усе життя намагався різнобічно досліджувати його життя з позиції території, влади, державності в контексті українського, європейського на світового процесів.

Отже, М. С. Грушевський по праву належить до когорти найвидатніших діячів, які залишили по собі безцінний науковий доробок, значний масив праць, добрі справи на благо Батьківщини, світлу пам'ять та численних учнів та послідовників, яких тепер іменують грушевськознавцями. Його науковим пріоритетом була історія народу, як феномену духовної та матеріальної культури.

Загалом внесок М. С. Грушевського у розвиток української історичної науки, її теоретичних засад є безцінним, а історична творчість – вагомою і незаперечною. І саме це дає підстави від ювілею до ювілею цього найвидатнішого ученого України, діяча українського національного відродження ХХ століття, вшановувати як ключову постать української історичної науки та послідовно й цілеспрямовано досліджувати його наукову спадщину. У такий спосіб вже здавна закладена добра й потрібна традиція відзначати роковини М. С. Грушевського, адже досягається не лише опукла персоналізація української історичної науки а й відновлюється зв'язок між генераціями учених. Історіографічним фактом також є те, що наступники, українське суспільство все більше дізнаються про життя та діяльність, а також усвідомлюють значення змістовності, теоретичної гнучкості наукового підходу, безперечне новаторство найвидатнішого вченого та історика України, яким є М. С. Грушевський.

Література

1. Винар Л. Михайло Грушевський: Історик і будівничий нації (Статті і матеріали) / Л. Винар. – К., 1995. – 304 с.
2. Тельвяк В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ століття) / В. Тельвяк. – Київ-Дрогобич: „Вимір”, 2008. – 494 с.
3. Гоцуляк В. Історіографічна думка про М. Грушевського і українську історичну науку його доби: Монографія. – Черкаси: Вид-во „Січ”, 1996. – 182 с.; його ж. Горгаючи сторінки... Думки про „Історію України-Руси М. Грушевського і українську історіографію 80-х років ХІХ – початку ХХ ст.: До 130-річчя з дня народження Михайла Грушевського 1866-1934: монографія. – Черкаси : Січ, 1996.; його ж До оцінки львівського періоду історичної

школи Грушевського та питання його подальшого вивчення українською історіографією // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4.; його ж Погляд М. Грушевського на український історичний процес крізь призму народницької концепції історії України // Вісник Черкаського університету. Серія Соціально-гуманітарні науки: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 1997. – Вип. 2.; його ж М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. XIX – початок XX ст.): історіографія проблеми: Автореф. дис. ... доктора іст. наук: 07.00.06. – Дніпропетровськ, 1999.; його ж Історіософські погляди М. Грушевського в науковій літературі // Вісник Черкаського університету. Серія Філософія.: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2002. – Вип. 40.; його ж Наукові школи в українській історичній науці кінця XIX – початку XX ст.: історіографічний аспект // Сіверянський Літопис: Всеукраїнський журнал. – Чернівці, 2002. – січ.-лют. № 1 (43).; його ж М. С. Грушевський як учений в новітній історіографії // Сімнадцята наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах: матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 14-24 берез. 2006 р. – Черкаси, 2006.; його ж Вивчення сучасними вченими проблеми наукової школи // Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки. – Черкаси: Черкаський національний університеті імені Б. Хмельницького, 2011. – Вип. 160-161.; його ж Творча біографія М. С. Грушевського: історіографічний аспект // Вісімнадцята наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах: матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 12-23 березень 2007 р. – Черкаси, 2008.; його ж М. С. Грушевський – видатний історик в українській історичній науці: історіографічний аспект // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції „Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку”, присвяченої 520-річчю з дня народження Бони Сфорца та 120-річчю виходу у світ праці М. С. Грушевського „Барське старство. Історичні нариси XV-XVIII ст.”. – Київ-Бар, 2014.

В. В. ГОЦУЛЯК

СУЧАСНА ІСТОРИЧНА ДУМКА ПРО „НАРОДНИЦТВО” І „ДЕРЖАВНИЦТВО” М. ГРУШЕВСЬКОГО

У сучасних умовах із науковою та навчально-пізнавальною метою відбувається перегляд історичних концепцій української історії. Зростає роль істориків, їх науково-теоретичного оснащення новітніми уявленнями про історичну науку, історіографію, наукову спадщину М. Грушевського. Вони мають фахово й правдиво висвітлювати історичний процес, різнобічно змалювати ту чи іншу історіографічну ситуацію, соціальні умови стану й розвитку історичної науки, історичне середовище, побачити й виділити напрями, течії, відгалуження в історичній науці. Як дієві учасники науково-

історичного дискурсу науковці чітко й виразно мають змалювати портрети істориків, особливо видатних, історіософське, методологічне підґрунтя їх історичних концепцій. Учених у першу чергу зацікавила постать Михайла Сергійовича Грушевського й сама наукова дисципліна грушевськознавство.

З часів перебудови, відновлення державної незалежності України, коли кардинально змінилася ситуація у вітчизняній історіографії, завдяки зусиллям вчених з української діаспори, і особливо, Л. Винара, науковою громадськістю в Україні здійснений етап інтенсивного поступу грушевськознавства (грандіозний проект 50-ти томного видання його творів (з 2002 по 2016 р включно видано 25 томів), масиву історичних праць присвячених поглибленому вивченню біографії та творчої спадщини М. Грушевського).

Наслідком осягнення тенденцій історичного розвитку, спадку українського інтелектуала стало усвідомлення його як яскравої особистості, творчості якій не властива інертність та застиглість. Все ясніше стало зрозумілим, що, як учений М. Грушевський здатний до інтелектуального збагачення й самооновлення знань, плідного використання нових здобутків історичної науки, історіографії та українознавства взагалі. Як актуальне в сучасному грушевськознавстві є питання співвідношення народництва і державництва у науковій й громадсько-політичній діяльності М. Грушевського, започатковане попередниками Б. Крупницьким [1] О. Оглоблиним [2], І. Витановичем [3], В. Дорошенком [4], М. Стахівим [5], М. Андрусяком [6], Л. Винаром [7], істориками співробітниками журналу „Український Історик” та ін.

Примітно, що праці цих учених увійшли в науковий обіг і стали предметом аналізу в монографіях, дисертаційних роботах та статтях присвячених методології, науковій діяльності видатного вченого. Зокрема такий аналіз здійснений Я. Дашкевичем [8], Ю. Пінчуком [9], П. Соханем, В. Ульяновським, С. Кіржаєвим [10], О. Юрковою [11], Я. Ісаєвичем [12], І. Гиричем [13], В. Вашенком [14], І. Вербою [15] Г. Мениковим [16], В. Гоцуляком [16], В. Масненком [17], В. Тельваком [18] І. Колесник [19], Я. Калакурою [20] та ін. в контексті увиразнень, реінтерпритацій досліджуваних історіографічних феноменів.

Варто нагадати, що на початок 1990-х років питання народництва і державництва М. Грушевського актуалізувала існуюча в Україні суспільно-політична ситуація. Мотиви „народництва” і „державництва” М. Грушевського досить виразно окреслюються сучасними науковцями, політиками різного рангу, громадськими діячами, коли вони торкаються характеристики громадсько-політичної та державницької діяльності цієї особистості. Щодо останнього, то в

сучасній українській історіографії набула чинності історіографічна тенденція висвітлення перш за все автономістсько-федералістських поглядів М. Грушевського та наголошення на них. При цьому використовується стала схема: формування його світогляду, період демократичної революції 1905-1907 рр., керівництво М. Грушевським Центральною Радою, еміграційний період (1919-1924 рр.), причини повернення в УСРР. Маємо у своєму розпорядженні плідний доробок Л. Зашкільняка [21], В. Тельвака [22], В. Березенця [23], В. Будза [24], М. Кармазіної [25], Л. Когород [26], Ю. Левенця [27], В. Ідзьо [28], В. Кухар [29], В. Крога [30], О. Копиленка [31], Р. Пирога [32], В. Верстюка [33], В. Солдатенка [34], Шаповала Ю., І. Верби [35] В. Северинюка [36], Н. Барановської [37], Т. Бевз [38], О. Гомотюк [39], О. Кудлай [40], І. Логвиненко [41] та ін. у яких застосована часткова, або у більшій ступені така схема.

В публікаціях цих авторів генерована палітра думок і зокрема, приділена увага характеристиці політичних поглядів М. Грушевського, його внеску у концепцію Української революції, політичного (автономістсько-федералістичного) курсу Центральної Ради та ін. Утім серед частини сучасних науковців все ще побутує уявлення про те, що „його народницька ідеологія і федералістичні ілюзії, забарвлені романтизмом, часто-густо трансформовані в політичній площині у соціалістичні експерименти в національному державотворенні, мало сприяли позитивному вирішенню багатьох кардинальних намірів голови УЦР” [42, 312]. Вони забувають, „про неготовність більшості українського суспільства до власного державного будівництва під час визвольних змагань” [43, 251] М. Грушевського.

Сучасними ученими, серед вище означених, виразно висвітлені й інші аспекти і, зокрема, повернення вченого в УСРР (Р. Пиріг [44], В. Пристайко [45], Ю. Шаповал [45], В. Трошинський [46] В. Потульницький [47], В. Піскун [48], О.Рубльов [49]).

Вони майже одностайні у тому, що головною причиною повернення М. Грушевського стали соціалістичні переконання (соціаліст європейського гатунку), народницький світогляд, федералістська концепція. Утім шляхом історіографічної реконструкції, оновлення знань, їх збагачення та поглибленого осягнення складових світогляду, політичних поглядів М. Грушевського вченими внесено певну ясність. Цікаво, що історична думка сучасних науковців рухається від спадку діаспорних істориків за певною схемою: становлення, розвиток й змістовне наповнення світогляду Грушевського відбулося від ядерного народництва, через класичний федералізм до різновиду самостійницької ідеології.

Нагадаймо, що, наприклад, Б. Крупницький визначав світогляд М. Грушевського як народницький з елементами державницької

ідеології [50, VIII]. Провідний грушевськознавець Л. Винар погляди видавчого вченого характеризував як неонародницькі [51, 124]. Ширше дивиться на проблему сучасний дослідник – Л. Зашкільняк вказуючи, що еволюція історичних поглядів Грушевського відбувалася під безпосереднім впливом змін у європейській історіографії і спрямовувалася від позитивізму до теоретичних новацій. З цього випливає його твердження про те, що узагальнюючі праці (синтетичні) М. Грушевського знаменували початок модерної української історіографії європейського зразка [52, 46]. З цим твердженням вченого можна погодитися.

Існують й інші цікаві думки. Вони засвідчують рухливість сучасної історичної думки, щодо характеристики історіософії вченого Так, наприклад В. Масненко бачить у творчому спадку М. Грушевського домінування „харизматичної моделі” коли вчений характеризує історичних діячів [53]. Натомість Я. Дашкевич відмовляв М. Грушевському в наявності історіософських поглядів, як автора монументальної „Історії України Руси”. На це відгукнулися науковці вбачаючи, що М. Грушевський мав власне історіософське світобачення.

Утім, Я. Дашкевич зазначав, що практична (громадсько-політична діяльність) Грушевського однозначно засвідчили те, що він „ніколи не був народником” і на відміну від В. Липинського, який вважав себе його учнем не часто згадував про українську державу та державність, як останній. Варто зазначити, що видатний вчений не мав змоги в умовах радянської дійсності дати відповідь на закиди його опонентів, які перебували в еміграції про те, що він не менший державник ніж вони. До того його антидержавність, наприклад, для Д. Дорошенка полягала у тому, що він повернувся в більшовицьку Україну.

Далі Я. Дашкевич, слідуючи своїй логіці аргументацій, наголошує, що дійсно всі так звані історики-державники опинилися поза межами досяжності Москви, але ж пізніше визнані державницькими істориками. О. Оглоблін, Н. Полонська-Василенко, П. Курінний, В. Дубровський, Л. Окіншевич у 1920-30-ті роки разом з Грушевським працювали в підрадянській Україні.

Примітною ознакою сучасної історіографічної ситуації є те, що вчені уважно дослуховуються до аргументів Я. Дашкевича, якого, нажаль, вже не стало. Таку позицію займає І. Гирич ґрунтовно аналізуючи спадщину вченого у своїх окремих публікаціях. Дослідник спромігся підготувати книгу: „Михайло Грушевський: конструктор української модерної нації” (2016) [54], У ній, зокрема, окрім того, що представлені найголовніші праці про життя та діяльність видатного історика, наголос зроблено на його суспільно-політичний аспект діяльності, внесок в ідеологію суспільно-політичного руху кінця XIX –

початку ХХ ст. Для сучасного читача цікаво буде ознайомитися ще раз з його публікаціями: „Державницький напрям і народницька школа в українській історіографії (на тлі стосунків Михайла Грушевського і В'ячеслава Липинського)” та „Народництво” і „державництво” в українській історіографії: проблема змістовного наповнення понять” [54, 85-111; 112-143].

Повертаючись до роздумів Я. Дашкевича зазначимо, що історик в методології вважав М. Грушевського позитивістом, який не міг бути народником, бо народництво – це романтичний етап історіографії. Я. Дашкевич резюмує: 1) М. Грушевський є родоначальником національно-державницького напрямку; 2) його учні представляли консервативне відгалуження цього напрямку; 3) між учнями і М. Грушевським були деякі ідеологічні, а не методологічні розходження; 4) історикам радянської школи вигідно тримати М. Грушевського в „клітці” народництва, бо сучасним політикам (на 1996 р.) він потрібний як народник; 5) незалежно від остаточного з'ясування, ким все ж таки був Грушевський – народником чи державником, – він залишається найвидатнішим істориком понад усіма напрямками [55, 8].

Наголосимо також, що Я. Дашкевич ґрунтовно, опрацювавши проблему, висловив ще багато слушних думок з цього приводу і, зокрема при зарахуванні усіх учнів М. Грушевського до табору істориків державників та що сама українська революція, а не Перша світова війна, стали тим вододілом, що розмежувала українську історіографію та класичні народницьку й державницьку школи. Про ці та інші слушні думки Я. Дашкевича, когорти учених-грушевськознавців ми вже писали в окремому розділі своєї монографії [56].

І. Гирич слушно наголошує, що в науковому досліді національно-державницький підхід проявив себе ще у 1890-х роках, але термінологічно він себе виявив лише у 1917-1923 роках [57]. Характерним є те, що І. Гирич, аналізуючи історіографічний доробок Я. Дашкевича, і, зокрема внесок в розробку питання „народництва” і „державництва” М. Грушевського у цілому позитивно його оцінює. Утім, все ж, з деякими думками щодо М. Грушевського, дискутує з Я. Дашкевичем, що органічно і природньо для пошуку істини.

Одночасно із аналізом представниками сучасної української історичної думки політичної, громадської і державної діяльності М. Грушевського у період Української Центральної ради у фокусі їх наукових вправ перебувають більш ширші проблеми, пов'язані із вивченням теоретико-методологічних поглядів ученого. Такими дослідниками є Л. Винар [58], О. Прицак [59], Л. Зашкільняк [60], В. Ващенко [61], В. Березенець [62], В. Будза [63], Я. Дашкевич [64], В. Масненко [65], О. Богдашина [66], В. В. і В. П. Тельвяки

[67], С. Плохий [68] та ін. Примітним є той історіографічний факт, що погляди цих учених неодноразово аналізувалися в окремих наукових публікаціях.

Відсутність ще стандартизованого понятійного апарату актуалізувало звернення сучасних науковців до осягнення змісту найскладнішої і найпотужнішої комунікативної мережі в українській історіографії (вислів І. Колесник), яку репрезентує проблема „школи”, „напряму”, „течі”. Вона також стала полем дослідження сучасними вченими і, особливо, Я. Дашкевича [69], І. Гирича [70] І. Колесник [71] та О. Яся [72].

І, Колесник, О. Ясь підготували відповідну розлогу статтю „Наукові напрями, школи, течії, гуртки” до сьомого тому „Енциклопедії історії України” (2010) [73]. Вони спираються на доробок попередників Д. Багалія, О. Оглоблина, М. Чубатого, О. Домбровського, Л. Винара та інших учених. Названі дослідники достатньо виразно і перш за все науково-пізнавально та в історіографічному ракурсі висвітлити цю проблему. Подібний аналіз питання: „школа в українській академічній історіографії” знаходимо також у книзі І. Колесник „Українська історіографія: концептуальна історія” (К., 2013) [74].

У працях, вказаних вище авторів, все більше набуває ваги твердження про те, що українське народництво не виступало проти власної держави. Таких, поглядів дотримуються Я. Дашкевич [75], Я. Ісаєвич [76], І. Гирич [77], поділяв і Ю. Пинчук [78] та поділяє автор цих рядків [79].

Серед сучасних публікації привертають увагу статті О. Яся, присвячені напрямам в українській історіографії першої третини ХХ століття та їх інтелектуальній спадщині. Напрацювання О. Яся характерні ще тим, що лягли в основу енциклопедичних гасел „Народницький напрям в історіографії” і „Державницький напрям в українській історіографії” [80].

Вважаємо за доцільно подати дефініцію, яка є актуальною для нашої статті. Читаємо в „Енциклопедії історії України”: „Державницький напрям в українській історіографії – провідна тенденція поступу української історіографії 1920-30-х рр. Типовими передумовами для виникнення державницького напрямку в історіографії тієї чи ін. країни є: об’єднання етнічних земель, трансформація багатонац. д-ви в нац., консолідація нац. еліти, ствердження ідентичності національної та ін. В укр. істор. науці державницький напрям сформувався під впливом: 1) української революції 1917-1921; 2) інтелектуальної та духовної кризи 1920-х рр. після Першої світової війни; 3) сусп.-політ. та наук. здобутків зх.-европ. думки поч. 20 ст., а також ідей, що розвивали укр. історики-

народники, зокрема ідеї самостійності та безперервності укр. істор. процесу (схема М. Грушевського; див. Народницький напрям в історіографії). Засновники Д.н. в у.і. – В. Липинський та С. Томашівський. У 1920-30-ті рр. до цього напрямку належали такі відомі історики, як В. Герасимчук, І. Джиджора, І. Кривецький, Д. Дорошенко, І. Крип'якевич, М. Кордуба, В. Кучабський, а також молоді дослідники М. Андрусак, В. Заїкин, Б. Крупницький, Д. Оляничин та ін. Цей напрям справив помітний вплив, як на студії істориків у Радянській Україні в 1920-ті рр. (О. Оглоблин, Л. Окіншевич та ін.), так і на укр. зарубіжну історіографію (1940-80-ті рр.). Д.н. в у.і. становив реакцію тогочасної укр. істор. думки на потребу українства в реконструкції власного істор. минулого, і був, по суті, різновидом наук. рефлексії, що фіксувала взаємовідносини між тодішньою реальністю та минувшиною” [81].

Утім, і з цим погоджується автор гасла, що такі учені, як Я. Дашкевич і І. Гирич висловлюються про розмитість меж між народницьким і державницькими напрямками в українській історичній науці першої третини ХХ ст., артикуючи увагу на абстрактності змістовного наповнення поняття „державницький напрям” та наводять досить вагомі аргументи.

Не входячи в деталі також зазначимо, що в сучасних публікаціях набирає ваги думка про те, що може не стільки в історіософії, скільки в політичній діяльності між М. Грушевським і В. Антоновичем було чимало відмінностей. У їхніх взаєминах проводять чіткий вододіл. „Чистим” народником М. Грушевський був у Києві до другої половини 1894 року. Переїзд до Львова розпочав новий етап національно-державної історіософії та громадсько-політичної та колективних форм наукової праці М. Грушевського [82]. Остаточний відхід Грушевського від народництва Я. Дашкевич датує виходом першого тома „Історії України-Руси” (1898 р.) [83].

Отже категорія державницький напрям в українській історіографії хоча й перетерпіла довготривалі історичні трансформації потребує уточнення та кореляції. Не вдаючись до деталізації і не претендуючи на новизну, висловимо свою точку зору з цього приводу. Щодо нашого розуміння поглядів М. Грушевського, то вважаємо, що 24 річне „побудування” української державності нажалі призвело до війни з Росією. Українська пропозиція не була одностайно зустрінута населенням Криму, частини Луганщини та Донеччини. Україна не змогла облаштувати той „вишневий садок” навіть усім бажаним, не кажучи про тих, хто відверто не хотів цього.

Тому навіть у цей неспокійний воєнний час досі існує в українському середовищі ностальгія за радянським минулим, окремі

групи населення і навіть частка державних службовців переконані у тому що Майдан „проплачений” США.

Блідий образ української пропозиції, роз’їдався тотальною корупцією, низькою зарплатою, хронічним недофінансуванням соціальної сфери, охорони здоров’я, дошкільної, шкільної й вищої освіти, книгодрукування тощо. Не сприяло й те, що керівні державні посади займали проросійські налаштовані посадовці. Як результат з початку АТО – частина істориків залишилася в окупованому бойовиками Донецьку. Утім найсвідоміша частина викладачів українського Донецького університету тепер працює у м. Вінниці і готує нові студентські та наукові кадри істориків.

Тодішня суспільна атмосфера – часті зміни президентів та урядів, лише декларування ними побудови незалежної України, погіршення економічних й суспільно-політичних умов життя українського народу впливали на його свідомість. У цілому тогочасна державна політика виявилася неспроможною.

Давала про себе знати й частина консервативно налаштованого викладацького складу, а окремі історики одурманені компартійною історіографією взагалі вважали, що, наприклад, наприкінці XIX – на початку XX ст. не було української історичної науки. Вони навіть не бачили М. Грушевського як кваліфікованого історика. І це, не зважаючи, на інтенсивний розвиток української історіографії й грушевськознавства.

Також можна ствердити і позитивне – протилежне. Звертає на себе увагу той факт, що частково й сучасні напрацювання українських вчених, історична дидактика у вузах, вивчення в школі історії у своєрідний спосіб вплинули на євромайданівців. Ці та інші фактори також ідеологічно сприяли розгортанню швидкоплинної революції Гідності.

На вулицях, одна з яких носить назву одного з „будителів” і „духовного батька” такої свідомості (вулиці Грушевського), Інститутській і, це симптоматично, розгорталися основні події Майдану. Народ, волонтерський рух і добровольчі батальйони стали не лише на захист держави, але й творцями нової української державності (підкреслено нами – В. Г.). І знову народництво та націодержавництво М. Грушевського варто сприймати як належне. Вони отримало верх, на відміну від того, що стверджують науковці протиставляючи його народництво (ідеалізація окремої соціальної верстви – селянства) своєму нібито сучасному державництву.

Утім за М. Грушевським – „народ, народна маса є і повинні бути альфою і омегою історичної розвідки. Він – з своїми ідеалами й змаганнями, з своєю боротьбою, успіхом і помилками – єсть єдиний герої історії. Зрозуміти його етап економічний, культурний, духовний, його

пригоди, його бажання й ідеали – є мета нашої історії”. Далі учений з прикрістю констатував, що „політично-громадський устрій звичайно не відповідав тим ідеалам. Свій чи чужий він ніколи, чи майже ніколи не був витворений відповідно ним, і громада з урядом стояли один проти одного не тільки в період давній...” [84]. Багато українців під цими словами можуть підписатися й сьогодні.

Сучасні, як і окремі історики минулого, закидають ученому недооцінку ним ролі політичних та культурних еліт й їх „державництва”. Які вони є насправді майданівці вже переконалися, а суспільство переконується тепер. М. Грушевський ще в 1894 році пророче зазначав, що „самі ті верстви верхні, цілий той устрій державний були народній масі з багатьох поглядів противні”. Учений також констатував, що політично-громадський устрій звичайно не відповідав тим ідеалам” [85]. Перегляду підлягають й інші постулати окремих сучасних істориків стосовно так званого „запізнення” націотворчого проекту українців. Сучасні реалії спростовують подібні погляди.

Однак не поспішаємо із остаточними висновками, бо, як нам здається, вони ще є проміжні. Пробиваються крізь ґрунт пізнання паростки і акцентованіше набуває ваги думки про цивілізаційну самоідентифікацію М. Грушевського з його відмовою від повного включення історії Русі-України в певний цивілізаційний образ.

Мають місце висловлювання про те, що по-новаторськи засадничим було його обґрунтування трьохразової змінності цивілізаційної орієнтації Русі-України упродовж її історичного розвитку. Зазначене дає підстави вважати М. Грушевського одним із провідних мислителів української цивілізаційної думки. Такої позиції, зокрема дотримується В. Кусий у підготовленій до цього збірника статті „Цивілізаційні образи в науково-історичній спадщині Михайла Грушевського”. Сподіваємося також, що 150-річний і наступні ювілеї з дня народження М. Грушевського надасть новий імпульс в дослідженні його індивідуальної свідомості, оцінці його спадщини в усіх сферах діяльності з огляду на особистість крізь призму багатогранності звернень до його світогляду, світовідчуття й світобачення, різних устремлінь, у тому числі, підготовки майбутніх істориків.

Останнє, а саме створення й діяльність львівської, київської історичних шкіл М. Грушевського стало предметом багатьох студій і, зокрема О. Богдашиної [86], І. Верби [87], В. Педича [88], В. Тельвака [89], О. Юркової [90], С. Водотики [91], Я. Дашкевича [92], Я. Грицака [93], І. Гирича [94], Г. Мернікова [95], Р. Пирога, В. Тельвяка [96], В. Гоцуляка [97], І. Колесник [98] та ін., які спиралися на напрацювання діаспорних учених: Л. Винара [99], Б. Крупницького [100], Н. Полонської-Василенко [101], О. Прицака [102], О. Домбровського

[103] та інших. Можна констатувати, що сучасні науковці найбільше прислужилися дослідженню львівської школи М. Грушевського, як наукознавчому феномену.

Першість належить таким ученим, як В. Тельвак і В. Педич, котрі у ґрунтовній монографії „Львівська історична школа Михайло Грушевського” (2016) [104], не лише у всіх деталях відтворили її історіографічний образ, але й дослідили становлення і функціонування, структуру та персональний склад, з’ясували питання лідерства, взаємодії учнів та вчителя, існування єдиної дослідницької традиції. Вони своїм дослідженням довели намагання вчителя відродити практику патронажу над своїми львівськими учнями, відтворили швидку регенерацію ядра колективу у міжвоєнний період, з’ясували внесок галицьких учених у вивчення українського минулого.

Знаменною є думка авторів про те, що поновлення професійних контактів між колишніми вчителем та учнями було важливим також для молодих київських дослідників – представників нової школи М. Грушевського, котрі значною мірою наслідували зауважені у спілкуванні з львівськими колегами комунікативні практики [104, 377].

Варто також наголосити на тому, що автори монографії чітко відзначають лідерство авторитетного вченого, яке визнавалося його вихованцями і носило інтелектуальний та інституційний характер. Вони переконані у тому, що згаданий універсалізм полягав у поєднанні дидактичних завдань школи з одночасним творінням нової української історичної ідеології, а її теоретичну модель запропонував та постійно удосконалював творець школи. Натомість солідарними зусиллями всі її представники нарощували сконструйований Учителем концептуальний скелет „м’язами” історичної реконструкції” [104, 379].

Своїм дослідженням В. Тельвак і В. Педич дедалі чіткіше дають уявлення про „державництво” М. Грушевського як вчителя, коли з усією ясністю декларують, що „у цьому випадку можемо відзначити поступове набування школою рис нового історіографічного напрямку (підкреслено нами – В. Г.), що й було фактично завершено учнями М. Грушевського у повоєнний час у вигляді „державництва”. Таке поєднання в одному схолярному феномені рис класичних „дидактичної” та „історіософської” шкіл було унікальним в українській науковій культурі [104, 379].

Від себе додамо, що київська школа М. Грушевського формувалася вже в умовах „радянської” державності. Нагадаймо, що видатний вчений вважав необхідним запровадити в Україні нові методи дослідження, вироблені тогочасною європейською історіографією, зокрема, порівняльно-історичний й історико-соціологічний методи та їх бази дати певний синтез всіх основних періодів та проблем історії України [105]. Саме з своїх державницьких

позицій, українському народу, всупереч владним намаганням різних держав йому зашкодити, видатний учений хотів прислужитися своєю науково-організаційною діяльністю та історичною творчістю. Можна констатувати, що через подолання одномірного соціокультурного дискурсу на новий вимір підіймається сприйняття вченими і висвітлення ними в монографіях, дисертаційних дослідженнях, статтях проблеми „народництва” та „державництва” Михайла Грушевського.

Отже подальший розвиток грушевськознавства, поява численних публікацій, їх аналіз, вихід цього року підготовленої Р. Пирогом та В. Тельваком науково-популярного біографічного нарису „Михайло Грушевський” [106], дають можливість дійти до проміжних висновків.

Погляди й наукова творчість видатного вченого сформувалися на міцному інтелектуальному підґрунті увібравши такі складові, як позитивізм, неоромантизм, впливи неокантіансьтьського й соціологічного поворотів тощо. М. Грушевський, не пориваючи з попередньою традицією, що склалася в українській історіографії, розробив всеохоплюючу схему історії. Він найбільш повно, послідовно й аргументовано, стоячи на ґрунті національно-державницької ідеології і використовуючи пануючі прогресивні методи історичного пізнання, вперше у вітчизняній науці подає цілісний багаторівневий образ минулого українського народу, як закономірний еволюційний процес. Учений створив поліфакторну модель історії нації та підійшов до розуміння історичного прогресу як боротьби індивідуалістичних та колективістичних тенденцій розвитку людства, що робить його одним із провідних мислителів української державницької та цивілізаційної думки.

У методології історичного досліджу М. Грушевський є позитивістом. Він еволюціонував від „народництва” і є засновником національно-державницького напрямку, що виріс і затвердився протягом 1894-1904 рр. Вважається, що досить безпідставним є спроби істориків 1920-1930-х рр. і деяких сучасних науковців відкинути М. Грушевського назад до народницької умовно антидержавницької історичної науки. Проголошений у 20-30-х роки ХХ ст. напрям, близький до консерватизму, є лише новим відгалуженням від національно-державницького напрямку. Таке розуміння історіографічного процесу знімає напругу в його перехідній фазі від неонародництва до державництва і відкриває шлях до яснішого розуміння еволюційності та органічної трансформації одного напрямку в інший.

Література

1. Крупницький Б. Історіознавчі проблеми історії України. Збірник статей. Мюнхен, 1959. – 228 с.; його ж Михайло Грушевський і його історична праця // Грушевський М. Історія України-Руси. – Нью-Йорк, 1954. – Т. I. – С. I-XL.

2. Оглоблин О. Володимир Антонович та його історична школа // Його ж. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк; К.; Торонто, 1995. – 1995. – С. 201-218.; його ж Проблема схеми історії України 19-20 століття (до 1917 року). – Там само. – С. 43-54. Його ж Михайло Грушевський і українське національне відродження // Там само. – С. 55-63.

3. Витанович І. Увага до методології і історіософії Михайла Грушевського // Український Історик. – 1966. – Ч. 9-10. – С. 32-51.

4. Дорошенко В. „Літературно-науковий вісник” (3 нагоди 50-річчя заснування) // Літературно-науковий вісник. – 1948. – Кн. 1 (на чужині). – С. 47-55; його ж Іван Франко і Михайло Грушевський // Сучасність. – Мюнхен, 1962. – № 1. – С. 122-131.

5. Стахів М. Матеріали про світогляд Грушевського // Записки НТШ. Нью-Йорк-Париж-Сидней-Торонто. Т. СХСVII. С. 221 – 227.

6. Андрусак Н. Михайло Грушевський як історик, народник і державник // Записки НТШ. – Т. 194. – Нью-Йорк-Париж-Сидней-Торонто, 1978. – С. 8-25.

7. Винар Л. Ранні історичні праці Михайла Грушевського і київська історична школа В. Антоновича // Український Історик. – 1966. – Ч. 1-3. – С. 26-32; його ж Життя і наукова діяльність Михайла Грушевського // Український Історик. – 1966. – Ч. 1-2. – С. 15-31.; його ж Думки з приводу п'ятидесятих роковин смерті Михайла Грушевського // Український Історик. – 1984. – Ч. 104. – С. 7-20; його ж Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866-1934). У 50-ліття смерті. – [Мюнхен]: Сучасність, 1985. – 120 с.; його ж Михайло Грушевський історик і будівничий нації. Статті і матеріали. – К. : Вид-во ім. О. Теліги. – 1995. – 304 с.; його ж Вступ до науки грушевськознавства // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4. – С. 17-78.; його ж Епістолярні джерела грушевськознавства. Передмова // Листування Михайла Грушевського. – Т. 1. – Київ – Нью-Йорк – Париж – Львів – Торонто, 1997. – С. 7-11., та ін.

8. Дашкевич Я. Хто такий Михайло Грушевський // Україна: Наука і культура. – К., 1989. – Вип. 23. – С. 192-201.; його ж Про М. Грушевського: Доповідь львівського історика на засіданні т-ва „Спадщина” у грудні 1 988 р. // Зустрічі (Варшава). –1989. – № 19. –С.188-197.; його ж За науковим кермом: М. Грушевський – творець української національної науки // Дзвін. – 1991. – №9. – С.137-140.; його ж Михайло Грушевський і початки організації української науки // Вісник АН УРСР. –1991. – № 9. – С. 52-60.; його ж Найвидатніший український історик // Слово і час. – 1991. – № 9. – С. 18-24.; його ж М. Грушевський – творець концепції української національної науки // НТШ і українське національне відродження: доповіді, повідомлення, матеріали Першої наук. сесії НТШ. – Львів, 1992. – С. 65-71; його ж Михайло Грушевський як особа і особистість. Передмова // Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894-1932 рр.). – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. V-XI.; його ж Боротьба з Грушевським та його Львівською школою за радянських часів // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4. – С. 88-142.; його ж Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку?

// Україна. Наука і культура. – Київ, 1999. – Вип. 30. – С. 136 – 152.; його ж. Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському. – Львів, 1999. – С. 65-85.; його ж М. Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? // Дашкевич Я. Постаті. Нариси про діячів історії, політики і культури. – Львів, 2006. – С. 351-368.

9. Пінчук Ю. А. Народницький і державницький напрями української історіографії: спільне і відмінне // Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Х., 1995. – 160-164.

10. Сохань П. С., Ульяновський В. І., Кіржаєв С. М. Грушевський і Academia. – К., 1993. – 320 с.

11. Юркова О. В. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924-1930 рр.). – К., 1999. – 432 с.

12. Ісаєвич Я. Наші три відродження – не лише здобутки, але й втрати // Сучасність. – 1998. – № 12. – С. 136-143.; його ж „Народницький” і „державницький” напрями української класичної історіографії кін. ХХ ст. // Історіографічна спадщина науки історії України (погляд з кінця ХХ ст.): Матеріали Всеукраїнської науково-освітньої конференції (м. Глухів, грудень 1996). – К.-Глухів, 1996. – С. 5 – 6.

13. Гирич І. М. Грушевський та В. Антонович: творчі контакти та суспільно-політичні погляди // Академія пам'яті проф. В. Антоновича. – К., 1994. С. 133 – 160.; його ж Державницький напрям і народницька школа в українській історіографії (на тлі стосунків М. Грушевського і В. Липинського) // Михайло Грушевський і українська історична наука. – Львів, 1999. – С. 47-64.; його ж „Народництво” та „державництво” в українській історіографії: проблема змістовного наповнення понять // Молода нація. – 2000. – № 4. – С. 5-30.; його ж Політична публіцистика Михайла Грушевського // Грушевський М. Твори: у 50 т. – Т. І. – Львів : Світ, 2002. – С. 47-62.; його ж До проблеми народництва та державництва у зв'язку з постаттю М. Грушевського // Держави, суспільства, культури. Схід і Захід. Збірник на пошану Ярослава Пеленського. – Нью-Йорк, 2004. – С. 387–398.; його ж Рецензійний жанр у творчості М. Грушевського // Грушевський М. Твори у 50 т. – Т. 14. – Львів : Світ, 2008. – С. V–XIX., та ін.

15. Ващенко В. В. Неврастенія: непрочитані історії (деконструкція одного надпису – сеанс прочитання автомонографії М. Грушевського) . – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2002. – 408 с.; його ж До проблеми визначення контекстів „Звичайної схеми...” Михайла Грушевського // Київ. старовина. – 2007. – № 2. – С. 78–97.; його ж Від самопрезентації до методології : психіоісторіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського. – Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського нац. університету, 2007. – 324 с.; його ж Стратегії деконструкції концепції „Наукова школа” в українській історіографії: між „організованою комунікацією” та „комуніка-

ційним розривом” // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Теорія. Методика. Практика: міжвуз. збірник наукових праць. Об'єднаний вип. 2009-2010 рр. / відп. ред. : А. Г. Болебрух. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський нац. ун-т, 2009. – С. 170-182.

16. Мерніков Г. І. Риси наукової школи в українській історіографії другої половини XIX століття // Дніпропетровський історико-археологічний збірник. – Дніпропетровськ, 1997. – Вип. 1. – С. 332-345.; його ж Школи в українській історичній науці другої половини XIX – початку XX ст.: проблеми теорії та історіографії: Автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1997. – 17 с.

17. Гоцуляк В. В. Історіографічна думка про М. Грушевського і українську історичну науку його доби: Монографія. – Черкаси: Вид-во „Січ”, 1996. – 182 с.; його ж. Гортаючи сторінки... Думки про „Історію України-Руси М. Грушевського і українську історіографію 80-х років XIX – початку XX ст.: До 130-річчя з дня народження Михайла Грушевського 1866-1934: монографія. – Черкаси : Січ, 1996. – 256 с.; його ж До оцінки львівського періоду історичної школи Грушевського та питання його подальшого вивчення українською історіографією // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4. – С. 251-258.; його ж М. Грушевський – дослідник аграрної історії // М-ли Всеукр. симпозиуму з проблем аграрної історії. – К., 1996. – Ч. 1.– С. 82-86.; його ж Історіософські погляди М. Грушевського в науковій літературі // Вісник Черкаського університету. Серія Філософія: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2002. – Вип. 40. – С. 34-45.; його ж М. С. Грушевський – видатний історик в українській історичній науці: історіографічний аспект // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції „Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку”, присвяченої 520-річчю з дня народження Бони Сфорца та 120-річчю виходу у світ праці М. С. Грушевського „Барське староство. Історичні нариси XV-XVIII ст.”. – Київ-Бар, 2014. – С. 222-228.; його М. С. Грушевський – ключова постать української історії // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції „Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку”, До 615-річчя першої документальної згадки про місто Рів, 475-ї річниці з часу надання місту Бару магдебурзького права та 150-річчя з дня народження М. С. Грушевського. 9-10 вересня 2016 р.. – Київ-Бар, 2014. – С. 142-147.

18. Тельвак В. Суб'єкт історичного процесу в історіографії М. Грушевського. – Історіографічні дослідження в Україні. – Випуск 17. – Київ, 2007. – С. 43- 59.; його Михайло Грушевський у Київському університеті // Український Історик : Журнал Українського Історичного Товариства . – 2002 . – Том 39. – Ч. 1/4: Михайло Грушевський: життя, діяльність, творчість: З нагоди 135-річчя від дня народження. – С. 186-208.; його ж Історико-теоретичні дослідження в грушевськознавстві 90-ті рр. 20 ст. // Проблеми гуманітарних наук. Наук. записки Дрогобицького держ. пед ун-ту ім. І.Франка.– Дрогобич, 2000. – Вип. 5. – С. 163-164.; його ж Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець

XIX – початок XX століття). Монографія. – Нью – Йорк-Дрогобич, 2002. – 236 с.; його ж Росія та Європа в історіософському дискурсі й історіографічній практиці Михайла Грушевського // *Historia – Mentalność – Tożsamość. Rosja i Europa Zachodnia w polskiej i ukraińskiej historiografii XIX i XX wieku*, red. E. Koko, M. Nowak, L. Zaszkiłniak. – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2013. – S. 298–306.; Тельвак В., Педич В. Соціально-філософський дискурс Михайла Грушевського: проблема суб'єкта // *Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції „Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку”*, До 615-річчя першої документальної згадки про місто Рів, 475-ї річниці з часу надання місту Бару магдебурзького права та 150-річчя з дня народження М. С. Грушевського. 9-10 вересня 2016 р. – Київ-Бар, 2014. – С. 142-147.

19. Колесник І. Українська історіографія (XVIII – початку XX століття). – К.: Генеза. – 2000. – 256 с.; її ж Мережева модель науки (новий проект української історіографії?) // *Ейдос. Альманах теорії та історії істор. науки*. – К., 2009. – Вип. 4. С. 56-83.; її ж Українська історіографія: концептуальна історія. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.; її ж „Школа”, „напря́м”, „течі́я” в історичній науці // *Там само*. – С. 153-157.; її ж Моделі школи та історична наука // *Там само*. – С. 157-162.; її ж Школа в українській академічній історіографії // *Там само*. – С. 166-171.

20. Калакура Я. Самостійницька концепція IV-го Універсалу в українській історіографії // *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*. – К., 1999. – С. 20-29.; його ж Вклад „Українського Історика в розвиток національної історіографічної школи” // *Український Історик*. – 1994. – Ч. 1-4. – С. 11-14.; його ж Історико-архівознавча школа Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Ярослав Калакура. – 2000. – Вип. 2. – С. 8–19.; його ж Українська історіографія. Курс лекцій. – К., 2004. – 496 с.; друге вид. 2012 р.; його ж Новітні студії з грушевськознавства // *Архівознавство. Джерелознавство. Міжвідомчий науковий збірник. Студії на пошану Руслана Пирога*. – К., 2003. – С. 102–115., та ін.

21. Зашкільняк Л. М. Грушевський і Галичина (до приїзду до Львова 1894 р.) // *Український Історик*. – 1990. – Ч. 1-4. – С. 145-153.; його ж Історична концепція М. Грушевського в контексті східноєвропейської історіографії початку XX ст. // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. – Львів, 1993. – Вип. 45. – С. 35-43.; його ж Славістика в науковій спадщині та історіософії Михайла Грушевського // *Проблеми слов'янознавства // Міжвід. наук. збірник*. – Львів, 1994. – Вип. 46. – С. 3-24.; його ж Історична спадщина М. Грушевського в контексті східноєвропейської історіографії початку XX ст. // *Вісник Львівського університету*. – Львів, 1997. – Серія історична. – Вип. 32. – С. 110-119.; його ж М. С. Грушевський у Київському університеті (1886-1894 рр.) // *Грушевський М. С. Щоденник (1888-1894 рр.)*. – К., 1997. – С. 222-255.; його ж Щоденники М. Грушевського – джерело до вивчення життя і діяльності вченого // *Другий міжнародний конгрес україністів*. Львів, 1993. *Доповіді і повідомлення. Історія. Частина 1*. – Львів, 1994. – С. 288-291.; його ж

Історіографічна творчість Михайла Грушевського на тлі європейської історичної думки кінця XIX – початку XX століття // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському. – Львів, 1999. – С. 31-46.; його ж Методологічні погляди Михайла Грушевського // Україна модерна. – Львів, 1999. – Ч. 2-3. – С. 233-253

22. Тельвак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського(кінець XIX – початок XX століття). Монографія. – Нью – Йорк-Дрогобич, 2002. – 236 с.

23. Березенець В. Історіософія Михайла Грушевського: Дис. ...канд. філос. наук. – К., 1994. – 226 с.

24. Будз В. Методологія філософії історії Михайла Грушевського // „Наукові записки” Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія, Економіка.– Тернопіль, 2000. – № 4. – С. 81–85.; його ж Філософія історії Михайла Грушевського: автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Львів, 2001. – 18 с.

25. Кармазіна М. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 1998. – 350 с.

26. Когород Л. П. Концепція української національної свідомості в політичних поглядах М. Грушевського: автореф. дис. ...канд. політ. наук. – К., 1994. – 24 с.

27. Левенець Ю. А. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX ст.). – К., 2001. – 585 с.

28. Ідзьо В. М. С. Грушевський про українське питання в період російської революції 1905-1907 рр. // Україна в революційних процесах перших десятиліть XX століття. Збірник. – К., 2007. – С. 59-67.

29. Кухар В. М. Громадсько-політична діяльність М. Грушевського (1894–1914рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Львів, 1997. – 23 с.

30. Крот В. О. Громадсько-політична діяльність М. Грушевського в 1905–1917 рр.: автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Запоріжжя, 1998. – 16 с.

31. Копиленко О. Л. Повернення М. С. Грушевського. – Київ : Т-во „Знання”, 1991. – 48 с.; його ж Політико-правові ідеї М. Грушевського і проблеми сучасної розбудови української державності : автореферат дис. ...д-ра юрид. наук. – Одеса : Б. в., 1993. – 49 с.; Копиленко М. Л., Копиленко О. Л. М. С. Грушевський і проблеми розбудови Української держави // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 28–37.

32. Пиріг Р. Я. Життя Михайла Грушевського: Останнє десятиліття (1924-1934). – К., 1993. – 200 с.; його ж Життя і діяльність М. С. Грушевського у контексті ідеологічної боротьби в Україні (1920-1930-ті рр.): Дис. ...д-ра іст. наук. – К., 1994. – 353 с.; його ж Проблеми підготовки наукової біографії Михайла Грушевського. // Український історичний журнал. – 2005. – № 4. – С. 179-181.; його ж Михайло Грушевський в об'єктивній реальності // Наука і суспільство. – 2006. – № 11-12. – С. 12-1517.; його ж Ідейно-політичні підстави

компромісу Михайла Грушевського з більшовицькою владою: До 140-річчя з дня народження М. С. Грушевського //Український історичний журнал. – 2006. – № 5. – С. 4-191.

33. Верстюк В. Українська Центральна Рада. Навч. посібник. – К., 1995. – 344 с.; його ж Українська революція: доба Центральної Ради. // Український історичний журнал – 1995. – № 2. – С. 65–79.; його ж М. С. Грушевський у перший період діяльності Центральної Ради // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 37-49; його ж Михайло Грушевський: політична публіцистика 1917 року // Український Історик. – 2002. – Ч. 1–4. – С. 280–289., та ін.

34. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія. – К., 1997 – 416 с.; його ж Внесок М. С. Грушевського в розробку концепції національно-демократичної революції // Михайло Грушевський – науковець і політик в контексті сучасності. Збірник наукових праць. – К., 2002. – С. 202–208.

35. Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. – К. : Альтернативи, 2005. – 352 с.

36. Северинюк В. Історія і політика у публіцистиці М. С. Грушевського // Український історичний журнал. – 2000. – № 5. – С. 18–31.

37. Барановська Н. М. Національно-визвольний рух за відновлення державної незалежності (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Львів, 1995. – 26 с.

38. Бевз Т. А. Формування Української Держави за доби Центральної Ради (березень 1917 квітень 1918 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 1995. – 24 с.

39. Гомотюк О. Є. Центральна Рада в українському державотворчому процесі (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Київ, 1997. – 24 с.

40. Кудлай О. Б. Центральна Рада-Тимчасовий уряд: боротьба за автономію (березень – жовтень 1917 р.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Київ, 1997. – 18 с.

41. Логвиненко І. А. Політична діяльність української Центральної Ради: автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1993. – 17 с.

42. Верба І. В. „Пробув я головою Центральної Ради тринадцять місяців, до кінця її існування” (Діяльність Михайла Грушевського в добу Української Центральної Ради) // Проблеми словянознавства. Сб. наукових статей и матеріалов. – Брянск : Из-во Брянского государственного университета, 2006. – Вып. 8. – С. 271-312.

43. Масненко В. В. Історичні концепції М. С. Грушевського та В. К. Липинського. Методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х років. – Київ, Черкаси: Брама-ІСУЕП, 2000. – С. 312.

44. Пиріг Р.Я. Ідейно-політичні підстави компромісу Михайла Грушевського з більшовицькою владою // Український історичний журнал. –

2006. – № 5. – С. 4–19.; його ж. Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924–1934). – К., 1993. – 201 с.

45. Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД: трагічне десятиліття. 1924–1934. – К., 1996. – 335 с.

46. Трошанський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994. – 260 с.

47. Потульницький В. Наукова діяльність М. Грушевського в еміграції (1919–1924 рр.) // Український історичний журнал. – 1992. – № 2. – С. 48–57.

48. Піскун В. Повернення Михайла Грушевського в Україну як зваба більшовизму і сподівання на дії // Михайло Грушевський – науковець і політик в контексті сучасності. Збірник наукових праць. – К., 2002. – С. 45–54.

49. Рубльов О. Михайло Грушевський: перший рік у Радянській Україні (спроба реконструкції) // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 50–71; № 6. – С. 3–25.

50. Крупницький Б. Михайло Грушевський і його історична праця // Грушевський М. Історія України-Руси. – Нью-Йорк. – 1954. – Т. 1. – С. I-XXIX.

51. Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський / Л.Винар // Винар Л. Силуети епох. – Дрогобич : Відродження, 1992. – С. 77-156.

52. Зашкільняк Л. Історіографічна творчість Михайла Грушевського на тлі європейської історичної думки кінця XIX – початку XX ст. // Михайло Грушевський і українська історична наука. Збірник матеріалів конференцій. – Львів, 1996. – С. 31-46.

54. Гирич І. Михайло Грушевський: конструктор української модерної нації. До 150-річчя від дня народження. – К. : Смолоскип, 2016. – 840 с.

55. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? // Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали наукової конференції, присвяченої 130-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. Львів 29 вересня 1996 р. – Львів, 1998. – С. 5-30.

56. Гоцуляк В. Висвітлення історичних поглядів М. Грушевського в працях українських вчених // Гоцуляк В. Історіографічна думка про Грушевського і українську науку його доби. Монографія. – Черкаси : Вид-во „Сіач”. 1996. – С. 128-130.

57. Гирич І. Державницький напрям і народницька школа в українській історіографії (на тлі стосунків Михайла Грушевського і В'ячеслава Липинського. – Львів, 1999. – С. 47-64.; його ж Між наукою і політикою: Історіографічні студії про вчених-концептуалістів. Зб. статей / І.Гирич. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 488 с.

58. Винар Л. Значення Михайла Грушевського в українській і світовій історії.; його ж Михайло Грушевський історик і будівничий нації. Статті і матеріали. – К. : Вид-во ім. О. Теліги. – 1995. – С. 18-22.; його ж Історична

школа Михайла Грушевського та її значення // Там само. – С.61-82.; його ж Михайло Грушевський і державницький напрям української історіографії // Там само. – 83-98.; Його ж Михайло Грушевський – історик України // Там само. – 121- 151.

59. Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. – К.-Кембридж, 1991. – 80 с.; його ж Історіософія Михайла Грушевського // Грушевський М. Історія України-Руси. – К.,1994. – Т. І. – С. XI–LXXIII.; його ж Історіософія Михайла Грушевського / О. Прицак // Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. – К.-Кембридж, 1991. – С. 5-45.

60. Зашкільняк Л. Історична концепція М.Грушевського в контексті східноєвропейської історіографії початок ХХ століття // Вісник Львівського університету. – Львів, 1997. – Серія історична. – Вип 32. – С. 118.; його ж Методологічні погляди Михайла Грушевського // Україна модерна. – Львів, 1999. – Ч. 2-3. – С. 233-253.

61. Ващенко В. В. Неврастенія: непрочитані історії (деконструкція одного надпису – сеанс прочитання автомонографії М. Грушевського). – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2002. – 408 с.; його ж До проблеми визначення контекстів „Звичайної схеми...” Михайла Грушевського // Київ. старовина. – 2007. – № 2. – С. 78–97.; його ж Від самопрезентації до методології : психіоісторіографічний вимір простору історіописання. – Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського нац. університету, 2007. – 324 с.; його ж „Ментальна географія” епохи Модерну: конструювання М.Грушевським „історичного простору” України, Європи та Росії // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Вип. 7. – К., 2013. – С. 32-58.

62. Березенець В. Історіософія Михайла Грушевського: автореф. дис. ... канд. філос. наук. – К., 1994. – 18 с.

63. Будз В. Філософія історії М.Грушевського: автореф. дис. канд. філ. наук. – Львівський національний університет імені І.Франка.-Львів,2001. – 26 с. <http://disser.com.ua/contents/9114.html>.; його ж Методологія філософії історії Михайла Грушевського // „Наукові записки” Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія, економіка. – Тернопіль, 2000. – № 4. – С. 81–85.

64. Найвидатніший український історик // Слово і час. – 1991. – № 9. – С. 18-24.; його ж М.Грушевський – творець концепції української національної науки // НТШ і українське національне відродження: доповіді, повідомлення, матеріали Першої наук. сесії НТШ.– Львів,1992. – С. 65-71.; його ж Михайло Грушевський як особа і особистість. Передмова // Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894-1932 рр.). – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С.V-XI.; його ж Боротьба з Грушевським та його Львівською школою за радянських часів // Український Історик. – 1996.– Ч. 1-4. – С. 88-142.; його ж Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? // Україна. Наука і культура. – Київ, 1999. – Вип. 30. – С. 136 – 152.

65. Масненко В. В. Історичні концепції М. С. Грушевського та В. К. Липинського // Методологічний і суспільно-політичний виміри

української історичної думки 1920-х років. – Київ, Черкаси: Брама-ІСУЕП, 2000. – 284 с.; його ж Історична наука та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). – К; Черкаси : Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с.; його ж Українська історична думка та історики в умовах національно-демократичної революції 1917-1920 рр. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 5.

66. Богдашина О. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. акад. Д. І. Багалія (1921-1934): Дис. ...канд. іст. наук. – Харків, 1993. – 262 с.; її ж Позитивізм в історичній науці в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. – Вип. 18. – К. : В-во Інституту історії України, 2008. – С. 13-20.; її ж Позитивізм в історичній науці в Україні (60-ті рр. XIX – 20-ті рр. XX ст.): Монографія. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. – 560 с.

67. Тельвак В. Теоретико – методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського(кінець XIX – початок XX століття). Монографія. – Нью – Йорк-Дрогобич, 2002. – 236 с.; його ж Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). – Київ-Дрогобич : „Вимір”, 2008. – 494 с.; його ж Перший том „Історії України-Руси” Михайла Грушевського (до проблеми еволюції історико-теоретичних поглядів) // Наукові записки історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. – Львів, ЛНУ ім. Франка, 2000. – Вип. 3. – С. 252-256.; його ж Суб'єкт історичного процесу в історіографії М.Грушевського // Історіографічні дослідження в Україні. – Випуск 17. – Київ, 2007. – С. 43- 59.

68. Плохій С. Великий переділ : незвичайна історія Михайла Грушевського. – К. : Критика, 2011. – 600 с.

69. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? / Я. Дашкевич // Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали конференції. – Львів, 1999. – С. 65-85.

70. Гирич І. Державницький напрям і народницька школа в українській історіографії (на тлі стосунків Михайла Грушевського і Вячеслава Липинського / І. Гирич) // Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали конференції. – Львів, 1999. – С. 47-64.

71. Колесник І. „Державницька школа” в російській історіографії: Час переоцінки // Держава, суспільство, культури: Схід і Захід: Збірник на пошану Ярослава Пеленського. – Нью-Йорк, 2004.

72. Ясь О. Державницький напрям в українській історіографії першої половини XX ст.: становлення, формування, вплив // Історія українського середньовіччя: Козацька доба: Збірка наукових праць (На пошану О. М. Апанович): У 2 ч. – Ч. 1. – К., 1995. його ж Державницький напрям української історіографії та його інтелектуальна спадщина // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 1999. – Вип. 7.

73. Ясь. О. В. Наукові напрями, школи, течії, гуртки / О. В. Ясь // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2010. – Т. 7. – С. його ж Народницький напрям в історіографії // Там само. – С. 190-194.; Колесник І. Концепт „наукова школа” в історіографії // Там само. – С. 221- 222.; її ж Школа в академічній історіографії // Там само. – С. 222-224.

74. Колесник І. „Школа”, „напряму”, „течія” в історичній науці // Українська історіографія: концептуальна історія. – К. : Інститут історії України НАН України, 2013. – С. 153-157.; її ж Моделі школи та історична наука // Там само. – С. 157-162.; її ж Школа в українській академічній історіографії // Там само. – С. 166-171.

75. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? / Я. Дашкевич // Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали конференції. – Львів, 1999. – С. 65-85.

76. Ісаєвич Я. Д. „Народницький” і „державницький” напрями української класичної історіографії в інтерпретації істориків кінця ХХ ст. // Історіографічна спадщина науки історії України (погляд з кінця ХХ ст.): Матеріали Всеукраїнської науково-освітньої конференції (Глухів, грудень 1996 р.). – К. - Глухів, 1996. – С. 5-8.

77. Гирич І. Державницький напрям і народницька школа в українській історіографії (на тлі стосунків Михайла Грушевського і Вячеслава Липинського / І. Гирич) // Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали конференції. – Львів, 1999. – С. 47-64.

78. Пінчук Ю. П. Народницький і державницький напрями української історіографії: спільне і відмінне // Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Х., 1995. – С. 160-164.

79. Гоцуляк В. В. М. С. Грушевський – видатний історик в українській історичній науці: історіографічний аспект // Матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції „Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку”, присвяченої 520-річчю з дня народження Бони Сфорца та 120-річчю виходу у світ праці М.С. Грушевського „Барське староство. Історичні нариси ХV-ХVІІІ ст.”. – Київ-Бар, 2014. – С. 222-228.

80. Ясь О. Народницький напрям в історіографії // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка. – Т. 7. – С. 190-194.; його ж Державницький напрям в історіографії // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка. – Т. 2. – С. 151-152.

81. Ясь О. Державницький напрям в історіографії // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка. – Т. 2. – С. 152.

82. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? / Я. Дашкевич // Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали наукової конференції, присвяченої 130-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів, 1998. – С. 8.

83. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? – Там само.

84. Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. / М. Грушевський // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доп. й повід. наук. конфер. (м. Львів, 26-28 жовтня 1994 р.). – Львів: Вид-во „Світ”, 1995. – С. 12-13.

85. Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Руси. – С. 13.

86. Богдашина О. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. акад. Д.І.Багалія (1921-1934): Дис. ...канд. іст. наук. – Харків, 1993. – 262 с.

87. Верба І. Наукова школа українських істориків Олександра Оглоблина в Києві // Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи: матеріали Всеукр. наук. конф. – Х., 1995. – С. 197-201.

88. Педич В. Історична школа М.Грушевського у Львові (1894-1914 рр.).– Івано-Франківськ, 1997. – 208 с.

89. Тельвяк В. Історіографічні образи львівської школи Михайла Грушевського // Тельвяк В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. – Львів Вид-во „Світ” 2016. – С. 9-44.

90. Юркова О. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924-1930). – К., 1999. – 433 с.

91. Водотика С.Г. Історична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, організаційні та концептуальні основи функціонування: Дис. ... д-ра іст. наук. – К., 2000. – 534 с.

92. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – творець концепції української національної науки // Ратуша. – Львів, 1991. – 21-22 серпня. – С. 1-5.; його ж Михайло Грушевський і початку організації української науки // Вісник Академії Наук Української РСР. – К., 1991. – № 9. – С. 52-60.; його ж Боротьба з Грушевським та його Львівською школою у Львівському університеті за радянських часів // Михайло Грушевський і львівська історична школа. Матеріали конференції. – Нью-Йорк-Львів, 1995. – С. 32-94.; його ж Боротьба з Грушевським та його Львівською школою за радянських часів // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4. – С. 88-142.

93. Грицак Я. Чи була школа Грушевського? // Михайло Грушевський і львівська історична школа. Матеріали конференції. – Нью-Йорк-Львів, 1995. – С. 138-152.

94. Гирич І. Засновник грушевськознавства // Любомир Винар Михайло Грушевський історик і будівничий нації. Статті і матеріали. – Нью-Йорк, Київ, Торонто, 1995. – с. 18-22.; його ж Організація М.С.Грушевським археографічної роботи у Львівський період життя та діяльності (1894-1914) // Український історичний журнал. – 1997. – № 1. – С. 72-86.; його ж Державницький напрям і народницька школа в українській історіографії (на тлі стосунків Михайла Грушевського і Вячеслава Липинського // Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали конференції. – Львів, 1999. – С. 47-64.

95. Мерников Г. Риси наукової школи в українській історіографії другої половини XIX століття // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Вип. 1. – Дніпропетровськ, 1997. – С. 332-345.; його ж Школи в історичній науці другої половини XIX – початку XX ст.: проблеми теорії та історіографії: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1997. – 17 с.; його Школи в історичній науці другої половини XIX – початку XX ст.: проблеми теорії та історіографії: Дис. ... канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 1997. – 190 с.

96. Пиріг Р. Я, Тельвяк В. В. Михайло Грушевський. Біографічний нарис. – К. : „Либідь”, 2016. – 576 с.

97. Гоцуляк В. До оцінки Львівського періоду історичної школи М. Грушевського та питання його подальшого вивчення українською історіографією // Михайло Грушевський і Львівська історична школа. Матеріали Міжнародної конференції. – Львів, 24-25 жовтня 1994 р. – Нью-Йорк-Львів, 1995. – С. 153-165.; його ж До оцінки Львівського періоду історичної школи М. Грушевського // Український історик, 1996. – Ч. 1-4. – С. 251-258.; його ж Оцінка львівського періоду історичної школи М. Грушевського та його подальше вивчення українськими вченими // Михайло Грушевський і українська історична наука: Зб. матеріалів конфр. – Львів, 1999. – С. 276-284.; його М. Грушевський і наукові школи в українській історичній науці: історіографічний аспект // Гоцуляк В. Історіографічна думка про М. Грушевського і українській історичну науку його доби: Монографія. – Черкаси; Вид-во „Січ”, 1996. – С. 50-77.; його ж Наукові школи в українській історичній науці кінця XIX – початку XX ст.: історіографічний аспект // Сіверянський Літопис: Всеукраїнський журнал. – Чернігів, 2002. – січ.-лют. № 1 (43). – С. 56-65.

98. Колесник І. Школа в (українській) історіографії // Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 181-182.; її ж Школа в українській академічній історіографії // Там само. – С. 166-178.

99. Винар Л. Історична школа М. Грушевського і НТШ // Свобода. – 1974. – 11 січня. Життя і наукова діяльність Михайла Грушевського // Український історик. – 1996. – Ч. 1-2. – С. 15-31.; його ж Життя і діяльність М. Грушевського // Український Історик. – 1991. – Ч. 1-2. – С. 59-104.; його ж Михайло Грушевський в українській і світовій історії // Український Історик. – 1991-1992. – Ч. 3-4, 1-4. – С. 13-53.; його ж Силуети епох // Дрогобич: Відродження, 1992. – 184 с. Галицька доба Михайла Грушевського // Український Історик. – 1997. – Ч. 1-2. – С. 5-22. Вступ до науки грушевськознавства // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4. – С. 17-78.; його ж Історична школа Михайла Грушевського та її значення // Винар Л. Михайло Грушевський історик і будівничий нації. Статті і матеріали. – Нью-Йорк-Київ-Торонто, 1995. – С. 61-82.

100. Крупницький Б. Д. Українська історична наука під Советами (1920-1950). – Мюнхен, 1957. – XLVI+120.

101. Полонська Василенко Н. З моїх спогадів про М. Грушевського // Україна. – Париж. – 1953. – № 9. – С. 744-747.; її ж Українська Академія наук (нарис історії). – Мюнхен, 1955. – Ч. 1. – 152 с.; її ж Українська Академія наук:

(Нарис історії).– Мюнхен, 1956-1958. – Ч. 1-2. – 350 с.; її ж Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків // Записки НТШ. Праці Історично-філософської секції / Збірник на пошану українських учених знищених більшовицькою Москвою – Париж; Чикаго, 1962. – Т. CLXXIII. – С. 7-111.; її ж Нарис історіографії України (історіографія XIX-XX ст.) // Полонська Василенко Н. Історія України: У 2-х т. – К., 1992. – Т. 1. – С. 17-28.

102. Прицак О. У століття народин М. Грушевського // Листи до приятелів. – Нью-Йорк, 1966. – Кн.5-7. – Ч. 4. – С. 1-19.; його ж Гарвардський центр українських студій і школа Грушевського // Чому катедри українознавства в Гарварді? Вибір статей на теми нашої культурної політики (1967-1973). – Кембрідж; Нью-Йорк, 1973. – 91-107. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові поміж двома війнами // Український історик. – 1981. – Ч. 1-4. – С. 147-152.; його ж. Історіософія та історіографія М.Грушевського.– Київ-Кембрідж, 1992. – 80 с.

103. Домбровський О. Семінар історії України в НТШ у 30-их роках // Український Історик. – 1973. – Ч. 1-2. – С. 19-26.; його ж До питання української історичної школи в діаспорі // Український Історик. – 1974. – Ч. 1-2. – С. 74-84.; його Традиції школи Грушевського у Львівському НТШ в 1930-их роках // Михайло Грушевський і Львівська історична школа. Матеріали конференції. Львів, 24-25 жовтня 1994 р. – Нью-Йорк-Львів, 1995. – С. 18-31.

104. Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського / В.В. Тельвак, В.П. Педич.– Львів : Світ, 2016. – 422 с.

105. Сохань П. С., Ульяновський В. І. Киржаєв С. М. М. С. Грушевський і Academia. Ідеї, змагання, діяльність. – К., 1993. – С. 165.; Масненко В. В. Історичні концепції М.С. Грушевського та В. К. Липинського. Методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х років. – Київ, Черкаси : Брама-ІСУЕП, 2000. – С. 250.

106. Пиріг Р. Я., Тельвак В. В. Михайло Грушевський. Біографічний нарис. – К. : „Либідь”, 2016. – 576 с.

В. В. ГОЦУЛЯК

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І АГРАРНА ПОЛІТИКА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ У ВИСВІТЛЕННІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

З огляду на те, що аграрні перетворення і земельне питання в Україні мають глибоке історичне коріння, бо вони визначали долю переважної частини населення і ставили у пряму залежність могутність держави та її існування в 1917-1921 рр. накопичено значний масив праць, який підлягає аналізу. Варто дізнатися про їх зміст, сутність, спрямованість, фактори, які стимулюють доцільність подальшого вивчення в сучасному історіографічному та джерелознавчому вимірі теми, та чим викликана потреба значного поглиблення комплексного

аналізу діяльності Центральної Ради і її Голови з метою розв'язання земельного питання в революційних умовах.

Актуальність теми зумовлюється багатьма факторами і серед них – потребою взаємозв'язку історії і сучасності, в контексті переосмислення досвіду минулого аграрного реформування і теперішніх спроб приватизації землі. До того ж, історія та історіографія дослідження аграрного питання у перший період національно-демократичної революції (1917–1918 рр.) вказує на той dokonаний факт, що земельна проблема перебувала у центрі уваги, не лише тогочасного українського національного уряду, але в середовищі, радянських діаспорних та, особливо, сучасних вчених в Україні.

Проблематику ролі й місця аграрного чинника у революційних процесах в Україні 1917-1921 рр. прямо чи опосередковано відображено у вітчизняній історіографії в працях істориків (В. Верстюк, В. Солдатенко, І. Гошуляк, М. Литвин, С. Макарчук, О. Павлишин, Д. Яневський, Н. Кічігіна, О. Житков, П. Захарченко, В. Лозовий, С. Корновенко, О. Любовець та інших), істориків права (І. Заріцька, О. Волошко, П. Захарченко, О. Копиленко, О. Мироненко, А. Рагожина, Т. Щетініна та ін.). Чимало є опублікованих матеріалів присвячених, як загальному аналізу проблеми, так і конкретним аспектам за окремими державними формаціями, у тому числі, Центральної Ради УНР. Підготовлені й історіографічні праця, які також потребують до себе уваге вже в контексті створенні історії історіографії діяльності М. Грушевського і Центральної Ради у сфері аграрної політики.

В історіографічному ракурсі доцільно простежити процес вивчення українськими вченими діяльності Михайла Грушевського, Центральної Ради в галузі проведення аграрної політики, спроб правового і законодавчого забезпечення розподілу та перерозподілу землі в УНР в 1917-1918 рр

Ні у кого не виникає заперечення той факт, що потужний виступ та широка участь народних мас в Українській революції 1917-1921 рр. обумовлювали її переважно селянський характер. Також ні у кого не виникає сумніву, що М. Грушевський, учні його школи, решта істориків змінили образ української історії, зміцнили український рух кінця ХІХ – початку ХХ ст. Доробком національної української історичної науки стало утворення модерної концепції української історії. „Історія України-Руси” видатного вченого, наукові, науково-популярні праці істориків стали не лише метрикою українського народу, його державницьких устремлінь, але й надала динаміки інтелектуальному життю українського суспільства, націотворчим процесам, у силу того, що в них відобразилися суспільнозначливі історичні сюжети минулого. Були сподівання на те, що в умовах національно-демократичної

революції представники української історичної науки, разом з національно-орієнтованими політичними силами, спроможні побудувати реальну модель суспільно-політичної перебудови імперського простору, якою була Україна. Голова Центральної Ради, не лише керував її роботою, але й встигав швидко реагувати на соціальний запит: задоволення інтелектуальних потреб мільонів українців, які хотіли дізнатися про своє минуле та сучасне буття. Також вважається, що фрагментарні заняття наукою дозволяли М. Грушевському знаходити психологічний захист від надмірного стресового політичного життя.

М. Грушевський, члени урядів доби Центральної Ради мали високий освітній рівень. Серед них переважали юристи, науковці, викладачі вищих та середніх навчальних закладів і кооперативні діячі. Утім, як зазначає О. Кудлай тільки чотири працювали в державних установах і мали практику урядової служби [1, 310].

М. Грушевський та інші українські історики, отримавши реальну можливість визначити державну політику, глибоко усвідомлювали потребу зв'язати минуле й сучасне, тому, крізь призму поновлення континуїтету історичної традиції намагалися імплентувати історичні знання у масову свідомість населення України. Творці революції стали першими її істориками, які осмислили аграрний характер Української революції 1917-1921 рр.: М. Грушевський, В. Вінніченко, П. Христюк, Д. Дорошенка та ін. Опинившись у вимушеній політичній еміграції ці та інші учасники революційних змагань, кожен по своєму оцінювали їх події. Утім політичні пристрасті брали верх. Не зважаючи на те, що серед представників української зарубіжної історіографії точилася політична боротьба з приводу ідейних пошуків, учасники революційних змагань, нечисельна група професійних істориків у своїх нарисах, мемуарах, публіцистиці, популярній та пропагандистській літературі зверталися до історії революційних змагань 1917-1921 рр. та оперували різною термінологією.

Сам термін „Українська революція” зародився в процесі розгортання революційних подій в Україні після падіння Російського самодержавства, утвердився в его-документах та працях українських політичних емігрантів в 1920-х – 1940-х роках. У пошуках історичної істини кожен дослідник з своїх політичних поглядів, партійної належності висвітлював перший період революції, здебільшого обмежуючись висвітленням свого ставлення до М. Грушевського як Голови Центральної Ради та вирішення аграрного питання УНР. Поступово склалися дві основні версії історії Української революції. Одна – республікансько-демократична (УНРівська). Друга консервативно-державницька (гетьманська). В них, залежно від народницько-соціалістичній та державницько-консервативній ідеології, репрезенту-

валися дві різновекторні версії діяльності М. Грушевського і Центральної Ради в галузі аграрної політики.

У післявоєнний період спадає гострота ідейно-політичної боротьби, виникає чітка межа між академічними школами (державницькою та народницькою) та ідеологічно-пропагандистською діяльністю політичних організацій, створюється Українське історичне товариство, формується українознавство як теоретична галузь науки. В дослідженнях з аграрної проблематики використовуються матеріали накопичені ще в міжвоєнний час. Аграрна політика Центральної Ради досліджується, як правило, в контексті соціально-політичних та військових подій. У центрі уваги авторів залишаються і питання відношення партій до вирішення аграрного питання, народницькі погляди М. Грушевського, які вплинули на аграрну політику Центральної Ради та багато інших аспектів.

У цілому, вже з 1920-х років – і по наші дні, завдяки розвитку досліджень української історії, представники наукової діаспори не лише зберегли, але продовжили та розвинули традиції до- і по-революційної історіографії, а зазначена вище проблематика, поруч з іншою, була присутня у їх дослідженнях.

Діаспорні вчені, і перш за все, Л. Винар, розвинувши наукове грушевськознавство, складовою частиною якого є політична діяльність М. Грушевського на чолі Центральної Ради (його автономістські чи самостійницькі погляди і, взагалі ідеологічний вектор ЦР), уважно розглянули її складові, приділивши значну увагу селянсько-аграрній проблематики. Діаспорна історіографія з цього питання, як і перебігу Української революції у цілому, демонструє ідейну, політичну, соціальну багатоманітність і, навіть, контрверсійність (публікації відбивали суперечності між політичними проводами двох українських республік, нерідко сповнені звинуваченнями і пошуком причин їх поразок) у висвітленні її подій і явищ, що є природним для будь-якої національної історіографії. Утім, ця тенденція поступово долається. Про це, свідчать звернення сучасних науковців до осягнення егодокументовання та концептуалізації Української революції, яке відбувалося в колах політичної еміграції.

Це, зокрема, довела своїм аналізом В. Піскун, дійшовши висновку про те, що українські політемігранти у міжвоєнний період в его-документах визначили основні концептуальні положення Української революції: окреслили ніжні хрологічні межі: 1920, 1921, 1923; українська революція з ентузіазмом зустрінута суспільством і на початковому етапі (до ухвалення I Універсалу) була складовою Російської революції, опісля виходить в лідери національного руху на постімперському просторі (ініціатива й проведення З'їзду народів у вересні 1917 року), і стає окремішнім явищем зі своїми характерними особи-

востями; проголошення національної самостійності розгляд-дається як епохальне явище; Україну визнали інші держави і з її існуванням муслили вже рахуватися; принципи української державності прийняли також і національні меншини (національні громади), які проживали в межах окресленої її повноваженнями території; втручання російських більшовиків у внутрішні справи УНР, використання ними внутрішньої політичної опозиції для захоплення влади, потім і пряме вторгнення в УНР стало детонатором суспільних потрясінь в Україні та поглибило хаос, з яким українська влада, не маючи зовнішньої підтримки, не могла справитися [2, 460]. Взагалі напрацювання українських діаспорних дослідників із селянознавчої проблематики мають бути детально вивчені. Щодо нашої теми, то чітко виділяють декілька періодів її освоєння: 1) міжвоєнний (1920-і – 1939 рр.); 2) по- і післявоєнний (1939 – кінець 1980-х рр.); 3) 1991-2017 рр. Приклад такого вивчення і, максимального наближення до створення з сучасних позицій образу зарубіжної частини української історичної науки, подає В.Верстюк у розлогій статті „ Українська революція в рефлексії міжвоєнної еміграційної історіографії” (2014) [3].

Багато цінних історіографічних спостережень, майже фотографічну майстерність демонструє В. Солдатенко характеризуючи набутки попередників, напрацювання минулих і сучасних діаспорних, материкових фахівців, роблячи акцент на тих аспектах, які видаються найважливішими та найактуальнішими з позиції освоєння досвіду революційної доби. Наприклад, учений у книзі „У вірі революції і громадянської війни (актуальні аспекти вивчення 1917-1920 рр. в Україні)” (2012) [4] демонструє новітній історіографічний досвід осягнення загалом революційної доби, та Центральнорадівського періоду революції, зокрема.

Такі приклади історіографічної рефлексії мають спонукати дослідників, більш глибоко осягати рівень, глибину, конкретно-історичний підход, „запрограманість”, або „заангажованість” у висвітленні подій соціальної революції, переплетіння її з національно-визвольною боротьбою, існування в ній двох тенденцій – автономістсько-федералістської й самостійницької, відображення їх в працях представників радянської, діаспорної та сучасної історіографії.

З 1991 р. розпочався процес формування нової історіографічної ситуації. У історичній та суспільно-політичній періодиці, діаспорних часописах, які почали видаватися в Україні, а саме у професійних історичних часописах: „Українському історичному”, „Українському історичному журналі”, пізніше у міжвідомчих та відомчих збірниках наукових праць (особливо серії збірника наукових статей: „Проблеми вивчення історії української революції 1917–1921 років” – виходять під егідою Інституту історії України НАН України) й журналах, у тому

числі, „Українському селянині” систематично друкуються вагомі публікації та статті, у тому числі, присвячені досліджуваній темі.

В Україні авторитетні вчені – В. Смолій та П. Сохань відкрили наступ проти компартійних стереотипів. Вони у вступній статті „Видатний історик України” до першого тому репринтного видання „Історії України-Руси”, об’єктивно і правдиво окресли лідируючі позиції М. Грушевського в українській національній історіографії та як творця схеми українського історичного процесу [5]. Зазначене та інші спонукальні фактори стали початком повернення радянських істориків до цієї схеми, ознайомлення з пам’ятками історичної думки, класичними працями, дослідженнями істориків української діаспори і привели до руйнації стереотипів, міфів радянської історіографії у цілому, і особи М. Грушевського, перебігу революційних подій 1917-1921 рр., та селянознавчої проблематики цієї епохи, зокрема.

До вагомих здобутків досліджень у цілому й цього напрямку (монографії, наукові статті, збірники матеріалів міжнародних, всеукраїнських конференцій, симпозіумів, „круглих столі”, науково-популярна і навчальна література) написаних з першої половини 1990-х рр. і по наш час, віднесемо не лише значне розширення проблематики, але й вивчення різних аспектів теми з залученням методологічних надбань таких дисциплін як політологія, соціологія, право, економіка, статистика, філософія тощо. Значна увага приділяється визначенню об’єктів дослідження, їх тематичної структури, напрямкам вивчення, персоналіям, освоєнню зарубіжної спадщини і, безумовно, концептуалізації та архівно-документальній базі. Вони знаменували початок новітньої вітчизняної (об’єднаної з діаспорною) історіографії Української революції, аграрної політики урядів, М. Грушевського і Центральної Ради, зокрема.

Науковці, відгукуючись на соціальні та етнокультурні запити суспільства зацікавленого в освячуванні існування незалежної України з її відновленням тепер та державотворенням 1917-1921 рр., звернули увагу на оновлення концептуально-теоретичних підстав історичної науки. Настав час долання методологічного „вакууму” і осягнення сучасного досвіду науково-методологічних та методичних практик історіописання. Взірцем такого підходу, а якщо ширше, то основу вивчення з сучасних позицій у цілому та цієї теми заклали вчені-історики Інституту історії України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН та ін. академічних інститутів та історичних факультетів (пізніше у більшості інститутів) вузів України.

Сучасна історія Української революції має киевоцентричний науковий ухил. Зазначене пов’язано з тим, що пріоритет у дослідженні

означеної проблематики належить вченим Інституту історії України (у його складі діють відділ історії Української революції 1917-1921 рр. та відділ історії України XIX – початку XX ст.), Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України (у структурі Інституту діє відділ соціально-політичної історії а при ньому науково-дослідний центр „Історії революції і реформ в Україні”). У цих наукових установах НАН України існує докторантура і аспірантура, тобто багато років здійснюється підготовка докторів і кандидатів наук. Вповні закономірно, що в науково-історіографічному просторі передують учені цих установ та національних і державних університетів в Києві, Львові, Запорозжі, Дніпрі, Харькові, Одесі, Черкасах та інших міст України.

Серед тих, хто актуалізував національно-державницьку парадигму у своїх дослідженнях виділяються такі вчені, як С. Кульчицький, О. Реєнт, О. Рублов, В. Солдатенко, Р. Пиріг, І. Курас, В. Верстюк, І. Хміль, Я. Дашкевич, Я. Грицак, Ф. Турченко, О. Рубльов, В. Сергійчук, С. Корновенко, Н. Земзюліна та ін. Утім найбільш виразно концепцію Української революції, складовою частиною якої була аграрна політика трьох урядів, у тому числі Уряду УНР доби Центральної Ради, викладана у працях В. Верстюка, С. Кульчицького і В. Солдатенка. Заявили про себе й майстри історіографічного пера: Л. Винар, О. Реєнт, В. Солдатенко, В. Верстюк, Р. Пиріг, Я. Калакура, О. Ясь, В. Капелюшний, Л. Радченко, Л. Білян, Н. Земзюліна та ін. Фокусом їх досліджень стали спроби вивчення аграрного реформування й доведення того, що в контексті найскладніших економічних завдань було, звичайно, земельне питання.

Історична та історіографічна проблематика цих та інших досліджень фокусувалася на висвітленні спроб розв’язання аграрного питання з перших днів існування Центральної Ради такими представницькими органами, як Український Національний Конгрес, військові, селянські, робітничі з’їзди з поглибленим аналізом відповідних прийнятих резолюцій, програм політичних партій та багатьох інших питань.

Доцільно зазначити, що серед низки праць інструктованих концептуальними підходами до революційної проблематики з її селянознавчими сюжетами та детальним описом розгляду земельного аспекту виділяється серія праць В. Верстюка [6] і, зокрема, ґрунтовні нариси „Селянські імперативи Української революції” вміщені у першому томі 11-му розділі „Історії українського селянства” (2006) [7] та вписані в контекст історичних подій, пов’язаних з Лютневою революцією, діяльності М. Грушевського і Центральної Ради та переговорів і заключення мирного договору у Бресті 27 січня (точніше в 2 години 17 хвилин ночі) 1918 року. В контексті нашої теми

автор довів, зокрема, що, Центральна Рада, в якій домінували представники соціалістичних партій, схилилася до радикальних способів рішення аграрного питання а лінія урядової політики, позначена насамперед лівим аграрним законодавством. Проти змін у ньому виступав М. Грушевський, мотивуючи це тим, що Українська революція була справою головним чином селянських мас, і гаслом цієї революції була націоналізація землі і поділ її між селянськими громадянами. Лідер українства вважав аморальним відступитися від ідей, які були закладені в III і IV Універсалах ЦР, тобто відмовитися від того, що обіцяли народові. В останні дні квітня 1918 р. було вочевидь, що уряд УНР та ЦР потрапили в політичну ізоляцію і втратили вплив в Україні [7, 545].

Узагальнивши великий історіографічний доробок діаспорних і сучасних українських істориків В. Верстюк у „Нарисах історії української революції 1917-1921 рр.”, у другому розділі першої книги також розкрив діяльність М. Грушевського, Центральної Ради з селянського питання і, зокрема, уважно проаналізував зміст заходів спрямованих на вирішення аграрного питання [8, 244-246]. Як і В. Солдатенко, учений уважно вивчає сучасну історіографічну ситуацію та глибоко осмислює шлях, який пройшли дослідники Української революції. Зокрема, пізнавальною є новітня публікація В. Верстюка: „Від „Великої Октябрської соціалістичської революції і громадянської війни на Україні (1917-1920)” до „Нарисів історії Української революції” і далі: історія змін дослідницької парадигми” (2017) [9], у якій детально, згідно з підперіодами (середина 1980-х – кінець 1980-х рр.; 1991-1995 рр.; друга половина 1990-х (1996-1999 рр.); початок XXI ст – 2017 р.) висвітлена частково радянська, схарактеризовані напрацювання діаспорних учених та значна увага приділена сучасній історіографії проблеми.

Значні напрацювання має В. Солдатенко [10] В свої працях учений демонструє як історичний, так і історіографічний хист, що виявляється у систематичному й довершеному, з хронологічною послідовністю відтворенні розвитку історичних подій в революційній Україні. Зазначене, зокрема, презентується у 4-х томній праці: „Україна в революційну добу: „Історичні есе-хроніки”, де діяльності М. Грушевського, Центральної Ради присвячені розділи першого і другого томів [11]. Поряд із розкриттям ходу Української національно-демократичної революції, взаємозв'язків, взаємовпливів соціальних і національно-визвольних процесів, автор навів розлогу історіографію проблеми з кожного її аспекту. Дослідник також аналізує праці М. Грушевського, рішення Центральної Ради та інших органів з селянського питання. Учений зробив важливі висновки і висловив розлогі та аргументовані міркування щодо подальшого осягнення теми.

Одночасно, у багатьох статтях вченого міститься глибокий аналіз літератури. У вступних до монографічних праць і, зокрема цього видання (том перший: „Рік 1917”) (2008) учений подав розгорнуті історіографічні нариси, у яких також змістовно та критично проаналізував сучасну літературу питання.

Отже В. Верстюк, В. Солдатенко тим самим найбільше прислужилися історичному та історіографічному осягненню стану вивчення цієї проблеми від її витоків до сьогодення.

Заслугове на увагу той історіографічний факт, що не лише в працях В. Верстюка, В. Солдатенка, але й у багатьох дослідженнях І. Гирича, Я. Грицака, С. Кульчицького. М. Литвина, Р. Пирога, О. Рєєнта, О. Рубльова, В. Сергійчука, Ф. Турченка та ін. з достатньою повнотою відображений спадок незмінного Голови Центральної Ради М. Грушевського, а також В. Вінниченка, П. Христюка та багатьох інших учасників революції 1917-1921 рр., Названі вище та інші дослідники також здійснили аналіз основних тенденцій історіографічного осягнення минулого революційного досвіду. Вони реально дослідили спадщину М. Грушевського з цього питання.

Утім сучасна українська історіографія ще не багата на підготовку змістовних кандидатських та докторських дисертацій з проблем економічної політики, аграрного реформування, законозавчої діяльності урядів трьох державних формацій, у тому числі, М. Грушевського й Центральної Ради. Хоча загальні показники захисту дисертацій – вражають. Зокрема, А. Панчук, констатує, що станом на 2005 рік обсяг матеріалів з історії Української революції перевищував більше трьох тисяч одиниць [12, 2]. В. Солдатенко наводить такі цікаві факти: від початку 1990-х по 1997 рр. захищено 52 дисертації на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата історичних наук, які присвячувалися переважно суспільно-політичній та державотворчій тематиці революційної доби [13, 77]. Інший дослідник – О. Житков підрахував, що до 2011 р., вже 25 осіб захистили докторські і 148 кандидатські дисертації. На 2015 р. дев'ятнадцять відсотків науковців висвітлювали процеси соціально-економічного характеру, зокрема, аграрних реформ урядів України 1917/1918 років. [14, 12]. Отже історіографічним фактом залишається те, що в захищених дисертаціях, серіях статей їх автори: кожен із вивчаємої проблематики, здійснили аналіз праць своїх попередників, присвячених революційній добі у тому числі М. Грушевському і аграрній політиці Центральної Ради.

Перш за все це докторська робота В. Капелюшного, присвячена комплексному дослідженню провідних тенденцій розвитку знань з історії українського державотворення доби визвольних змагань 1917-1921 рр. (2003) р. [15]. Наголосимо, що вона вповні відповідає сучасним вимогам до критичного відбору історіографічних джерел.

Учений, в монографії „Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.)” (2003) [16], дослідив провідні тенденції розвитку знань з історії українського державотворення цієї доби. Домінуюче місце в роботі, поруч із вивченням праць діаспорних вчених, зайняв аналіз наукового доробку сучасних вітчизняних дослідників і, зокрема, історіографії внутрішньої політики українських урядів доби визвольних змагань [16, 222-361]. На особливу увагу та розгляд заслуговує змістовна монографія В. Лозового „Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.)” (2008) [17]. Її автор також здійснив узагальнюючий аналіз історіографії проблеми.

У змістовному історіографічному вимірі підготовлені кандидатські дисертації Н. Земзюліної „Селянське питання в Україні 1917-1918 рр.: (історіографія проблеми)” (1998), С. Грибоєдова „Українська держава гетьмана П. Скоропадського: історіографічне дослідження” (2001), Г. Салати „Аграрна політика українських національних урядів (1917-1920 рр.). Історіографія” (2010) та О. Тараненка „Аграрна політика П.Скоропадського”: українська історіографія проблеми (2011) [18]. В історичній площині підготовлена дисертація Н. Ковальнової „Аграрна політика українських національних урядів (1917-1921 рр.)” (1999) [19]. Зокрема, третій розділ цієї роботи носить назву „Розробка і впровадження концепції земельної реформи українськими урядами доби Центральної Ради”. У ньому автором здійснена характеристика теоретичної частини аграрної політики урядів Української Народної Республіки доби Центральної Ради і аналіз аграрного питання переважно у двох аспектах: суспільно-політичному та економічному. У 2007 році Н. Ковальова значно розширила свій аналіз цього питання у колективній монографії „Аграрна політика в Україні періоду національно-демократичної революції (1917-1921 рр.)” [20, 66-88]. Також у цій монографії, окремо, здійснено огляд сучасного стану наукового вивчення проблеми і, зокрема, проаналізована історіографія аграрної політики національних урядів та звернута увага на спроби вирішення аграрного питання за часи Центральної Ради [20, 16-19].

В. Малькін присвятив своє дослідження історії земельного питання в Україні в умовах революції 1917-1920 рр., а І. Кудашов селянському руху в Україні (березень 1917 – квітень 1918 р.) (2002) [21]. Зміст цих та інші дисертаційних робіт, зокрема правознавчих, наприклад І. Заріцької: „Історичний досвід розвитку земельного законодавства в Україні (1917-1921 рр.) (2009) [22], має були досконало проаналізований сучасними науковцями. У полі зору сучасних історіографів потрапили дослідження О. Воронянського,

Л. Радченко. Л. Білян, [23] та ін., здійснені в контексті висвітлення соціально-економічної політики урядів українських держав. Зазначимо, що в них, у окремих розділах, розглядається діяльність М. Грушевського і Центральної Ради у сфері аграрної політики.

Огляд цих та інших досліджень засвідчує, що усе більш очевидною стає тенденція, яка має компенсаторський характер (заповнення теоретичних й фактологічних лакун), з подальшим зростанням комплексності досліджуваного матеріалу та рівня узагальнення.

Зазначене стосується також і розділів видань у яких аналізується стан вивчення проблеми. Отже, у справді науковому вимірі, автори відповідних підрозділах, цілих розділ і окремих дисертацій детально проаналізували літературу, підготовлену за революційну добу, спадок діаспорних вчених, праці опубліковані за радянські часи та, особливо, після проголошення незалежності України – і по наш час.

Наш аналіз їх змісту доводить, що ученими, окрім висвітлення аграрної політики М. Грушевського і Центральної Ради, звернута увага на її непослідовність, нерішучість у розв'язанні аграрного питання. Дослідниками констатується, що поразка соціальної, аграрної політики Центральної Ради й розрив із селянством означала також втрату українцями можливості мати власну державність. Можна також наголосити, що підготовка сучасних дисертаційних досліджень присвячених конкретно-історичній проблематиці революційної доби засвідчила тягу її авторів, на базі залучення архівних матеріалів, комплексу опублікованих документальних джерел, новоствореної літератури, узагальнити досвід М. Грушевського, Центральної Ради у цілому та в аграрній сфері з позицій максимально наближеної до тогочасних реалій в контексті державно-політичних чинників. Утім, залежно від виду роботи, історіографічний доробок попередників іноді подається у доволі спрощеній формі. Такий підхід є досить характерним для правознавчих досліджень. У більшості праць, нарисів, монографій докторських і кандидатських дисертацій демонструється поглиблений науковий підхід у вивченні сторінок історії Української революції 1917-1921 рр. Утім, в окремих з них, аналіз історичних явищ має далеко неоднозначний рівень, при цьому іноді помітний ухил до описовості і часткової поверховості при аналізі складних аспектів діяльності М. Грушевського і Центральної Ради.

У полі зору сучасних науковців знаходиться широкий спектр селянознавчої проблематики і, зокрема, соціальної рефлексії селян та соціоментальний ракурс історії українського селянства доби діяльності М. Грушевського і Центральної Ради. Одним із результатів таких досліджень стала оцінка стереотипів поведінки селян і висновок про те, що в сільській місцевості домінували домодерні форми активності, а соціальну напругу допомагали долати стійкі релігійні уявлення та

моральні цінності (Ю. Присяжник) [24]. Інші дослідники й, зокрема, О. Михайлюк [25] більшу увагу звертає на соціально-економічні витоки аграрного питання, у тому числі, стан землекористування і землеволодіння в українському селі, спроби їх удосконалити та чинники, пов'язані із еволюцією капіталістичних відносин. Також акцентується увага на обставинах, які обумовлювали руйнацію відносно високої психологічноомогенності традиційного українського суспільства, наслідком цього стало посилення конфліктності в селянському середовищі. Учений вважає, що селянські заворушення спрямовувалися не на зміну суспільного ладу, а на захист його патріархальних форм. Об'єктивно вони мали антимодернізаційну спрямованість.

Сучасні науковці звертають також увагу на законодавчі та партійні ініціативи здійснені з метою проведення земельної реформи. Прикладом такого підходу є стаття Ю. Петлюк „Соціалізація землі як принцип реформування земельних відносин в Україні (1917-1921 рр.)” (2010) [26]. Автор здійснив аналіз законодавства та програмних документів різних політичних партій, історичного досвіду проведення земельної реформи на засадах соціалізації землі. Він вважає, що оскільки соціалізація землі як базовий принцип реформування була задекларована Центральною Радою і Директорією, з одного боку, та більшовиками – з іншого, то ще однією проблемою, яка потребує дослідження, є визначення особливостей та відмінних ознак соціалізації землі УНР від соціалізації землі Радянської України.

У результаті аналізу учений дійшов до висновку про те, що реформатори не оцінили належним чином історичні реалії на селі, вибрали спосіб земельних перетворень, для якого не було соціального підґрунтя. Ззовні привабливий, він не задовольняв запити неоднорідного у соціальному та майновому відношенні українського селянства, адже базувався в основному на засадах, що суперечили природі українського хлібороба. Проведений аналіз – частина наукового пошуку, метою якого є дослідження проблем реформування земельних відносин в Україні під час національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Автор також вважає цілком перспективним напрямом подальших наукових пошуків вивчення історичного досвіду розвитку земельних відносин на засадах націоналізації землі та права приватної власності на землю, а викладений матеріал може слугувати підґрунтям для такої роботи [26, 140].

Присмню відзначити, що до історіографічного осягнення цієї проблематики активно залучився О. Житков, вдаючись до оптимальної оцінки минулої й сучасної історіографії діяльності М. Грушевського і Центральної Ради в галузі аграрної політики. Учений приєднується до думки багатьох інших колег по історичному перу, які узагальнюючи

вивчення цієї теми в дисертаціях зазначали, що аналіз більшості праць вказує на те, що „український проект” відбудови національної державності був тісно пов'язаний з ідеєю проведення соціальних аграрних реформ в Українській Народній Республіці. О. Житков підготував цілу низку статей [27], у яких детально аналізує історіографічний доробок в царині аграрно-селянської проблематики та політики українських урядів часів Української революції 1917-1921 рр.

Серед публікацій вченого звертає увагу стаття „Соціально-правовий аналіз земельного законодавства Центральної Ради в новітній українській історіографії” (2015). [28]. Своїм аналізом автор довів, що соціально-правова тематика аграрної історії 1917/1918 рр. займає поважне місце в українській історіографії. Дослідження комплексу джерел виявило соціальні важелі тиску на владу радикальних настроїв селянства, через заплутаний характер орендних земельних відносин, важкий фінансово-економічний стан поміщицьких господарств, суперечливі майнові стосунки різних верств задіяних у використанні земельних ресурсів. Авторське вивчення історіографічних джерел засвідчило достатньо високий рівень презентабельності юридичних документів Центральної ради, які творилися в складних умовах революційного часу. Проте, на думку ученого, уважати його достатньо повним можна лише за умови поглиблення джерельної бази та посилення критичної складової оцінки правотворення, стану правосвідомості суб'єктів законотворчого процесу: держави й соціальних спільнот, зокрема, українського селянства.

На прикладі праць О. Житкова можна простежити як удосконалювалося історіографічне перо дослідника, ширилося його історіософське світобачення, особливо, в останніх за часом публікація. Зазначене, зокрема засвідчує стаття „Селянознавчі дослідження в контексті формування концепції Української революції 1917-1921 рр.” [29]. Цілком очевидно, що такий системний підхід до вивчення історіографії проблеми сприяв підготовці та в майбутньому захисту докторської роботи а у змістовній монографії історіографічного формату знайде ґрунтовне й належне висвітлення селянознавча проблематика 1917-1921 рр.

З останніх публікації варто відмітити статтю М. Бурдіна „Реформування земельних відносин Центральною Радою УНР” (2016) [30]. Автор проаналізував підходи дослідників державно-правових реформ здійснених Центральною Радою у сфері земельних відносин і стверджує, що у працях з цієї проблематики є окремі прогалини, упередженне тлумачення „селянської революції” та неадекватна оцінка приватновласницького сектору сільськогосподарського виробництва в Україні. В статті звертається увага на складність

правового регулювання земельних відносин в історії української держави, яка зумовлена, передусім, специфікою її родючого чорнозему та геополітичним розташуванням самої території України. Досвід реформування земельних відносин Центральною Радою УНР переконує автора у тому, що поразка української держави була спричинена нехтуванням історичної традиції українського селянства мати у приватній власності землю та вільно на ній господарювати.

Який же проміжний, попередній висновок можна зробити з аналізу історіографії теми. У полі зору сучасних науковців, які присвятили свої дослідження суспільно-політичному, економічному, правознавчому аналізу діяльності М. Грушевського і Центральної Ради у сфері аграрної політики, знаходяться такі аспекти, як зміст та особливості низки законів і законопроектів, коло державних структур, які займалися розробкою земельних програм, механізм реалізації основних концепцій аграрних реформ, роль і місце в розв'язанні земельної справи різних політичних сил, політичних партій та громадських організацій, взаємовпливи між українськими і російськими аграрними програмами, орієнтири селянства в земельній справі, тогочасний селянський рух та виступи селянства. Здійснений ученими аналіз процесу перебігу законодавчого забезпечення розподілу та перерозподілу землі в українських національних державних формаціях 1917-1921 рр. дає змогу підтвердити загальні й сформулювати конкретні висновки. Насамперед гостра необхідність вирішення земельного питання в усіх українських національних державних формаціях революційної доби стала каталізатором активізації правової політики українських урядів й започаткувала національне земельне законодавство.

Дослідники, шляхом аналізу, також прийшла і до інших висновків, пов'язаних із відсутністю вагомих успіхів українських урядів у вирішенні аграрного питання. Серед причин неуспіхів вважається, не лише часта зміна політичних режимів, але й дискретність реформ, які вони проводили. Так, Центральна Рада (ЦР) декларувала скасування приватної власності на землю, однак не мала апарату для втілення земельної реформи в життя. Коли ж селяни почали реалізовувати своє право на землю, (ЦР) видала указ про її заборону. Це викликало негативну реакцію в селянства і переорієнтувало значну його частину на більшовицькі гасла „соціалізації” землі, які, власне, повторювали положення земельного законодавства Центральної Ради.

Окремі учені-юристи намагається довести, що уряд УНР не мав достатнього теоретико-правового розуміння розбудови української національної держави, не володів організаційними здібностями для мобілізації українського народу в його боротьбі за національну

незалежність. У своєму світогляді уряд обмежений російською соціалістично-общиною ідеологією, що і привело до його поразки і втрат щойно здобутої української національної незалежності.

Автори подібних тверджень забувають просту істину, яка полягає у тому, що вкрай несприятлива політична ситуація в підросійській частині України, відсутність конституційних можливостей не дозволяли наддніпрянській інтелігенції поширювати національні державотворчі ідеї у середовищі селянства, згідно з потребами етнонаціональної мобільності. А процес її урегулювання національними українськими урядами став свого роду „лакмусовим папірцем” довіри українців (переважно селян) до влади. Дослідники, у більшості своїй, дотримуються думки, про те, що аграрне питання одне з найважливіших і без вирішення його нормальне функціонування Центральної ради було неможливим.

Отже у новітній історіографії теми є здобутки. „Український історичний журнал” і „Український історик”, з кінця 1980-х р. – і по наш час, стали надійним концептуальним та методологічним компасом дослідження української історії, у тому числі Української революції 1917-1921 років та теми: „М. Грушевський і аграрна політика Центральної Ради”.

Сучасні українські вчені здійснили своєрідний „історіографічний прорив” у дослідженні найбільш дискусійних сюжетів революційних подій 1917-1921 рр. та ведуть конструктивний діалог з низки гострих і суперечливих питань, тим самим наближаючись до роз’язання складної наукової проблеми. У змістовних працях провідних сучасних українських учених також визначено комплекс невирішених питань. Одно з них полягає у тому, що в наукових роботах недостатньо висвітлений прямиий зв’язок проголошення та функціонування уряду УНР та змісту проведених земельних реформ з наслідками Першої світової війни. Авторитетними ученими визначені перспективні напрямки досліджень аграрної історії доби Центральної Ради УНР.

100-річний ювілей Української революції дає серію нових публікацій, їх аналіз ще попереду. Важливими є теоретико-методологічні міркування В. Смолія висловлені у “Вступному слові”: „Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917-1921рр.)” в стінах Київського національного університету ім. Т. Шевченка 1 червня 2017 року. Директор інституту історії НАН України, академік зазначив, зокрема, що в історіографічному плані тематика Української революції далеко не вичерпана. Йдеться насамперед про нові теоретичні і методологічні підходи до висвітлення цієї актуальної, складної і не до кінця деміфологізованої теми. Учений також визначив напрямки подальших досліджень та наголошує на

наобхідності урізноманітнення репрезентації результатів дослідження історії Української революції у форматі підготовки новітніх хронік революційних подій чи ґрунтового енциклопедичного довідника, серійних матеріалів у ЗМІ, включаючи й електронні [31, 5-7].

Будемо сподіватися, що покоління істориків народжене з початку 1990-х рр. здатне на якісно новому рівні примножити вже чималий запас історіографічної інформації про М. Грушевсько аграрну політику Центральної Ради і її вдало популяризувати.

Література

1. Кудлай О. Персональний склад Ради міністрів Української Народної Республіки доби Центральної Ради / О. Кудлай // Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.): М-ли міжнар. наукової конференції (м. Київ, 1-2 червня 2017 р.) / упоряд. Владислав Верстюк (відп. ред.) та ін. – Київ-Чернігів, 2017. – С. 291-311.

2. Піскун В. Егодокументування та концептуалізація Української революції політичними емігрантами (перша половина ХХ ст.) / В. Піскун // Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.): М-ли. міжнар. наукової конфер. – К.-Чернігів, 2017. – С. 447-460.

3. Верстюк В. Ф. Українська революція в рефлексії міжвоєнної еміграційної історіографії / В. Верстюк // Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи : Матеріали міжнар. наук. конф. (Мюнхен, Німеччина, 1-3 липня 2012 р.) / Ред. рада: Я. Мельник, С. Плохій, Ф. Сисин та ін. Зб. наук. праць. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 2014. – С. 39-57.

4. Солдатенко В. Ф. У вирі революції і громадянської війни (актуальні аспекти вивчення 1917-1920 рр. в Україні) / В. Солдатенко. – К. : Парламентське видавництво, 2012. – 272 с.

5. Смолій В. А. Видатний історик України / В. А. Смолій, П. С. Сохань // Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн.. – К. : Наукова думка, 1991. – Т. 1. – С. VIII-XXXIX.

6. Верстюк В. Ф. Українська революція: доба Центральної Ради / В. Верстюк // Український історичний журнал. – 1995. – № 2. – С. 65-78; № 5. – 79-88; № 6. – С. 66-78.; Він же М. С. Грушевський у перший період діяльності Центральної Ради / В. Верстюк // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 37-50.; Він же Роль і місце Центральної Ради в модерній історії України / В. Верстюк // Український історичний журнал. – 1997. – № 5. – С. 17-35.; Він же Українська Центральна Рада / В. Верстюк: Навч. посіб. – К. : Заповіт, 1997. – 344 с.; Він же Ще раз про селянську тему в Українській революції / В. Верстюк // Українській гуманітарний огляд. – 2000. – Вип. 2. – С. 75-91.; Він же Концептуальні проблеми вивчення історії Української революції // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. Вип. XI. Запоріжжя: РА "Гандем-У", 2000. – С. 15-30.; Він же Українська Центральна

Рада та її Універсали: Третій та Четвертий / В. Верстюк // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. / В. Верстюк. – К., 2002. – № 1. – С. 3-14.; Він же Відновлення Української Народної Республіки. Пошуки державотворчої стратегії / В. Верстюк // Політична історія України ХХ століття : У шести томах. – К. : Генеза, 2003. – Т. 2 : Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920). – С. 295-324.; Він же Концептуальні проблеми вивчення історії Української революції / В. Верстюк // Держава, суспільство, культура. Схід і Захід. Збірник на пошану Ярослава Пеленського. – Нью-Йорк: Росс, 2004. – С. 1171-1188.; Він же Земельне питання у стінах Центральної Ради / В. Верстюк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць. – Вип. 15. – Львів, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006-2007. – С. 654-663.; Він же Українська Центральна Рада: період становлення / В. Верстюк // Український історичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 23-46.; Він же Всеукраїнський національний конгрес у контексті становлення Центральної Ради / В. Верстюк // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. – 2008. – Вип. 3. – С. 5-17.; Він же Політична боротьба за владу в Українській Народній Республіці в перші місяці її проголошення / В. Верстюк // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 4-31.; Він же Центральна Рада – перший Український парламент / В. Верстюк // Історія українського парламентаризму: Від допарламентських форм організації політичного життя до сьогодення. – К. : Дніпро, 2010. – Т. I-III. – С. 286-318.; Він же Центральна Рада і Тимчасовий уряд у публіцистиці Сергія Єфремова (березень-листопад 1917 р.) / В. Верстюк // Проблеми вивчення історії української революції 1917-1921 років. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2012. – Вип. 7. – С. 89-112.; Він же Українська Центральна Рада й українізація військових частин російської армії / В. Верстюк // Український історичний журнал. – 2012. – № 3. – С. 4-27.; Він же Наростання соціального екстремізму і занепад інститутів влади в Україні у другій половині 1917 року / В. Верстюк // 36. наук. праць „Соціальні конфлікти та повсякденне життя революційного суспільства 1917-1921 рр.”. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 2014. – С. 76-110. та ін.

7. Верстюк В. Селянська імперативи Української революції / В. Верстюк // Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. – К. : Наукова думка, 2006. – С. 527-555.

8. Верстюк В. Лютнева революція. Українська Центральна Рада. Брест / В. Верстюк // Нариси історії Української революції 1917-1921 років. У двох кн. / Ред. кол. В. Смолій, Г. Боряк та ін. – К. : Наукова думка. – Кн. 1. – С. 87-250.

9. Верстюк В. „Від „Великої Октябрьської соціалістическої революції і громадянської війни на Україні (1917-1920)“ до „Нарисів історії Української революції“ і далі: історія змін дослідницької парадигми” / В. Верстюк // Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.): М-ли міжнар. наукової конфер. – С. 447-460.

10. Солдатенко В. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали / В. Солдатенко // Український історичний журнал. – 1996. – № 2. – С.150-152.; Він же Українська Центральна Рада в документах і матеріалах / В. Солдатенко // Український історичний журнал. – 1996. – № 6. – С.143-147.; Він же Грушевський і українська революція / В. Солдатенко // Історія України. – 1996. – № 2-3. – С. 5. Він же Внесок М. Грушевського у концепцію Української революції / В. Солдатенко // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 3-28.; Він же Українська революція доби Центральної Ради: аналіз досвіду періодизації / В. Солдатенко // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С.3-25.; Він же Вступ. Попередні міркування та застереження. / В. Солдатенко // Українська революція: концепція та історіографія. – К., 1997. – С. 3-26.; Він же Утворення УНР і вибір перспективи суспільно-політичного розвитку / В. Солдатенко // Історія України. – 1997. – № 46. – С. 2.; Він же Вступ. Попередні міркування та застереження. Висновки / В. Солдатенко // Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920 рр.). – К., 1999. – С. 3-26; 405-418.; Він же Українська революція. Історичний нарис. – К. : Либідь. – 976 с.; Він же Де справжні коріння сучасної української державності (Спроби оцінки деяких тенденцій вивчення державотворення в добу революції 1917-1920 рр.) / В. Солдатенко // Україна: ретроспектива і перспектива. – Збірник. – К., 1999. – С. 62-67.; Курас І., Солдатенко В. Українська революція: новітній стан історіографічної розробки проблеми та актуальні завдання дослідження / І. Курас, В. Солдатенко // Наукові записки Інституту політологічних і етнологічних досліджень НАН України. – 1999. – Вип. 7. – С. 4-21.; Він же Новітні видання і дослідження з історії Української революції / В. Солдатенко // Актуальні проблеми вітчизняної історії – ХХ ст. Зб. наукових праць, присвячених пам'яті академіка НАН України Ю. Ю. Кондуфора. – Т. 1. – К., 2004. – С. 237-305.; Він же Доба української революції (1917-1920 рр.) у новітній історіографії / В. Солдатенко // Гілея. Науковий вісник: Філософія. Історія. Політологія. – 2005. – № 1. – С. 87-151.; № 2. – С. 68-103; № 3. – С. 50-72.; Він же Новітні тенденції й актуальні проблеми історіографічного освоєння процесів революційної доби 1917-1920 рр. в Україні / В. Солдатенко // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 75-87.; Він же Нові підходи в осмисленні історичного досвіду та уроків революційної доби 1917-1920 рр. в Україні / В. Солдатенко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – Вип. XXIV. – С. 93-103.; Він же Вступ. Короткі нотатки про революції, кон'юктуру та історіографію / В. Солдатенко // Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки. – Х., 2008. – С. 7-84 та ін.

11. Солдатенко В. Україна в революційну добу: історичні есе-хроніки: у 4-х т. / В. Солдатенко. – Х. : Прапор, 2008 – Т. I: Рік 1917. – 2008. – 560 с.; Він же ж Україна в революційну добу: історичні есе-хроніки: у 4-х т. / В. Солдатенко. – К. : Світогляд, 2009-2010. – Т. II: Рік 1918. – 2009. – 411 с.

12. Панчук А. М. Історіографія Західно Української Народної Республіки (1918-2000 рр.) / А. М. Панчук : автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 2000. – 20 с.

13. Солдатенко В. Ф. Стан історіографічної розробки та актуальні проблеми дослідження історії Української революції / В. Ф. Солдатенко // Український історичний журнал. – 1999. – № 1. – С. 68–85.

14. Житков О. А. Соціально-правовий аналіз земельного законодавства Центральної Ради в новітній українській історіографії / О. А. Житков // Вісник Київського Національного університету імені Т. Шевченка. Історія. – К., 2015. – Вип. 3 (126). – С. 11-16.

15. Капелюшний В. П. Українська національна державність доби визвольних змагань (1917-1921 рр.): історіографія / В. П. Капелюшний : дис. ...доктора істор. наук / В. Капелюшний. – К., 2004. – 715 с.

16. Капелюшний В. П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.): Монографія / В. П. Капелюшний. – К. : Олан, 2002. – 608.

17. Лозовий В. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): Монографія / В. Лозовий. – Кам'янець-Подільський : П. П. „Мошак М. Г”, 2008. – 480 с.

18. Земзюліна Н. І. Селянське питання в Україні 1917-1918 рр. (Історіографія проблеми) / Н. Земзюліна : автореф. дис. ...канд. істор. наук. – К., 1998. – 17 с.; Грибоєдов С. В. Українська держава гетьмана П. Скоропадського. Історіографічне дослідження / С. В. Грибоєдов : автореф. дис. ...канд. істор. наук. – К., 2001. – 20 с.; Салата Г. В. Аграрна політика українських національних урядів (1917-1920 рр.): Історіографія / Г. В. Салата : автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 2010. – 16 с.; Тараненко О. М. Аграрна політика П. Скоропадського: українська історіографія проблеми / О. М. Тараненко : автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Черкаси, 2011. – 20 с.

19. Ковальова Н. А. Аграрна політика українських національних урядів (1917-1921 рр.) / Н. А. Ковальова : автореф. дис. ...канд. істор. наук. – К., 1999. – 24 с.; Ковальова Н. А., Корновенко С. В., Малиновський Б. В. Михайлюк О. В., Морозов А. Г. Аграрна політика в Україні періоду національно-визвольної революції (1917-1921 рр.) / Н. Ковальова. – Черкаси : Ант, 2007. – 280 с.

20. Ковальова Н. А., Корновенко С. В., Малиновський Б. В., Михайлюк О. В., Морозов А. Г. Аграрна політика в Україні періоду національно-визвольної революції (1917-1921 рр.) / Н. А. Ковальова. – Черкаси : Ант, 2007. – 280 с.

21. Малькін В. П. Земельне питання в Україні в умовах революції 1917-1920 рр. / В. П. Малькін : дис. ...канд. істор. наук. – Острог, 2000. – 189 с.;

Куташев І. В. Селянський рух в Україні (березень 1917 – квітень 1918 р. / І. В. Куташев : автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 2002. – 17 с.

22. Заріцька І. М. Історичний досвід розвитку земельного законодавства в Україні (1917-1921 рр.) / І. М. Заріцька : автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – К., 2009. – 19 с.

23. Воронянський О. В. Економічна політика Центральної Ради / О. В. Воронянський : дис. ...канд. істор. наук. – Дніпропетровськ. Дніпропетровський держ. ун-т, 1995. – 214 с.; Радченко Л. О. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917-1920 рр. / Л. О. Радченко. – Харків, 1996. – 120 с.; Білян Л. Я. Історіографія Української революції 1917 – початок 1918 рр. / Л. Я. Білян : дис. ...канд. істор. наук. – Львів, 2001. – 234 с.

24. Присяжнюк Ю. П. Ментальність і ремесло історика. Методологічна парадигма селянознавчих студій в Україні на зламі XX-XXI ст. : Монографія / Ю. П. Присяжнюк. – Черкаси : Вертикаль; П.П. Кандич С. Г., 2006. – 122 с.; Він же Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. / Ю. П. Присяжнюк. – Вертикаль; П.П. Кандич С.Г., 2007. – 456 с.

25. Михайлюк О. В. Селянство України в перші десятиліття XX ст.: Соціокультурні процеси / О. В. Михайлюк. – Дніпропетровськ : Вид-во „Інновація”, 2007. – 456 с.

26. Петлюк Ю. // Підприємництво, господарство і право / Ю. Петлюк. – 2010. – № 8. – С. 137-140.

27. Житков О. А. Селянський чинник революції 1917-1920 рр. у сучасній українській історіографії / О. А. Житков // Гуржійські історичні читання: Зб. наук. праць. – Черкаси : Черкаський нац.-ний ун-т ім. Б. Хмельницького. – 2011. – Вип. 4. С. 32-33.; Він же Сучасна вітчизняна історіографія земельної реформи Української Центральної Ради 1917 – початку 1918 р. / О. А. Житков // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Науковий збірник. – 2013. – № 3 (67). – С. 75-81.; Він же Селянознавчі дослідження в контексті формування концепції Української революції 1917-1921 рр. / О. А. Житков // Наукові записки. Серія: Історичні науки. – Випуск 18. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 146-153.; Він же Перші публікації документів Центральної Ради про земельні реформи в Україні (1918 р.) / О. А. Житков // М-ли міжнар. наук-практ. конференції „Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації : історичні, соціологічні, політологічні аспекти”; 27-28 червня 2013 р. м. Херсон. – Херсон : Вид-дім „Гельветика”, 2013. – С. 21-24.; Він же Михайло Грушевський про аграрно-селянське питання доби визвольних змагань: історіографічний аспект / О. А. Житков // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Серія: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Зб. наукових праць. – Чернівці: Чернівецький нац.-ний ун-т, 2014. – Вип. 684-685. – С. 127-132.; Він же Історики про витоки земельних реформ 1917-1921 рр. в Наддніпрянській Україні / О. А. Житков //

Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К., 2014. – Вип. 5 (123). – С. 9-14.; Він же Періодичні видання про матеріали актового походження як джерела дослідження аграрної політики Української Центральної Ради 1917-1918 рр. / О. А. Житков // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: Історичні науки, Кіровоград, 2014. – Вип. 19. – С. 225-231.; Він же Аграрне питання доби Української революції в пропагандистській літературі 1917-1921 рр. / О. А. Житков // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – Черкаси, 2014. – Вип. 29 (322). – С. 24-28. та ін.

28. Житков О. А. Соціально-правовий аналіз земельного законодавства Центральної Ради в новітній українській історіографії / О. А. Житков // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Історія. – К., 2015. – Вип. 3 (126). – С. 11-16.

29. Житков О. А. Селянознавчі дослідження в контексті формування концепції Української революції 1917-1921 рр. / О. А. Житков // Наукові записки КДПУ. Серія: Історичні науки / ред. Б. О. Ачкаїзі [та ін.]. – Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – Вип. 18: М-ли всеукр. науково-практичної. конференції, присвяченій науково-викладацькій діяльності професора В. М. Філоретова. – С. 146-153.

30. Бурдін М. Реформування земельних відносин Центральною Радою УНР / М. Бурдін // Підприємництво, господарство і право : науково-практичний господарсько-правовий журнал. – 2016. – № 11. – С. 104-109.

31. Смолій В. А. Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921рр.) : виступ на Міжнар. наук. конф. (Київ. нац. ун-тет ім. Т. Шевченка, 1 черв. 2017 р. / В. А. Смолій // Український історичний журнал. – 2017. – № 3. – С. 4-7. – До 100-річчя Української революції 1917–1921 рр.

В. В. ГОЦУЛЯК

СУЧАСНИЙ СТАН ВИВЧЕННЯ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ДОСЛІДНИКІВ АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Вивчення аграрної історії України має давню традицію, яку заклали дореволюційні дослідники. В специфічних умовах однополюсної радянської монометодології протягом 1920-х – середини 1980-х років здійснювали свої дослідження історики в Україні. Демонстрували тяглість із здобутками попередників, розвивали їх спадок і примножували знання з аграрної історії України в умовах зарубіжжя діаспорні вчені. В умовах відродження назалежності України представники сучасної історичної науки надали селянознавчій

проблематиці пріоритетне місце, особливо, національній аграрній історії. З огляду на це, варто дізнатися про те, яку увагу приділяють сучасні українські дослідники змісту, сутності, спрямованості наукової спадщини дослідників аграрної історії України другої половини XIX – початку XX ст. Також доцільно визначити фактори, які стимулюватимуть подальше поглиблене вивчення цієї теми в сучасному історіографічному та джерелознавчому вимірі.

Актуальність теми зумовлюється багатьма факторами і, серед них, – потребою тяглості, взаємозв'язку історії і сучасності, в контексті переосмислення досвіду минулого аграрного реформування. До того ж, історія та історіографія дослідження аграрного питання, наприклад, у період національно-демократичної революції (1917–1921 рр.) вказує на доконаний факт, що земельна проблема перебувала у центрі уваги, не лише тогочасних українських національних урядів, але й пізніше – в середовищі, радянських, діаспорних та, особливо, сучасних вчених в Україні.

Питання вивчення спадщини істориків, правників, етнографів та представників інших галузей науки, які досліджували аграрну історію України другої половини XIX – початку XX ст., у певній мірі, прямо чи опосередковано, відображені у вітчизняній історіографії в працях таких істориків, як В. Верстюк, В. Солдатенко, В. Смолій, О. Реєнт, С. Кульчицький, М. Литвин, С. Корновенко, О. Житкова, та ін. Існує низка статей, присвячених дослідженню спадщини окремих істориків. Підготовлені також кандидатські дисертації В. Бондарем [1] і Ю. Ярченко [2], окремі статті історіографічного змісту, які також потребують до себе уваги в контексті поповнення академічної бази знань з історії селянознавства та аграрної історії України.

У цій статті, в історико-історіографічному вимірі, характеризується сучасний стан вивчення українськими вченими наукової спадщини дослідників, які звертались до осягнення аграрної історії України другої половини XIX – початку XX ст.

Умови російської дійсності другої половини XIX століття стимулювали гарячі дискусії в урядових колах щодо змін у внутрішній політиці царського уряду. До цього процесу також долучилися вчені. У тій чи іншій мірі, вони уявляли, що в кінці XVIII – першій половини XIX ст. однією із болючих і гострих проблем соціально-економічної та суспільно-політичної дійсності Російської імперії є селянське питання.

Ставлення царизму до нього визначалося насамперед прагненням не руйнувати підвалини існуючого ладу, основу якого складало кріпосне право та поміщицьке землеволодіння. Робилося все, щоб, у різний спосіб пристосуватися до паростків нових капіталістичних відносин, особливо, в господарюванні, уникнути кризових ситуацій, які постійно супроводжували суспільне життя. Утім, модифікації

всередині системи не могли призвести до рішучих змін та вирішити селянське питання, яке гостро стояла на українських землях підвладних Росії. Усі наступні урядові кроки українське село сприймало з очікуванням. Поступово, віддаляючись від патріархального укладу життя, українське селянство поповнювалося енергійними а, головне молодими силами, які прогнули землі. Зі сподіваннями на розв'язання земельної проблеми та зміною свого соціального становища українські селянські маси, які склали майже 90 % населення, увійшли у другу половину XIX століття ознаменоване скасуванням 1861 р. кріпосного права та проведенням аграрної реформи.

В сучасній історичній літературі канонічно констатується, що соціальне життя села в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. було істотно змінено селянською реформою 1861 року і наступними законодавчими актами із селянського питання [3, 378]. Відбулася зміна соціального статусу селянина, особиста свобода давала можливість, навіть через важку працю та поневіряння, знайти більш достойне місце в суспільстві. Отримана можливість обирати органи місцевого самоуправління, представників для виборів членів повітових землевпорядних комісій від волосних сходів, а з утворенням Державної Думи – обрання виборних для участі в з'їзді уповноважених від селян. Утім, зникнення патрональних відносин, на перших порах, негативно позначилося на селянах. Останні, котрі отримали незначні наділи, не могли забезпечити себе припасами на випадок неврожаю чи стихійного лиха і розорялись остаточно. Змінилася і селянська громада, її роль в житті селянського населення була не однаковою. Часом багато селян ставали власниками своєї землі і втрачали міцний зв'язок з громадою.

Не зважаючи на проведення Столипінської аграрної реформи наступний розвиток подій значною мірою визначався тим, що аграрні відносини залишилися і далі невпорядкованими. Учені також відзначають, що нерозв'язаність земельного питання дали можливість лідерам радикальних суспільних течій (В. Леніну, В. Чернову та ін.) як завгодно маніпулювати свідомістю селян [4, 407]. Що з цього вийшло відомо: голод 1920-1921 рр., голодомор 1932-1933 рр. суцільна колективізація, знищення селянського індивідуального землекористувача здатного своєю працею нагодувати країну...

Залишені спроби розкодування цієї теми та сучасні публікації засвідчують однозначний висновок, що історія українського селянства одна з найбільш актуалізованих проблем в традиційному та сучасному історіописанні. Для першого – дорядянського періоду, який заклав підвалини історії селянства, характерна посилена увага з боку переважно істориків, економістів, правознавців, етнографії до її окремих сторінок, пов'язаних із досягненням сутності аграрних реформ,

досвіду ведення землеробства, та інших галузей селянського господарства, у тому числі, агрономії, селянського виробництва. Також зверталася увага на окремі соціальний аспекти.

Екскурсійно стисло сповістимо, що носії ліберальних (А. Корнілов, О. Кауфман, А. Казеветтер, П. Лященко, П. Мілюков, В. Світловський та ін.), консервативних (С. Платонов, О. Єлишев, К. Леонтєв, О. Паршин, Х. Петров, та ін.), народницьких (П. Маслов, М. Огановський, О. Пешехонов, М. Покровський, В. Семевський та ін.), марксистських та ліворадикальних світоглядних настанов (одним із яскравих його представників був В. Ленін, погляди якого, не лише вплинули на формування радянської історіографії, а й стали каноном в 1930-ті роки) залишили по себе спадок, який в нових умовах вартий наукового осягнення та глибокого аналізу.

Нагадаймо також, що окремі діячі Вільного економічного товариства і Російського географічного товариства, земств, вчені агрономи, краєзнавці і практики сільського господарства залишили по собі певний масив робіт. З часом і, особливо, на межі XIX і XX ст. історія селянства, дослідження аграрних реформ набули політизованого характеру, не лише в контексті осягнення закономірностей аграрної еволюції, а й в силу пошуку можливих варіантів аграрного розвитку держави через європейський і американський досвід.

Межа століть обумовила й перехід від нагромадження масиву матеріалу до його осягнення. У цьому сенсі цілком вірним є твердження В. Бондаря про те, що вже як певний вияв аналітики і підведення підсумків пореформеного розвитку Російської імперії в селянознавчому аспекті (селянські реформи, розвиток селянського господарства, соціально-економічне становище та ін.) сприймаються праці С. Аваліані, В. Бочкарьова, М. Власенка, Г. Джанішієва, І. Іванюкова, П. Кованька, А. Корнілова, В. Косінського, А. Леонтєва, П. Маслова, С. Мельгунова, А. Пошихонова [1, 29].

Сприятлива атмосфера для збору, систематизації і аналізу фактологічного матеріалу в українських губерніях з історії звільнення селян від кріпосницької залежності склалася у середовищі діячів Історичного товариства Нестора-літописця. Наслідком цього стала поява робіт Г. Афанасьєва, М. Василенка, М. Довнар-Запольського О. Жиліна та ін. у яких зверталася увага на передумови законодавчих змін, механізм впровадження певних принципів реформи, специфіку місцевих особливостей її впровадження, заходи органів влади та діяльність її діячів. Носіїв народницьких поглядів природно цікавили історія сільської громади і поземельної селянської общини. Вони у своїх роботах (К. Головін, В. Воронцов, К. Кочоровський, А. Лосицький, В. Пругавін, А. Ріттих, В. Трирогов та ін.), захищаючи общини, не вбачали їх причиною низького виробничого стану

селянського господарства. Учені наголошували, що вони достатньо багатофункціональні і багатогранні та мають певні резерви для життєдіяльності. Такі погляди, як зазначає сучасний дослідник викликали протест у тих вчених і, зокрема І. Вернадського, дослідника Д. Струкова, навіть державного діяча М. Бунге, які не бачили перспектив збереження сільської общини [1, 30]. У притаманному для тих часів методологічному спрямуванні створювали свої праці В. Бажаєв, В. Васильчиков, В. Світловський, Ф. Тернер, Л. Ходський. В них докладно йшлося про особливості селянського землекористування та землеволодіння. Такі українські дослідники, як О. Анциферов, М. Туган-Барановський, Ф. Щербина, звернувшись до вивчення проблеми кооперації, у своїх пошуках були дружньо підтримані кооператорами-практиками – М. Балліним, В. Доманицьким, М. Левитським, П. Пожарським [1, 31].

Значу цінність, як новий вияв уявлень про українське селянство, мали праці С. Бородаєвського П. Височанського, О. Мицюка, А. Челінцева. Особливо важливим став доробок О. Чаянова, світлий розум якого створив концепцію некапіталістичного шляху розвитку селянства та теорію трудового селянського господарства, з органічним поєднанням усіх засобів виробництва, на основі процесу кооперації, де самостійним селянським дворам належала ключова роль.

Не відставали від потреб часу і маститі вчені. Наприклад такий авторитет, як М. Туган-Барановський, конкуруючи з політичними опонентами – марксистами створив теорію трудового селянського господарства, а С. Булгаков, вірячи у технічний прогрес, захищав дрібне селянське виробництво, О. Чупров відстоював ідею агрокультурної реформи, з пропагандою в середовищі селянства кращих зразів господарювання, що дало можливість відійти від екстенсивного способу землеробства і механічного розширення наділів. Також відомо, що М. Костомаров, П. Кулиш, В. Белозерський В. Антонович українському селянству відводили чільне місце у своїй спадщині, а М. Драгоманов, С. Подолинський по-своєму трактували питання вирішення селянського господарювання.

Окрема варто сказати про М. Грушевського. Якщо прийняти за аксіому той факт, що 90 % тодішнього населення України склали селяни то наукова спадщина, у тому числі монументальний твір М. Грушевського „Історія України-Руси” адресувалася не лише вищим прошакам, науковцям, але й широким народним масам. Посутнісно історія державних органів перебувала серед ключових тем видатного вченого, особливо, в останніх томах. Дослідник не абсолютизував народницьких постулатів, його державницький інстинкт історично „приватизував” етнічний ареал (ментальну карту) українського простору. Рецензенти його найбільшого нарративу наголошували на

державницьких і навіть імперських прагнення вченого за його намагання віддати східноєвропейський простір „від Сяну до Дону” в беззастережне володіння українців [5, 105]. На сьогоднішній день селянознавчі погляди видатного вченого найбільше досліджені.

Важливим інтегруючим чинником, що сприяв вивченню піднятого питання, є намагання тогочасних етнографів-народознавці (Ф. Вовк, Д. Зеленін, П. Іванов, О. Кістяківський, М. Маркевич, М. Милорадович, О. Пипин, М. Сумцов, особливо, П. Чубинський) стати знавцями у дослідженні селянського життя і побуту. Вони, як і члени комітетів, відділів наукових товариств, урядових комісій, етнографічно-статистичної експедиції Російського географічного товариства, ретельно вивчали і систематизували матеріали з повсякденного життя українського населення та документальні дані, які стосувалися соціальної історії селянства. Не міг не зацікавитися зазначеною проблематикою й О. Русов, який став творцем власної програми вивчення соціально-економічних відносин, спеціально, в українських губерніях Росії, базованої на статистичних дослідженнях на Черніговщині.

Не можна обійти свою увагою й такий аспект, пов'язаний із висвітленням „вузлових проблем” сільськогосподарської науки в товариствах учених-аграріїв зазначеного періоду. Адже саме вони сприяли державним органам в раціоналізації аграрного сектору економіки. Вони забов'язали своєю появою і подальшою діяльністю ініціативі та матеріальній підтримці громадських організацій та приватними особам: сільськогосподарським товариствам і місцевим земствам. Як з'ясувала І. Демуз, у своїй монографії, спроби вивчення та періодизації становлення дослідної справи належали також професійним агрономам і економістам та землевласникам-практикам (А. Зайкевич, Ф. Яновчик, В. Ротмистров, В. Фурдусев, К. Вербецький, В. Кречун, С. Анцибр, М. Семенов, С. Кульжинський, Б. Овсянников, С. Скандраков В. Морачевський, Т. Осадчий, Ф. Дюбанський та ін.).

Як повідомляє автор ґрунтована розвідка про Лохвицьке товариство сільських господарів Полтавської губернії за перші 25 років його існування (1886-1911 рр.) створена на основі річних звітів та інших матеріалів спеціальною комісією, до складу якої входили М. Фон-Клекль, О. Туган-Барановський, А. Готшальк, М. Ходолей, Г. Жуков, В. Русинів, В. Мойсеєнко, М. Ренський та В. Івченко. У написанні окремих статей до цих нарисів брали участь, окрім вищезазваних осіб, інші члени товариства і передусім – В. Щербачов, Я. Артохов, І. Шишов, М. Белявський, С. Чиж, П. Колесник, Ф. Нестеровський, Л. Волинський, Г. Кондратьєв [6, 425-426].

І. Демуз проаналізувала й зміст інших видань (довідкові дореволюційні, у тому числі, галузеві, словник С. Богданова,

„Полную энциклопедию русского сельского хозяйства”, розвідку І. Котельникова про класифікацію сільськогосподарських товариств, інформацію про них в енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза та І. Єфрона. Вчена навела інформацію про статті, у яких висвітлювалася діяльність окремих, більш відомих товариств і учених аграріїв та ін. В них також ґрунтовно простежено процес створення таких об’єднань, у тому числі, в Україні, їх діяльність як суто кооперативних організацій, які висвітлювалася у роботах відомого знавця тогочасної кооперації О. Меркулова (Глібова) та інших дослідників [6, 427-248].

З сучасних позицій цей спадок варто також дослідити. Саме в такому контексті О. Силка розкрила віхи становлення та діяльність громадських об’єднань українського села Лівобережної України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст, здійснивши ґрунтовний огляд стану розробки цієї теми російськими й українськими вченими [7, 18-54].

На фоні осягнення дослідниками аграрної історії України другої половини ХІХ – початку ХХ ст., свій художній талант в зображенні селянського життя у цей період виявили також українські письменники такі як, П. Мирний, М. Коцюбинський, В. Стефаник, І. Капренко-Карий, Б. Гринченко, С. Васильченко та ін.

Утім з приходом до влади більшовиків, і в силу їх віри в постулати „класової боротьби” серед інших стали „затребувані” такі дослідники, як В. Дубровський, А. Закцер, В. Качинський, Н. Мірз-Авак’янц, А. Флоринський”, які вивчали лише селянські рухи. Сама ж влада, з самого початку і не намагалася дати вченим (О. Оглоблин, О. Погребинський, М. Слабченко, О. Стапанишана, М. Яворський та ін.) широкий простір для дослідження аграрної історії взагалі. Вона зробила все, щоб обірвалися зв’язки зі спадщиною дореволюційної історичної науки й пореволюційними традиціями. Виключення складають творчі зусилля М. Грушевського, який, не пориваючи з традиціями в науці, пропанував учням своєї школи (С. Глушко, П. Діхтяр, В. Єфимовський, В. Камінський, О. Стапанішина та С. Шамрай) досліджувати передусім економічний стан селянства, його змагання за покращення умов свого життя та законних прав.

Вже у післявоєнний період – протягом 50-70-х рр. ХХ ст. визначилася група істориків в Україні (А. Анфімов, С. Дубровський, М. Лещенко, Б. Литвак, Ф. Лось П. Першина, Д. Пойда та ін.), які пов’язали своє наукове життя з дослідженням історії селянських рухів, а такий учений, як П. Теличук долучився до вивчення історії дореволюційного селянського землеволодіння, земельної власності, орендних відносин на селі. Дотримуючись контексту російської й української складової, І. Гуржій опублікував працю: „Україна в системі всеросійського ринку 60-90-х років ХІХ ст.” (1968). Не зважаючи на марксистські стереотипи мислення пануючі у просторі радянської

історичної науки, тенденція зацікавлення цією проблематикою, крізь призму реконструкції окремих аспектів соціально-економічного становища пореформеного села, присутня в колективних виданнях: „Історія селянства Української РСР” у 2-х томах (1967), „Історія міст і сіл України” (1972), „Історія народного господарства Української РСР” в 3-х томах (1983). Для істориків, у тому числі, аграрників кінець 80-х – 90-ті роки ХХ ст. стають перехідними у науковому стилі мислення, коли стереотипи радянської історіографії поступаються новому розумінню історичного процесу з позиції перспектив української державності.

Подальший перебіг історіографії в Україні, у тому числі з цього питання, можна прослідкувати в багатьох сучасних публікаціях і змістовних працях та, зокрема у названому вище дослідженні В. Бондаря [1, 41-43]. Цей вчений один з перших стисло оцінив внесок сучасних дослідників у вивчення актуалізованої нами теми [1, 16], а також детально проаналізував питання аграрного устрою селянства другої половини ХІХ – початку ХХ ст. та соціальну історію селянства у сучасній українській історіографії [1, 44-164]. Можна погодитися також з його висновком про те, що сучасна українська історіографія пореформеного селянства характеризується такими складовими: 1) кінець 1980-х – початок 1990-х рр., коли селянознавча проблематика перебувала в затінку на фоні досліджень національно-державної та політичної історії України; 2) середина й друга половина 1990-х рр. – активізація досліджень з історії селянства; започаткування традиції проведення симпозіумів, конференцій, семінарів із проблем аграрної історії; визначення нових тематичних напрямів творчого пошуку і збільшення наукової продукції; 3) 2000-і роки – інституціоналізація селянознавчої історіографії: створення та діяльність Наукового товариства істориків-аграрників і Науково-дослідного інституту селянства... наукового співтовариства істориків-аграрників Дніпропетровська (Дніпро) [1, 166]. В рамках запропонованої періодизації природньо вписуються дослідження з зазначеної нами теми.

Зауважимо, лише в цілому, що селянознавча проблематика рано чи пізно, особливо в умовах проголошення незалежності України мала зайняти своє почесне місце в сучасному українському історіописанні.

Так і відбулося. Методологічна переорієнтація, досягнення спадку попередників, критичне ставлення до спадку радянської історіографії, залучення значного масиву архівних джерел, документального матеріалу показало, що погляди на більшість проблем української історії та історії українського селянства, у тому числі, її аграрної складової змінилися, поглибилися і набули нового інтерпретаційного сенсу. Окрім зрілих дослідників, процес формування вже нового

світогляду й методологічних засад, підходів до наукового осягнення історії українського селянства охопив вже нове покоління істориків.

Цей процес складається з цілої гами взаємовпливів зарубіжного і українського наукового соціокультурного середовища та сприятливої різноманітної інтелектуальної атмосфери. Окрім того сучасним дослідникам дісталася низка комплексних проблем, які потребували пошуку достовірної, а не замочуваної, як це було в радянські часи, історичної, статистичної, соціальної та економічної інформації, у тому числі, регіонального та вузько локального виміру та певна ускладненість її пошуку. Ці складнощі вдалося перебороти, про що свідчить оприлюднений за роки незалежності значний масив фактичних даних, архівних і документальних матеріалів, друканих нарисових студій, праць синтетичного й концептуального ґатунку, брошур та чисельних статей.

Тон у висвітленні аграрної історії зазначеного періоду, і не лише його, задає Інститут історії України і відділ історії України XIX–початку XX ст. під керівництвом д. і. н, проф., члена-кор. НАН України О. П. Реєнта, який підготував низку монографій та, особливо, відповідний 8-й розділ першого тому двохтомника „Історія українського селянства” у якому змальована панорама українського пореформеного села [3, 357-470], досліджено українське, західно-українське селянство у XIX – на початку XX ст., його стан під час світової війни 1914-1918 рр. і українське село та селянські імперативи української революції [3, 471-629].

Інститут історії України підтримав ініціативу і, як співзасновник, тісно співпрацює з створеним Науково-дослідним інститутом селянства (Черкаси) та редакційним колективом та співробітниками фахового журналу „Український селянин”. Постійно проводяться симпозиуми, зокрема другий і шостий безпосередньо присвячені селянській реформі 1861 р та Столипінській земельній реформі.

Наукові інтереси сучасних селянознавців обертаються також навколо нашої проблематики в контексті вивчення, переважно: українського пореформеного села та чітко визначених пріоритетних напрямках дослідження таких складових, як підготовка і здійснення селянської реформи 1861 р.; селянського землекористування у пореформений період; соціального життя села в Україні, селянського господарювання та ін. Зазначене вище стимулювало появу біоісторичних та історіографічних досліджень. Для того, щоб скласти більш ширше уявлення про їх стан нижче наведемо окремі приклади. Так, якщо брати в хронологічній послідовності, прямо або опосередковано, вже з перших чисел журналу „Український селянин”, про, що свідчить біобліографічний показник журналу за 2000-2012 рр. [8] і до останнього його випуску 2018 р., – чітко визначилися тенденція

осягнення наукової спадщини дослідників аграрної історії України другої половини XIX – початку XX ст.

Цією проблематикою зацікавилися науковці, зокрема, такі автори: В. Верховський „Особистості в реформі 1861 року” [9], В. Мельниченко „Аграрні відносини на Правобережній Україні напередодні відміни кріпосного права у працях І. О. Гуржія”, „Проблеми аграрної історії Черкащини в краєзнавчих дослідженнях 90-х років XIX ст. (історіографічний аспект)” [10], О. Рахно „Олександр Русов – дослідник українського пореформеного села” [11], В. Крот „Аграрне питання в публіцистиці М. С. Грушевського” [12], В. Вінтонів „Професор Дмитро Леонідових Похилевич – засновник Львівської школи аграрної історії” (2001) [13], С. Водотика „Особливості менталітету вчених-істориків УРСР 20-х років XX століття” [14], С. Світленко „Постать Мусія Кононенка у контексті формування і становлення національної самосвідомості українського селянина пореформеної доби” [15], Є. Костик „Микола Левитський – організатор артільного руху” [16], Н. Темірова „Слово про батька: про Р. Д. Ляха” [17], П. Тригуб „Роман Данилович Лях – людина, вчений, патріот” [18], М. Запара „М. Х. Бунге – почесний член Університету Св. Володимира” [19], В. Мойсієнко „Український” період у суспільній діяльності та творчості М. І. Туган-Барановського (1901-1904 рр), „Життєвий шлях та громадсько-політична діяльність О. О. Русова”, „Ліберальні ідеї в теоретичній спадщині і реформаторській діяльності М. Х. Бунге” [20], М. Аліман „Основоположники селянської кооперації” [21], О. Каляструк „Селянська тема у творчості Казимира Малевича” [22], Г. Капустян „Слово про вчителя”: [про В. П. Данилова] [23], Н. Токар „Кооперативна діяльність В. Доманицького” [24], С. Ганницький „Василь Федорович Симиренко „український Форд” [25], В. Коваленко „С. Ю. Вітте й П. А. Століпін: два погляди на одну проблему” [26], В. Сокирська „Особливості впровадження Століпінські аграрної реформи на Уманщині в дослідженнях Г. Ю. Храбана” [27], І. Василик „Аграрні проекти Костя Левицького” [28], В. Масненко „Селянство в історичній концепції Михайла Грушевського”; „Погляди Вячеслава Липинського на аграрну реформу в Україні [29], В. Гоцуляк „Аграрна історія в іменах на сторінках „Українського селянина”, „Михайло Грушевський і аграрна політика Центральної Ради у висвітленні сучасної української історіографії” [30], А. Морозов „Аграрна історія України в працях В. В. Гоцуляка [31], В. Орлик „Микола Бржезький – дослідник оподаткування селянства в Російській імперії” [32], О. Глушан „Історія кооперації” С. В. Бородаєвського як пам’ятка української кооперативної думки” [33], Ю. Пасічна „Аграрний проект С. Л. Маслова (жовтень 1917)” [34], І. Фареній „3 нагоди півтора столітнього ювілею

Олександра Давидовича Черненка: слово про „відомого дяча сільських кооперативів” та історіографію кооперативного руху”, „Про правомірність концепції „Великої селянської революції В. П. Данилова”, „Селянська революція як концепція аграрно-капіталістичних перетворень та „політичний секрет” Леніна” [35], В. Швець „Початки наукової діяльності М. О. Домановича: опис Чернігівської губернії” [36], Н. Ковальова „Ідея аграрної революції” у соціал-демократичній думці початку ХХ ст.: дискусія на ІV з’їзді РСДРП” [37] та ін.

У названих публікація, з пануючих сьогодні методологічних засад, сучасні вчені, використовуючи фактологічні дані, цілком свідомо ретранслюють, реконструюються фрагментарні віхи життєвих наративів дослідників аграрної історії України вказаного періоду. Вони вписують їх в контекст сучасного українського селянознавства. Ще однією суттєвою ознакою сучасного стану дослідження піднятого питання є те, що Інститут історії України, як академічна установа, співпрацює з Центром дослідження історії України при Кам’янець-Подільському державного педагогічному університеті (тепер національний ун-т ім. І. Огієнка), історичним факультетом Дніпропетровського (Дніпровського) національного університету ім. О. Гончара де систематично проводяться наукові читання з питань аграрної історії України та Росії, присвячені пам’яті д. і. н., професора Д. П. Пойди.

Починаючи з 1993 р. таких наукових читань вже проведено 11 з виданням окремих збірок історичних праць. Варто зазначити, що В. Бондар у своїй дисертації стисло проаналізував внесок сучасних вчених М. Ковальського [38], В. Іваненка [39], Т. Липовської [40], С. Світленка [41] в дослідження спадщини Д. П. Пойди [1, 54-55]. Їх напрацювання варті більш ширшого розгляду. Вплив цього видатного вченого позначився також на зацікавленості низки дніпровських вчених (А. Болебрух, В. Савчук, Г. Швидько, В. Мирончук, Т. Бугар, В. Воронов, А. Голуб, Т. Осипенко, Р. Распопов, К. Шихов, О. Шляхов та ін.) різними аспектами дореволюційної історії селянства України та Росії.

На сторінках наукових видань а також вісників історичних факультетів, інститутів історичного профілю Київського, Львівського, Харківського, Запорізького, Кам’янець-Подільського, Черкаського, Чернігівського та ін. університетів систематично друкуються статті вчених присвячені дореволюційним, радянським, діаспорним дослідникам аграрної історії, у тому числі, історії селянської реформи 1861 року, її реалізації в окремих губерніях, еволюції землеволодіння і землекористування та земельних відносин в другій половині ХІХ початку ХХ ст. Сучасний стан вивчення проблеми також засвідчив, що набуває поширення дослідження, не лише спадщини дослідників аграрної історії, але й діяльності великих землевласників, меценатів,

громадських і, особливо, суспільно-політичних діячів другої половини XIX – початку XX століть. Це засвідчує широка палітра надрукованих статей [42]. На розвиток біоісторіографічних досліджень все більше звертають увагу сучасні дослідники і, зокрема, В. Бондар у статті: „Суб’єктивний фактор проведення реформи 1861 р. в українському селі: історіографія проблеми” (2008) [43]. Автор розглянув напрацювання сучасних науковців і проаналізував зміст дисертаційних робіт В. Бартківа, С. Набоки, А. Шевчука у яких йшлося про місцевий державний апарат, роботу інституту мирових посередників, сутність селянської реформи 1861 р. і її вплив на аграрні відносини у губерніях та ін. Він також звернувся до аналізу досліджень Т. Ткаченка та А. Тимошенка присвячених громадській, благодійній та державній, діяльності Г. Галагана.

Отже в новітній історіографії набули популярності біографічні дослідження та напрямок вивчення творчої спадщини вчених, у тому числі, аграріїв: від широкого панорамного огляду життя, наукової роботи до аналізу особистого творчого доробку. Здійснений аналіз, показує зростаючі темпи зацікавленості цією проблематикою, динаміку розширення кола дослідників спадщина, яких вивчається у різних контекстах. Одночасно, автори історіографічних праць, характеризуючи здобутки дореволюційних вчених, звертають увагу на стан дореволюційної й радянської історіографії цієї проблеми та ін. Найбільше існує наукових звернень до оцінки ролі та значення селянства таких учених, як М. Костомаров, П. Куліш, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Франко, В. Липинський Д. Дорошенко, О. Оглоблин та багатьох інших українських вчених.

Утім, існує потреб ретельно дослідити низку можливих ідентифікацій, без яких збіднюється формування цілісного образу історика-аграрника минулих століть й теперішнього часу, в контексті суспільних, економічних і політичних процесів.

Варто проаналізувати зміст монографій, колективних видань, брошур, підручників авторами, яких є Д. Бодуа, Я. Бойко, С. Борисевич В. Вергунов, В. Верига, М. Гримич, Б. Лановик, П. Захарченко, О. Каденюк, О. Крижановська Т. Ланзанська, В. Лазуренко, В. Марочко, О. Мороз, В. Нечитайло, В. Ніколаєнко, П. Панченко, Н. Паршина В. Пашук, Є. Петренко, В. Половець, Ю. Присяжнюк, В. Сажко, О. Скиба, С. Сусоров, Н. Темірова, В. Петлицький, Ф. Турченко, В. Вергунов, В. Хижняк, В. Кірпаль, В. Кучер, А. Коцур, І. Фареній, О. Федьков, В. Фещенко, Р. Чмелик, В. Шандра, В. Шевченко, Н. Щербак, М. Якименко, М. Яременко та ін., де містяться сюжети пов’язані із висвітленням ролі особистостей, передусім вчених, і дослідників аграрної історії українського селянства зазначеного періоду.

У такий спосіб бажано також здійснити аналіз низки захищених дисертаційних робіт, авторами яких є, зокрема, А. Авременко, М. Антоненко, В. Бартків, В. Бойко, В. Бондар, І. Бутенко, В. Власенко, Ю. Вовк, О. Герасименко, В. Горбаньов, Л. Горенко, М. Гримич, І. Десятников, В. Кириченко, Н. Коваленко, Ю. Кравець, О. Красніков, В. Кулік, Ю. Мегас-Демидас, М. Маслов, А. Михайлюк, С. Набока, Ю. Нікітін, О. Обметко, П. Олешко, Н. Пашина, Ю. Присяжнюк, І. Прокопенко, Д. Селіхов, О. Солошенко, О. Сидорович, С. Сусоров, А. Тимошенко, Т. Ткач, Г. Турченко, Г. Цибуденко, С. Шамара, Т. Шаравара, А. Шевчук, В. Щербина, Ю. Ярченко та ін.

Серед аспектів, які сприятимуть подальшому вивченню теми перспективним є аналіз змісту матеріалів „Гуржівських історичних читань”, „Сарбєївських читань” де, не лише розглянуті сторінки життя та наукова спадщина цих вчених, але й інших у відповідних рубриках: „Історіографія, джерелознавство та методологія дослідження історії України” „Нова доба” й опубліковані матеріали, які торкаються їх внеску у дослідження аграрної історії ХІХ – початку ХХ ст.

Отже, реагуючи на виклики сучасності, академічні вчені підготували серію змістовних монографій та фундаментальну „Історію українського селянства”. Цією працею та зусиллями редакційної ради та колегій „Енциклопедії історії України” та творчими здобутками членів академічних установ та інституціоналізованих „гніз” на місцях, починаючи з другої половини другого десятиріччя 2000 рр., ствердилося українське „селянознавство”, як напрям в історіографії, увібравши у себе комплекс уявлень, ідей, концепцій про історію селянства, його розвиток та еволюцію. Органічною складовою цих досліджень стала українська аграрна біографістика, у тому числі, присвячена аграрній історії другої половини ХІХ – початку ХХ століть.

Література

1. Бондар В. В. Аграрна і соціальна історія пореформеного селянства в сучасному українському історіописанні : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. / В. В. Бондар. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2010. – 263 с.
2. Ярченко Ю. В. Історія сільськогосподарської кооперації України. 1861-1920 рр. Історіографічні аспекти проблеми: історіографія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук.: спец. 07.00.6 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Ю. Я. Ярченко. – Д., 1995. – 20 с.
3. Реєнт О. П. Соціальне життя села в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / О. П. Реєнт // Історія українського селянства. Нариси у 2-х томах. – К. : Наукова думка. – Т. І. – С. 357-363.
4. Реєнт О. П., Сердюк О. В. Столипінська аграрна реформа. – Вказана праця. – С. 388-407.

5. Яремчук В. П. Українська історіографія: суспільно-політична історія: посібник / В. П. Яремчук. – Острог: В-во нац-ного ун-ту „Острозька академія”, 2017. – 299 с.
6. Демуз І. Наукові товариства на теренах Україні XIX – початку XX ст.: полілог учених і епох: монографія / І. Демуз. – Переяслав-Хмельницький: Фоп Лукашевич О.М., 2014. – 681 с.
7. Силка О. Громадські об'єднання українського села наприкінці XIX – на початку XX ст.: становлення та діяльність (на матеріалах Лівобережжя) / О. Силка. – Черкаси : видавець ФОП Гордієнко Є.І., 2015. – 574 с.
8. „Український селянин” 2000-2010 рр. Бібліографічний покажчик / уклад.: Л. І. Синявська, О. З. Силка та ін. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2012. – 280 с.
9. Верховський М. М. Особистості в реформі 1861 року / М. М. Верховський // Вказана пр. – 2001. – Вип. 2. – С. 69-73.
10. Мельниченко В. М. Аграрні відносини на Правобережній Україні напередодні відміни кріпосного права у працях І. О. Гуржія / В. М. Мельниченко // Український селянин. – 2001. – Вип. 2. – С. 87-89., Його ж Проблеми аграрної історії Черкащини в краєзнавчих дослідженнях 90-х років XIX ст. (історіографічний аспект) / В. М. Мельниченко // Вказана пр. – Вип. 5. – С. 163-166.
11. Рахно О. Я. Олександр Русов – дослідник українського пореформеного села / О. Я. Рахно // Вказана пр. – С. 26-32.
12. Крот В. О. Аграрне питання в публіцистиці М. С. Грушевського / В. О. Крот // Український селянин. – 2001. – Вип. 3. – С. 32-34.
13. Віттонів О. О. Професор Дмитро Леонідових Похилевич – засновник Львівської школи аграрної історії / О. О. Віттонів // Вказана пр. – С. 37-40.
14. Водотика С. Г. Особливості менталітету вчених-істориків УРСР 20-х років XX ст. / С. Г. Водотика // Вказана пр. – С. 40-47.
15. Світленко С. І. Постать Муся Кононенка у контексті формування і становлення національної самосвідомості українського селянина пореформеної доби / С. І. Світленко // Вказана пр. – 2002. – Вип. 5. – С. 40-44.
16. Костик Є. П. Микола Левитський – організатор артільного руху / Є. П. Косик // Вказана пр. – С. 48-51.
17. Темірова Н. Р. Слово про батька: про Р. Д. Ляха / Н. Р. Темірова // Вказана пр. – 2002. – Вип. 6. – С. 4.
18. Тригуб П. М. Роман Данилович Лях – людина, вчений, патріот / П. М. Тригуб // Вказана пр. – С. 5-7.
19. Запара М. І. М. Х. Бунге – почесний член Університету Св. Володимира / М. І. Запара // Вказана пр. – С. 7-10.
20. Мойсієнко В. М. „Український” період у суспільній діяльності та творчості М. І. Туган-Барановського (1901-1904 рр.) / В. М. Мойсієнко. – Вказана пр. – С. 10-11., Його ж Життєвий шлях та громадсько-політична діяльність О. О. Русова / В. М. Мойсієнко // Вказана пр. – 2004. – Вип. 8. – С. 24-27.; Його ж Ліберальні ідеї в теоретичній спадщині і реформаторській діяльності М. Х. Бунге / В. М. Мойсієнко // Вказана пр. – 2005. – Вип. 9. – С. 32-36.
21. Аліман М. В. Основоположники селянської кооперації / М. В. Аліман // Вказана пр. – 2002. – Вип. 6. – С. 92-94.

22. Каляструк О. А. Селянська тема у творчості Казимира Малевича. / О. А. Каляструк // Вказана пр. – 2003. – Вип. 7. – С. 23-25.
23. Капустян Г. Т. „Слово про вчителя” : [про В. П. Данилова] / Г. Т. Капустян // Вказана пр. – 2004. – Вип. 8. – С. 8-9.
24. Токар Н. М. Кооперативна діяльність В. Доманицького / Н. М. Токар // Вказана пр. – С. 221-223.
25. Ганницький С. Г. Василь Федорович Симиренко „український Форд” кінця XIX – початку XX ст. / С. Г. Ганницький // Вказана пр. – 2005. – Вип. 9. – С. 36-37.
26. Коваленко В. О. С. Ю. Вітте й П. А. Століпін: два погляди на одну проблему / В. О. Коваленко // Вказана пр. – 2006. – Вип. 10. – С. 16-18.
27. Сокирська В. В. Особливості впровадження Століпінської аграрної реформи на Уманщині в дослідженнях Г. Ю. Храбана / В. В. Сокирська // Вказана пр. – С. 20-22.
28. Василик І. Б. Аграрні проекти Костя Левицького / І. Б. Василик. – Вказана пр. – С. 27-30.
29. Масненко В. В. Селянство в історичній концепції Михайла Грушевського / В. В. Масненко // – Вказана пр. – С. 47-50., Його ж Погляди Вячеслава Липинського на аграрну реформу в Україні / В. В. Масненко // Вказана пр. – 2008. – Вип. 11. – С. 22-26.;
30. Гоцуляк В. В. Аграрна історія в іменах на сторінках / В. В. Гоцуляк // Вказана пр. – 2006. – Вип. 10. – С. 87-90., Його ж Михайло Грушевський і аграрна політика Центральної Ради у висвітленні сучасної української історіографії” / В. В. Гоцуляк // Вказана пр. – 2017. – Вип. 18. С. 55-66.
31. Морозов А. Г. Аграрна історія України і працях В. В. Гоцуляка / А. Г. Морозов // Український селянин. – 2008. – Вип. 11. – С. – 107-110.
32. Орлик В. М. Микола Бржезький – дослідник оподаткування селянства в Російській імперії / В. М. Орлик // Вказана пр. – 2010. – Вип. 12. – С. 67-69.
33. Глушан О. В. „Історія кооперації” С. В. Бородаєвського як пам’ятка української кооперативної думки / О. В. Глушан // Вказана пр. – С. 206-208.
34. Пасічна Ю. Г. Аграрний проект С. Л. Маслова (жовтень 1917) / Ю. Г. Пасічна // Вказана пр. – 2012. – Вип. 13. – С. 145-146.
35. Фареній І. А. З нагоди півтора столітнього ювілею Олександра Давидовича Черненка: слово про „відомого діяча сільських кооперативів” та історіографію кооперативного руху / І. А. Фареній. – Вказана пр. – С. 167-171., Його ж Про правомірність концепції „Великої селянської революції В. П. Данилова” / І. А. Фареній // Вказана пр. – 2014. – Вип. 14. – С. 162-166., Його ж Селянська революція як концепція аграрно-капіталістичних перетворень та „політичний секрет” Леніна / І. А. Фареній // Вказана пр. – 2017. – Вип. 18. – С. 50-54.
- 36 Швец В. В. Початки наукової діяльності М. О. Домантовича: опис Чернігівської губернії / В. В. Швец // Вказана пр. 2014. – Вип. 14 – С. 44-46.
37. Ковальова Н. А. „Ідея аграрної революції” у соціал-демократичній думці початку XX ст.: дискусія на IV з’їзді РСДРП / Н. А. Ковальова // Вказана пр. – С. 139-142., та ін.
38. Ковальський М. П. До питання про особливості стилю наукової творчості професора Дмитра Пойди / М. П. Ковальський // Питання аграрної

історії України та Росії. М-ли шостих наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Д., 1995. – С. 9-16.

39. Іваненко В. В. Дослідження аграрної історії у Дніпропетровському університеті / В. В. Іваненко // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли других наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Д., 1997. – С. 5-15., Його ж Наукові читання істориків-аграників у Дніпропетровську / В. В. Іваненко. В. Д. Мирончук // Записки наук.-дослід. Лабораторії історії Південної України Запорізького нац. ун-ту: Південна Україна XVIII-XIX ст. – 1996. – № 1. – С. 177-179., Його ж Д. П. Пойда і формування пріоритетних напрямків історичних досліджень у Дніпропетровському університеті / В. В. Іваненко // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли четвертих наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Д., 1997. – С. 5-11., Його ж Д. П. Пойда та його дослідження аграрної історії України в контексті сучасної історіографічної ситуації / В. В. Іваненко // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли шостих наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Д., 1997. – С. 5-10., Його ж Дмитро Пойда – історик українського селянства / В. В. Іваненко, М. П. Ковальський // Записки наук.-дослід. лабораторії історії Південної України Запорізького нац. ун-ту: Південна Україна XVIII-XIX ст. – 1996. – № 2. – С. 160-166., Його ж Формування пріоритетних напрямків дослідження аграрної історії в Дніпропетровському університеті / В. В. Іваненко // Український селянин. – 2008. – Вип. 11. – С. 120-122., Його ж Штрихи до творчого портрета Д. П. Пойди в сюжетах перших наукових читань: історіографічний погляд із сьогодення / В. В. Іваненко, В. П. Бурмага // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли сьомих наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Д., 2008. – С. 5-9.

40. Липовська Т. Д. Аграрна історія України в науковій спадщині Д. П. Пойди / Т. Д. Липовська // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Д., 1995. – С. 16-20.

41. Світленко С. І. Постаєть Муся Кононенка у контексті формування і становлення національної самосвідомості українського селянства пореформеної доби / С. І. Світленко // Український селянин. – 2007. – Вип. 5. – С. 40-44.

42. Архіпова А. М. І. Туган-Барановський – видатний теоретик кооперації / А. Архіпова // Молода нація. – № 10. – С. 72-87.; Баженов Л. В. Поділля в науковій спадщині В. К. Гульдмана / Л. В. Баженов // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: історичні науки. – 2004. – Т. 13. – С. 518-528.; Власенко В. М. До наукової спадщини О. М. Аниціферова. Призначення земських кас дрібного кредиту / В. М. Власенко // Сумська старовина. – 2005. – № 16/17. – С. 99-104., Його ж С. В. Бородаєвський про взаємовідносини земств і кооперації / В. М. Власенко // Сумська старовина. – 2005. – № 15. – С. 16-22., Бондар В. В. Аграрна і соціальна історія пореформеного селянства в сучасному українському історіописанні: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. / В. В. Бондар. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2010. – 20 с., Герасименко О. В. Вивчення масового селянського руху 1861-1904 рр. в Україні у 20-30-х рр. XX ст. / О. В. Герасименко // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли четвертих наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Д., 2002. – С. 56-62., Гоцуляк В. В. М. Грушевський – дослідник аграрної історії / В. В. Гоцуляк // Матеріали Всеукр. симпозіуму з

проблем аграрної історії. – Ч. 1. – К., 1996. – С. 82-85., Його ж Реформа 1861 року в Україні: історіософський та джерелознавчий аспекти / В. В. Гоцуляк // Український селянин. – 2001. – Вип. 2. – С. 18-25., Його ж Новітня історіографія століпінської аграрної реформи в Україні / В. В. Гоцуляк // Український селянин. – 2004. – Вип. 8. – С. 73-76., Його ж Новітні дослідження з історії українського села 20-х рр. XX ст. / В. В. Гоцуляк // Український селянин. – 2008. – Вип. 11. – С. 54-59., Дермеленко Т. Ф. Створення української аграрної біографістики як складової частини аграрної історії та національної сільськогосподарської бібліографії / Т. Ф. Дермеленко // Український селянин. – 2001. – Вип. 3. – С. 73-75., Євсєєнко С. А. Селянський рух у 1905-1907 рр. в Україні (радянська історіографія проблеми) / С. А. Євсєєнко // Український селянин. – 2004. – Вип. 8. – С. 50-54., Жученко В. С. Питання економічної історії Полтавщини в працях І. Ф. Павловського / В. С. Жученко, Л. В. Жученко // Історична пам'ять. – 1999. – № 1-2. – С. 116-134., Костенко А. В. Определение исторической судьбы крестьянства в идеологии народничества и взглядах М. П. Драгоманова // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли третіх наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Д., 1999. – С. 127-128., Круглашов А. Економічні проблеми у теоретичній спадщині М. Драгоманова / А. Круглашов // Питання історії нового і новітнього часу: Зб. наук. статей. / МО Укр. Чернівецького держ. ун-ту ім. Ю. Федковича. – 2000. – Вип. 7. – С. 261-271., Грачевська Т. О. Селянство як об'єкт дослідницької уваги українського соціал-демократа Панаса Феденка / Т. О. Грачевська // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли п'ятих наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Д., 2004. – С. 31-35., Дубинський В. А. Аграрне питання кінця XIX – початку XX століття в радянській історіографії / В. А. Дубинський // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: історичні науки. – 2002. – Т. 8 (10). – С. 68-73., Його ж М. С. Грушевський про шляхи розв'язання аграрного питання в Наддніпрянщині початку XX ст. (На матеріалах публіцистики 1905-1907 років) / В. А. Дубинський // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: історичні науки. – 2004. – Т. 12. – С. 138-143., Його ж Українські ліберальні діячі про шляхи вирішення аграрного питання у Наддніпрянській Україні (1905-1907 рр.) / В. А. Дубинський // Історія України. Маловідомі імена, події, факти; Зб. ст. – 2005. – Вип. 32. – С. 119-127., Коваленко В. О. Шляхи вирішення селянського питання в економічній думці Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. / В. О. Коваленко // Український селянин. – 2004. – Вип. 8. – С. 168-171., Красовський Я. Й. Подільський селянин пореформеної доби в оцінці авторів „Подільських єпархіяльних ведомостей” / Я. Й. Красовський // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту. – 2007. – Вип. XII. – С. 199-203., Крот Л. Проблема економічної діяльності земських установ в українській та російській історіографії кінця XIX – початку XX століття / Л. Крот // Історіографічні дослідження в Україні. – 2005. – Вип. 16. – С. 388-408., Корогод Л. П. М. Грушевський про соціально-перетворюючий потенціал українського селянства / Л. П. Корогод // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли третіх наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Д., 1999. – С. 106-121., Костик Є. П. Дискусії навколо діяльності М. В. Левитського / Є. П. Костик // Український селянин. – 2008. – Вип. 11. – С. 125-128.; Його є Микола Левитський – організатор кооперативного руху /

Є. П. Костик // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – Вип. 15. – С. 93-98., Коцур А. Відображення в працях О. Т. Чупрова особливостей аграрної та агрокультурної реформи початку ХХ ст. в Україні / А. Коцур // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький. – 2005. – Вип. 17. – С. 99-101., Красовський Я. Й. Реформа 1861 року та її оцінка в працях істориків кінця ХХ – початку ХХІ ст. / Я. Й. Красовський // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія історія. – 2006. – Вип. 10. – С. 332-338., Куліков В. О. Українська радянська історіографія історії селянського господарства України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / В. О. Куліков // Вісник Харківського нац. ун-ту. Серія: Історія. – 2003. – № 603. – С. 185-191., Кучерук О. С. Пойда як історик селянського руху в Україні пореформеної доби: історико-краєзнавчий аспект / О. С. Кучерук // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли сьомих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Д., 2008. – С. 15-25., Лимар А. М. Т. Симонов (Номис): погляди поміщика на проблеми пореформеного сільського господарства в Полтавській губернії / А. Лимар // Сіверянський літопис. – 2005. – № 6. – С. 50-61., Лохматова А. І. Портрет волосного старшини в контексті історії пореформеного селянства / А. І. Лохматова // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Історія та археологія. – 2004. – Вип. 12. – С. 15-21., Мазурик В. С. Селянське питання в Російській імперії в працях дослідників Східньої Європи 80-90-х років ХІХ століття / В. С. Мазурик // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія історія. – 2001. – Вип. 3. – С. 198-202., Марочко В. І. Сучасна історіографія проблеми коопера-тивного руху в Україні другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. / В. І. Марочко // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли п'ятих наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Д., 2004. – С. 4-8., Медалієва О. З. Вивчення проблеми історії селянської реформи 1861 р. членами історичного товариства Нестора-літописця в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / О. З. Медалієва // Український селянин. – 2003. – Вип. 7. – С. 17-19., Мельниченко В. М. І. О. Гуржій – дослідник аграрної історії України / В. М. Мельниченко // Гуржіївські історичні читання. – Черкаси-Київ, 2006. – С. 62-67., Мирончук В. Д. Аграрне питання у творчій спадщині С. А. Подолінського / В. Д. Мирончук, Т. А. Чуднова // Питання аграрної історії України та Росії. Матеріали третіх наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Д., 1995. – С. 9-16.; Нечитайло С. В. Роль суб'єктивного фактора здійснення аграрної реформи 1861 р. в Україні / С. В. Нечитайло // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: історичні науки. – 2001. – Т. 5 (7). – С. 104-118), Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в українському селі кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. в аграрній історіографії / В. М. Орлик // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – К., 2004.– Вип. 27. – С. 224-239., Остапенко Д. О. Сучасний стан вивчення історії України кінця ХІХ – початку ХХ століть (на прикладі споживчої кооперації) / Д. О. Остапенко // Історична наука: проблеми розвитку: М-ли міжнар. конф. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля. 2002. – С. 84-87., Першина З. В. Історія України в працях одеських дослідників / З.В. Першина // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 53-63., Портнова Т. В. У кривому дзеркалі: тексти української інтелігенції про селянство ХІХ ст. / Т. В. Портнова // Питання аграрної історії України

та Росії. М-ли шостих наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Д., 2007. – С. 9-16., Раєвський С. М. Розвиток сільського господарства Лівобережної України наприкінці XIX – початку XX ст.: історіографія проблеми / С. М. Раєвський // Наука. Релігія. Суспільство. – 2004. – Вип. 3. – С. 26-32., Реєнт О. П. Реформаторські процеси в аграрній сфері другої половини XIX – початку XX ст.: стан наукової розробки / О. П. Реєнт // Український селянин. – 2001. – Вип. 2. – С. 6-11., Савченко О. І. Селянське питання на сторінках російської закордонної преси наприкінці XIX – на початку XX ст. / О. І. Савченко // Український селянин. – 2008. – Вип. 11. – С. 90-92., Світленко С. І. Д. П. Пойда як історик визвольного руху в Україні / С. І. Світленко // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Д., 1995. – С. 20-24., Його ж Українське селянство в ідейних поглядах та діяльності кирило-мефодіївців / С. І. Світленко, С. С. Павленко // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли третіх наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Д., 1999. – С. 17-23., Його ж Селянство в історіософських поглядах діячів українського національного руху 60-80-х років XIX ст. / С. І. Світленко // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли четвертих наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Д., 2002. – С. 15-21., Селіхов Д. А. Проблема реформування аграрного сектору економіки України після соціальних потрясінь 1905 року в історичній літературі / Д. А. Селіхов, М. А. Якименко // Історіографічні дослідження в Україні. – 1999. – Вип. 9. – С. 294-307., Смольницька М. Григорій Галаган: портрет особистості на тлі доби / М. Смольницька // Український історичний збірник. – 2003. – Вип. 5. – С. 169-198., Темірова Н. Р. Місце поміщиків в аграрному секторі в 1861-1917 рр.: погляд дореволюційних авторів / Н. Р. Темірова // Український селянин. – 2002. – Вип. 6. – С. 18-22., Її ж Поміщики України в 1861-1917 рр.: огляд зарубіжної історіографії / Н. Р. Темірова // Історичні і політологічні дослідження. – 2003. – № 3/4. – С. 24-31., Її ж Сучасна історіографія історії поміщиків України другої половини XIX – початку XX ст. / Н. Р. Темірова // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія історія. – 2002. – Вип. 63-64. – С. 79-80., Товстоляк Н. Н. Участь В. В. Тарнавського в підготовці проектів селянської реформи та карлівському гуртку реформаторів великої княгині Олени Павлівни / Н. Н. Товстоляк // Грані. – 2005. – № 1. – С. 36-39., Фареній І. А. З історії діяльності „артільного батька” Миколи Левитського у період становлення кооперативного руху (кінець XIX – початок XX ст.) / І. А. Фареній // Проблеми історії України другої половини XIX – початку XX ст. – 2002. – Вип. 5. – С. 204-208., Його ж Микола Петрович Баллін – ідеолог кооперативного руху пореформеної доби (1860-ті – 1890-ті рр.) / І. А. Фареній // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія історія. – 2006. – Вип. 11. – С. 74-77., Хоменко Т. О. Історіографічне дослідження діяльності земств Наддніпрянської України у сфері модернізації сільськогосподарського виробництва періоду другої половини XIX – початку XX ст. / Т. О. Хоменко, М. А. Якименко // Проблеми історії України другої половини XIX – початку XX ст. – 2003. – Вип. 6. – С. 406-411., Шатохін А. М. Селянське питання у соціологічній думці Росії та України у післяреформений період / А. М. Шатохін // Український селянин. – 2001. – Вип. 2. – С. 112-115; 2002. – Вип. 5. – С. 112-116., Шевченко А. Ю. Д. П. Пойда як історик селянського руху на

Катеринославщині у пореформену добу / А. Ю. Шевченко // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли шостих наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Д., 2007. – С. 36-40., Шевченко В. М. З історії статистично-етнографічних досліджень О. Русова на Ніжинщині / В. М. Шевченко // Література та культура Полісся. – 1994. – Вип. 4. – С. 26-29., Його ж Реформи 1862 року на Чернігівщині у спогадах С. Русової / В. М. Шевченко // С. Русова – видатний педагог, державний, громадський діяч України. – Чернігів, 1997. – С. 57-58., Його ж І. І. Петрункевич і аграрне питання на рубежі XIX-XX ст. / В. М. Шевченко // Україна на порозі XXI століття: Актуальні питання історії: Зб. наук. пр. / Ін-т політ і етнонац. досл. НАН України, Інститут української археографії і джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України Чернігівський держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка; Редкол. О. Б. Коваленко (голова) та ін. – К. : Стило, 1999. – С. 119-123.; Його ж Шевченко В. М. Проблема ринкових аграрних відносин в Україні другої половини XIX – початку XX ст. в історіографії / В. М. Шевченко // Український історичний журнал. – 2007. – № 5. – С. 188-205., Його ж Висвітлення селянського руху на Поділлі у дослідженнях М. Н. Лещенка / В. М. Шевченко // М-ли X-ої Подільської історико-краєзнавчої конфер. – Редкол.: Винокур І. С. (відп. ред.), Баженов Л. В., Блажевич Ю. І. та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т, 2000. – С. 283-287., Юркова О. В. Селянське питання у працях істориків київської школи М. Грушевського / О. В. Юркова // М-ли Всеукр. симпозіуму з проблем аграрної історії. – Ч. 1. – К., 1996. – С. 79-82., Ярченко Ю. В. Хліборобські артілі М. В. Левитського в історіографії / Ю. В. Ярченко // Питання аграрної історії України та Росії. М-ли других наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. – Д., 1995. – С. 92-96 та ін.

43. Бондар В. В. Суб'єктивний фактор проведення реформи 1861 р. в українському селі: історіографія проблеми / В. В. Бондар // Український селянин. Зб. наук. праць. – Черкаси, 2008. – Вип. 11. – С. 43-46.

В. В. ГОЦУЛЯК

**НОВИЙ ВНЕСОК В ГРУШЕВСЬКІЯНУ. РЕЦЕНЗІЯ НА
МОНОГРАФІЮ: Віталій Тельвак, Василь Педич Львівська
історична школа Михайла Грушевського. – Львів : Світ, 2016. –
440 с. ; іл. – (Серія „Грушевськіяна” : Т. 9).**

...Мине багато років, і Михайло Грушевський прикутий до ліжка у Кисловодській лікарні хворобливою немічністю, згадає про свій життєвий шлях, творчість, громадсько-політичну та державну діяльність. М. С. Грушевський, чие могутнє уявлення завжди тягло його за ту межу, перед якою зупиняється животворящий геній історика сидів, різко виділяючись на фоні світлого вікна. Його осиплий голос, схожий на звуки органу проникав у самі темні закутки уяви, а по скронях скочувався піт, немовби жир, розтоплений спекою. Сидячи в

лікарняній палаті він не хотів ні пити ні їсти, знаходячись у дивному стані напівсну-напівбадьорості. Він бачив лише образи свого минулого... арешти і три кримінальні справи, заведених проти нього із звинуваченнями в сепаратизмі та у прагненні створити Українську державу. У їх калейдоскопі він пригадає, як завідував кафедрою історії Східної Європи у Львівському університеті, з 1897 р. – головував у Наукового товариства ім. Шевченка, яке очолював до 1914 р. У 1898-1907 рр. – редактор „Записок” Наукового товариства імені Шевченка, член редакції журналу „Літературно-науковий вістник”, засновник і голова „Українського наукового товариства”, у 1908-1913 рр. – редактор „Записок” Українського наукового товариства, водночас засновник (1908) Товариства українських поступовців (ТУП); з березня 1917 р. – голова Центральної Ради та її виконкому; за Гетьманщини перебував у підпіллі, у 1919 р. емігрував за кордон (Прага, Берлін, Відень, Женева, Париж), брав участь в організації часописів „Східна Європа”, „Борітеся, поборите”, „Наш стяг”, один із засновників у Відні Українського соціологічного інституту, у 1923 р. обраний членом ВУАН; в 1924 р. повернувся в Україну: очолив кафедру історії України та історичний відділ ВУАН, створивши свої наукові установи, з 1929 р. – академік АН СРСР, на початку 1930-х рр. був звинувачений у керівництві „Українським національним центром” і черговий раз заарештований...

Він також бачив, що людина схожа на нього, у пенсне з вусами і бородою, одягнутий у пальто, на голові – капелюх – крокує по давньому Львові... Йому довелося зробити над собою неймовірні зусилля, щоб не померти він страждань та болі. Утім якась потужна сила, подібна стихії, але на диво цілеспрямована, підняла його за талію й понесла у небесну далечину на зустріч з Богом. Перед очима промайнуло його життя від початку і майже до кінця. ...Це була книга життя. Однією з її сторінок був Львів і його школа учнів... Донька Михайла Сергійовича – Катерина, яка була наділена талантом історика, відданістю батьку, з винятковою тонкістю почуттів передасть його чудовий образ – божого помазаника, який відійшов на той світ подібно Ісусу Христу, але не висячи на хресті а лежачі, бо спина Михайла Сергійовича нагадувала рани сина Божого... „Ця людина стала святим – заявлять ангели – як це вийшло і чому, ні Вам ні мені не зрозуміти”, навіть якщо ми покладемо руки на електроплиту і держатиму її до тих пір, поки біль не стане такою сильною, що ми відчуватиме її, як і запах свого паленого м'яса. Це буде сильнодіючий засіб для потомків проти угризнання совісті... Більшовицька влада виявила несподівану великодушність, влаштувавши пишне поховання Михайла Сергійовича, розцінюючи смерть як повернення ягня в більшовицьку отару. Утім, у некролозі, надрукованому в „Правді”, М. С. Грушевський

названий одним з „...найвидатніших буржуазних істориків України”. Але вона помилилася. М. С. Грушевський був для влади втрачений назавжди і зовсім не з того моменту, коли повернувся з еміграції в УСРР, а з самого початку. Хтось із більшовицьких лідерів радянської України і партійні історики закидали Грушевському, що він, як сподівалися, не більшовицький історик. Знаючи це носії радянської історіографічної думки, протягом десятиліть, так і не змогли посправжньому оцінити його могутній талант, спадщину та внесок в українську історичну науку, заслуг перед світовим науковим поступом.

У майбутньому майже усе ХХ століття в якому перебувала Україна назвуть десятиліттями насильства (колосальні демографічні втрати, триумф реакції, три війни (третя Чорнобильська катастрофа), революції, у тому числі 1917-1921 рр., великої селянської революції першої третини століття, трьох голодоморів, терору, масових і поодиноких політичних вбивств, затоплення українських чорноземів, знищення духовності, компартійного лицемірства та брехні.

І лише з кінця 80-х років та отримання незалежності України в 1991 р. почнеться повернення в Україну М. С. Грушевського. Надзвичайно важливо, що його творча спадщина, науково-організаційна робота прилучає нас до історичного минулого, допомагає глибше розуміти сучасність і вірно орієнтуватися в сьогоденні, збагачувати історичну і соціальну пам'ять та наш духовний потенціал.

У 1920-х рр., відповіддю на насилля влади з боку інтелігенції стане виїзд її за кордон, утворення там наукового середовища, у тому числі історичного, як противаги більшовицького та пізніше – компартійного.

Українські зарубіжні історики висунули гасло творити, підносити на вищий щабель, українську історичну науку і гідно репрезентувати її перед світовим товариством. З отриманням незалежності у 1991 р. дві гілки української історичної наука об'єднавшись, проторують нові шляхи у її розвитку. Історики роблять це сумлінно, без огляду на будь-які політичні мотиви.

Повертаючись до психологічного образу Михайла Сергійовича Грушевського зазначимо, що тепер перебуваючи на небесах він міг би сказати – маю честь, я не такий... Я не більшовицький історик, а історик українського народу. ...Пам'ять повернула його у Львів, коли він був молодим енергійним, сповненим вірою у майбутні перспективи української історичної науки і готував для неї кадри молодих adeptів. Усе вище сказане лише проби пера психологічної й поліфонічної прози у формі внутрішнього монологу видатного ученого, щоб зацікавити читача новим науковим виданням: „Львівська історична школа Михайла Грушевського” підготовленим Віталієм Тельваком і Василем Педичем, яке побачило світ 2016 року.

Структура роботи має продуманий план і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків (де вміщено рецензії на докторські праці з історії представників львівської школи, біограми львівських учнів М. Грушевського, їх світлини), списку джерел (архівних і друкованих) та іменного покажчика. У вступі автори, артикулюючи увагу на актуальності, наголошують на потребі привернути увагу до колективних форм наукової праці і, особливо, до найбільш вагомого схоларного феномену, як з огляду на результативність, так і на темпоральну далекосяжність впливів. Саме таким та іншим критеріям відповідала львівська історична школа М. Грушевського. В монографії достатньо чітко визначені мета та завдання, обгрунтовані хронологічні межі, які охоплюють період: 1890-х – 1930-х рр. і котрі вписуються в грушевськознавчу періодизацію (перший підперіод 1891 р. – перша половина 1894 р., другий підперіод – 1894-1914 рр. вважається найважливіший; третій – від початку Першої світової війни – до трагічної смерті М. Грушевського у 1934 р.; четвертий підперіод – 1934-1939 рр.). Кожен з підперіодів стисло схарактеризований і в цілому дослідження ґрунтується на періодизації розробленої у працях засновника грушевськознавства – Любомира Винара.

Автори рецензованого видання також визначили його методологічне підґрунтя, наголосивши, що ним став запропонований і розроблений Т. Поповою соціокогнитивний підхід й комплекс ідей культурно-інтелектуальної історії, термінологічний апарат та ґносеологічні можливості низки наукознавчих термінів, основним з яких є термін „історична школа”.

Учені, услід за сучасними дослідниками феномену наукового соціуму, окреслили стійки критерії, які дають змогу визначити існування школи. До них відносяться, з огляду на масив документальних матеріалів, який є у дослідників з означеної проблематики, наступні: 1) комунікативний зв'язок між учителем та учнями, що полягав у педагогічному та неформальному спілкуванні; 2) спільність теоретико-методологічних (частіше – методичних) позицій істориків, принципи та методи роботи з джерелами, розуміння завдань розвитку історичної науки тощо; 3) близькість конкретно-історичних досліджень, взаємопов'язаність тематики праць; 4) наявність у молодих учених схоларної ідентичності та інші специфічні критерії, котрі доповнюють означену матрицю [С. 8].

Примітною ознакою монографії є багатий довідково-інформаційним матеріал підсторінкові посилання на джерела, літературу та багатючий список опрацьованої літератури та джерел (С. 401-417). Перший розділ „Огляд історіографії та джерел” складається із двох підрозділів. У першому з них: „Історіографічні образи львівської школи Михайла Грушевського” досить переконливо і

сумлінно проаналізовані наявні публікації з сучасної грушевськіяни, відзначено стрімке збільшення сюжетних ліній їх опрацювання, наголошено на тому, що особливо вивчені науково-організаційний доробок М. Грушевського у галицьке двадцятиліття. Утім підкреслено, що досі відсутні дослідження львівської історичної школи як наукознавчого феномену та інших складових. Серед них таких, як повноцінне визначення структури, комунікативної практики, психологічного клімату школи, чітких критеріїв персонального представництва і кола учнів та з'ясування різнопланового творчого доробку львівської школи М. Грушевського. Однак, у поле зору авторів потрапили не всі дослідження. (Див. наприклад наш аналіз цієї проблематики в докторській дисертаційній роботі (В. В. Гоцуляк М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр – початок ХХ ст.: історіографія проблеми С. 197-240) у відповідному авторефераті (С. 20-21), монографії „Історіографічна думка про М. Грушевського і українську історичну науку його доби” (Черкаси, 1996). – С. 55-77), та статтях: „До оцінки львівського періоду історичної школи Грушевського та питання його подальшого вивчення українською історіографією” // Михайло Грушевський і Львівська історична школа. М-ли конференції Львів, 24-25 жовтня 1994 р. – Нью-Йорк-Львів, 1995. – С. 153-165.; „Наукові школи в українській історичній науці кінця ХІХ – початку ХХ ст.: історіографічний аспект” // Сіверянський Літопис: Всеукраїнський журнал. – Чернігів, 2002. – січ.-лют. – № 1 (43). – С. 56-65. та ін.).

Авторами монографії у другому підрозділі першого розділу досить сумлінно висвітлено різножанровий джерельний комплекс, який складає архівні матеріали, у тому числі джерела особового походження, мемуарні матеріали, спогади представників галицької школи, щоденники та мемуари чільних представників українського культурного життя того часу. Ними також проаналізовані епістолярії, у тому числі, листування М. Грушевського з львівськими учнями, взаємне листування молодих представників школи, наукові, публіцистичні та літературні твори М. Грушевського, рецензій, критичні відгуки, ювілейні публікації та некрологи, рецензії представників українського академічного співтовариства на праці вихованців М. Грушевського та ін. Зазначене дало змогу авторам евристичним шляхом виявити сукупність джерел історіографічного характеру, проаналізувати джерельні та архівні матеріали з метою всебічної реконструкції проблеми становлення та функціонування львівської історичної школи. Особливу цінність становить зміст другого і третього розділів де досліджено львівську історичну школу, як науковий феномен. У поле зору вчених потрапили структура, представництво, комунікативні засади та інші складова. Ними також детально

висвітлено внесок учнів М. Грушевського у вивчення широкої палітри конкретно-історичної проблематики.

Отже, якщо детальніше то у другому розділі „Львівська історична школа Михайла Грушевського як наукове співтовариство та соціокультурний феномен” у п’яти підрозділах чітко та послідовно висвітлено становлення, структура функціонування, персональний склад, комунікативна природа та психологічний клімат львівської історичної школи М. Грушевського. Також значна увага приділена взаємовідносинам учнів і вчителя в роки війни та післявоєнний час (підрозділи 1-4) (С. 54-166). У п’ятому – останньому підрозділі другого розділу достатньо розлого висвітлено такий аспект теми, як учитель в оцінках учнів (С. 166-194).

Учені, сумлінно опрацювавши масив джерел, об’єктивно і достовірно окреслили проміжні висновки до підрозділів та другого розділу у цілому. Зокрема, ними доведено, що М. Грушевський першим на західноукраїнських землях звернув увагу на важливу проблему підготовки наукових кадрів національних істориків. З огляду на багаторічне головування в НТШ і редагування „Записок” НТШ ця школа мала свою специфіку, яка полягала у двоступеневій структурі її формування та функціонування: історичний семінар Львівського університету та Історично-філософічна секція НТШ. Зазначене зробило можливим на першому ступені (у стінах Львівського університету) добір творчої молоді та впровадження її у наукову роботу, а на другому (в рамках роботи Історично-філософічної секції НТШ) – підготовку та виховання нових кадрів українських гуманітаріїв [С. 84].

Щодо персонального складу то учені розмежують „обрі” та „контури” львівської історичної школи. У першому випадку йдеться про сотні прихильників історіографічних ідей М. Грушевського (до яких відносять не лише студентів, але й багатьох знакових українських інтелектуалів кінця XIX – початку XX ст. у тому числі В. Липинського, М. Василенка, Д. Дорошенка та ін.) (С. 108). Учені також впевнено стверджують, що у цьому сенсі школу М. Грушевського пройшло все українське суспільство цього періоду в історії України. Утім, сприйнявши історичну ідеологію вченого ці люди з різних причин не відбули під курівництвом М. Грушевського фахового вишколу, самостійно обравши собі служіння українській справі. Саме ця обставина є лакмусовим папірцем приналежності до наукової школи, котра окреслює її „контури”.

Керуючись усталеними критеріями, В. Тельбак і В. Педич до складу львівської школи відносять двадцять двох учнів М. Грушевського, яких він навчав секретам історичного ремесла. Вони отримали тему наукового дослідження, котре було реалізоване хоча б в одній самостійній публікації статейного формату. Також учні

усвідомлювали свою приналежність до школи, поділяли не лише теоретико-методологічні настанови учителя й нерідко політико-ідейні переконання. Потри усі труднощі (короткотривалість менш ніж двадцять років, несприятливі загалом умови для розвитку української науки) учені схильні вважати львівську школу М. Грушевського „визначним схолярним явищем у слов'янському світі... А... витворену школою інтелектуальну традицію багато в чому такою, що визначила шляхи розвитку української гуманітаристики у ХХ ст. (С. 108).

У такому з дусі В. Тельвак і В. Педич характеризують комунікативну природу та психологічний клімат, вказуючи, що школа М. Грушевського вельми нагадувала київську джерелознавчу школу В. Антоновича. Львівський професор наслідував його поведінку в налагодженні контактів і поводженні з молодшими колегами, відтворюючи власний досвід у спілкуванні з учнями. Утім молодість вчителя, на відміну від київської школи, (невеликий розрив у віці і його учнів 10-15 років), відсутність соціальних бар'єрів скорочували психологічну дистанцію, поглиблюючи емоційну близькість і налаштовуючи на відвертість у спілкуванні між ними і в середовищі самих молодих дослідників. Це та інше, на думку авторів монографії сприяло становленню демократичних традицій школи, що виявилось у всіх сферах її функціонування: міжособистісні комунікації, обговорення нових проєктів, способів і форм їх реалізації, презентації та ін. Ці демократичні ознаки притаманні навіть культурі конфліктних ситуацій: свою правоту сторони з'ясовували відверто, були налаштовані на швидке подолання суперечностей. Всі представники школи визнавали цінність спільної наукової праці та досягнення ідеальної мети – модернізації української науки (С. 142).

Мають рацію дослідники і у тому сенсі, що у сприйнятті учнями особи М. Грушевського відбувалася поступова трансформація а саме з категорії лектора-викладача він переходив в іпостась наукового керівника, що передбачало щільніше спілкування з учителем, більшу поінформованість про його повсякденне життя. Водночас в історичних дискурсах, і це відмічають автори, на зміну ідеалізації образу наставника приходило реалістичне, подекуди навіть критичне бачення. Останнє вони пов'язують із класичним конфліктом „батьків та дітей”, коли керівник школи не завжди встигав реагувати на зростаючі амбіції учнів. Автори монографії це пов'язують із конфліктом 1913 р. Його наслідком став розкол учнівського середовища на прихильників і противників учителя (С. 142).

Далі вони повторюють вже усталене в історіографії положення про те, що конфлікт спровокували позанаукові чинники, пов'язані з ускладненням суспільно-політичних відносин в Галичині. Прикінцеве положення також не викладає заперечень. У ньому дослідники

відзначають, що М. Грушевський як особа виглядає людиною доброзичливою, комунікабельною, прямолінійною, надзвичайно вимогливою як до себе, так і до найближчого кола співробітників. Виходячи з цього висвітлені ними комунікабельні особливості не лише дали змогу ефективно функціонувати школі протягом майже двадцять років, але й уможливили, після вимушеного розриву, подальшу співпрацю її представників у міжвоєнний час (С. 143).

Досліджуючи стосунки учнів та вчителя у роки Першої світової війни та повоєнні часи (підрозділ четвертий) автори, детально відтворивши усі обставини, відзначили істотну залежність реконструйованих комунікативних практик на початку воєнних дій від загальної атмосфери сприйняття М. Грушевського його земляками у ті буремні роки. Співчуття в'язню царату, ейфорія та захоплення М. Грушевським у перші місяці фактичної незалежності, незабаром змінилося поступовим здивуванням і роздратуванням автори пишуть „недолугістю” (С. 165) (зазначимо що він не один приймав доленосні рішення (– *В. Г.*) внутрішнього і зовнішнього політичного курсу Центральної Ради, в чому звинувачували „справедливо” (так в тексті) (Там само) також її противники.

У підрозділі зазначається, що ці настрої тільки посилили еміграцію вченого та його... повернення до Києва. Лише черговий прояв небуденного науково-організаційного таланту вченого на рідній землі, а згодом і героїчне протистояння з дедалі агресивнішою комуністичною системою, повернули симпатію української громади до свого колишнього куміра. З цим твердженням авторів можна лише погодитися. Останнє десятиліття пройшло під знаком перманентного зближення М. Грушевського з його учнями. Учений продемонстрував себе як лідер наукового колективу, який склався з уже немолодих на той час і авторитетних у науці дослідників. М. Грушевський перший протягнув руку примирення, співпраці з колишніми вихованцями і врахував їхні наукові інтереси та визначив напрями пошуку і терміни виконання доручених завдань, усіяко добиваючись фінансування гонорарів та відряджень, намагався формалізувати їхню співпрацю зі своїми установами, постійно опікувався долею підготовлених наукових праць, а також дбав про осиротіли сім'ї (як це було у випадку з І. Джиджорою) (С. 165-166). Вчені також цілком слушно наголошують на тому, що усе це у короткому часі відновило колишню довіру та емоційну близькість, свідченням чого стала меморіальна грушевська яна середини – другої половини 30-х років у якій голос представників львівської школи був найпомітнішим (С. 166).

Пізнавальний інтерес викликає п'ятий підрозділ другого розділу монографії „Учитель в оцінках учнів”. Він викликаний тим, що вчені намагаються відповісти на таке запитання: що саме і чому учні

М. Грушевського приймали беззастережно, а що до тої чи іншої міри піддавали сумніву?. Воно не таке просте як здається тому, що на переконання авторів книги, відповідь на це запитання допоможе зрозуміти логіку не тільки еволюції наукової школи автора „Історії України-Руси”, але й усієї української історіографії ХХ ст. Отже відповіді на це питання В. Тельвак і В. Педич приділяють чималу увагу. Вони, шукаючи відповіді, розкривають її складові зазначаючи, що по-перше, вітчизняна історіографія концептуально великою мірою розвивалася під впливом ідей М. Грушевського – акцентуючи у авторів помилково написано „акцептуючи” чи критикуючи їх. По-друге, саме інтелектуальна спадщина учнів М. Грушевського помітно вплинула на шляхи поступу української науки, не лише на етнічних землях, але й в еміграційних і діаспорних центрах (С. 166).

Завершуючи розмову про актуальність пошуку відповіді на означене вище питання автори свідомі того, що вони зможуть краще зрозуміти особливості міжособистісної комунікації в українському науковому середовищі, беручи до уваги її конструктивну та конфліктну складові. Учені, виходячи із зазначеного, у своєму аналізі грушевськіяни представників львівської історичної школи, свідомо обмежилися періодом до початку Другої світової війни. На це є вагомі підстави. На їх вони ж самі вказують, артикулюючи увагу на тому, що у повоєнний час більшість вихованців М. Грушевського залишилися на західноукраїнських землях, тож були змушені враховувати ідеологічний диктат партійного керівництва та тією чи іншою мірою дистанціюватися від наукової спадщини вчителя. Останнє виявилось чи то в послугуванні радянськими штампами в оцінці його діяльності, чи то навіть у замовчуванні своєї приналежності до львівської школи (С. 166).

Далі – не будемо втомлювати читачів розлогими роздумати авторів з піднятих питань. Радимо сумлінно ознайомитися з усім змістом монографії, її історичними та історіографічними матеріалами та тим, який містить цей підрозділ. Приваблює вміння авторів вилучити із джерел максимум матеріалу, уміло його аналізувати та синтезувати. Утім, лише зупинимось на підсумках грушевськіяни галицьких істориків та авторів до цього підрозділу. Услід за учнями, вчені відзначають послідовний демократизм як провідну рису функціонування львівської школи М. Грушевського, який плекав принципову критичність і скептицизм, котрі покладені в основу професійного зростання. Основним суб'єктом впливу був сам видатний учений, проголосивший на зорі своєї кар'єри названі вище принципи.

Автори монографії вірно відзначають, що сприйнявши від учителя головні складові наукового верстату, передусім, методикоу

джерелознавчої праці, в оцінках його історіографічних концепцій, представники львівської школи продемонстрували значну самостійність. Можна також погодитися з іншим їх твердженням сутність якого полягає у намаганнях, як на методологічно-концептуальному рівні, так і в конкретно-історіографічних аспектах модернізувати пропагований М. Грушевським позитивістичний ідеал науковості та спробах переосмислити цінності народницької ідеології з позиції державницької історіософії – новий погляд на історичні події та факти українського минулого, що був зумовлений власною дослідницькою практикою (С. 193).

У межах рецензійних розправ певний евристичний інтерес становлять і інші положення учених оприлюднених в книзі. Зокрема, вони мають рацію коли з'ясовують причини критичного ставлення до спадщини вчителя зазначаючи, що воно завжди була доброзичливим, а факти некоректної поведінки учнів були викликані зростанням напруги в міжособистісних відносинах посилені радикалізацією суспільно-політичної полеміки. На переконання авторів, попри обоюдні реакції, викликані ідейними розбіжностями, особисті непорозуміння та наукові суперечки, відбувалося свідоме виконання важливої функції – популяризації учнями концепції М. Грушевського у різноманітних соціальних та національних середовищах. З такою позицією варто погодитися, зауваживши, що в умовах радянської дійсності учений не міг відкрито висловлювати свої погляди. Утім, як довели автори, учні школи зберегли світлі спогади про вчителя, були вдячні за його терпеливість і ставлення до „недопечених учених” як до рівних.

Такий проміжний висновок дає краще зрозуміти сутність діяльності історичних шкіл М. Грушевського й, зокрема, львівської. Уповні вірним є й положення про те, що даниною поваги учнів до вчителя стало започаткування всебічної історіографічної рефлексії стосовно багатьох аспектів різнопланової спадщини автора „Історії України-Руси”. Зазначене уможливило постановлення системних грушевськознавчих студій у повоєнний час (С. 193-194).

Досить репрезентабельними є й узагальнюючі висновки В. Тельвака і В. Педича до другого розділу. Радимо читачу звернути на них увагу та ознайомитися з наступною частиною книги. Далі ми зазначимо, що третій розділ: „Українське минуле у дослідженнях учнів Михайла Грушевського” складається з восьми підрозділів. У них авторами достатньо чітко й послідовно висвітлено внесок adeptів його школи у вивчення княжого та литовсько-польського періодів, доби козаччини, українського козацтва до середини XVII століття, Хмельниччини, Руїни Гетьманщини, постаті й діяльності І. Мазепи та післямазепенських часів, Коліївщини, історії Галичини XIX століття.

Аргументованими є висновки до розділу у яких, зокрема серед іншого, відзначено хронологічну тяглість та тематичну розмаїтість наукових інтересів та зацікавлень учнів школи М. Грушевського. Особливо примітним є те, що автори монографії, окрім детального історіографічної характеристики праць учнів свого метра, наголошують на наявності цілого спектру наукових зацікавлень, окрім історії України. Їх інтерес сягав різноманітної проблематики: всесвітньої історії (С. Томашівський, М. Кордуба, З. Залізняк), етнографії та етнології (З. Кузеля, М. Кордуба), історичної географії (С. Рудницький, М. Кордуба), західного християнства (Б. Бучинський, О. Сушко) та ін. (С. 374).

У висновках до розділу учені, поряд з іншими важливими узагальненнями, цілком слушно відзначають джерелознавче підґрунтя більшості студій галицьких істориків. Воно йшло у парі з виробленою у спілкуванні з учителем обережністю історичного конструювання, що зумовило виваженість і аргументованість зроблених висновків. Цілком закономірним і вірним є висновок про те, що наукова спадщина учнів школи М. Грушевського перебуває у полі зору сучасних українців, свідченням чого є його присутність у історіографічних розправах.

Особливо показовими є загальні висновки до монографії (С. 376-279), з якими має ознайомитися її читач. Вони є вагомими, аргументованими, виваженими і повністю відповідають сучасному рівню історичних та історіографічних знань про феномен львівської школи М. Грушевського. Примітною ознакою узагальнень В. Тельвака і В. Педича є їх готовність продовжити ці студії та окреслити шляхи їх подальшого вивчення. Зазначене підтверджує прикінцеве положення висновків у яких наголошено, що репрезентована книга не вичерпує всіх аспектів піднятої теми. На переконання авторів подальше її дослідження може пролити світло на низку актуальних питань, пов'язаних із окресленням вагомого внеску представників львівської історичної школи у публічний дискурс Галичини та Наддніпрянщини.

У перспективі мають бути висвітлені освітні та культурно-представницькі ініціативи учнів М. Грушевського, усебічно відтворені особливості не публічного сприйняття широкопланової діяльності представників галицького осередку (за матеріалами щоденників, мемуарів, приватного листування), специфіку сприйняття творчого доробку школи поза фаховим середовищем. Також, на їх і на нашу думку, перспективними є подальші джерелознавчі пошуки праць учнів львівської школи, особливо їхніх ранніх проб пера, котрі відклалися, приміром у важкодоступних для українського дослідника архівах західноєвропейських університетів. Має бути науково й докладно опрацьована проблема побутування та трансформації започаткованої

М. Грушевським схолярної традиції в українській інтелектуальній культурі ХХ ст. а також на черзі створення узагальнюючої синтетичної праці присвяченого у цілому науково-організаційній діяльності Великого Українці (С. 379).

У додатках розміщені тексти рецензій на докторські праці з історії представників львівської школи та наведені біограми львівських учнів М. Грушевського: Б. Баранівського, М. Бордун, Б. Бучинського, В. Герасимчука, Ф. Голійчука, І. Джиджори, М. Залізняка, Ю. Кміта, М. Кордуби, Д. Коренця, І. Кривецького, І. Крип'якевича, З. Кузеля, С. Рудницького, Ф. Срібного, М. Стадника, О. Сушка, О. Терлецького, С. Томашівського, О. Целевича, Й. Чайківського, І. Ю. Шпитковського, унікальні світлини – М. Грушевського, М. Кордуби С. Томашівського, І. Крип'якевича, І. Джиджори, Б. Барвінського, І. Кривецького, М. Залізняка, Д. Коренця, І. Шпитковського, В. Герасемчука, О. Целевича, Міланії Бордун, З. Кузеля, О. Сушка, С. Рудницького, О. Терлецького, О. Чайківського, Ф. Срібного а також Ю. Кміта.

У цілому рецензоване видання має високий науковий рівень і є важливою подією в сучасному грушевськознавстві та вагомим внеском в нього. Ця академічна праця двох знаних вчених-грушевськознавців – Віталія Тельвака та Василя Педича присвячене львівській історичній школі М. Грушевського відрізняється фундаментальністю й заснована на ґрунтовній джерельній базі. Монографія містить новаторські методологічні підходи, ґрунтовний аналіз проблеми на підставі історико-орієнтаційних цінностей, всебічної підтримки академічної молоді з боку старшого покоління, творення самодостатніх установ національної історичної думки, супроводжується синтетичними узагальненнями та евристичними висновками.

Книга вийшла у відомому та авторитетному видавництві „Світ” й підготовлена до 150-річчя з дня народження Михайла Грушевського – невсипущого керманіча, невтомного діяча національного руху та Великого українця наділеного історіософською глибиною мислення, державницьким підходом до наукових і державних справ. Його багатогранна діяльність спрямовувалася на розвій громадсько-політичного життя, набуття повноцінного національного життя у всіх суспільних та культурних проявах, формування національної та політичної свідомості українства, здійснення всеукраїнського соборного проекту, запобігання тенденції масового дезертирства верхівки українського суспільства до панівних суспільств сусідніх держав.

Видання, у певній мірі, сприятиме мобілізації українського суспільства і національної еліти та згуртування їх навколо ідеї побудови європейської української держави, її соборництва. Народ, якому присвятив себе учений і котрий породив такого велетня шанує і любить його та в царстві духа, – безсмертний.

**ЛОКАЛІЗАЦІЯ ТРАХТЕМИРОВА В АРЕАЛІ ПАМ'ЯТОК
ЧЕРКАЩИНИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ**

Не претендуючи на евристичну вартість запропонованої розвідки зазначимо, що історико-культурна спадщина Черкащини має особливе значення для Української держави. Це доленосні події вітчизняної історії, пов'язані із зародженням козацтва, козацькими і селянськими повстаннями, Національно-визвольною війною проти польської шляхти, Коліївщиною, діяльністю геніального полководця Богдана Хмельницького, мислителя та поета Тараса Шевченка. Тобто, культурна спадщина Черкаської області є невід'ємною частиною національного культурного надбання, а її збереження і охорона мають важливе, всенациональне значення. Це оцінила українська влада, запровадивши першу Державну програму „Золота підкова Черкащини” (на 2006-2009 рр.) з метою збереження та використання культурної спадщини краю. У ній увага приділялася чотирьох основним масивам культурної спадщини Черкаської області.

Перший масив – шевченківська спадщина; місця, ідентифіковані з народженням, життям та творчою діяльністю поета (м. Канів: Шевченківський національний заповідник (могила Т. Г. Шевченка та музей), Успенський собор, Канівський історичний музей) та Звенигородщина). Другий масив сягає культурної спадщини Чигирин – Суботів – Холодний Яр, пов'язаній з життям та державотворчою діяльністю Богдана Хмельницького (Чигиринщина), визвольними змаганнями українського народу 1917-1921 рр. та Холодноярською республікою. Тут збережені та відтворені визначні об'єкти культурної спадщини: відбудовано бастион Дорошенка (частина Чигиринської фортеці); відтворена церква Святих Петра і Павла; упорядковані та реставровані пам'ятки історії у Суборові (Іллінська церква, Три криниці); облаштована ділянка навколо пам'ятки природи та історії – дуба Максима Залізняка (вік якого нараховує тисячу років), поліпшено його стан (урочище Холодний Яр); створено етнографічно-туристичний комплекс козацький хутір ” (с. Стецівка); відкрито постійну експозицію музею Богдана Хмельницького.

Відбулася реконструкція гетьманської резиденції Богдана Хмельницького, створюються нові музеї у м. Чигирин (краєзнавчий, декоративно-прикладного мистецтва, історії Чигиринської фортеці), с. Суботів (Музей дитини) і с. Стецівка (млинарства), готельний комплекс „Посольська вулиця”. Історичні пам'ятки: Мотронинське городище скіфського часу в Холодному Яру (кін. VII – перша пол. V тисячоліття до н.е.), поселення доби неоліту та енеоліту Молухів Бугор

(друга пол. V – перша чверть III тисячоліття до н.е.) і поселення ямної культури Десятини (III тисячоліття до н.е.) в заплаві Тясмину поблизу села Новоселиця, Суботівське городище чорноліської культури (IX – VII ст. до н.е.), замчищі Богдана Хмельницького із залишками кам'яної вежі в Суботіві (середина XVII ст.), а також Чигиринська фортеця, козацький цвинтар, кам'яні фундаменти церкви Петра і Павла та будинків у нижньому місті (XVII – XVIII ст.), музей археології історико-культурного заповідника „Чигирин” та ін. визначні місця.

Третій масив – археологічна спадщина області, пов'язана з трипільською та іншими давніми культурами (зарубинецька, ямна, черняхівська, білогрудівська). Як зазначає О. Зараховський археологічна спадщина Черкаської області багата та різноманітна. В краї нараховується 9266 об'єктів історико-культурної спадщини, 7169 з яких – пам'ятки археології, тобто 77% [3, 39]. За даними Археологічної інспекції управління культури і туризму Черкаської обласної державної адміністрації зареєстровано 3326 археологічних пам'яток, які із внутрішньо комплексним підрахунком складають 8833 археологічних об'єктів. Серед них відомі такі види пам'яток: 7203 – кургани, 1259 – поселення, 137 – городища, 50 – ґрунтові могильники, 180 – інші пам'ятки (печери, підземні ходи, льохи, вали, святилища, замчища, майдани, зольники, скарби та ін.). Зокрема кургани належать до епохи міді-бронзи (III-II тис. до н.е.) та скіфського часу (VII-IV ст. до н.е.).

Поселення відносяться до багатьох історичних періодів: палеоліт – 4, мезоліт – 6, неоліт – 11, енеоліт – 251, епоха бронзи – 154, ранньозалізний вік – 188, зарубинецька культура – 54, черняхівська культура – 255, раннє середньовіччя – 58, період Київської Русі та Литовської доби – 42, доба пізнього середньовіччя – 43, багат шарові – 123, не визначені – 50. Городища відносяться до: епохи бронзи – 2, чорноліської культури – 14, скіфського часу – 18, зарубинецької культури – 5, ранньослов'янське – 1, періоду Київської Русі – 36, козацької доби – 43, багат шарові – 5, не визначені – 13.

Серед ґрунтових могильників відомі такі: пізній палеоліт – 1 поховання, епоха бронзи – 6, ранньозалізний вік – 3; зарубинецька культура – 5, черняхівська культура – 17, ранньослов'янський час – 1; давньоруський період – 7, литовська доба – 2, пізнє середньовіччя – 8.

28 пам'яток занесені до Державного реєстру пам'яток національного значення: стоянка первісних мисливців на мамонтів в с. Межиріч Канівського району, трипільські поселення Веселий Кут та Майданецьке в Тальнівському районі, Суботівське городище білогрудівської та чорноліської культури, Жаботинське і Мотронинське городища скіфського часу в Кам'янському та Чигиринському районах, поселення ранніх слов'ян поблизу села Монастирок Канівського району, Княжа гора – давньоруське місто Родень поблизу Канева, багат шарове

поселення „Пилипенкова Гора”, залишки літописного міста Заруба поблизу с. Трахтемирів та інші. З 4392 відомих трипільських поселень 2042 знаходяться на території дев'ятнадцяти областей України.

В Черкаській області широко відомо 278 пам'яток трипільського періоду. З двадцяти чотирьох найбільших трипільських поселень періоду розквіту даної культури вісімнадцяти знаходяться в межах Тальнівського, Уманського та Звенигородського районів Черкаської області [4, 170].

Артикулюємо увагу на тому, що Державний історико-культурний заповідник „Трипільська культура” (створений у липні 2003 р.) охоплює 11 трипільських поселень на території Тальнівського, Уманського, Звенигородського районів, серед яких найбільші за площами поселення у тогочасному світі: „Тальянки” – 450 га, „Чичиркозівка” – 300 га, „Майданецьке” – 270 га, „Доброводи” – 250 га. Поселення-гіганти трипільської культури: Тальянки, Майданецьке, Веселий Кут, Онопрієва, Глибочок, Піщана (Тальнівського району), Доброводи, Косенівка, Аполянка (Уманського), Чичеркозівка, Вільховець (Звенигородського районів). Лише поселення „Тальянки” одно з найбільшим у світі належить до періоду раннього землеробства. Воно нараховувало майже 3000 будівель й існувало в ХХХ-ХХІХ ст. до нашої ери.

В четвертий блок входить культурна спадщина, пов'язана з іншими важливими подіями, пам'ятками, персоналіями: батьківщина І. М. Піддубного (с. Красенівка), М. П. Старицького (с. Кліщинці); місця, пов'язані з життям та діяльністю графа М. С. Воронцова (с. Мошни), родини Шувалових (м. Тальне), „Стара Умань” – костюл Успіня Богородиці, та унікальній картинній галереї, що розмістилася у ньому. Уманська галерея – єдиний художній музей в Східній Європі, що має в своїй колекції живопис представника флорентійської школи Джузеппе Беццуолі („Ісус Христос і самарянка”, 1843 р.), духовного лідера Брацлавських хасидів цадика Нахмана (м. Умань), родини Лопухіних (м. Корсунь-Шевченківський), М. О. Максимовича (с. Прохорівка), родини Давидових та Південного товариства декабристів (м. Кам'янка), родини Симиренків (с. Мліїв), А. Ю. Кримського (м. Звенигородка).

Щодо нашого об'єкта вивчення то ще з ініціативи Є. В. Максимова у 1986 року була створена заповідна територія „Трахтемирів”, що охоплювала землі навколо колишніх сіл Трахтемирова, Зарубинців, Монастирка. З ініціативи В. О. Петрашенка до цієї території приєднали околиці села Бучак, де зосереджені багаточисельні пам'ятки різних епох. У 1990-і роки розпочато роботу з перетворення цієї заповідної території у ландшафтно-історичний (археологічний) заповідник [5, 556]. Як історико-культурний заповідник „Трахтемирів” створено 1994 р. Площа заповідника становить 590 гектарів. Археологічний культурний шар Трахтемирівського

заповідника, що сформувався завдяки заселеності цієї території впродовж 3-4 тисяч років, є особливо цінним об'єктом національної спадщини народу України і невід'ємною часткою загальноєвропейського спадку. Науковому дослідженню культурного шару заповідника належить важлива роль в пізнанні історичного минулого, що сприятиме духовному збагаченню народу і його патріотичному вихованню. Археологічний культурний шар містить не лише знахідки від доби міді-бронзи (трипільська та інші культури) до пізнього середньовіччя, але і залишки будівель, садиб, могильників, що характеризують матеріальну і духовну культуру народів, що тут проживали.

У відповідності зі світовою практикою до категорії археологічних об'єктів слід також віднести і виселені населені пункти: Бучак, Зарубинці, Трахтемирів, Монастирьок, що мають статус історичних селищ, згаданих в історичних джерелах XIII-XVIII ст. Підлягають також обліку, консервації і збереженню всі кладовища незалежно від часу їх виникнення. На його території Трахтемирівського заповідника розташовано 81 археологічну, 9 історичних та 9 природничих пам'яток. Серед них – стоянка часів мустьєрської культури (120-130 тисяч років тому), Трахтемирівське скіфське городище, залишки храмів літописного Трахтемирівського монастиря, багатозарове поселення на горі Городки, козацький цвинтар в селі Трахтемирів, пам'ятки природи: Канівські дислокації, заповідні урочища, Рожина Криниця.

Переходячи до розгляду питання, зазначимо, що нас цікавить, перш за все, у який спосіб відбувалося формування джерельної основи та якою була і є історична думка щодо Трахтемирівської землі. Отже, враховуючи вироблені наукові історіографічні традиції та вплив державницьких, суспільно-політичних факторів на історичну думку окреслимо періодизацію накопичених знань із обраної теми з позиції тягlosti українського історіографічного процесу. Можна з великою достовірністю твердити, що починаючи з XI ст. від Нестора-літописця, через літописців литовсько-польської доби, козацьких літописців (Габ'янка, С. Величка, Самовидця та ін.) до автора „Історії Русів”, та Д. Бантиш-Каменського, через збереження національно-державної традиції у творах, М. Максимовича, М. Костомарова, Т. Шевченка, М. Грушевського, А. Стороженка, В. Хвойка, Д. Яворницького, Д. Дорошенка, Н. Полонської-Василенко, Б. Рибаківа, П. Толочка, чисельного загону археологів та сучасних дослідників відбувався розвиток історично думки з її досягненням історії Трахтемирівської землі.

Мова має йти, як нам здається, про такі періоди: *перший* – давній період (репрезентований археологічними пам'ятками); *другий* період – Княжа доба, історія Київської Русі, Галицько-Волинського і Литовсько-Руської держав (XI-XVI ст.); *третій* період – Козацько-Гетьманська доба (XVII – середина XVIII ст.); *четвертий* період – друга половина

XVIII – початок XIX ст.; *п'ятий* період – середина XIX ст.; *шостий* період – кінець XIX – початок XX ст.; *сьомий* період – 20-і початок 30-х рр. XX ст.; *восьмий* період – середина 1930 – друга половина 1980-х років.; *дев'ятий* період – рубіж 1980-1990-х рр. – і по наш час .

Останній – сучасний період пов'язаний з відновленням державної незалежності України в 1991 р., зі зміною соціокультурних умов, підходів й образів української історіографії в свідомості вітчизняних істориків, які не лише повернули академічну спадщину але й стали на позиції національно-державницької ідеології. Його специфіка тісно пов'язана із зміною поколінь істориків, появою нової генерації незаангажованих науковців, потребою підготовки синтетичних праць, присвячених українській історії, потужним краєзнавчим рухом, що стимулювало зацікавленість також й регіональною історією. Утім, все ж звернення до історії трахтемирівських земель відбувалося, перш за все, в контексті загального перебігу української історії. Через все ще недостатню документальну базу, смугу горісного бездержав'я, має місце, і в наш час, як й в попередні століття, причинковий характер публікації.

І все ж розвідки, окремі статті поява двох монографій, початок проведення, як сподіваємося міжнародних науково-практичних конференцій „Трахтемирів: історія та сучасність” стимулюватимуть дослідницький процес. Названі вище періоди варто все ж розглядати у їх єдності і не поривати з загальним перебігом української історії. Окреме місце в історіографічному огляді цієї теми посідає зарубіжна, в основному польська історіографія (починаючи з друга половина XVI ст. – до сьогодні). Вона потребує спеціального розгляду [6].

Утім, враховуючи незначний обсяг цієї публікації, на проблему можна подивитися і дещо узагальнено, особливо в сучасних умовах, коли історична думка, як найбільш розвинена ділянка соціогуманітаристика має рухатися більш динамічніше, ніж у попередні періоди, щоб ствердити свою провідну роль у суспільстві та відповідати загально-світовим тенденціям. Адекватному розумінню проблеми буде сприяти й виховний чинник, який має „запалювати серця” підростаючого покоління: школярів, студентів, істориків, краєзнавців, будити інтерес у суспільності, майбутньої сучасної української інтелігенції, яка не порушуючи своє соціальне покликання не буде жити з політики, а зберігати нерв порядності та здорового глузду у відношенні до історичного минулого.

Перш за все відзначимо, що джерельна база представлена опублікованими матеріалами, які, в хронологічному вимірі, свідчать, що завдяки Володимирі Мономаху, Святославу Ізяславичу маємо першу письмову згадку про Заруб та дніпровську переправу біля нього. „Іпатіївський літопис” 1096 і 1168 рр. повістує, про місто Заруб з монастирем, а біля міста на Дніпрі існував „Зарубінецький брід”); у

„Повісті минулих літ” (1113) Нестор-летописець; згадує Заруб, коли оповідає про переправу дружинників князів Святополка Ізяславича та Володимира Мономаха на переяславський бік під час воєнних дій проти половців; в 1163 р. згадується в літописах, як кандидат на повторне очолювання Церкви України-Руси Клим Смолятич, колишній чернець Зарубського (Трахтемирівського) монастиря, котрий був митрополитом Київським і Всієї України-Руси в 1147-1149 рр. до моменту захоплення влади в Києві Юрієм Довгоруковим. Як зазначає В. О. Петрешенко „село Монастирок походить від православного Успенського Зарубського монастиря, що виник ще в XI ст. Після XIII ст. монастир був деякий час занедбаний, але десь з кінця XV ст. почав відроджуватись вже під новою назвою Трахтемирівського. Поселення біля монастиря виникло близько XVII ст. Зарубський монастир був досить значним культурно-релігійним центром, з боку Дніпра він мав штучні укріплення у вигляді рову та валу. В XI–XII ст. тут функціонувало два кам’яні храми, прикрашені фресковим розписом та полив’яними плитками. В храмах та навколо них здійснювали поховання визначних церковних та цивільних осіб, археологами знайдені шиферні саркофаги давньоруського часу. На захід від монастиря розміщувались печери, з яких, напевне, і почалось монастирське життя. Про існування печер в XI–XIII ст. свідчить назва одного з давньоруських повчань, відомого по списку XIII ст., в якому згадуються зарубські печери. Про сам монастир повідомляється у літописах під 1147 р., коли київський князь Ізяслав Мстиславич запросив на посаду митрополита Зарубського монаха Кліма Смолятича, що мав славу книжника і філософа, рівного якому не було в Руській землі [5, 557].

Продовжуючи далі зазначимо: вимисел чи правдива легенда (про це пізніше) стверджує, що 1578 р. король Стефан Баторій дарує козакам містечко Трахтемирів з околицею і монастирем. Останньому надається особливий статус шпиталю для поранених і старих козаків. Містечко стає резиденцією реєстрових козаків і у той час гетьман отримує клейноди, серед яких, за твердженням літописця Граб’янки – військова печатка, яку й донині знаємо як головний геральдичний символ українського козацтва”.

В Трахтемирові, як знаємо, існувала найважливіша козацька святиня – Зарубинецький монастир. 1573 р. під час морської битви козацької морської ескадри проти флотилії турецького султана до полону потрапив гетьман Самійло Кішка, уродженець Канева. Через 25 років перебування у полоні, він підняв повстання невільників на турецькій галері – перебивши команду, вони повернулися в Україну. Зовсім скоро (1601 р.), взамін за допомогу Польщі у війні проти Швеції доб’ється від Варшави відновлення козацьких привілеїв та повернення козакам Трахтемирова, де сам він, як канівчанин, надзвичайно часто

бував...; (1618 р.) перемогою завершився спільний українсько-польський військовий похід проти Московії, у якому козаками командував гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, чия резиденція певний час знаходилася у Трахтемирові.

...Через Сербину долину під Трахтемировим вирушили у похід козаки Сагайдачного, щоб з боєм здобути величезну територію Московії, увірватися через Арбатські ворота до Москви і взяттям Калуги, поставити крапку в ганебній для Москви війні, після якої вона втратила 29 міст; 1638 р. у Трахтемирові перебували визначні козацькі ватажки – гетьман нересетрового козацтва Яків Остряниця та переяславський полковник Ілляш Караїмович; 1643 р. у замку в Трахтемирові зупинявся польський Великий коронний гетьман Станіслав Конецпольський; 1648 року помер від ран і похований у чорногорському Которі на Балканах Александер Яхія, авантюрист і самозванець, що видавав себе за нащадка роду Османів і претендував на султанство під час Боспорської війни, а перед початком спільного з козаками походу на турецький Трапезунд певний час жив у Трахтемирівському монастирі; 1678 р. орди турецьких завойовників цілком знищили укріплення Трахтемирівського замку й спалили Трахтемирівський монастир.

1683 року страчений за поразку у битві за Відень великий візир Османської імперії Кара-Мустафа, чий війська спалили Трахтемирів у 1678 році; 1733 р. завершено написання „Даріуша подорожного” – щоденника гетьмана Пилипа Орлика, творця першої Української конституції, який всіляко відстоював повернення Трахтемирівському монастирю статусу козацького шпиталю; 1748 р. гайдамацький загін отамана Майбороди взяв приступом і знищив Трахтемирівський монастир, який на той час належав ченцям-уніатам Ордену Василянів; 2008 р. Помісний Собор Української православної церкви Київського патріархату у зв'язку з 1020-літтям Хрещення Руси-України, благословив приєднати до лику Святих (канонізувати) святителя Йова (Борецького), Митрополита Київського і всієї Руси (у 1620-1633 рр.), що особливо опікувався Трахтемирівським монастирем, часто використовуючи його як резиденцію для дипломатичних переговорів найвищого рівня...

Наведений вище лише побіжний перелік історичних дат та подій пов'язаних з Трахтемирівською землею демонструє їх тісний зв'язок з загальноісторичними етапами розвитку української держави.

У археологічному вимірі вченими досліджено, що територія села Трахтемирова заселена вже близько 120-130 тисяч років тому. Зазначене підтверджують стоянки епохи мустьє. Трахтемирівські землі були свідками існування багатьох культур починаючи від скіфської, зарубинецької, черняхівської, давноукраїно-руської та сучасної української. За свідченнями античних істориків, скіфи вважали себе

автохтонними мешканцями на території України і стверджували, що вони прожили над Дніпром понад 1000 років. Навіть давньогрецький історик Геродот (5 ст. до н.е.) перебуваючи на цих землях вважав, що скіфи мали стародавню міфологію пов'язану з Дніпром і був вражений їх природою, тваринним світом та людьми (сколотськими племенами).

Відомий український археолог В. В. Хвойко цікавився історією трахтемирівських земель. 1889 року недалеко від села Зарубинці на одному з пагорбів було знайдено ним перше поховання з перепаленими кістками, незвичайним ліпним посудом, та бронзовими прикрасами. Ім'ям цього села, що виникло на місці древнього Заруба, названа відома слов'янська археологічна культура – зарубинецька. В. В. Хвойка, як перший дослідник зарубинецьких пам'яток, вважав їх слов'янськими, місцевими за своїм походженням. На його думку, вони являли собою проміжну ланку між пам'ятками ранішої скіфської доби і пізнішої черняхівської культури (Хвойка, 1913). Відомо більш як 500 поселень та могильників Зарубинецької культури.

На думку П. Третьякова, Зарубинецька культура відіграла важливу роль в древній історії слов'ян, особливо це помітно на прикладі пам'яток І-ІІ ст. н. е. на території Верхнього Подесення, котрі стали основою праслов'янських древностей III-V ст. В кінці 80-х рр. XX ст. Б. О. Рибаків стверджував, що племена траспії, катіари, ахати і парадати жили на Тірасі (Дністрі), Верхньому Бузі, Гіпаніс (Бузі) та Борисфені (Дніпрі). За наслідками багаторічних досліджень В. О. Петрашенко стверджує, що територія Канівщини в ранньослов'янський час була місцем активного розселення слов'ян. Про це свідчать знахідки скарбів так званого антського періоду V-VI ст. н. е. Саме спираючись на ці знахідки, Б. О. Рибаків вважав Канівщину центром антів-русів [5, 556].

Цей учений у нарисі „Народження богинь і богів” [7] зазначав, що вже в ті часи Зарубинецький брід, відомий ще зі сколотських часів, він, можливо, був дорогою полонників. До цієї проблематики звернувся П. П. Толочко у монографіях присвячених Києву і Київській землі в XII-XIII ст. (1980) та Давнеруське феодальне місто (1989) [8]. Отже, саме Трахтемирівське городище учені-археологи відносять до доби сколотів, зарубинецької та черняхівської культур й Київського Русі за часів якої городище ідентифікують з містом Заруб, сторожове, яке з'явилося у давньоруську добу на території півострова, котре контролювало брід через Дніпро й захищало розкидані неподалік мирні поселення.

Вивчення історії України, і в її контексті історії Трахтемирівської землі, неможливе без досягнення періоду становлення та розквіту козацької держави. Джерельна база цього періоду представлена різноманітними видами джерел, помітне місце серед яких займають і козацько-старшинські літописи: генерального канцеляриста Самійла Величка, гадацького полковника Григорія Граб'янки та Самовидця [9].

В них історіографічні композиції, складені з характеристик видатних діячів, описів важливих подій та епізодів, тлумачень певних періодів політичного життя. Усе це викладалося в формі порічних статей, хронікальних оглядів, більш чи менш докладних розповідей. За джерела для них правила особисті спогади, щоденникові записи, свідчення очевидців, літературні твори написані іншими авторами. Козацькі літописи і за хронологією освітлюваних явищ, і за змістом, і за формою мають дуже мало спільного з традиційним літописанням і навіть із хроніками XVI -XVII ст.

Це новий своєрідний жанр історіографічної літератури і подібність тематики очевидна. В літописах йдеться про період визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, у більшій чи меншій мірі автори торкаються раніших часів та розповідається про події періоду Руїни. Суспільні та політичні погляди авторів на власну історію випливають з конвою нарративних джерел.

Вперше опублікований Київською Археографічною комісією у 1848-1864 роках під назвою „Летопись событий в юго-западной России в 17 в.“, тт. I–IV. Самійло Величко дотримується загальнокозацької точки зору на історичні події. Він виступає за становий поділ на посполитих і козацтво, відстоює інтереси козацького стану, ратує за справедливість серед козаків. ідеал суспільного устрою для нього – Запорізька Січ – вільна республіка, де кожний її член має змогу бути вільним у своїх діях, хоча й підлягав би безсумнівній дисципліні; кожен чоловік має право голосу. Дещо негативний підтекст зустрічається у його творі щодо старшини. С. Величко звинувачує полковників у тому, що вони вболівають тільки за власний добробут.

Самовидець навпаки співчуває шляхетському стану, „значним козакам“, виявляє неприхильність до низів, що грабують „значних“. Центральна постать літопису Г. Граб'янки – образ Богдана Хмельницького, який поєднує риси реальної історичної особи та ідеального вождя. Граб'янка приписує Хмельницькому промови у найзначніших справах та історичних моментах. Посмертну характеристику Б. Хмельницького автор витримує в дусі традиційних добродішностей воїна-богатиря. Хмельницький має дві основні заслуги – визволення України від „тяжкого ярма лядського“ та приведення її до російського монарха у підданство. У нашому контексті Граб'янка зауважує, що на козаків звернув увагу сам король Стефан Баторій, який „... опріч давнього старовинного міста складового Чигирина, віддав низовим козакам для пристанища ще й місто Терехтемирів з монастирем“ [10, 884]. Усі ці козацькі літописи пронизані думкою про автономію України в складі Російської імперії, яка намагалася всіляко залучити Україну у сферу свого впливу й претендувала на її історичну спадщину з часів України-Руси. У розпорядженні учених є достатньо

таких свідчень. Загальне і навіть побіжне уявлення про зацікавленість правлячих кіл, у тому числі історію Трехтимирівської землі, засвідчує наукова спадщина XIX – початку XX ст., яка також чекає на глибоке дослідження.

Не зупиняючись так докладно на характеристиці історичних джерел, лише зазначимо, що в наступні історіографічні періоди джерельна база історії України, як і нашого питання поповнювалася за рахунок розвідок С. Болховітінова, творів Г. Миллера, повного зібрання законів Російської імперії, пам'яток виданих Тимчасовою комісією з розбору давніх актів, актів, які відносяться до історії Південної і Західної Росії, її літописів, південноруських літописів, опублікованих М. Білозерським, повного зібрання руських літописів, документів Архіву Південно-Заходу Росії, джерел малоросійської історії, описів документів, справ і актів, описів київського намісництва 70–80 років XVIII ст., джерел малоросійської історії зібраних Д. Бантиш-Каменським, історії про козаків запорожських, щоденників Еріха Ляоти із Стеблїва, С. Освенцима, „Історії Малої Росії...” Д. Бантиш-Каменського, „Історії Русів”, дослідження П. Симоновського, вже згаданих вище Літописів С. Величка, Г. Граб'янки, Самовидця, творів І. Фундукля, праці Л. Похилевича, історії руської церкви (Макарія), щоденника С. Осенцима, видання історичних пісень (українського) малоросійського народу В. Антоновича і М. Драгоманова, досліджень, у тому числі П. Куліша, В. Науменка, С. Голубєва, М. Біляшевського, М. Костомарова, П. Лебедінцева, М. Грушевського („Історія України-Руси” (1898-1936) та окремих її джерел), Д. Яворницького, В. Хвойко, А. Стороженка, В. Пархоменка, П. Клепацького та ін. [11].

Отже частина четвертого, п'ятого й шостого періодів в історіографії питання, яке розглядається, характеризується найінтенсивнішим поповнення історичний відомостей та звісток про минуле трахтемирівських земель. Вони засвідчили той історіографічний факт, що учені скористалися увагою російських урядових кіл до „своєї” історії і в цьому контексті накопичили значний фактологічний матеріал, не лише до української історії у цілому, але до історії трахтемирівських земель.

У наступні сьомий і восьмий історіографічні періоди, в контексті вітчизняної історії вивчення теми, минулим трахтемирівських земель не дуже цікавилися репрезентанти радянської правлячої верхівки та українські дослідники. У ці десятиліття здійснювалися окремі спроби осягнути історію трахтемирівських земель. Зокрема, В. О. Романовський 1919 р. у своїй книзі „Від Києва до Каніва” репрезентував історичний огляд місцевостей Наддніпрянського побережжя [12]. У 1926 році В. В. Ризниченко надрукував свій геологічний путівник „В горах і кручах району Канівської дислокації” [13].

У післявоєнний – 1945 рік була здійснена пороська археологічна експедиція. Тоді разом, з іншими знахідками, археологи дізналися про артефакти з трахтемирських земель [14]. Розгорнуті відомості про розкопки трахтемирівського городища наводять такі учені, як М. Я. Рудинський [15] та у середині 1960-х рр. у трьох публікація Г. Т. Ковпаненко [16].

Хочеться окремо наголосити на внеску знаного археолога Г. Т. Ковпаненко у дослідження Трахтемирівського городища (поселення ранньоскіфського часу) – одного з найбільших у Східній Європі та завдяки її зусиллям – найбільш дослідженого. Нажаль завантаженість поточною роботою, а згодом важка хвороба стали причиною того, що вже майже підготовлена монографія про цю видатну пам'ятку, яка готувала дослідниця, на жаль, залишилась незавершеною.

Вчених не переставала цікавити історія Зарубського монастиря (1147 р.). Як з'ясував ще 1950 р. М. К. Каргер, храми цього монастиря за археологічними міркуваннями датовані кінцем XI ст. [17]. Варто також зазначити, що 1965 р. у видавництві Київського державного університету побачила світ монографія Г. Г. Мезенцевої „Канівське поселення полян” підготовлена за матеріалами розкопок, у тому числі городища Монастирок [18].

Змістовністю та вичерпністю викладу матеріалів відрізняються напрацювання М. Ю. Брайчевського і Н. М. Кравченко та М. П. Кучера, які підготували звіти про розвідку на території Канівського водосховища 1960 року [19]. Цінні матеріали для вивчення історії і культури трахтемирівських земель оприлюднені в публікації В. Г. Петренко „Правобережжя Среднего Приднепровья в V-III вв. до н. э.” (1967) [20].

М. М. Шмаглій 1970 року поділився з науковою громадськістю інформацією про археологічні знахідки трипільського поселення біля с. Григорівка на Дніпрі [21].

Такі учені-археологи, як В. І. Довженок і О. М. Приходнюк склали звіти про роботу в 1971 р. Канівської слов'яно-руської експедиції в сс. Халеп'я та Григорівка [22]. Значно пізніше, вже у 1980 р. О. М. Приходнюк оприлюднив цікаве дослідження, присвячене результатам роботи на цих поселення [23]. Д. Гопак, починаючи з 1980-х років а також в сучасний період, особливо систематично досліджував знахідки, пов'язані із залізними виробами VIII–X ст. з городища Монастирьок на Середньому Дніпрі. Результати його роботи, як цінні історичні матеріали стали широко відомі, завдяки їх друку у трьох томах „Давньої історії України” [24].

Варто також зазначити, що в 1993-93, 1997 рр. низку цінних напрацювань пов'язаних із розкопками трипільських, давньоруських поселень та наслідками охоронних робіт пізньосередньовічного заgonу Канівської експедиції на території Трахтемирівського заповідника

оприлюднили такі дослідники, як Л. І. Віноградська і В. О. Петрашенко, Н. Б. Бурдо та М. Ю. Віденко, [25].

Згаданий вище, знаний археолог Є. В. Максимов (1921-2008), починаючи з 1972 р. книгами „Среднее Поднепров'є на рубежі нашої ери” [26] „Зарубинецька культура на території УРСР” (1982) зарекомендував себе як відомий вчений та дослідник історії трахтемирівських земель [27]. 1988 року побачила світ ще одна книга Є. В. Максимова підготовлена у співавторстві з В. А. Петрашенко ”Славянские памятники у с. Монастырёк на Среднем Днепре” [28].

У цій праці йшлося про наявність в с. Монастирьок упорядкованого планування поселення та оборонних споруд, розвинутих ремесел й широкого торгівельного обміну з центрально-європейськими країнами, що засвідчило існування тут давньослов'янського поселення міського типу. Маємо в розпорядженні також низку інших його статей написаних у співавторстві з В. А. Петрашенко, С. Є. Максимовим, Л. О. Циндровською, О. С. Ригін та одноосібно підготовлену ним, присвячених розкопкам поселення Монастирьок, літописному місту Заруб за даними археології, історії і лінгвістики; Зарубинецькому могильнику у селищі Григорівка на Дніпрі та Трахтемирівському Зарубинецькому монастирю [29]. Окрім співавторства названої вище монографії, В. О. Петрашенко підготувала низку змістовних публікацій, які заслуговують на більш глибоке дослідження. Вони розширюють наші уявлення про археологічні пам'ятки цієї землі. [30]. Ми лише зазначимо, що В. О. Петрашенко, разом із колегами, такими ученими, як А. Я. Радзивіл і Ю. А. Куделя підготували і оприлюднили 1997 р. змістовну „Програму наукового дослідження пам'яток археології та геології Трахтемирівського заповідника” [31]. Вважаємо, що варто більш детально зупинитися на її змісті.

Доцільно, зокрема наголосити, що у ній, поруч із іншими важливими завданням, учені окресли багатющу археологічну спадщину, яку потрібно уважно дослідити. Зокрема, вони зазначили, що „...збереглися фундаменти і підвальні приміщення цих споруд, а також в археологізованому вигляді житлові, господарські і виробничі приміщення, що можуть бути використані для музеєфікації розкритих архітектурно-археологічних залишків. Такі об'єкти виявлені як на городищах, так і поселеннях різного періоду.

Далі вчені навели беззаперечні докази існування масиву культурного фонду Трахтемирівських земель а саме: „важливим об'єктом дослідження є скіфський вал Великого Трахтемирівського городища доби раннього заліза, що зберігся на висоту 3 – 6 м. Площа городища біля 500 га. Розкопки своєрідного акрополі цього городища, що має назву „Малі валки”, проведені Г. Т. Ковпаненко, довели перспективність і необхідність збереження і подальше дослідження

Трахтемирівського городища. На переконання вчених, об'єктом окремої уваги виступають поселення трипільської культури (ур. Хатище, Ігнатенкова гора та ін.), що вимагають постійної уваги і невідкладних охоронних заходів. Оскільки трипільські об'єкти знаходяться відразу ж під орним шаром, а інколи і в самому орному шарі, вони постійно розорюються і руйнуються під дією природно-атмосферних явищ. Некрополі і окремі поховання вимагають ретельного і суцільного картографування, архівно-бібліографічного аналізу. В ряді випадків на основі археологічних даних доцільно здійснити меморіальні заходи (спорудження каплиці, пам'ятного хреста тощо). Можливо, також доцільно виділити окремих напрямків дослідження і охорони „Некрополі Трахтемирівського заповідника”. Давньоруські городища (літописний Заруб – городище Монастирьок), Городок (Григорівка), ур. Туз (Бучак), ур. Городок (Бучак), де добре збереглися земляні вали з залишками дерев'яних елементів фортифікації, виступають першокласним матеріалом для натурної реконструкції” [31,101].

У своїй “Програмі” вчені звернули увагу на те, що „культурний шар на цих городищах, а також залишки житлових споруд та окремих садиб, що є цінним науковим джерелом, також можуть бути використані для музеєфікації, створення експозицій, діорам та окремих виставок. Багатощарові поселення, розташовані вздовж узбережжя водосховища, що складають з городищами один археологічний комплекс (передграддя, окольні селища, посади, могильники) потребують негайних охоронних заходів.

Учені висловили занепокоєння тим, що постійно відбувається розмив культурного шару з цих поселень. Це вимагає проведення щорічних рятувально-охоронних археологічних розкопок та постійного збору археологічних знахідок з водоймища. Колишні річкові тераси Дніпра та його долина, що на значній площі затоплені, становлять значний науковий інтерес в зв'язку з системою городищ зарубинецької доби, з функціонуванням „Путі з варяг у греки”, а також з Дніпровською оборонною лінією, що остаточно оформилась у XII ст. Реконструкція ландшафтно-топографічної ситуації цієї ділянки Дніпра в різні історичні періоди повинна стати окремим напрямком дослідження [31,101].

Окрім того, дуже важливо, на думку розробників “Програми”, звернути увагу на побережжя і острови Дніпра. Вони також могли заселятися людиною кам'яного віку. Авторами програми відмічені „тимчасові артефакти” доби мезоліту і неоліту (вони виявлені під час охоронних розкопок нижніх терас, що розмиваються водосховищем).

На їх переконання, окремих напрямків дослідження складають пізньосередньовічні пам'ятки XIV-XVIII ст. Зважаючи на особливий статус Трахтемирівського – козацької столиці впродовж XVI-XVII ст., пошуки та дослідження пам'яток цього періоду стають актуальним

науковим завданням. Об'єктом дослідження повинні стати не лише берегові тераси і пагорби, де виявлено культурний шар козацької доби, а й затоплені села Трахтемирів, Монастирьок, Зарубинці, які в силу обставин стали першокласним археологічним джерелом [31,102].

У цьому сенсі, наголошують автори, археологія території Трахтемирівського заповідника невід'ємно пов'язана з археологією акваторії Дніпра. В майбутньому необхідно організувати підводні археологічні роботи, які вже зараз дають першокласний археологічний матеріал. Ці роботи повинні стати окремим напрямком діяльності заповідника [31, 105].

Отже наведені фрагменти “Програми” свідчать, що з історіографічного відтинку вона є важливим джерелом, яка засвідчила вимогу до урядових кіл і громадянства прикласти чимало зусиль у напрямку дійсної „реставрації” й оживлення історичної української традиції та формування сучасної складової історичної пам'яті трахтемирівщини.

Варто також наголосити, що В. О. Петрашенко і далі невтомно працює, щоб дослідити пам'ятки трахтемирівської землі. Про це свідчить низка наступних публікацій [32], і серед них змістовна книга „Древнеруське село за матеріалами поселень у с. Григоровка”(2005), підготовлених протягом 2000-х рр. [33].

Щодо сучасного періода вивчення теми, то ще на рубежі 80-90-х рр. XX ст. він відкрився виданням літописів. Так, писана триста років „Літопис руський” за Іпатським списком (Іпатський літопис), як зазначалося вище, охоплює епопеї та події світової історії та історії України-Русі від незапам'ятних часів до кінця XIII ст. Сучасний переклад українською мовою здійснене вперше. Складається з „Повісті минулих літ”, Київського літопису та Галицько-Волинського літопису до яких додано твори Володимира Мономаха [34]. Відбулося поверненням спадщини. перш за все, М. Грушевського, Д. Яворницького інших дореволюційних вчених і тих, хто презентував з 1920-і рр. і пізніше десятиліття зарубіжну гілку української історичної науки. Ученими приділяється увага публікації джерел з історії України: літописів доби України-Русі, козацьких літописів, Архіва Коша Запорозької Січі, „Історії Русів”, описів намісництв і губерній, у тому числі, „Історичний та географічний опис Київського намісництва 1787 р.” та ін.

Істотно поглиблюють сучасні знання в галузі вітчизняної історії й нашої теми 3-х томна „Давня історія України”. Значні напрацювання має Інститут історії України ініціювавши проекти підготовки підручників з історії України, численних монографії, присвячених різним періодам української історії і, зокрема 2006 р. „Історії українського козацтва” (нариси у 2-х тт.), видання „Українське козацтво. Мала енциклопедія.” До речі авторами статей енциклопедії були 118 вчених з різних регіонів

України. Енциклопедія містить 1376 статей, 283 ілюстрації і 79 карт. Широко відома і стала вже класичною „Енциклопедія історії України”. У ній, зокрема в 3-4, 10-му томах „, вміщено статті О. П. Голочко „Заруб”, В. О. Щербака „Козацтво українське”, М. І. Жарких „Трахтемирів” та ін. Ці видання кардинально розширили уяву сучасників про просторово-регіональну конфігурацію історичного процесу в Україн-Русі й поступово, разом із напрацюваннями сучасних українських науковців, стають своєрідними цеглинами, підготовчим матеріалом, не лише для творення українського гранд-нарративу, але й історії трахтемирівських земель [35].

З пізнавальної точки зору розширюють попередні відомості про трахтемирівську сотню сучасні публікації В. В. Кривошеї, П. І. Аброскіна, О. М. Стасенко та В. М. Заруби, які побачили світ в 1998, 2004-2005 і 2007 рр. Воно, як інші публікації, все більше привертають увагу дослідників [36].

Утім названі автори, окрім М. І. Жарких, лише опосередковано досліджували окремі аспекти нашої теми. Саме через це увагу привернула названа вище книга „Терехтемирів” за авторством М. Жарких [37]. Вона доступна в Інтернеті. Книга складається зі вступу далі йдеться про назву, географію, давню історію: літопис, середина XVI ст., 4-а чверть XVI ст., початок XVII ст., візит патріарха Феофана, 1620 – 1621 рр., 1621 – 1624 рр., ув’язнення уніатів, 1622 р., перебування Яхії, 1625 р., 1627 – 1637 рр., війну 1637 – 1638 рр., 1639 – 1647 рр.; Добу Хмельницького, 1648 – 1657 рр., 1658 – 1660 рр., 1661 – 1686 рр., 1700 – 1709 рр., 1710 – 1750 рр., 1751 – 1765 рр., 1766 – 1800 рр., джерела 19 ст., відлуння в Європі, картографію: карти 17 ст.-18 ст., Терехтемирив (така вповні оправдана назва у автора – В. Г.) на картах XVII-XVIII ст.

Дослідник детально зупиняється також на історії: XVI ст., кінець XVI ст., перша половина й XVII ст., друга половина XVII ст., XVIII ст. Окремий розділ має назву „Баснословіє” де йдеться про розвиток терехтемирівської легенди, її зміст, мету та практичне використання, історіографію як частину баснословія, сфальшований універсал Баторія – Хмельницького, копії універсалу їх видання, текст універсала, думки урядовців, істориків про універсал, критичний розгляд форми та змісту універсала, кордони надання, генезис універсала та висновки. М. Жарких також звертає увагу на наукову історіографію та робить висновки. У них науковець звертає увагу на гіпотетичну передісторію, реальну, фантастичну історії Тарахтемирова, а також акцентує увагу на реальній, фантастичній історіографії, сфальсифікованому універсали Баторія – Хмельницького, картографії Тарахтемирова. М. Жарких на останок робить висновки з висновків [37, 248-249].

Автор пропонує також методичні поради, як вести дослідження та наводить окремі „Додатки”: Терехтемирівський монастир; До історії

Терехтемирова; Хронологія перебування Яхії в Україні; Справа козацької армат; Урочище Білобережжя [37, 250-277]. Отже, головним лейтмотивом праці М. Жарких є очищення історії Трахтемирова від вимислів, фальсифікацій та пошук й окреслення достовірних звісток про Трахтемирів. За висновками автора таких є 76 відсотків, які розсіпані по численних (понад 100) виданнях, які М. Жарких зібрав та узагальнив. Найінтенсивнішим життя було у півстолітті 1627-1657 рр. – на нього припадає 70 звісток, або 42 відсоток із загального числа.

Далі в книзі наводиться розподіл звісток за датами їх введення до наукового обігу. За підрахунками автора до 1859 р. було опубліковано лише 33 звістки або 19 відсотків. Упродовж наступних 75 років – золотого віку української історичної науки і станом на 1925 р. було введено в науковий обіг 144 звістки, або 85 відсотків загального числа. За переконанням вченого на кінець цього періоду об'єктивна передумова для написання наукової історії Трахтемирова – репрезентативна джерельна база – була створена.

Вважаючи, що дослідники скористалися з цього, М. Жарких стверджує, що в 1892 році у „Географічному словнику Польського королівства” була надрукована стаття Едварда Руліковського, яка надовго залишалась найкращою прагматично історією Трахтемирова. Утім, за твердженням автора, єдиним недоліком її була надмірна довіра до баторіанської легенди, яка була повторена у цій статті (ще й з неможливою датою 1575 р.). Цей недолік було виправлено у книзі, згаданого вище, української історика Андрія Строженка „Стефан Баторій та дніпровські козаки” (1904), в якій баторіанська легенда була ґрунтовно спростована. Далі, враховуючи прийнятий М. Жарким групування з періодом 25 років, наступні 75 років (1926-2000 роки) за його словами „був пропавший час і для історії і для історії Терехтемирова: джерельна база збагатилася аж на 9 звісток”. Жодної значимої статті в цей час не з'явилося... Історіографія Терехтемирова останніх 25 років набула приміткового характеру [37, 238].

Утім автор був би не об'єктивним, якби не відзначив, що в часи незалежності, а конкретно в 1997-2012 рр., джерельна база збагатилася на 17 звісток і досягла позначки 100 відсотків. В цей час вийшла друком, вже названі нами статті В. Ластовського з історії Трахтемирова у XVIII ст. і публікація Р. Зимовця про кам'яні хрести регіону (зокрема, про хрест 1652 р. у Трахтемирові). Ретельні археологічні розвідки В. Петрашенка та В. Козюби дозволили скласти детальну, згадану М. Жарких, археологічну карту регіону. Автор також звертає увагу на праці вільні від баторієвської легенди і посилається на статті В. Щербака „Реєстрові козаки на державній службі” (2006) та „Генеза і становлення українського козацтва” (2007), хоча у 2000-му році В. Щербак визнавав баторіанську легенду. Тепер доцільно зупинитися на питанні: якими є

результати роботи автора. І відповімо – ми їх знаходимо у вже згаданому вище підрозділі „Реальна історія Терехтемирова”.

Автор переконаний у доведенні наступних тверджень, цитуємо: „1. Історія Терехтемирова 2 пол. 16 – 18 ст. виразно ділиться на реальну, основу на джерельних даних, і фантастичну, вигадану в основних рисах в 2 чверті 17 ст. і пізніше широко спопуляризовану в історіографії.; 2. Реальна історія Терехтемирова була відома в історичній літературі тільки в окремих епізодах і вперше реконструйована (в межах збереженої джерельної бази) в моїй роботі.; 3. Найбільші заслуги у з’ясуванні реальної історії Терехтемирова належать Е. Руліковському (1892 р.) та А. Стороженку (1904 р.); 4. В час, коли Остафій Дашкович був канівським старостою (1508 – 1535 рр.), він одержав Терехтемирів у приватну власність від великого князя Сигізмунда 1-го.; 5. Своїм заповітом О. Дашкович передав село Києво-Печерському монастирю, який володів ним дуже недовгий час і обміняв на інше володіння. Терехтемирів повернувся у фонд державних земель і належав до Канівського староства.; 6. Десь у не визначений точно час між 1590 і 1594 роками Терехтемирів став власністю козаків. Нам не відомо, коли саме і в якій формі це сталось. Ми припускаємо, що це була займанщина (самовільне захоплення), на яке польська влада просто закривала очі.; 7. Ніяких політичних подій, пов’язаних з козацькими повстаннями кінця 16 – 1 пол. 17 ст., в історії Терехтемирова джерелами не зафіксовано.; 8. В 1596 р. як кару за повстання Наливайка сейм Речі посполитої ухвалив відібрати Терехтемирів у козаків (не згадавши при цьому, як вони його набули). Це була перша сеймова постанова щодо Терехтемирова. Всього в період 1590-1717 років сейм сім разів приймав різні постанови щодо Терехтемирова.; 9. Терехтемирів було передано (здогадно, в тому ж 1596 р.) у доживоття Григорію Гуляницькому, котрий володів ним до смерті (орієнтовно – 1614 р.); 10. Не пізніше 1615 р. (можливо, що в кінці 1614 р.) козаки повернули собі Терехтемирів, що було санкціоновано постановами Житомирської (1614 р.) та Ольшанської (1617 р.) комісій.; 11. В період 1615 – 1622 рр. козаки енергійно розширяли свій терехтемирівський маєток, захоплюючи сусідні села, що викликало скарги шляхти. Ці скарги лишались у той час без наслідків.; 12. На звільненій у такий спосіб від польської влади території перебував і давній монастир, який від 1590 р. звався не Зарубським, а Терехтемирівським. В цей час його очолив перший відомий на ім’я ігумен – Єзекиїл Курцевич (керував монастирем у 1615 – 1624 роках), з персональним титулом архімандрита. (...Єзекиїл Курцевич народився не в 1589 р., як подають довідники, а значно раніше, здогадно в 1570–1575 роках); 13. Я припускаю, що план створення постійної військової бази козацтва у Терехтемирові був розроблений Петром Конашевичем-Сагайдачним. Документально

зафіксовано, що козаки обґрунтовували перед польською владою ці заходи потребою мати шпиталь для поранених та німецьких товаришів. Фактичні відомості про функціонування цього шпиталю вкрай скупі.;

14. В 1620-х роках Терехтемирівський монастир відіграв певну політичну роль (його двічі – в травні 1620 та в січні 1621 років – відвідав єрусалимський патріарх Феофан; його ігумен Курцевич був висвячений на володимирського єпископа; тут було ув'язнено в 1622 р. уніатських ченців, котрих козаки заповзялися вигнати з Києва; в січні 1625 р. в монастирі відбулась зустріч претендента на турецький престол Яхії з митрополитом Йовом Борецьким, внаслідок якої посланці Яхії були відражені до Москви).;

15. В лютому 1638 р. у Терехтемирові була проведена повторна реєстрація козаків (після поразки виступу Павлука в 1637 р.). В кінці року було запроваджено ухвалену сеймом ординацію козацького війська, згідно якої Терехтемирів було відібрано у козаків і перетворено на резиденцію польського комісара над козаками. Села, які козаки приєднали були до Терехтемирова, були передані канівському старості С. Лашу.;

16. Ординація 1638 р. передбачала дислокацію козацької артилерії у Терехтемирові, але виконати це рішення виявилось неможливим. Козацька артилерія ніколи в Терехтемирові не перебувала.;

17. У період 1590 – 1648 років козаки володіли Терехтемировом загалом 30 років (1590? – 1596, 1615 – 1638), що становить 50% часу. Решту часу він належав полякам.;

18. З початком революції Б. Хмельницького Терехтемирів став сотенним центром Канівського полка. Відомості про цю сотню вкрай рідкісні.;

19. У Терехтемирові зберігся надгробний хрест козака Івана Мухи (+ 1652 р.), згаданого у реєстрі 1649 р. Це тим більше важливо, що переважна частина сотенних містечок не можуть похвалитись ніякими пам'ятками доби козацтва, а тим менше – пам'ятками доби Хмельницького.;

20. В 1650 р. король Ян-Казимир в рамках підтвердження Зборівського миру надав Війську Запорозькому привілей на володіння Терехтемировом. Подібні привілеї він надавав у 1652 р. (після Білоцерківського миру) та в 1659 р. (після Гадяцької угоди). Ані попередні, ані наступні польські королі таких привілеїв не видавали.;

21. В 1654 р. під час переговорів у Москві (при обговоренні Березневих статей) українські послы підняли питання про царську грамоту для Терехтемирова. Царський уряд відхилив цю вимогу, і жоден російський цар привілеїв для Терехтемирова не надавав і не затверджував.;

22. В 1660 році терехтемирівський ігумен Іоасаф Крехівський очолював посольство до Москви з певними політичними дорученнями. При цій нагоді він намагався (безуспішно) отримати царську грамоту на певні мастки. Іншими важливими пунктами були прохання надати біле залізо (жесть) на дах для церкви та фарби на ікони – непряме свідчення наявності іконописної майстерні в монастирі.;

23. Починаючи з 1661 року, Терехтемирів неодноразово ставав місцем

боїв і переходив з рук в руки в ході боротьби лівобережних і правобережних гетьманів.; 24. У вересні 1678 р. турецькі й татарські загони зруйнували Терехтемирів і монастир. Канівський полк було евакуйовано на лівий берег Дніпра і розформовано; від нього збереглася тільки Терехтемирівська сотня, котра від 1678 р. займала кілька сіл на лівому березі Дніпра і належала до Переяславського полка.; 25. Вічний мир 1686 р. між Росією та Річчю посполитою зобов'язав сторони не заселяти правий берег Дніпра, в тому числі й Терехтемирів.; 26. У зв'язку з організацією в 1700 році Переяславської єпархії гетьман І. Мазепа та цар Петро 1-й видали ряд документів, якими передавали Терехтемирів у власність єпископської кафедри. Але реальних наслідків ці документи не мали – містечко лишалось незаселеним.; 27. Після остаточної передачі правобережної України під контроль польського війська (травень 1714 р.) Терехтемирів у 1715 році було передано у приватну власність польському пану А. Трипольському, і надалі упродовж всього 18 ст. він переходив від одного польського пана до іншого.; 28. Терехтемирівський монастир було відновлено в 1717 р. як уніатський, але він був незначним і занепав бл. 1789 р. Документи про його функціонування наразі невідомі.; 29. Після 2-го розбору Польщі (1793 р.) Терехтемирів став приватною власністю російських поміщиків Гудим-Левковичів. Спроб відновити монастир російська влада не робила” [37, 240-242]. Отже, М. Жарких чітко поставив питання про існування в історичній думці та традиції трьох версій: гіпотетичної, реальної і „фантастичної” історії Трахтемирова. У цілому матеріали книги мають наукову й пізнавальну цінність, оскільки автором, не лише опрацьований значний масив джерел та історичної літератури, але й критично розглянутий.

20 вересня 2018 року в стінах Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького відбулася Міжнародна науково-практична конференція: „Трахтемирів: історія та сучасність”. Її учасники: представники Черкаської обласної адміністрації, знані науковці ще раз привернули увагу до необхідності, в усій повноті, вивчати історію трахтемирівських земель та Трахтемирова, у тому числі, тернистий шлях становлення та сучасного стану Трахтемирівського державного історико-культурного заповідника (О. В. Черевко, Ю. О. Ткаченко, Т. В. Чухліб, А. Ю. Чабан, В. М. Мельниченко, В. А. Масненко, Т. М. Теліженко, А. Г. Морозов, Ю. В. Болтрик, В. Гоцуляк, К. В. Івангородський, Ю. П. Присяжнюк, В. К. Коцюба, Л. І. Виноградська, М. О. Суховий, Д. А. Іванов, А. М. Кравець, М. І. Жарких та ін. [38, 6-16]. До речі, М. І. Жарких, сголосившись виступити на спільному засіданні секцій конференції з доповіддю „Міфічне „надання” Трахтемирова козакам за Стефана Баторія” [38,12] за певних обставин не зміг бути на конференції.

Рубіж XX – XXI ст. відкриває перед Україною широкі можливості для реалізації своїх історико-культурних надбань, що дозволить через світову співдружність претендувати на роль однієї з культурних країн Європи. Цілісність всесвітньої культурної спадщини забезпечується узгодженістю законодавчих норм і нормативних актів, що регулюють охорону і використання об'єктів спадщини на всіх рівнях.

Складна історична ситуація, в якій перебувала Середня Наддніпрянщина в різні періоди проживання тут населення (татаро-монгольське іго, пограниччя в литовський період, польське панування та руйнації порубіжних фортець і селищ російським урядом) призвели до повного знищення архітектурних споруд: замків, храмів, палаців, монастирів, фортець. Така ж доля спіткали Трахтемирівський півострів.

Розквіт Трахтемирівів, припадає на кінець XVI ст. Наприкінці XVII ст. Трахтемирів починає занепадати, хоча і в XIX про його значення добре пам'ятали, як це бачимо з текстів Тараса Шевченка. Чергового удару Трахтемирів зазнав уже в радянські часи. Він лишався глухим селом на межі двох областей, ані електрики, ані дороги з твердим покриттям туди довгий час так і не підтягнули. На початку 70-х XX ст. Трахтемирів потерпів від створення останнього з рукотворних морів – Канівського. Але й після того дещо на дніпрових горах оспіваних Шевченком збереглося. Культурний фонд поряд з архітектурою, історичною ономастикою і семантикою включає і археологічний культурний шар – нашарування ґрунту, що утворилися в результаті діяльності людини на території заповідника, а також артефакти: пам'ятки, об'єкти, залишки, речі, що вийшли з функціонального культурного вжитку і перетворились в археологічні артефакти культури, що загинула. Утім регіональна політика щодо Трахтемирівського заповідника повинна дотримуватись єдиної концепції охорони, використання і розвитку не лише археологічних об'єктів, де виявлено культурний шар, а і історичного ландшафту навколо цих об'єктів, як невід'ємної частини територіального комплексу.

Отже історія людностей, які з найдавніших часів мешкали на півострові та теперішнього населення трахтемирівських земель у різні століття й по наш час підлягає поглибленого вивчення, як це роблять археологи. Їх праці – це підсумок багаторічних досліджень (і вони продовжуються) пам'яток природи, археології та історії краю. Доцільно й далі досліджувати історію трахтемирівських земель, її мешканців і все, що пов'язане з героїчними минулим та діями окремих історичних осіб. Лише тоді змістовні дослідження увійдуть в єдино русло тотального історіописання, всього того що несли несуть і будуть нести на собі трахтеримівські землі, як один з ареалів Черкащини та всієї України. Вона разом із Канівщиною та Переяславщиною були передпорогом державності Русь-України.

Література

1. Петрашенко В., Максимов Є. Трахтемирів Подорож у давнину. – К., 2000. – 102 с. – 84 іл.
2. Жарких М.І. Терехтемирів. – К. – 2013. – 277 с.; – Режим доступу:<http://www.M-Zharkikh.name/uk/History/Terextemyiriv.html>. – Назва з екрану.; Його ж Трахтемирів // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. : Ін-т історії України НАН України. – К. : Наукова думка, 2013. – Т. 10 : Т-Я. – С. 138-139.
3. Зараховський О. Є. Культурна спадщина Черкащини, як туристичний ресурс: наукометричний аналіз публікацій // Культура і мистецтво у сучасному світі: Наукові записки КНУКіМ/ Київський національний університет культури і мистецтв. – К., 2014. – Вип. 15. – С. 35-42.
4. Нераденко Т. М. Археологічна спадщина Черкащини в контексті розвитку туризму Черкащина в контексті історії України. – Черкаси, 2008. – С. 167–172.
5. Петрашенко В. О. Заповідники Канівщини очима археолога // Археологія і давня історія України. Проблеми давньоруської та середньовічної археології. – К., 2010. – Вип. 1. – С. 555-558.
6. Пясецький П. „Chronica gestorum in Europa singularium” (Історична хроніка Європи. – Краків, 1645.: П'єр Шевальє „Histoire de la Guerre des Cosaques contre la Pologne” (Історія війни козаків проти Польщі; Самуїл Твардовський Війна домова (Wojna domowa z Kozaki i Tatarzy, z Moskwą, potom Szwedami i z Węgry przez lat dwanaście za panowania... Jana Kazimierza... Na cztery podzielona księgi... Opus posthumum. – Kalisz: 1681); Zródła do dziejów polskich, wydawane przez Mikołaja Malinowskiego i Alexandra Przezdzieckiego. – Wilno: 1844, t. 2, s. 159.; Літопис Я. Юзефовича: у скороченому польському перекладі вперше надрукований в 1854 р. (охоплює події 1614-1700 рр.) Юзефович багато запозичив з друкованих книг В. Коховського та П. Пясецького // Сборник летописей, относящихся к истории южной и западной Руси. – К., 1888 г., предисловие, С. 31 – 34. Про Терехтемирів він згадує у зв'язку із запровадженням ординації 1638 року; Самуїл фон Пуфендорф у 1683 році він надрукував книгу „Вступ до історії імперії та держав” (Einleitung zur Historie der vornehmsten Reiche und Staaten Введение в историю европейскую), 1723. – С. 695, 707.; Суанеае oder die im Bosphoro Thracico ligende hohe Stein-Klippen, надрукована 1678 р. в Аугсбурзі: див. про неї: Ковальський Н. П., Мыцки Ю. А. „Суанеае” – немецкое сочинение кон. 17 в. и его сведения по истории славян // Вопросы германской истории и историографии. – Днепропетровск, 1975. –Т. 3. – С. 137 – 146.; Rajnolda Heidensteina, sekretarza krolewskiego, Dzieje Polski od smierci Zygmunta Augusta. Ksiąg XII, z łacinskiego przetłomaczył Michał Gliszczynski, zycioryssem uzupelnil Wlodzimierz Spasowitz. Petersburg, 1857. – т. 2. – s. 370.; Іоаким Бельський (1540 – 1599), так само як і Р. Гейденштейн, був секретарем королів Стефана Баторія та Сигізмунда 3-го. Отже, був добре обізнаний з державними справами Речі Посполитої, як і його батько – Мартин Бельський – він мав нахил до історії. Іоаким доопрацював і надрукував (1597 р.) „Польську хроніку”, написану його батьком та провжив її (Маємо російський переклад: Стороженко А. В. Стефан Баторий и днепровские казаки. – К., 1904. – С. 267 – 272.; Biblioteka Ordynacji Krasińskich. Muzeum Konstantego Świdzińskiego. – Warszawa: 1881. –

t. 5-6. – № 160. – s. 336 – 338.; Niemcewicz J.U. Zbiór pamiętników historycznych o dawney Polsce. – Lwów: 1833, t. 6, s. 107 – 122.; Niemcewicz J. U. Zbiór pamiętników historycznych o dawney Polsce. – Lipsk: 1839, t. 4, s. 276; Zródła do dziejów polskich, wydawane przez Mikołaja Malinowskiego i Alexandra Przędzieckiego. – Wilno, 1844. – t. 2.– s. 159.; Volumina legum. – Spb., 1859, t. 4, s. 297 – 307.; Volumina legum. – Petersburg: 1860, t. 6, s. 14–26, 76 – 77, 146; Volumina legum. – SPb.: 1860, t. 7, s. 250 – 315, про Трахтемирів на с. 269; Okolski S. Dyariusz transakcji wojennej miedzy wojskom koronnym i zaporoskim w r. 1637, tudzież Kontynuacya diariusza wojennego w roku 1638. – Kraków, 1858. автор статі про С. Лаща – Polski słownik biograficzny, t. 18, s. 268.; Лист Самійла Кішки Listy Stanisława Żółkiewskiego 1584-1620. – Kraków. – 1868. – s. 108 – 109, № 75; Woyciech Ossowski, manu propria // Архив юго-западной России. – К., 1876. – Ч. 3. – Т. 3. – № 306. – С. 634 – 636.; Jabłonowski A. Źródła dziejowe, 1877, t. 5, s. 131 – 132 // Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах. – М., 1953. – Т. 1. – С. 29. – № 17.; Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym, opisana przez M. Balińskiego i T. Lipińskiego. – Warszawa: 1885, t. 2, s. 580 – 581.; Rocznik Towarzystwa historyczno-literackiego w Paryżu. Rok 1868. Paryż 1869; передруковано в книзі: Голубев С. Т. Киевский митрополит Пётр Могила и его сподвижники. – К., 1883. – Т. I. – С. 495.; Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1885. – Т. 12. – S. 453.; Rulikowsky E. Trechtemirów. – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1892, t. 12, s.453, 455-456, 458.; Jarosz W. Legenda Batoryańska. – Kwartalnik historyczny. –1903. –№ 4. – s. 616.; BUW, oprac. Elżbieta Budzińska. – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Jana Henryka Müntza podróże malownicze po Polsce i Ukrainie (1781-1783) : album ze zbiorów Gabinetu Rycin 1982. – 354 s.; Bobiński W. Województwo Kijowskie w czasach Zygmunta III Wasy. – Warszawa, 2000. – s. 222, 478, 582.; Bobiński W. Województwo Kijowskie w czasach Zygmunta III Wasy. – Warszawa, 2000. – s. 222, 478, 582.; Його ж Powstanie kozackie 1638. – Zabrze, 2010. – s. 21-23.-25, 43-44; Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego hetmana wielkiego koronnego 1632 – 1646 / oprac. A. Biedrzycka. – Krakow, 2005. – s. 411 – 414, 474-477, 500-507, 524-527, 619, 638, 697-698. та ін.

7. Рыбаков Б. А. Рождение богинь и богов // Мифы древних славян. – Саратов, 1993. – С. 146–247.

8. Толочко П. П. Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII- XIII вв. –К., 1980. – С. 144.; Його ж Древнерусский феодальный город. – К., 1989. – С. 61.

9. Літопис гадацького полковника Григорія Граб'янки / Пер. із староукр. – К.: Т-во „Знання” України, 1992. – 192 с.; Літопис Самовидця (Дзира Я. І. Вступна стаття). – К.: Наукова думка, 1971. – 206 с.; Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Граб'янки / Упоряд., пер. В. Кречотень, В. Шевчук, Р. Іванченко. – К.: Дніпро, 2006. – 974 с

10. Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Граб'янки / Упоряд., пер. В. Кречотень, В. Шевчук, Р. Іванченко. – К.: Дніпро, 2006. – 974 с.

11. Описание Киево-Печерской лавры // Евгений (Болховитинов). – К., 1826. – Приложение, № 7. – С. 28.; Миллер Г. Ф. Исторические сочинения

о Малороссии и малороссиянах. – М., 1846. – С. 4, 47-49.; Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 (1649 – 1825 гг.). – Спб., 1830. – Т. 2. – С. 776.; Полное собрание русских летописей. Т. 2. Ипатьевская летопись. – Спб.: 1908 г., 2-е изд., Предисловие. – С. 13.; Іпатіївський список під 1147 р. // Полное собрание русских летописей. – Спб., 1908 2- изд. – Т. 2. – стб. 340.; Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов. – К., 1846. – Т. 2. – С. 46. Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов. – К., 1846. – Т. 2, отд. 1. – № 5.; Вказ. вид. – К., 1848. – Т. 1, отд. 3. – С. 359 – 360.; Вказ. вид. – К., 1898. – Т. 1. – № 67. – С. 330.; Вказ. вид. – К., 1898. – Т. 3, отд. 3, № 129. – С. 428 – 432.; Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Спб., 1861. – Т. 3. – С. 415 – 416; Вказ. вид. – 1863. – Т. 4. – С. 218. 219-176.; Вказ. вид. 1867. – Т. 5. – С. 26 – 27, 50; № 67. – С. 111, № 79. – С. 123-124.; С. 131. – № 91.; Вказ. вид. – 1869. – Т. 6. – № 20. – С. 64 – 65.; Вказ. вид. – 1872. – Т. 7. – С. 331, 332.; Вказ. вид. – 1875. – Т. 8. – С. 67.; Вказ. вид. – 1877. – Т. 9. – стб. 350 – 355.; Вказ. вид. – 1878. – Т. 10. – стб. 306; стб. 422; стб. 457 – 460.; Сборник летописей, относящихся к истории южной и западной Руси. – К., 1888. – Предисловие. – С. 1-12, 27, 117 та ін.; Южнорусские летописи, изданные Н. Белозерским. – К., 1856. – Т. 1. – С. 51; Сборник летописей, относящихся к истории южной и западной Руси. – К., 1888. – С. 3 та ін.; Архив юго-западной России. – К., 1863. – Ч. 3. – Т. 1, С. 236 – 237, 279 – 344.; Архив юго-западной России. – К., 1886. – Ч. 7. – Т. 1. – С. 98 – 99, 102, 105, 121, 356–411, 588–589.; Описание документов и дел, хранящихся в архиве святейшего правительствующего Синода. – Спб., 1907. – Т. 15. – стб. 185–87.; Курдюмов М. Г. Описание актов, хранящихся в императорской Археографической комиссии // Летопись занятий Археографической комиссии (Спб.). – 1907. – Т. 17. – С. 22, 59-60, 135 – 136.; Описание документов и дел, хранящихся в архиве святейшего правительствующего Синода. – Спб., 1909. – Т. 31, стб. 591–595.; Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст. – К., 1989.; Описи Київського намісництва 70-80-х років XVIII ст. : опис.-стат. джерела / АН Української РСР, Археогр. коміс., Ін-т історії [та ін.]; [упоряд.: Г. В. Болотова та ін. ; редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1989. – 389 с.; Источники малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским // Чтения в обществе истории и древностей российских, 1858. – № 1. – С. 19 – 20.; История о козаках запорожских // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – 1847. – № 6. – С. 5 та ін.; История о козаках запорожских. – Одесса: в городской типографии, 1852. – С. 4–5. та ін.; Дневник Эрика Ляссоты из Стеблева // Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. Перевод К. Мельник (под редакцией В. Антоновича. – К., 1890. – Вып. 1 (XVI ст.). С. 161 та ін.; Щоденник Еріха Лясо́ти із Стеблева // Запорозька старовина. – Київ-Запоріжжя: НДІ козацтва Запорізьке відділення, 2003. – С. 222-277.; Дневник С. Освенцима // Киевская старина, 1882. – № 1. – С. 130, 136.; Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – М., 1822. – Т. 1. – С. 17 – 19.; Т. 4. – С. 206 – 222, про Терехтемирів. С. 213 – 214.; Його ж История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – М., 1830. – Т. 1. – С. 139 – 140; Його ж История Малой России. – М., 1842. –

Т. 1. – С. 123 – 124.; История русов. – М., 1846. – С. 28 – 29.; 5-томна „История Малороссии” (Москва, 1842–43) М. Маркевича також черпала чимало фактографічного матеріалу з „Історії Русов” (Далі „І.Р”. – В. Г.), а її певною мірою її виклад української історії; Т. Шевченко певні сюжети та образи з „І.Р.” використовував у своїх вторах „Великий також”, „Гамалія”, „Іван Підкова”, „Тарасова ніч”, „Никита Гайдай” та ін., а також М. Гоголь у повісті „Тарас Бульба”. „І.Р.” неодноразово перевидавалася: укр. пер. В. Давиденка; вступна ст. О. Оглоблина. Нью-Йорк, 1956; репринтне перевид. 1846. укр. пер. І. Драча, передмова В. Шевчука. – К., 1991; К., 2001.; примітки та покажчики Я. Дзири та І. Дзири. К., 2003 та ін.; Симоновский П. И. Краткое описание о козацком малороссийском народе и о военных его делах. – М., 1847.: також репринтне вид.: Симоновский П. И. Краткое описание о козацком малороссийском народе и о военных его делах. – М., Изд-во В.Секачев, 2016. – 192 с.; Летопись С. Величко. – К., 1851. – Т. 1, частина 1, розділ 1.; Т. 2. – С. 573-574.; Летопись Самуила Величко. – К., 1864. – Т. 4. – С. 4, 194–195, 224, 235, 269, 271, 279-280, 284-285.; також український переклад В. Шевчука: Величко С. Літопис. Т. 2, розділ 27. та ін.; Летопись Самовидца по новооткрытым спискам. – К., 1878. – С. 214.; Фундуклей И. И. Статистическое описание Киевской губернии. – Спб: Тип. МВД, 1852. – Т. 1. – С. 477 та ін.; Похилевич Л. Сказания о населённых местностях Киевской губернии. – К.: Тип. КПЛ, 1864. – С. 593-593 та ін.; Макарий История русской церкви. – Спб., 1881. – Т. 11.; Исторические песни малороссийского народа / Антонович В. Б., Драгоманов М. П. – К., 1874. – Т. 1. – С. 219.; Куліш П. Материалы для истории воссоединения Руси. – М.: Изд. „Общественная польза”. – 1877. – Т. 1. – С.142 – 286.; Науменко В. П. Происхождение малороссийской думы о Самуиле Кошке // Киевская старина, 1883. – Т. IV. – С. 212 – 232.; Голубев С. Т. Киевский митрополит Пётр Могила и его сподвижники. – К.: Тип. КУ, 1883. – Т. 1. – С.493 – 495.; Костомаров М. Мазепа (1882 р.) 2 вид.// Костомаров Н. И. Исторические моно-графии и исследование. – Спб., 1885. – Т. 16. – С. 245 – 246.; Беляшевский Н. Церковище возле дер. Монастырек Каневского уезда Киевской губернии // Киевская старовина. – 1889. – Т. XXIV. – С. 210-213.; Лебединцев П. К статье Н. Беляшевского „Церковище возле дер. Монастырек Еаневского уезда Киевской губернии” // Киевская старовина. – 1889. – Т. XXIV. – С. 214 та ін.; Томи „Історія України-Руси” наводяться за сучасним вид.: Грушевський М. С. Історія України-Руси. – К., 1995 р. – Т. 7. – С. 146, 176-177, С. 251-252, 255,257, 281, 294, 390, 403-404, 432, 436-437, 443 – 444.; Вказ. вид. – Т. 8, кн. 2. – С. 137-138.: Вказ вид. – Т. 8, кн. 3. – С. 124, 261-262.; Вказ. вид. – Т. 9. – С. 394,409, 807, 1026.; Жерела до історії України-Руси. – Львів.– 1908. – Т. 8. – С. 53. № 153, с. 252 – 253 та ін.; Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Владимир, 1903. – Т. 2. – С. 1722 – 1724 та низка ін.; Хвойко В. В. Каменный век Среднего Приднепровья // Труды XI АС. – Т. 1. – М., 1901. – С. 736–812.; Стороженко А. В. Стефан Баторий и днепровские казаки: исследования, памятники, документы и заметки. – К. : Тип. Г. Л. Францкевича, 1904. – 327 с. (Цілий розділ про універсал Баторія Хмельницького та ін.) Див. також – С. 16-18, 100-131, 141-142 та ін.); Пархоменко В. Очерк истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733-1785 гг.) в связи с общим ходом малороссийской жизни того времени. Опыт церковно-исторического времени. – Полтава,

1908. – III, 98, XXXII. – 486 с.; Клепатский П. Г. Очерки по истории Киевской земли : Т. I. – Одесса: Тип. „Техник”(Литовский период). – 1912. – XLIV. – 599 с. та ін.

12. Романовський В. Од Київа до Канева. Історичні місцевості. – К., 1919. – 32 с.

13. Ризниченко В. В. В горах и кручах района Каневских дислокаций. — Киев: Изд. II Всес. съезда геологов. – 1926. – 102 с.

14. Рудинський Мих. Знахідки в околицях Трахтемирова // Коротке звітання ВУАК за 1925 р. – К., 1926. – С. 100-102.

15. Пасек Т. С. Пороська археологічна експедиція 1945 р. // АП УРСР. – 1949. – Т. 1. – С. 209–222.

16. Ковпаненко Г. Т. Раскопки Трахтемировского городища // Археологические исследования на Украине (АИУ) 1965-1966 гг. – Вып. 1. – С. 103-106.; Ї ж Раскопки Трахтемировского городища // АИУ 1968 г. – К., 1969. – Вып. 2. – С. 108-111; Ї ж Новые раскопки Трахтемировского городища // АИУ. – 1968-1971. – К., 1971. – Вып. 3. – С. 138–140.; Ї ж Трахтемирівське городище на Канівщині // Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСР. – К., 1972. – С. 187-189. та ін.

17. Каргер М. К. Развалины Зарубского монастыря и летописный город Заруб // Советская археология (СА). – 1950. – Т. 13. – С. 33–62.

18. Мезенцева Г. Г. Канівське поселення полян. – К.: Вид-во КДУ, 1965. – 123 с.

19. Брайчевский М. Ю., Кравченко Н. М. Отчет о разведке на территории Каневского водохранилища за 1960 г. // НА ІА НАНУ, ф. 1960/2в.; Кучера М. П. Отчет об археологической разведке в зоне водохранилища Каневской ГЭС в 1960 г. // НА ІА НАНУ, ф. 1962/13.

20. Петренко В. Г. Правобережье Среднего Приднепровья в V-III вв. до н. э. // Свод археологических источников (САИ). – Вып. ДІ-4. – М., 1967. – С. 15-38.

21. Шмаглій М. М. Трипільське поселення біля с. Григорівка на Дніпрі / М. М. Шмаглій // Археологія. – [Б. м.], 1970. – Т. 24. – С. 119-122.

22. Довженок В. И., Приходнюк О. М. Звіт про роботу Канівської слов'яно-руської експедиції в сс. Халеп'я та Григорівка в 1971 р. // НА ІА НАНУ, ф. 1971/14.

23. Приходнюк О. М. Городище Халеп'є і Григорівка на Середньому Дніпрі // Археологія. – 1980. – Вип. 33. – С. 87-96.

24. Гопак В. Д. Залізни виробы VIII–X ст. з городища Монастирьок на Середньому Дніпрі // Археологія. – 1982. – Вип. 39. – С. 100-106.; Їого ж Залізни виробы VIII–X ст. з городища Монастирьок на Середньому Дніпрі // Славянские памятники у с. Монастырек на Среднем Днепре. – К., 1988.: Їого ж Давня історія України (у трьох томах). – К., 1997. – Т. 1; К., 1998. – Т. 2.; К., 2000. – Т. 3.

25. Віногородська Л. І., Петрашенко В. О. Нові дослідження давньоруського поселення неподалік с. Григорівка на Дніпрі // Старожитності Південної Русі. Матеріали історико-археологічного семінару „Чернігів і його округа в IX-XIII ст.?” – Чернігів, 1993. – С. 49-59.; Віногородська Л. И. Отчет об охранных работах позднесредневекового отряда Каневской экспедиции на территории Трахтемировского заповедника в 1993-1994 гг. // НА ІА НАНУ.; Бурдо Н. Б., Віденко М. Ю. Розкопки трипільського поселення Ігнатенкова гора біля с.

Григорівка на Дніпрі // Археологічні дослідження в Україні 1993 року. К. – 1997. – С. 23-26.; Віденко М. Ю. Розкопки трипільського поселення в урочищі Хатище біля с. Григорівка на Канівщині // Археологічні дослідження в Україні 1993 року. – К., 1997. – С. 26-29

26. Максимов Е. В. Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры. – К., 1972. – 184 с.

27. Максимов Е. В. Зарубинецкая культура на территории УССР. – К., 1982. – 184 с.

28. Максимов Е. В., Петрашенко В. А. Славянские памятники у с. Монастырёк на Среднем Днепре. – К., 1988. – 147 с.

29. Максимов Е. В., Петрашенко В. А. Раскопки поселения Монастырёк // Археологические открытия 1980 года. – М., 1981. – С. 276-277.; Максимов Е. В., Максимов С. Е. Літописне місто Заруб за даними археології, історії та лінгвістики // Археологія. – 1989. – № 1. – 114-119.; Максимов Е. В., Циндровська Л. О. Зарубинецький могильник у с. Григорівка на Дніпрі // Археологія. – 1995. – № 3. – С. 108-115.; Максимов Е. В. Трахтемирський Зарубський монастир // Праці центру пам'яткознавства. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України, 2003. – Вип. 5. – С. 212-222.; Максимов Е. В., Ригін О. С. Трахтемирівський Зарубський монастир // ПЦП. – 2003. – Т. 5. – С. 212-224.

30. Петрашенко В. А. Городище Монастырек VIII-X вв. в свете новых исследований // Земли Южной Руси в IX-XIV вв. – К., 1985. – С. 71-84.; Ї ж Про локалізацію літописного Пересічина // Проблеми історії та археології давнього населення Української РСР. Тези доповідей XX респ. конференції. – К., 1989. – С. 175-176.; Ї ж Поселення Канівського Придніпров'я // Південноруське село IX-XIII ст. – К., 1997. – С. 114-144.; Ї ж Охоронювані природні території Канівщини очима археолога // Заповідна справа в Україні. – 1998. – Т. 4.– Вип. 2.– С. 69-72.; Ї ж Канівський мікрорегіон і проблема заселення Подніпров'я у дівньоруський час / Історія Русі-України. Історико-археологічний збірник. – К., 1998. – С. 208-216.

31. Петрашенко В. О., Радзивіл А. Я., Куделя Ю. А. Програма наукового дослідження пам'яток археології та геології Трахтемирівського заповідника // Археометрія та охорона історико-культурної спадщини. – К., 1997. – Вип. 1. – С. 99-105.

32. Петрашенко В. О., Козюба В. К. Узбережжя Канівського водосховища (каталог археологічних пам'яток) / В. О. Петрашенко, В. К. Козюба ; відп. ред. О. П. Моця. – К., 1999. – 329 с.; Петрашенко В. О. Роботи Трахтемирівської експедиції в 2000 р. // АБУ 1999-2000 рр. – К., 2001. – С. 189-193 (співавтори Виноградська Л. І., Козюба В. К.); Ї ж Соціально-історична характеристика укріплених поселень VIII-X ст. (за матеріалами городища Монастирок) // Давня і середньовічна історія України. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 228-237.; Ї ж Середнє Подніпров'я на порозі утворення Київоруської держави // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. – Львів, 2001. – С. 181-187.; Ї ж Нові дані з розкопок храмів Зарубського монастиря на Середньому Дніпрі // Старожитності I тисячоліття нашої ери на території України. – К., 2003. – С. 122-126 (співавтор Коренюк Ю. О.); Ї ж Дослідження Канівської експедиції у 2004 р. // АДУ 2003-2004 рр. – Запоріжжя, 2005. – С. 249-251 (співавтор Козюба В. К.);

Її ж Древнерусское село по материалам поселений у с. Григоровка // НАНУ, Ін-т археол.; /отв. ред. Моця А. П./ – К., 2005. – 264 с.; Її ж Историчний ландшафт Бучацько-Трахтемирівської ділянки Канівського Подніпров'я // Екологічний вісник. – 2005. – № 3. – С. 2-6. – С. 99-111.; Її ж Охоронні археологічні дослідження Канівської експедиції в заповіднику „Трахтемирів” // Відлуння віків. – К., 2005. – Вип.1. – С. 31-32.; Її ж Роботи Канівської експедиції у 2005 р. // АДУ 2004-2005 рр. – К.; Запоріжжя, 2005. – С. 302–307. (співавтор Циндровська Л. О.); Її ж Зарубский монастырь и его окрестности в свете новых исследований // Труды Государственного Эрмитажа. – СПб., 2009. – № 46. – С. 101-109 (співавтор Виногородська Л. І.) та ін.

33. Петрашенко В. А. Древнерусское село по материалам поселений у с. Григоровка / Петрашенко В. А.; НАНУ, Ін-т археол.; /отв. ред. Моця А. П. – К., 2005. – 264 с.

34. Повесть временных лет по Ипатскому списку. – Санкт-Петербург: Археографическая комиссия, 1871. – 699 с.; Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – XVI+591 с.

35. Опис Київського намісництва 1781 р. // Описи Київського намісництва 70-80-х років XVIII ст.: Описово-статистичні джерела І АН УРСР. Археогр. комісія та ін. Упоряд. Г. В. Болотовата ін.; Редкол.: Н. С. Сохань (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 101-102.; Историчний та географічний опис Київського намісництва 1787 р. // Вказ. вид. – С. 207, 305.; Скорочений особливий опис Київського намісництва 1787 р. – Описи Київського намісництва 70-80-х рр. 18 ст. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 305.; Г. Л. де Боплан. Опис України. Пер. з фр. Я. І. Кравця, З. П. Борисюк. – К., 1990. – С. 36, 144-145; Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. – Львів: Світ, 1990. – С. 304.; Сергієнко Г. Я. Коментарі // Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. – К.: Наукова думка. – 1990. – Т. 2. – С. 497.; Савицький С. Повесть про козацьку війну з поляками // Величко С. Літопис. / Пер. з книжної української мови, В. О. Шевчука. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1, додатки; Грушевський М. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя. Репринт видання 1891 р. – К.: Наукова думка, 1991. – 541 с.; Мицик Ю. А. Повстання слов'янських невільників-вєслярів на турецьких галерах у 17 ст. // Україна і Польща в період феодалізму. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 105 – 111.; Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. – К.: Т-во „Знання” України, 1992. – 192 с.; Дорошенко Д. Нарис історії України: в 2 т. – К.: Глобус, 1992. Т. 1: До половини XVII століття. – 1992. – 228 с.; Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 1. До середини XVII століття. – 3-тє вид. – К.: Либідь, 1995. – 672 с.; Січинський В. Ю. Чужинці про Україну. – Львів: Світ, 1991. – 92 с.; Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі. – К.: Томіріс, 1993. – 224 с. (С. 24); Яковенко Н. М. Українська шляхта. – К., 1993. – С. 281.; Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків. – К.: Либідь, 1994. – 767 с. (С. 62-63.); Голобуцький В. О. Запорізьке козацтво. – К.: Вища школа. – 1994. – 539 с. (С. 149.); Леп'явко С. А. Трахтемирів і козацька реформа Стефана Баторія // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку Матеріали П'ятих Всеукраїнських читань. – К.: Черкаси, 1995. – С. 200 – 203.; Його ж Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. – Чернігів: Сіверянська думка, 1996. – 287 с. (с. 47.);

Реєстр Війська Запорозького 1649 року. – К.: Наукова думка, 1995. – 592 с. (С. 122-122 та ін.); Величко С. Літопис / Пер. з книжної української мови В. О. Шевчука. – К.: Дніпро, 1991, т. 1, частина 1, розділ 17; Ластовський В. Трахтемирівський та Канівський монастирі у 18 ст. // Пам'ять століть. – 1997. – № 6. – С. 145 – 148.; Універсали Богдана Хмельницького. – К.: 1998. – С. 253, № 10.; Універсали Богдана Хмельницького. 1648-1657. – К.: Альтернативи, 1998. – 383 с. (С.251 та ін.); М. Г Крикун Административно-территориальное устройство правобережной Украины в 15– 18 вв. – К., 1992. – С. 173 – 174.; Його ж Інструкція послам Війська Запорозького на варшавський сейм 1666 року і відповідь короля Яна Казимира на неї. – Україна модерна, 1999. – № 2-3. – С. 242 – 243.; Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція 17 ст. – К.: Альтернативи, 1999. – Серія „Україна крізь віки”. – Т. 7. – 352 с. (С. 40.); Альбом Т. Г. Шевченка 1845 року. – К.: Наукова думка, 2000. – 40 с.; Щербак В. О. Українське козацтво : формування соціального стану (2 пол. 15 – сер. 17 ст.). – К.: КМАкадемія, 2000. – С. 70.; Його ж Козацтво українське // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком. – К.: Наукова думка, 2007. – С. 408.; Петрашенко В. О., Козюба В. К. Узбережжя Канівського водосховища: каталог археологічних пам'яток. – К., 1999. – 329 с.; Петрашенко В. О., Максимов Є. В. Трахтемирів: подорож у давнину. – К., 2001. – 102 с.; Петрашенко В. О., Виноградська Л. І., Козюба В. К. Роботи Трахтемирівської експедиції у 2000 р. – // Археологічні відкриття в Україні 1999 – 2000 рр. – К., 2001. – С. 189 – 193.; Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – 568 с. (С. 485); Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687). – Київ-Львів: 2004. – С. 436, № 405.; Толочко О. П. Заруб // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2005. – Т. 3 : Е - Ї. – С. 279.; Універсали Івана Мазепи (1687-1709). Частина 2. – К., 2006. – 800 с. (№ 247. – С. 284-287, С. 591. – № 497, С. 710); Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – К., 2007. – № 294 – С. С. 247. – № 286, 263.; Шевчук В. Козацька держава в системі суспільно-політичного мислення 16-18 ст. – К.: Грамота, 2007. – кн. 1. – С. 586 –597, 663-666.; Франко І. Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 2008. – Т. 53. – С. 122.; Мицик Ю. А Канівське та Черкаське староства в описі малознаної люстрації 1631-1633 років. – Краєзнавство, 2009. – № 3-4. – С. 43-53 (С. 46.); Сас П. М. Відновлення православної церковної ієрархії Київської митрополії (1620 р.) // Український історичний журнал. – 2010. – № 4. – С. 15-39.; Атлас історії України. – К.: ДНВП Картографія, 2012. – С. 50.; Карти і плани в джерелознавчих студіях Лідії Пономаренко (з описом картографічних джерел Інституту рукопису НБУ імені В. І. Вернадського та додатком відомостей про карти і плани з історії України в російських архівних та рукописних зібраннях) / Упорядн. А. В. Пивовар. – К.: Академперіодика, 2012. – 668 с. (С. 242, 419): Жарких М. І. Трахтемирів // Енциклопедія історії України : у 10 т. – К.: Наукова думка, 2013. – Т. 10 : Т – Я. – С. 138-139 та ін.

36. Кривошея В. Родовідні козаків Трехтемирівської сотні // Сіверянський літопис. – 1998. – № 5. – С. 64-66.; Аброскін П., Кривошея В., Стасенко О. Київщина козацька: люди і долі. – К.: Видавничий дім „Стилос”, 2004. – С. 57-60.; Кривошея В. Українська козацька старшина. Ч 1. Реєстр урядників

гетьманської адміністрації. – Вид. 2-ге, доповн., уточн. і виправл. – К.: Стило, 2005. – С. 149-150.; Заруба В. М. Трахтемирівська [Трахтемирівська] сотня (1648-1782) //Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648 – 1782 рр. – Дніпропетровськ: 2007. – С. 210-211.

37. Жарких М. І. Трахтемирів. – К. – 2013. – 277 с.; – Режим доступу:<http://www.M-Zharkikh.name/uk/History/Terextemyriv.html>. – Назва з екрану.

38. Програма Міжнародної науково-практичної конференції Трахтемирів: історія та сучасність. 20 вересня 2018 р. м. Черкаси. – Черкаси, 2018. – 17 с.

В. В. ГОЦУЛЯК

ПОВЕРЕННЯ ОСОБИСТОСТІ НАУКОВОЇ АВАНСЦЕНИ (до 124-річчя від дня народження історика, уроженця Черкащини – Бориса Дмитровича Крупницького (1894-1956))

Важливим показником оцінки спадщини будь-якого історика є його ім'я у науковому середовищі, стратегія поведінки, характеристика мотивів творчості, історіософських, методологічних орієнтирів, цитування й популяризація праць у науковій інфраструктурі, особливо коли доводилося попри різні обставини ідейного спрямування діаспорної історіографії визначатися з науковими інтересами і ставати професійним дослідником української історії. Саме таким був Б. Крупницький.

Борис Дмитрович Крупницький народився 1894 р. з сивої давнини приміченому та ушлявленому козацькими та гайдамацькими звичаями селі Медведівка, Чигиринського повіту Київської губернії (нині Чигиринський район Черкаської області), в сім'ї сільського псаломщика Дмитра Ульяновича Крупницького. Його батько Юліан (Іуліан) Стефанович Крупницький народився 1844 р. у родині дядка Стефана Крупницького. Дід Бориса був одружений з Парасковією Іванівною. Подружжя мало восьмеро дітей: п'ятеро синів (Дмитро, Симон, Микола, Ілля, Іван) та троє доньок (Дар'я, Анна, Єлизавета). Батько історика – Дмитро був найстаршим, він народився у 1867 р. Юліан мав сан стихарного дядка. У 1885 р. він вже підписується як псаломщик [1, 398]. Його дружина – Ольга Степанівна (Скічкова).

Через рік, за сімейними обставинами, родина Крупницьких переїжджає до повітового міста тієї ж губернії Черкас. Родина мешкала у старій центральній частині міста, за адресою – пров. Кривий, 21. Батько – Дмитро Юліанович у період 1895-1931 рр. був дяком кафедрального Свято-Миколаївського собору. Батьки прикладали зусиль, щоб діти стали освіченими людьми. Усім шістьом дітям вони дали вищу освіту. Для прикладу зазначимо, що менший брат – Степан став гірничим інженером, перебуваючи за кордоном в 1930-х рр. завідував копальнею й матеріально допомагав батькам, пересилаючи

кошти. Старший син – Борис вчився в Черкаській гімназії, а з осені 1913 року – на історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира. Там він слухав лекції відомих науковців, зокрема О. Покровського (давня історія), Ю. Кулаковського (класична історія), М. Бубнова (середньовіччя), Л. Ардашова (новітня історія), А. Лободи та В. Перетца (історія літератури), В. Данилевича а також М. Довнар-Запольського (історія Росії включно з історією України). З 1914 р. Борис Крупницький бере активну участь в діяльності історико-етнографічного гуртка, до якого входили професори, приват-доценти, здібні випускники, старшокурсники й лише кілька (включно з ним) найобдарованіших студентів молодших курсів.

Під час Першої світової війни у 1916-му році Бориса Крупницького мобілізували до російської армії. Був поранений на фронті. Після демобілізації в 1918 р. далі навчався в університеті, але вже навесні 1919-го добровільно став вояком української армії, в 1919-1920 рр. у складі 2-ї Волинської дивізії Армії УНР брав участь у її бойових діях. Після відступу армії УНР до Польщі був інтернований у табір для вояків у Калиші. Невдовзі емігрував до Німеччини. Працював сільськогосподарським робітником у місцевості Гіммельпфортен (поблизу Гамбурга), там одружився з німкенею Маргаритою Шпрекельзен (її спадок дав Крупницькому змогу продовжити освіту).

З 1925 року разом з дружиною жив у Берліні. Деякий час працював на тамтешніх фабриках і заводах, поглиблено вивчав німецьку мову в Інституті для іноземців при Берлінському університеті (1925-1926). Від зимового семестру 1926/27 почав відвідувати заняття на історичному факультеті Берлінського університету. Водночас став стипендіатом (як учасник бойових дій Армії УНР) Українського наукового інституту в Берліні та учнем Д. Дорошенка й І. Мірчука. Проживаючи постійно в Берліні, приїздив читати лекції до Праги. 1945 року оселився в містечку Гіммельпфортен, звідти їздив читати лекції для студентів Українського вільного університету.

В останні шість років життя Борис Крупницький хворів і був фактично відірваний від наукового життя. Щасливою нагодою поспілкуватися з діячами української науки та культури був для нього приїзд до Гіммельпфортена 1952 р. Д. Дорошенка й 1953-го – подружжя професорів Прицаків. Незважаючи на загострення хвороби, Крупницький не полишає улюбленої справи й готував праці, у тому числі, про життя Пилипа Орлика.

Не зважаючи на хворобу історик опублікував близько 50 наукових і науково-популярних праць. Більшість були україномовними, а також написані німецькою та англійською мовами. Фізично неспроможний брати участь у конференціях та засіданнях Української

вільної академії наук, Б. Крупницький надсилав тексти своїх доповідей, які зачитував той чи інший із присутніх. 5 червня 1956 року Б. Крупницького не стало. Його поховали на кладовищі містечка Гіммельпфортен.

Щодо наукової діяльності то своїм фахом Б. Крупницький обрав східно-європейську історію. 1929 р. захистив дисертацію „Йоганн Християн фон Енгель та історія України” і здобув ступінь доктора філософії. Після цього на запрошення Д. Дорошенка працював у заснованому в Берліні гетьманом П. Скоропадським Українському науковому інституті. Мав тісне співробітництво не лише з Д. Дорошенком, але з В. Липинським та П. Мірчуком. Самостійно готує й видає монографії та статті з української історії пероду XVII – початку XVIII ст., звертає також особливу увагу на дослідження українсько-шведських відносин. Для цього, з метою опрацювання історичної літератури та архівних матеріалів, оволодіває шведською мовою. Незабаром в діаспорному науковому середовищі здобуває репутацію талановитого, перспективного й кваліфікованого історика.

1932 року обирається приват доцентом Українського вільного університету у Празі а через рік вже повертається в Берлін на посаду наукового співробітника Українського наукового інституту замість Дмитра Дорошенка, який переїжджає до Праги.

Щодо родини то через різні обставини Б. Крупницький не досить регулярно дописував своїм батькам в Черкаси. Утім він їх повідомив влітку 1937 р., що отримав звання доцента і працює. Початок 1938 року став трагічним для батька. Радянська влада його заарештовує вже 6 січня перед святим-вечером. У сфальсифікованій справі звинувачує у антирадянській діяльності. Як зазначають у своїй публікації В. Масненко та О. Пашковській йому інкримінується „негативне ставлення до радянської дійсності, критичне сприйняття радянської конституції, політики, режиму щодо українського селянства та Церкви, схвальне сприйняття фашистської Німеччини, поширення чуток про те, що Німеччина незабаром почне війну проти Радянського Союзу, здобуде перемогу й створить в Україні нормальні умови життя. Остання інформація, буцімто, була отримана від сина Бориса. Також у звинуваченні зазначалося, що два сина Крупницького в 1919 р. емігрували разом з денікінцями за кордон. Син, що проживає в Німеччині (тобто – Борис) проводить активну роботу зі сколочування контрреволюційних кадрів. Батько не визнав цих звинувачень і 15 січня 1938 р. був розстріляний, очевидно у Черкаській тюрмі. Місце його поховання не відоме. 25 липня 1989 р. він реабілітований Прокурором Черкаської області. 26 травня 1998 р. – Українською Православною Церквою Московського патріархату канонізований, у

числі 104 Святих Новомучеників Черкаських – церковно- та священнослужителів, які були знищені радянською владою” [2, 399-400].

Але життя продовжувалося і наукові успіхи давала свої результати. У цьому ж 1938 році Б. Крупницький стає закордонним співробітником Українського наукового інституту у Варшаві й обирається дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) у Львові. З 1941 р. – професор Українського наукового інституту в Берліні.

На початку 1940-х рр., внаслідок подій Другої світової війни, розірвалися контакти між істориками Берліна, Праги, Варшави та інших українознавчих центрів Європи. В січні 1945 р. під час повітряного бомбардування приміщення Українського наукового інституту зазнало значних пошкоджень, тож установа перемістилася з Берліна до Лейпцига, а з вступом до міста радянських військ навесні того ж року вона фактично перестала існувати. В період окупації Німеччини союзницькими військами Б. Крупницький переїжджає з Лейпцига до Веймара, тоді до Аугсбурга, а звідти – до Штаде й поселяється в його околиці – Гіммельпфортені. По закінченню Другої світової війни учений приймав активну участь у відновленні діяльності в Мюнхені Українського вільного університету та Наукового товариства ім. Шевченка, а також заснуванні Богословсько-педагогічної академії Української автокефальної православної церкви. Вчений працював редактором історичного відділу „Енциклопедії українознавства” й одночасно продовжував досліджувати проблеми вітчизняної історії, її зв’язок із загальноєвропейським історичним процесом, а також стан розвитку української історіографії загалом і на підконтрольних радянському режиму землях, зокрема.

Протягом 1930-1950-х рр. з під пера Б. Крупницького вийшло друком понад 140 наукових і науково-популярних досліджень, що репрезентували Україну перед тогочасною європейською читацькою аудиторією. Серед них монографії: „Гетьман Пилип Орлик. Огляд його політичної діяльності” (1928), „Гетьман Мазепа та його доба” (1942), „Гетьман Данило Апостол і його доба” (1948), „Українська історична наука під советами” та низка інших. Діаспорна наукова громадськість належним чином оцінила наукову й викладацьку діяльність Б. Крупницького, обравши його професором Українського вільного університету та Богословсько-педагогічної академії, а також головою історичної секції Української вільної академії наук, редактором історичного відділу „Енциклопедії українознавства”, а з 1946 року – членом і науковим співробітником Науково-дослідного інституту української мартирології у Мюнхені.

З 1951 року. Б. Крупницький – дійсний член Міжнародної вільної академії наук у Парижі. Серед наукових інтересів ученого улюбленим напрямом була історіографія. Вчений підготував оригінальні за фактологічним змістом аналітично-синтетичними спостереженнями й узагальненнями вже згадувані вище монографії про І. Мазепу і П. Орлика, працю „Українська історична наука на советській Україні в 1920-1950 рр.” над якою працював протягом першої половини 1956 року. Б. Крупницький планував підготувати ще цілу низку праць і серед них – присвячену постаті К. Розумовського та видати друком в Українському вільному університеті авторський курс лекцій „Україна між Заходом і Сходом”. Утім здійснити плани не судилося – перешкодила смерть...

З відновленням державної незалежності України у 1991 році сучасна історіографія характеризується поверненням постаті видатного діаспорного історика Б. Крупницького на материкову землю після десятиліть забуття. До наукової громадськості та суспільства дійшли відомості про те, що його сподвижники і соратники, наприклад Л. Бачинський підготував некролог [3], О. Оглоблин – коротеньку статтю [4], Н. Полонська-Василенко більш розлогий нарис [5], й невеличкий есей і статтю О. Вінтоняк [6] про життя та наукову спадщину ученого. Вони є свідченням того, що в умовах еміграції досить швидко, з наукових позиції, відбувалася оцінка наукового доробку історика. Маємо чисельні його гасла і, серед них, в енциклопедичних виданнях таких, як „Енциклопедія українознавства”, „Політична енциклопедія”, „Енциклопедія історії України”. „Енциклопедія сучасної України” та змістовні статті Ф. Турченка, В. Горобця, Д. Гордієнка, О. Яся в передрукованих в Україні працях Б. Крупницького [7]. З метою ознайомлення зі спадщиною ученого для громадськості, фахової спільноти, студентства протягом 90-х років ХХ століття репринтним способом перевидані всі статті Б. Крупницького з історичної проблематики опубліковані в „Енциклопедії Українознавства”.

Загалом більшість названих вище учених та В. Потульницький, О. Давлетов, В. Грон, Ю. Черченко, Н. Міщанчук, В. Масненко, В. Яріш з поміж сучасних істориків найгучніше пропагують і досліджують спадок Б. Д. Крупницького. Утім найбільшим доробком виділяється творчість О. Яся. Цей вчений послідовно й найглибше дослідив наукову спадщину нашого земляка. Так, наприклад у 2003 році з’явилася змістовна історіографічна публікація ученого де висвітлена інтелектуальна біографія, історичні погляди Б. Крупницького та наведена бібліографія його праць [8]. До 110-річчя від дня народження вченого О. Яся, в ґрунтовному нарисі висвітлив

життєвий та творчий шлях Б. Крупницького, як українського історика і при цьому особливу увагу звернув на його науковий доробок та формування світоглядних орієнтирів [9]. Глибокими науковими спостереженнями цього талановитого вченого проникнутий восьмий розділ „Старі профілі емігрантських і діаспорних істориків (Б. Крупницький, О. Оглоблин)” монографії у двох частинах під назвою „Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок ХІХ – 80-ті роки ХХ ст.)” (2014. – Ч. І.). Три глави розділу цієї праці присвячені складовим творчості Б. Крупницького, зокрема проблемі „історіогр-фічного синтезу” у його працях, Людині Модерній та Людині історичній, або передню „антропологічного повороту” у його рецепції і європеїзації як інтелектуальному та культурному виклику повоєнної доби у трактуванні вченого [10].

З їх змісту читач дізнається про історіографічні, історіософські і методологічні здобутки та дослідницькі стратегії Б. Крупницького. Отже, у полі зору О. Яся [11], названих вище учених та ін. [12] перебували практично усі складові творчості уродженця Черкащини – Бориса Крупницького. Спільним знаменником досліджень сучасних науковців, як частини українського соціуму, є донесення історичної правди про історичний наратив нашого земляка. Утім, як черкащанину, мені хотілося б ще раз, більш детальніше, звернутися до юнацьких років майбутнього українського історика.

Загалом, до характеристики ранніх років життя Б. Крупницького в повній мірі можна віднести слова найвидатнішого українського історика М. Грушевського при оцінці ним становлення та розвитку світогляду В. Антоновича. Вчений, зокрема зазначав, насамперед це вироблений в дитинстві гуманний погляд на життя і зацікавлення українськими сюжетами [13, 10].

Як ми знаємо народився майбутній вчений 24 липня 1894 р. в мальовничому селищі Медведівці Чигиринського повіту Київської губернії. Глибока, з покоління в покоління, передана християнська віра, з особливою теплотою божевідчуттям оточувала своєю любов'ю усіх дітей великої родини й маленького Бориса. Як вже зазначалося вище, утім, варто повторити, що за своїм походженням він належав до священницького стану, з якого вийшло чимало тогочасних українських істориків. Його батько – Дмитро Юліанович Крупницький, за родинною традицією був церковнослужителем, а саме псаломщиком і допомагав священнику тутешньої церкви під час богослужіння. Він був урівноваженою, виїнятою людиною. Матір'ю була – Ольга Степанівна Крупницька (народжена Скічкова). Щоб виховати своїх шістьох дітей від неї вимагалася велика сила духу, сміливість,

ентузіазм душі, могутня сила супротиву обставинам життя, неймовірне терпіння та здатність зібрати і зосередити всю свою увагу на родині. Вона це робила турботливо з такою енергією і темпераментом, що для неї все інше переставало існувати. То були здібності української жінки, які з покоління в покоління передавалися її предками. Окремі складники характеру батьків: працездатність, глибокий розум батька та неспокійний дух матері перебрав й Борис.

З часом батькові утримувати велику родину в селищі ставало все складніше й доводилося постійно підробляти. Батькове заробітчанство, зокрема служба в одному з асекураційних агентств у Черкасах, спричинили до переїзду родини в це місто. Батьки приклали чимало зусиль щоб підняти дітей і це їй вдалося. Усім шістьом дітям батьки, як зазначалося вище, дали вищу освіту. Як їм це вдалося з Борисом докладно, за архівними документами з'ясуємо нижче.

В державному архіві Черкаської області зберігається фонд документальних матеріалів Черкаської чоловічої гімназії. Тут знаходяться багато справ та відомостей про навчання гімназистів і, зокрема, Б.Крупницького. З них ми дізналися про те, що у восьмирічному віці він склав вступні іспити. Після того батьки віддали сина на навчання до підготовчого класу Черкаської чоловічої гімназії [14, спр. 68, арк. 26]. Утім, через складні матеріально-побутові умови багатодітної родини і ослаблене здоров'я, хлопець занедужав, і через хворобу мусив пропустити 52 уроки [15, спр. 69, арк. 44]. Останнє не дало змоги продовжити навчання, про що свідчить протокол № 22 засідання Педагогічної ради гімназії від 27 травня 1904 року [16, спр. 69, арк. 30]. Борису знову довелося проходити повторний курс [17, спр. 68, арк. 44; спр. 69, арк. 30]. Варто зазначити, що в підготовчому класі, де вчився Б.Крупницький, були учні Черняхівський та Власенко, які пропустили за хвороби ще більше уроків відповідно 116 і 64 [18, спр. 68, арк. 44]. На грудень 1903 року учнями підготовчого класу було пропущено 224, і на березень 1904 р. – 437 уроків [19, спр. 69. 44].

Лише 23 травня 1905 р. Б. Крупницький був зарахований до першого класу [20, спр. 70, арк. 80]. Протягом навчального року серед 45 учнів підготовчого класу [21, спр. 68, арк. 43 зв.] він виявив здібності у навчанні. Природна обдарованість дозволила йому отримати нагороду 2-ї ступені за успішність, поведінку, увагу й старанність. Великою радістю для батьків була звістка про звільнення їх сина від сплати коштів за навчання. Зазначене відповідало нормативним документам Міністерства освіти та 31-му параграфу „Статуту гімназій”. Така пільга була ще не один раз засвідчена в протоколах засідань Педагогічної ради гімназії [22. спр. 72, арк. 11 зв.; спр. 71, арк. 15 зв.; спр. 71, арк. 40, спр. 74, арк. 15, спр. 74, арк. 66 зв.].

Вона надавалася Б. Крупницькому щорічно до закінчення гімназії за успішне навчання та як сину бідних батьків [23, спр. 72, арк. 11 зв.].

Тяга до історії виявилася у Бориса ще в перших класах. Цьому сприяло родинне середовище та вчителі гімназії, особливо учитель історії та географії – В. І. Дашкевич. Варто наголосити на тому, що мабуть кожен з вчителів по-своєму любив свою справу. Особливо вчителі історії та словесності, які, окрім викладу предметного змісту уроків, бачили в них більше – потужній виховний засіб впливу на учнів. Зазначене сприяло поживленню самої розумової роботи учнів. До того ж Педагогічна рада гімназії надавала їм можливість при виконанні курсових тем з словесності і історії вибирати ту, яка їх найбільше цікавила [24, спр. 68, арк. 32].

Розвитку учнів сприяли проведення музичних вечорів, екскурсій, організація звичайних прогулянок до лісу, або в поле та ігри на свіжому повітрі. Маленьке містечко на правому березі Дніпра з усіх боків обіймали зелені ліси, які чарували своєю красою та до певної міри чистим повітрям. У місті з'явилися цукроварня та рафінадний завод, цегельня, лісопилка, тютюнова фабрика. Майже всі ці споруди розміщувалися якомога ближче до Дніпра – головної транспортної артерії. Дніпром перевозили і сировину, й готову продукцію, що сприяло розвитку торгівлі. Щороку в Черкасах відбувалося аж сім ярмарків. У 1885 р. в місті було 15 фабрик і заводів, а в 1900 р. – майже три десятки. У 1912 р. через Дніпро спорудили залізничний міст, який став невід'ємною ланкою в магістралі „Одеса – Бахмач”. Утім, паралельно з промисловими об'єктами активно розвивалася культура, як тепер модно говорити – інфраструктура.

Загальна атмосфера спокою передавалася мешканцям міста. Вчителі намагалися частіше проводити бесіди з учнями та сприяти розвитку в них почуттів честі та правди [25, спр. 68 арк. 34].

Але не все так було гладко. В матеріалах архіву знаходимо відомості, де йдеться про освітянські проблеми. Так, на разі, це зафіксовано в протоколі № 24 засідання Педагогічної ради від 26 серпня 1903 р., коли слухали доповідь комісії з обговорення циркуляра Міністерства народної освіти від 28 липня 1904 року.

З документів дізнаємося, що вчителі скаржилися на життя, яке оточувало школу. Вони звинувачували в цьому суспільство і ті умови та матеріальний стан в яких вони працюють. На той час навчальне навантаження вчителя гімназії сягало 28 уроків на тиждень.

Зазначене утруднювало становище вчителів, не давало їм можливості повноцінно виконувати свої обов'язки, бути спокійніше та мати час для бесід з учнями. Це заважало їм в повній мірі бути дійсними моральними керівниками, відвідувати помешкання учнів,

проводити бесіди з батьками, керувати екскурсіями та ін. [26, спр. 68, арк. 31-35 зв].

Із архівних матеріалів дізнаємося про моральний стан вчителів. Так, у доповіді комісії також зазначалося, що для того, щоб бути спокійним, чесним, прямим, відвертим і усвідомлювати відповідальність перед своїми вихованцями, вчитель має бути матеріально забезпечений. Він має мати певну долю моральної свободи, і лише тоді вже він буде відповідати за недоліки школи. На думку членів Педагогічної ради ніякі загальні заходи не змінять радикально життя нашої школи, доки умови педагогічної діяльності залишаться такими, як є. Вони були переконані в тому, що педагогіка наука жива, ґрунтується на наукових засадах, вона разом з тим і мистецтво, а вихователь, як суб'єкт є найголовнішим фактором в справі виховання [27, спр. 68, арк. 35 зв.-36].

Фонд Черкаської чоловічої гімназії містить документальні відомості, з яких можна дізнатися про цілеспрямований розвиток зацікавленості учнів історією. Щодо Б. Крупницького, то формуванню у нього стійкого інтересу до історії сприяло також і те, що викладання цього предмету велось починаючи з першого класу. У молодших класах історію і географію викладав, як зазначалося вище В. І. Дашкевич – людина достатньо демократично налаштована.

Вчитель мав тверду вдачу і був вимогливим та справедливим до учнів. Як свідчать архівні документи В. І. Дашкевич одноосібно не побоялася виступити на захист учнів, зокрема Остапенка, Цибульського та Озира, проти яких Педагогічна рада необґрунтовано висунула звинувачення в побитті вночі шибок в квартирах вчителів.

Далі ми дізнаємося, що із всіх членів Педагогічної ради проти цього рішення був лише один В. І. Дашкевич [28, спр. 69, арк. 16 зв.].

Саме він 26 квітні 1904 року на засіданні Педагогічної ради виступив з окремою думкою, в якій виклав свою позицію, яка зводилася до того, що відсутні будь-які докази цього вчинку названих вище учнів. Вчитель був переконаний в тому, що учнів варто повернути назад в гімназію і зняти з них звинувачення, незаслужено їм приписані. В.І. Дашкевич, зокрема зазначав, що це має бути зроблено „в ім'я принципу справедливості, якій повинен буди наріжним каменем школи”. [29, спр. 69, арк. 18 зв.]. Він також виступив проти переведення цих учнів в іншу гімназію, зазначивши, що їх становище досить складне, а учень Озеран – дуже бідний юнак” [30, спр. 69, арк. 18 зв.]. 3-го травня 1904 року Педагогічна рада своїм рішенням залишила Цибульського, Остапенка і Озерана в гімназії [31, спр. 69, арк. 27 зв-28].

Важко переоцінити значення сталості форм документальних архівних джерел. У цьому ще раз переконалися ознайомлюючись з ними. Вже на гімназійній лаві Борис Крупницький вправно писав письмові роботи з історії. Для учнів гімназії, за рекомендацією Міністерства народної освіти, щорічно затверджувалася тематика таких письмових вправ. Учням один раз на навчальну чверть пропонувалося виконати твори на наступні теми: „Значення річок в історії цивілізації”, „Причини падіння Західної Римської імперії”, „Освіта Давньої Русі” (до татарської навали), „Італійське відродження кінця середніх віків”, „Зв’язок між гуманізмом і реформацією”, „Які винаходи найбільш сприяли прогресу людства”, „Боротьба Івана Грозного з боярством”. Тематика була найрізноманітнішою. Так, наприклад, архівні документи засвідчують, що учні сьомого класу гімназії підросійської України, у майбутньому вірогідно державі, мали в своїх працях розкрити такі питання: „Чому росіяни так настирливо намагалися вийти до моря?”, „Піднесення самосвідомості в епоху Єлизавети Петрівни”. Увага зверталася й на європейську історію, зокрема пропанувалася для написання тема: „Могутність і занепад Іспанії в XVI-XVII ст.” [32, спр. 71, арк. 10-11 зв.].

Документи проливають світло на тематику підсумкових контрольних робіт з історії. Так випускний клас мав написати письмові роботи з однієї із запропонованих тем: „Значення історії”, „Зовнішня політика Росії в першій половині XIX ст.”, „Боротьба Європи з Азією” [33, спр. 71, арк. 11 зв.].

Вказаний фонд, в якому зберігаються матеріали Черкаської чоловічої гімназії засвідчив і зміни, які відбулися після революційних подій 1905-1907 рр. Тоді значно посилилася увага Міністерства народної освіти до релігійного виховання, давньої історії, що вплинуло й на тематику письмових робіт. Серед них можна назвати: „Значення монастирів у Давній Русі”, „Головні наслідки Хрестових походів”, „Боротьба з половцями у Давній Русі”. Учням шостого класу гімназії пропонувалося писати письмові роботи з європейської та російської історії, а саме: „Боротьба Філіпа II іспанського з протестантами”, „Франція в період Реформації і реакції”, „Перетворююча діяльність царя Олексія Михайловича” та ін. [34, спр. 71, арк. 33 зв. – 34; спр. 72, арк.]. Учні шостого класу також виконували роботи, в яких розкривали сторінки історії правління Людовика XV, діяльність Французьких генеральних штатів 1789 р., адміністративні і станові перетворення за часів правління Катерини II, її „накази” та ін. [35, спр. 71, арк. 34].

Варто також наголосити і це засвідчують документи, що вчителем історії в гімназії також був П. Р. Тимошок [36, спр. 72, арк. 5]. Учні восьмого класу писали вправи, присвячені візантійському

впливу в Дюпетровській Русі, 1612 і 1812 рокам в російській історії, законодавчій діяльності Сперанського, зрівнянню в правах станів в Давній Русі, а також з історії Риму а також про зміну республіки принципатом в Давньому Римі та ін. [37, спр. 71, арк. 34-34 зв].

Зрозуміло, що про історію України мова не могла йти. В архівних документах гімназій збереглася лише одна, запропонована для учнів тема, яка прямо стосувалася України, а саме: „Друга половина XVII ст. в житті Малоросії” [38, спр. 71, арк. 34].

Для розвитку сталого інтересу до історії, позакласного читання та підготовки до написання письмових творів гімназія мала досить солідну бібліотеку, до того ж багату на історичну літературу. Варто зазначити, що після закриття у 1920 році Черкаської чоловічої гімназії значна частина цієї бібліотеки дісталася Черкаському інституту народної освіти, створеному у 1921 році. Про це свідчить „Каталог рідкісних книг XVII-XIX століть. Бібліографічний покажчик книг російською мовою за 1778-1917 гг.” [39, 127]. Фонд рідкісних книг налічує 959 найменувань й репрезентований виданнями російських, у тому числі, й українських та зарубіжних авторів [40, 3].

Серед них книжки з філософії А. Бергсона, В. Віндельбадена, В. Вундта, І. Канта, К. Мон'є, І. Освальда, Ф. Паульсена, Є. Ренара, Г. Спенсера та ін. [40, 6-9]. Історія представлена виданнями з історії Стародавнього світу Фукидіда, Ю. Белоха, Г. Буас'є, В. Бузескула, Г. Вінклера, А. Гаусрата, Г. Гретца, Є. Курціуса, Г. Фарреро, Г. Фойгта, Г. Шурча, Ф. Шлоссера, та інших авторів [40, 61-65]. Вивчаючи історію зарубіжних країн, учні гімназії могли, при бажанні і з допомогою учителів, ознайомитися зі змістом книг М. Барро, Ф. Бецоляда, В. Блоса, Букля, Гізо, Т. Грізінгера, Є. Грімма, К. Грота. А. Дебідюра, Г. Джефсона Є. Левісса, В. Рескотті, А. Сореля, А. Тойнбі, А. Т'єрі, Ж.Фостель-де-Куланжа та ін. [40, 65-69].

Учні гімназії могли, при бажанні, також читати монографії М. І. Костомарова „Русская история в жизнеописании ее главнейших деятелей” В. Б. Антоновича „Очерк истории Великого княжества Литовського до половині XV столетия” (1878), Д. І. Багалія „Очерк из русской истории”, його статті з історії Слобідської України та ін. [40, 63,64].

Фонди бібліотеки Черкаської чоловічої гімназії, в якій вчився Б. Крупницький постійно поповнювалися книгами рекомендованими Міністерством народної освіти та журналами і газетами, які виписувалися щорічно в кількості більш як 40 найменувань [41, спр. 68, арк. 44 зворот]. Серед них: „Питання філософії і психології”, „Научные обозрения”, „Вестник Европы”, „Исторический вестник”, „Русский архив”, „Русская старина” та ін. [41, спр. 68, арк. 45].

Серед видань були всі випуски наукового місячника українознавства „Киевская старина” (1882-1906), який протягом 25 років був єдиним друкованим органом української думки в підросійській Україні. Юнака могла захоплювати величезна кількість уміщеного у випусках журналу наукового й документального матеріалу, і перш за все, історичного та археологічного (зокрема в додатку до „Киевской старини”) друкувалася „Археологическая Летопись Южной России”, (1899-1901). В журналі публікувався етнографічний та філологічний матеріал. З 1899 року в часописі друкувалися також белетристичні твори (з 1897 р. й українською мовою). Часопис також містив велику кількість бібліографічного та критичного матеріалу.

Ми так детально зупинилася на історичних джерелах та літературі, бо коли Б. Крупницький був у старших класах, він мав багато приватних лекцій (вже сам вчив учнів), і таким чином допомагав батькам, але через це у нього лишалося надто мало часу на навчання в гімназії. Незважаючи на такі обставини, скоріше всього шляхом „поглинання” книжок, самоосвіти Борис закінчив курс з вищими оцінками з усіх предметів навчання.

Отже документальні матеріали, що зберігаються в державному архіві Черкаської області дають стале уявлення про гімназійний період життя Б. Крупницького (гімназію він закінчив у 1913 році) і становлять багатюще джерело для вивчення біоісторіографії майбутнього вченого, їх потрібно використовувати повністю. Адже дитячі враження залишаються назавжди у пам’яті, як й затишні приміщення і класи чоловічої гімназії Черкас. Попереду був Київ й навчання в університеті. Про ці роки маємо вже спогади самого Б. Крупницького. Він, зокрема зазначав: „На студії я приїхав у Київ на зимовий семестр 1913 р. як „зелений” провінціял. Монументальний університет, з безмірними коридорами, виповнений великим натовпом студентів, що рухалися в усіх напрямках, нагадував мені біблійного Левіатана, і минуло чимало часу, поки я до цього оточення при звичаївся. З особливим пієтетом дивився я на панів професорів, що видавалися мені якимись вищими істотами”[42].

Навіть ці декілька речень засвідчують вже розвинений інтелект й „майстерне” перо майбутнього історика. Але на цьому зупинимося й наголосимо, що ігнорування архівних документів позбавляє дослідника вірно інтерпретувати сутність подій та сторінки життєвого шляху, веде до ілюстративності, поверховості і збіднює образ видатної особи, яка залишила помітний слід в українській історичній науці. Постає Б. Крупницького заслуговує уваги й письменників. Історикам мабуть варто в рамках традиційного „Історіографічного симпозиуму”, який

відбувається в навчально-науковому інституті історії і філософії Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького утворити постійно діючу секцію присвячену пам'яті Б. Крупницького де б обговорювалися історіософські та методологічні проблеми історичного пізнання, які так близькі були науковим інтересам видатного українському історика та нашого шановного земляка.

Література

1. Масненко В., Пашковський О. Матеріали про Б. Д. Крупницького у Державному архіві Черкаської області / В. Масненко, О. Пашковський // Наукові записки Національного університету „Острозька академія”: Історичні науки. – Острог, 2008. – Вип.11. – С. 397–401.

2. Вказана праця. – С. 398.

3. Бачинський Л. На свіжу могилу: Спогад про проф. д-ра Бориса Крупницького // Свобода (Джерсі-Сіті). – 1956. – 15 червня. – № 113. – С. 5.

4. Оглоблин О. Його життя і діла. Борис Крупницький (1894-1956) / О. Оглоблин // Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742). – Мюнхен, 1956. – С. 5.

5. Полонська-Василенко Н. Професор, д-р Борис Дмитрович Крупницький, його життя і наукова праця (1894–1956) / Н. Полонська-Василенко // Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1920–1950). – Мюнхен, 1957. – С. I–XLVI. Передрук нарису: Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2012. – Вип. XXXIV. – С. 253–270.

6. Олекса Вінтоняк. Пам'яті визначного українського історика / О. Вінтоняк // Український Самостійник. – 1956. – 24 червня.; Його ж Борис Дмитрович Крупницький, 1894-1956 / О. Вінтоняк // Український історик – 1987. – Ч.1-4. – С. 115–118.

7. Турченко Ф. Г. Борис Крупницький: повернення в Україну / Ф. Г. Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2012. – Вип. 23. – С. 265–272.; Горобець В. М. Борис Крупницький – повернення в Україну // Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба / Передм. та ком. В. М. Горобця; пер. з нім. О. К. Струкевича. – К., 2001. – С. 3-16.; Гордієнко Д. Alter ego Бориса Крупницького // Борис Крупницький. Зі спогадів історика / Упоряд., вст. стаття, ком. Дмитра Гордієнка; [Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України]. – К., 2017. – С. 5–16.; Ясь О. В. Крупницький Борис Дмитрович / О. В. Ясь // Енциклопедія сучасної України у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. – К., 2003-2016.; su.com.ua/search_articles.php?id=2259.

8. Ясь О. Борис Крупницький // Історіографічні дослідження в Україні / О. Ясь. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. – Вип. 12: Визначні

постаті української історіографії XIX–XX ст. – С. 405–458.

9. Ясь О. В. Борис Крупницький (До 110-річчя від дня народження) / О. В. Ясь // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 35-45.; № 5. – С. 83-93.

10. Ясь О. В. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.): Монографія: У 2 ч. / за ред. В. А. Смоля / О. В. Ясь. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2014. – Ч. 1. – 587 с.

11. Ясь О. В. Український історик Борис Крупницький / О. В. Ясь. // Київська старовина. – 1995. – № 6. – С. 36-39.; Його ж Крупницький Б. Богдан Хмельницький в світлі української історіографії / Публікація та примітки О.Яся / О. В. Ясь // Київська старовина. – 1995. – № 6. – С. 31-35.; Його ж Лев Окіншевич та його есе „Між Заходом і Сходом” / О.В. Ясь // Розбудова держави. – 1997. – № 7/8. – С. 102-107. [Дискусія Л.Окіншевича з Б. Крупницьким]; Його ж Історична доба у світлі наукової дискусії української еміграції другої половини 40-х рр. XX ст. (Б. Крупницький, В. Петров) / О. Ясь // Молода нація: Альманах”, 2002. – № 2. – С. 24-39.; Його ж Борис Крупницький – історик-філософ державницької школи / О. Ясь // *Societies. Cultures : East and West : Essays in Honor of Jaroslav Pelenski / Ed. I. Duzin-kiewicz.* – New York : Ross Publishing, 2004. – P. 1227–1248.; Його ж Крупницький Борис Дмитрович / О. В. Ясь // *Енциклопедія історії України.* – К., 2008. – Т. 5. – С. 418 – 419.

12. Потульницький В. А. Борис Дмитрович Крупницький / В. А. Потульницький // *Мала енциклопедія етнодержавства.* – К., 1996. – С. 851.; Його ж Крупницький Борис Дмитрович / В. Потульницький, І. Онищенко // *Світова та вітчизняна етнодержавницька думка: (У персоналіях).* – К.; Донецьк, 1997. – С. 130-132.; Давлетов А. Р. *Немецко-язычная историография первой половины XX века об истории запорожского казачества: общее и особенное / А. Р. Давлетов // Зарубежная историография истории запорожского казачества.* – Запорожье, 1992. – С. 41-51.; Його ж 3 творчої спадщини Дмитра Дорошенка „І. Х. Енгель як історик України та козаччини” / О. Р. Давлетов // *Південна Україна XVIII-XIX ст.: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного ун-ту.* – Запоріжжя, 1996. – Вип. 2. – С.150-155.; Гром В. Актуальні проблеми історії Хмельниччини у дослідженнях Б. Крупницького / В. Гром // *Богдан Хмельницький та його доба: М-ли міжнар. наук. конф. присвяч. 400-річчю від дня народження Великого Гетьмана. (Київ, 24-25 жовтня 1995 р.).* – К., 1996. – С.188-191.; Черченко Ю. Листування Богдана Кентржинського з Дмитром Дорошенком, Борисом Крупницьким, Володимиром Кубійовичем і Володимиром Яневим / Ю. Черченко // *Український археографічний щорічник: Нова серія.* – К., 2012. – Т. 19/20. – Вип. 16/17. – С. 545-569.; Міщанчук Н. Г. *Образ Б.Хмельницького в українській історіографії за Б.Крупницьким / Н. Г. Міщанчук // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України:*

Образи науки: Міжвузів. зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2000. – С. 86-98.; Гоцуляк В. В. Б. Д. Крупницький – дитинство, гімназійні роки і творчі стежки наукового життя / В. В. Гоцуляк // Черкащина в контексті історії України: М-ли. Третьої науково-краснзнавчої конференції Черкащини, присвяченої проблемам охорони, збереження та використання історико-культурної спадщини / Упор. В. М. Мельниченко. – Черкаси, 2008. – С. 329–338.; Матрос Л. Сторінки життя Бориса Дмитровича Крупницького / Л. Матрос // Пам'ятки України: історія та культура. – 2011. – №5/6. – С. 80– 1.; Яріш В. Проф. Борис Крупницький – історик знавець Гетьманської Доби В. Яріш // Українці в Берліні 1918–1945: Пропам'ятний збірник берлінців / Ред. В. Верига. – Торонто, 1996. – С.107–108.

13. Грушевський М. Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності / М. Грушевський // Записки Українського наукового товариства в Києві. – 1908. – Кн. 3. – С. 3-28.

14. Державний архів Черкаської області (далі ДАЧО, ф. 143, оп. 1).

15. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

16. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

17. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

18. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

19. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

20. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

21. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

22. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

23. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

23. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

25. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

26. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

27. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

28. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

29. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

30. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

31. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

32. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

33. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

34. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

35. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

36. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

37. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

38. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

39. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

40. Каталог редких книг XVII-XIX веков. Библиографический указатель книг на русском языке за 1778-1917 годы. – Черкассy, 1985. – 127 с

41. ДАЧО, ф. 143, оп. 1.

42. Крупницький Б. З студентських спогадів історика: І. Київ / Б.Крупницький // Україна (Париж). – 1951. – № 6. – С. 446.

БІОБІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК „ГОЦУЛЯК ВІКТОР ВОЛОДИМИРОВИЧ”

Пропонований біобібліографічний покажчик „Гоцуляк Віктор Володимирович” укладено до 70-річчя від дня народження науковця. Матеріал видання інформує науковий загал про здобутки В. В. Гоцуляка в царині історичної науки. Довідник відображає лише науковий доробок українського вченого у науково-дослідній та науково-педагогічній діяльності, його досягнення й відкриття в історичній галузі за 1976-2018 рр.

Матеріали покажчика систематизовано у таких розділах:

- Основні дати життя і діяльності В. В. Гоцуляка.
- Основні курси, викладання.
- Матеріали про В. В. Гоцуляка і посилання на його праці.
- Хронологічний покажчик друкованих праць.
- Автореферати дисертацій.
- Рукописні праці.
- Відгуки на дисертацію та автореферат В. В. Гоцуляка.
- Видання за співредакцією В. В. Гоцуляка.
- Праці за рецензуванням В. В. Гоцуляка.
- Керівництво студентськими науковими роботами.
- Дисертації захищені за опануванням В. В. Гоцуляка.
- Відгуки В. В. Гоцуляка на автореферати дисертацій
- Виступи на засіданнях спеціалізованої вченої ради К 73.053.01

У межах окремого року матеріал розміщено в алфавітному порядку. Бібліографічний опис та скорочення слів здійснено у відповідності з Державними стандартами України: ДСТУ 8302:2015 „Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання”, ДСТУ 3582:2013 „Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила”.

ОСНОВНІ ДАТИ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ В. В. ГОЦУЛЯКА

1948 р., 18 серпня – рік, число і місце народження, м. Дніпропетровськ.

1964-1968 рр. – учень, модельник 4 розряду фасонноливарного цеху металургійного заводу ім. Г. І. Петровського. м. Дніпропетровськ.

1968-1970 рр. – служба в повітрянодесантних військах.

1970 р. – нагороджений медаллю „За військову доблесть”.

1971-1976 рр. – навчання на історичному факультеті в Дніпропетровському державному університеті.

1976-1979 рр. – навчання в стаціонарній аспірантурі Дніпропетровського університету.

1980 р. – захистив кандидатську дисертацію.

1980-1981 рр. – викладач історії в Дніпропетровському державному університеті.

1982-1984 рр. – на лекторській роботі в партійних органах м. Дніпропетровська.

1983 р. – старший викладач Черкаського педагогічного інституту.

1984-1986 рр. – на лекторській роботі в партійних органах Черкаської області.

1987-1990 рр. – доцент кафедри історії Черкаського педагогічного інституту.

1991 р. – нагороджений знаком „Відмінник освіти”.

1991-1998 рр. – доцент кафедри історії України Черкаського педагогічного а потім державного університету ім. Б. Хмельницького.

1999 р. – отримав науковий ступінь доктора історичних наук.

2001 р. – отримав звання професор.

1999-2005 рр. – професор кафедри новітньої історії та права Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького.

2006-2008 рр. – професор кафедри історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького.

2009-2018 рр. – професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

2009 р. – нагороджений знаком „Петро Могила”.

2016 р. – нагороджений Почесною грамотою Черкаської обласної державної адміністрації.

2018 р. – нагороджений орденом „За заслуги” (Черкаська область).

2018 р. – Почесна грамота Черкаської обласної ради народних депутатів.

ОСНОВНІ КУРСИ, ЯКІ ВИКЛАДАЄ В. В. ГОЦУЛЯК

1. Музеєзнавство;
2. Історіографія історії України;
3. Зарубіжна історіографія історії України;
4. Вітчизняна історіографія історії України;
5. Українці у світі;
6. Історія суспільно-політичної думки;
7. Історія соціальних і демократичних рухів;
8. Історія української культури;
9. Історія українського козацтва;
10. М. Грушевський і українська історична наука;
11. Методологія та організація наукових досліджень;
12. Сучасна українська історіографія;
13. Історіографія архівознавства;

МАТЕРІАЛИ ПРО В. В. ГОЦУЛЯКА

- 1973 -

1. [Про В. В. Гоцуляка] Вітальний лист батькам. За відмінне навчання студента В. Гоцуляка // Історичний факультет Дніпропетровського державного університету. – Дніпропетровськ, 1973.

- 1977-

2. [Про В. В. Гоцуляка] Документальний фільм про Дніпропетровський державний університет // Лабораторія технічних засобів ДГУ. – Дніпропетровськ, 1977.

3. [Про В. В. Гоцуляка] Повідомлення про затвердження Президії Республіканської ради по координації науково-дослідної роботи теми кандидатської дисертації В. В. Гоцуляка // Український історичний журнал. – 1977. – № 6. – С. 160.

- 1978 -

4. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Российская революционная эмиграция в Австралии (1900–1917 гг.). Методические указания. – Днепропетровск, 1978. Краткий исторический обзор и список литературы подготовил В. В. Гоцуляк. – С. 3–6, 73–76.

- 1979-

5. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Черненко А. М. Програма спецкурса „В. И. Ленин и заграничные большевистские организации (1900–1917 гг.)” / А. М. Черненко. – Днепропетровск : ДГУ, 1979. – С. 10.

- 1981 -

6. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Батюк В. С. Деятельность В. И. Ленина по созданию заграничной базы революционной социал-демократии в период борьбы за марксистскую партию в (1893–1903) : автореф. дис. на присвоение науч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.01 „История КПСС” / В. С. Батюк. – Днепропетровск, 1981. – С. 2.

7. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Вопросы германской истории, классовой борьбы и социальных движений нового и новейшего времени : Межвуз. сб. науч. тр. / под ред. А. М. Черненко. – Днепропетровск : ДГУ, 1981. – С. 20–21.

- 1983 -

8. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Кошель В. И. В. И. Ленин и большевистская эмиграция в Германии (1900-1907 гг.) : автореф. дис. на присвоение науч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.01 „История КПСС” / В. И. Кошель. – Днепропетровск, 1988. – С. 4.

9. [Про В. В. Гоцуляка, посилення на праці й їх цитування] Черненко А. М. Пребывание В. И. Ленина в Германии: историографический обзор / А. М. Черненко, В. И. Кошель // Формирование и развитие исторических связей и сотрудничества братских социалистических стран: тезисы доклад. и сообщ. республ. наук. конф., Львов, 28-30 сентября 1983 г. – Львов, 1983. – С. 58.

- 1987 -

10. [Про В. В. Гоцуляка, посилення на праці й їх цитування] Савченко А. И. В. И. Ленин, большевики и российская революционная эмиграция в Австралии (1907–1977) : автореф. дис. на присвоение науч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.03 „Всеобщая история” / А. И. Савченко. – Днепропетровск, 1987. – С. 4.

11. [Про В. В. Гоцуляка, посилення на праці й їх цитування] Турченко Ф. Г. Изучение истории русско-украинских связей дореволюционного периода в советской историографии 60-х – 80-х годов / Ф. Г. Турченко, Ю. П. Князьков // Теоретико-методологические вопросы исторической науки. – Днепропетровск, 1987. – С. 137.

- 1988 -

12. [Про В. В. Гоцуляка, посилення на праці й їх цитування] Черненко А. М. Устные публичные выступления В. И. Ленина в эмиграции (1900–1917) / А. М. Черненко, Н. И. Бородин. – Днепропетровск, 1988. – С. 11–12.

13. [Про В. В. Гоцуляка, посилення на праці й їх цитування] Яценко В. Я. В. И. Ленин и формирование партийных кадров в дооктябрьский период (1893–1917): историография проблемы : автореф. дис. на присвоение науч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.06 „Историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины” / В. Я. Яценко. – Днепропетровск, 1988. – С. 5.

- 1990 -

14. [Про В. В. Гоцуляка, посилення на праці й їх цитування] Морозенко С. В. Российские студенты в Германии: учеба, участие в революционной борьбе (1880–1914 гг.) : автореф. дис. на присвоение науч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.03 „Всеобщая история” / С. В. Морозенко. – Ужгород, 1990. – С. 6.

- 1991 -

15. [Про В. В. Гоцуляка] Бутенко Р. К. Історія Черкащини в наукових дослідженнях викладачів кафедри історії / Р. К. Бутенко // Місце і роль Черкаського педагогічного інституту у розвитку вітчизняної науки, освіти й культури : тези доп. – Черкаси, 1991. – С. 15.

16. [Про В. В. Гоцуляка, посилення на праці й їх цитування] Грицаенко В. Ю. Заграничные организации РСДРП в Германии и

Австро-Венгрии 1908–1914 гг. : автореф дис. на присвоение науч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.01 „История общественных движений и политических партий” / В. Ю. Грицаенко. – Днепропетровск, 1991. – С. 6.

17. [Про В. В. Гоцуляка] Кузня педагогических кадров // Черкасский державний педагогічний інститут. – Київ, 1991. – С. 12.

18. [Про В. В. Гоцуляка] Місце та роль Черкаського педагогічного інституту у розвитку вітчизняної науки, освіти й культури : тези доп. / упоряд.: І. І. Кукурудза, О. Г. Перехрест. – Черкаси : ЦНТІ, 1991. – С. 12.

19. [Про В. В. Гоцуляка] Перехрест О. Г. Кафедра історії / О. Г. Перехрест, А. В. Тарасенков // Місце і роль Черкаського педагогічного інституту у розвитку вітчизняної науки, освіти й культури : тези доп. – Черкаси, 1991. – С. 12–14.

20. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Христафанов В. И. Интернациональная деятельность РСДРП(б) в годы первой мировой войны 1914-1917 гг.: историография проблемы : автореф. дис. на присвоение науч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.03 „Всеобщая история” / В. И. Христофанов. – Л., 1991. – С. 6.

21. [Про В. В. Гоцуляка] Черкасський державний педагогічний інститут. – Черкаси : Редакційно-видавничий відділ облпреси, 1991. – С. 12.

22. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Чумак С. М. Меньшевики в емиграции. 1906–1912 гг. (на материалах неперодической публицистики заграничных учреждений и групп содействия РСДРП : автореф. дис. на присвоение науч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.01 „История общественных движений и политических партий” / С. М. Чумак. – Днепропетровск, 1992. – С. 6-7.

- 1994 -

23. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Грицак Я. Михайло Грушевський та його історична школа у Львові. Конференційні здобутки / Я. Грицак, Я. Дашкевич // Михайло Грушевський і Львівська історична школа : матеріали конф., Львів, 24–25 жовт. 1994 р. – Нью-Йорк ; Львів, 1994. – Вип. 1. – С. 6.

24. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] [Дискусія] // Михайло Грушевський і Львівська історична школа : матеріали конф., Львів, 24–25 жовт. 1994 р. – Нью-Йорк ; Львів, 1994. – Вип. 1. – С. 240.

25. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Домбровський О. Четверта поїздка в Україну / О. Домбровський // Свобода. – Джерсі Сіті, 1994. – 4 груд. – С. 230.

26. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Капраль М. Конференція „Михайло Грушевський та Львівська історична школа” / М. Капраль // Вісник Інституту історичних досліджень. – Львів, 1994. – Ч. 3. – С. 4–5.

- 1995 -

27. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Пайчадзе С. А. Русская книга в странах Азиатско-Тихоокеанского региона (Очерки истории второй половины XIX – начала XX столетий. – Новосибирск : ГПАНТБ СО РАН, 1995. – С. 25.

- 1996 -

28. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Грицак Я. Михайло Грушевський та його історична школа у Львові. Конференційні здобутки / Я. Грицак, Я. Дашкевич // Український історик. – 1996. – Ч. 1–14 (128–131). – С. 415.

29. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Романів О. Відзначення ювілею Михайла Грушевського у Львові / О. Романів // Український історик. – 1996. – Ч. 1–4 (128–131). – С. 415.

- 1997 -

30. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Нікілев О. Ф. Вивчаючи Михайла Сергійовича Грушевського : [рецензія] / О. Ф. Нікілев // Черкаський край. – 1997. – 5 верес. – С. 10. – Рец. на кн.: Гоцуляк В. В. Історіографічна думка про М. Грушевського і українську історичну науку його доби : монографія. – Черкаси : Сіяч, 1996. – 181 с.

31. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Поляков С. І. Дослідження творчості Михайло Сергійовича Грушевського : [рецензія] / С. І. Поляков // Дніпро вечірній. – 1997. – 10 жовт. – С. 8. – Рец. на кн.: Гоцуляк В. В. Історіографічна думка про М. Грушевського і українську історичну науку його доби : монографія. – Черкаси : Сіяч, 1996. – 181 с.

32. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Український історик. Журнал Українського Історичного Товариства. Т. XXXVI VOL. Показчик змісту за роки 1963-1997. Нью-Йорк ; Торонто ; Київ ; Львів ; Мюнхен, 1999. – С. 38. – Гоцуляк Віктор „До оцінки львівського періоду історичної школи Грушевського та питання його подальшого вивчення українською історіографією. Т. XXXIII, ч. 1–4 (128–131), 1996. –С. 251-260.

- 1998 -

33. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Масненко В. В. [Рецензія] / В. В. Масненко // Доба. – 1998. – № 1. – С. 60–61. – Рец. на кн.: Гоцуляк В. В. Гортаючи сторінки... Думки про „Історію України-Руси” М. Грушевського і українську історіографію 80-х рр. XIX – початку XX ст. : монографія. – Черкаси : Сіяч, 1996. – 256 с.

34. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Савченко А. И. Пресса российской политической эмиграции в конце XIX – начале XX вв. / А. И. Савченко. – М., 1998. – С. 3-4.

35. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Юркова О. Київська історична школа М. С. Грушевського: доля істориків [Електронний ресурс] / О. Юркова. – Режим доступу: [www. memorial. kiev. ua/ zhurnal/ pdf/ 01- 02_ 1998/ 263. p. d](http://www.memorial.kiev.ua/zhurnal/pdf/01-02_1998/263.p.d).

- 1999 -

36. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Пленарне засідання Дев'ятої наукової сесії НТШ 28 березня 1998 р. : [Доповідь Віктора Гоцуляка „Грушевсьkozнавство і сучасний стан історичних досліджень в Україні”] // Хроніка НТШ. Число 90, 1998 рік / уклад.: О. Романів (ред.), Н. Гумницька. – Львів ; Нью-Йорк ; Торонто, 1999. – С. 21.

37. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Український Історик. Журнал Українського Історичного Товариства. – Нью-Йорк ; Торонто ; Київ ; Львів ; Мюнхен, 1999. – Т. XXXVI, VOL. Показчик змісту за роки 1963–1997. – С. 38, 158.

- 2000 -

38. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Болєбрух А. Г. Методология истории: поиск новых основ / А. Г. Болєбрух, В. К. Якунін // Грані : наук.-теорет. і громадсько-політ. альманах. – Дніпропетровськ, 2000. – Вип. 2 (10). – С. 4.

- 2001 -

39. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Масненко В. В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.) / В. В. Масненко. – Київ ; Черкаси, 2001. – С. 424.

40. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Міністерство освіти і науки України. Державний заклад „Державна історична Бібліотека України”: наук.-допоміж. бібліограф. показч.” за 2007 р. – Київ, 2009. – С. 517.

41. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Черненко А. М. В. И. Ленин и большевистская эмиграция в Германии (1900–1917) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Annales. info/ sbo/ contens/ voprosi. htm](http://Annales.info/sbo/contens/voprosi. htm). – Назва з екрану.

- 2002 -

42. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Зякун А. І. Новітня література з історії кінця 80-х рр. – 90-х рр. XX ст.: історіографічний аналіз : [цитування]. Гоцуляк В. В. Національне відродження: спроба історіогра фічного аналізу // Черкащина в новітній історії української нації та держави : зб. наук. праць. – К. : Світоч, 1999. – С. 4-12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://irbis- nbuv. gov. ua/ cgi- bin/ irbis_ nbuv/ cgiirbis_ 64. exe? C21COM= 2&](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM= 2&)

I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2002/02zaikia.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1. – Назва з екрану.

43. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Зякун А. І. Новітня література з історії кінця 80-х рр. – 90-х рр. XX ст.: історіографічний аналіз : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / А. І. Зякун. – Київ, 2002. – С. 10.

- 2003 -

44. [Про В. В. Гоцуляка] Музейний комплекс : [Музей історії університету. Директор: доктор історичних наук, професор Гоцуляк В. В.] // Черкаський державний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2003. – С. 26.

- 2004 –

45. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст. : дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка / І. С. Михальський. – Київ, 2004. – С. 26, 419.

46. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Скільки нас сьогодні // Аграрні обрії. – 2004. – № 1. – С. 1.

- 2005 –

47. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Богданова Т. Є. Масонські організації України (1900–1920): історіографія проблеми : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Т. Є. Богданова. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 6, 181.

48. [Про В. В. Гоцуляка] Волошин І. Другі Гуржіївські читання : [В. Гоцуляк виступив з доповіддю...] / І. Волошин // Серйозна студентська газета. – 2005. – № 2 (жовт.). – С. 2.

49. [Про В. В. Гоцуляка] Тельвак В. Михайло Грушевський як дослідник української історіографії / В. Тельвак, В. Тельвак. – Київ ; Дрогобич, 2005. – С. 247.

50. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Цибенко І. П. Бібліографічні аспекти наукової спадщини М. С. Грушевського : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.08 „Книгознавство, бібліознавство, бібліографознавство” / І. П. Цибенко. – Київ, 2005. – С. 5.

- 2006 -

51. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Дашкевич Я. Р. Гоцуляк Віктор Володимирович / Я. Р. Дашкевич // Енциклопедія сучасної України. – Київ, 2006. – Т. 6. – С. 340-341.

52. [Про В. В. Гоцуляка] Морозов Анатолій Гергієвич: доктор історичних наук, професор : біобібліографічний покажчик : / уклад. О. З. Медалієва. – Черкаси, 2006. – С. 19, 31. [Про праці у співавторстві з В. В. Гоцуляком].

- 2007 -

53. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Бойко В. М. Сучасна українська історіографія про Михайло Грушевського – політика / В. М. Бойко // Науково-історичні читання, присвячені 140-річчю з дня народження М. С. Грушевського, Мінськ, 22 груд. 2006 р. / Білоруський державний ун-т; За заг. ред. О. А. Яновського, В. М. Бойка – Ніжин, 2007 : ТОВ Вид-во „Аспект-Поліграф”. – С. 32, 35.

54. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Гомотюк О. Є. Становлення і розвиток наукових засад українознавства (90-ті рр. XIX – перша третина XX ст.) : дис. ... д-ра іст. наук : спец. 09.00.13 „Українознавство” / О. Є. Гомотюк. – Київ, 2007. – С. 57, 206.

55. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Михайличенко С. И. Грушевский М. С. в историографии науки / С. И. Михайличенко // Среднерусский Вестник общественных наук. История и современность. – М., 2007. – № 2 (3). – С. 33.

56. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Пасічник М. С. Проблеми розбудови української державності після визвольних змагань (1657–1665 рр.) / М. С. Пасічник. – Ужгород, 2007. – С. 12.

57. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Соколова Н. Д. Історіографічний потенціал наукових праць студентів істориків університету Св. Володимира (1837–1920 рр.) : автореф дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”. / Н. Д. Соколова. – Київ, 2007. – С. 28.

58. [Про В. В. Гоцуляка] Чабан Анатолій Юзефович: д. і. н. професор Бібліогр. покажч. / . – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького. – 2007. – С. 40,43

59. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Видання НТШ: Наукове товариство ім. Т. Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=27&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKE...> – Назва з екрану.

- 2008 -

60. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Богдашина О. М. Слобідський літописець історії України. Д. І. Багалій / О. М. Богдашина // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 103.

61. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Бушин М. І. Віктор Володимирович Гоцуляк (з нагоди 60-річчя) / М. І. Бушин //

Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2008. – Вип. 133–134. – С. 245–246.

62. [Про В. В. Гоцуляка] Гапій О. „Моя любов до історії не випадкова” : [Бесіда з проф. В. Гоцуляком] / О. Гапій // Серйозна студентська газета. – 2008. – № 4 (верес.). – С. 4.

63. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Гоцуляк Віктор Володимирович – доктор історичних наук, професор : біобібліографічний покажчик / уклад.: О. З. Медалієва, Л. І. Синявська ; автор вступ. слова В. М. Мельниченко. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького. – 2008. – 72 с.

64. [Про В. В. Гоцуляка] Мельниченко В. М. Віктор Володимирович Гоцуляк. Життєвий та творчий шлях / В. М. Мельниченко // Гоцуляк Віктор Володимирович – доктор історичних наук, професор : біобібліографічний покажчик / уклад.: О. З. Медалієва, Л. І. Синявська. – Черкаси, 2008. – С. 5–9.

65. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Морозов А. Г. Аграрна історія України в працях В. В. Гоцуляка / А. Г. Морозов // Український селянин : зб. наук. пр. – Черкаси, 2008. – Вип. 11. – С. 107–110.

66. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Гуржій О. І. Про організаційну й наукову роботу В. В. Гоцуляка // Гоцуляк Віктор Володимирович – доктор історичних наук, професор : біобібліограф. покажчик / уклад.: О. З. Медалієва, Л. І. Синявська. – Черкаси, 2008. – С. 11–12.

67. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Дашкевич Я. Р. про наукову діяльність В. В. Гоцуляка // Гоцуляк Віктор Володимирович – доктор історичних наук, професор : біобібліограф. покажчик / уклад.: О. З. Медалієва, Л. І. Синявська. – Черкаси, 2008. – С. 10.

68. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Мовчан О. М. про участь В. В. Гоцуляка у наукових заходах і його творчий доробок // Гоцуляк Віктор Володимирович – доктор історичних наук, професор : біобібліограф. покажчик / уклад.: О. З. Медалієва, Л. І. Синявська. – Черкаси, 2008. – С. 12–13.

69. [Про В. В. Гоцуляка посилання на праці й їх цитування] Світленко С. І. про наукові досягнення В. В. Гоцуляка // Гоцуляк Віктор Володимирович – доктор історичних наук, професор : біобібліограф. покажчик / уклад.: О. З. Медалієва, Л. І. Синявська. – Черкаси, 2008. – С. 10–11.

70. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Чабан А. Ю. про лекторську, викладацьку і наукову роботу В. В. Гоцуляка // Гоцуляк Віктор Володимирович – доктор історичних наук, професор : біобібліограф. покажчик / уклад.: О. З. Медалієва, Л. І. Синявська. – Черкаси, 2008. – С. 13–14.

71. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Тельвак В. В. Український неоромантизм в історіографічних поглядах Михайла

Грушевського (кінець XIX – початок XX ст.) / В. В. Тельвак // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2008. – Вип. XI–XII. – С. 259, 262.

- 2009 –

72. [Про праці В. В. Гоцуляка] Історія України : науково-допоміжний бібліограф. Показч. за 2007 рік / Держ. іст. б-ка України; упоряд.: Т. Приліпко [та ін.]. – Київ, 2009. – Поз. 83. [Гоцуляк В. В]. Михайло Грушевський про соборність України в контексті минулого українського народу // Україна Соборна. – 2006. – Вип. 4, т. 1. – С. 70–75].

73. [Про праці В. В. Гоцуляка] Показчик змісту журналу „Сіверянський літопис” за 1994–2008 роки / уклад.: Н. Ф. Гонза, І. Я. Каганов ; відп. за вип. П. В. Грищенко. – Чернігів, 2009. – С. 564–565.

74. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Історія. Звершення. Особистості : [довідниково-бібліографічне вид.]. – Київ, 2009. – С. 93, 96–97.

75. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Історія України. Науково-допоміжний бібліограф. показч. за 2009 рік / Держ. іст. б-ка України, К., 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Istoriia_Ukrainy_Naukovo-dopomizhnyi.../za_2009_rik.pdf... посилання на статтю Гоцуляк В. В. Виникнення, становлення і розвиток козакознавства / В. В. Гоцуляк // Вісн. Черкас. ун-ту. Іст. науки. – 2008. – Вип. 133-134. – С. 21-27. – Назва з екрану.

- 2010 –

76. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Житков О. Висвітлення проблематики аграрної історії 1917–1918 рр. на сторінках наукового видання „Український селянин” / О. Житков // Наукові записки. Серія: Історичні науки. – Кіровоград, 2010. – Вип. 13. – С. 242–247, 251.

77. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Клименко Т. А. Економічний розвиток Черкащини в XIX ст. / Т. А. Клименко // Проблеми історії України XIX–XX ст. – Київ, 2010. – Вип. XIV. – С. 97.

78. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Науковці України XX–XXI століть. Метабібліографія / уклад.: М. І. Железняк [та ін.] / Ін-т енциклопедичних досліджень НАНУ. – Київ, 2010. – С. 83–84.

- 2011 -

79. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Анотований показчик дисертацій, захищених у спеціалізованій вченій раді Інституту історії України Національної академії наук України (1991–

2011 pp.) / уклад.: Л. І. Синявська, О. З. Силка, І. С. Азарх. – Київ, 2011. – С. 190, 283.

80. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Бундак О. А. Селянська реформа 1861 р. на сторінках „Українського селянина” / О. А. Бундак // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Київ, 2011. – Вип. XVIII. – С. 26–27.

81. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Івангородський К. В. Проблематика реформи 1861 р. на сторінках часопису „Український селянин” за перше десятиліття XXI ст. / К. В. Івангородський // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Київ, 2011. – Вип. XVIII. – С. 50.

82. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Історіограф Дмитро Данилюк. Бібліограф. Показч. / уклад. Л. О. Ільченко // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія „Історія”. – Ужгород, 2011. – С. 343.

83. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Історія України : науково-допоміжний бібліограф. показч. за 2008 рік / упоряд.: Т. Приліпко [та ін.]; ред.: А. Скорохатова, З. Мусіна. – Київ, 2011. – С. 31, 678.

84. [Про В. В. Гоцуляка] Літопис подій Національної металургійної академії України за 2006–2010 pp. – Дніпропетровськ, 2011. – С. 10.

- 2012 -

85. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Білодід В. Грушевський Михайло Сергійович / В. Білодід // Філософська думка в Україні : біобібліографічний словник. – Київ, 2012. – С. 51.

86. [Про В. В. Гоцуляка] Богдашина Е. Н. Источниковедение истории Украины: вопросы теории, методик, истории : учеб.-метод. пособие / Е. Н. Богдашина. – Харьков : „Издательство Saga”, 2012. – С. 195, 216.

87. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Внесок М. С. Грушевського у політичне та наукове життя України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: stud.wiki/.../2c0b65635b3ad68b5d53a89521316d36_1.html. – Назва з екрану.

88. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Дутчак О. Сучасна українська історіографія краєзнавчого руху в Галичині 30-х pp. XIX – 30-х pp. XX ст. : монографія / О. Дутчак; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ : НАІР, 2012. – С. 201.

89. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Мороко Валерій Миколайович. Список наукових праць [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sites.znu.edu.ua/ZNU/fakultety/ist/novit/moroko.pdf>. – Назва з екрану.

90. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Острянюк А. Наукові історичні школи в Україні: фантоми української історіографії /

А. Острянюк // Історіографічні дослідження в Україні. – Київ, 2012. – Вип. 22. – С. 294, 310.

91. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Присяжнюк Ю. П. Методологія історії. Дослідження опубліковані на сторінках Вісника Черкаського університету (2001–2011) / Ю. П. Присяжнюк // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2012. – Вип. 29 (242). – С. 6.

92. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Радько П. П. Новітня історіографія національних традицій українського державотворення : дис. ... д-ра іст. наук / П. П. Радько. – Київ, 2012. – С. 21, 514.

93. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Windle K. Undesirable. Captain Zuzenko and the Workers of Australia and the World. – Melbourne : Australian Scholarly Publishing, 2012. – p. 119.

- 2013 -

94. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Богдашина Е. Н. Позитивизм в исторической науке на Украине (60-гг. XIX – 20-е гг. XX вв.) : монографія / Е. Н. Богдашина. – Харьков : ХНУ імени В. Н. Каразіна, 2013. – С. 49, 536.

95. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Голиш Г. М. Покликані високим і вічним. Викладачі Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького – члени національних творчих спілок / Г. М. Голиш, Л. Г. Голиш. – Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2013. – С. 51–54.

96. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Іваськів І. Тенденції вивчення гайдамацького руху в Україні на рубежі ХХ–ХХІ ст.: історіографія проблеми / І. Іваськів // Студентські історичні зошити. – Івано-Франківськ, 2013. – Вип. 3. – С. 121.

97. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка : бібліографія : 1993–2012 / упоряд. Т. Романюк; наук. ред. А. Ясіновський. – Львів, 2013. – С. 12, 188.

98. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Історики: Невдячна справа анонімого „історика” [Електронний ресурс] // Прочерк. – 2013. – 15 лют.]. – Режим доступу: <http://procherk.info/direct/211-istoriki/13005-istorikine-vdjachna-sprava-anonimnogo-istorika/>. – Назва з екрану.

99. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Лазуренко В. Штрихи до портрета черкаського історика і краєзнавця Миколи Бушина / В. Лазуренко // Краєзнавство. – 2013. – Вип. 3 (84). – С. 72.

100. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Острянюк А. Наукові історичні школи в Україні: фантоми української історіографії. – 299, 309 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://history.org.ua/JournALL/graf/graf_2013_22/17.pdf. – Назва з екрану.

101. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Пазюра Н. Київська історична школа: Андрій та Микола Стороженки // Історіографічні дослідження в Україні. Зб. наук. праць. – К., 2014. – Вип. 25. – С. 21.

102. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Священко З. Проурядові аграрні ініціативи в Російській імперії на початку ХХ ст. в оцінці сучасних українських істориків (короткий історіографічний огляд) / З. Священко // Схід. – 2013. – № 2 (122), берез.–квіт. – С. 101 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://skhid.kubg.edu.ua/article/view/13472/11305>. Назва з екрану. –

103. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Тельвак В. Монографічна Грушевськіана: спроба узагальнення / В. Тельвак // Гуржіївські історичні читання : зб. наук. праць. – Черкаси, 2013. – Вип. 6. – С. 105, 106.

104. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] України – моя Батьківщини. М. І. Бушин : бібліограф. Показч. [Електронний ресурс]. – Черкаси, 2013. – С. 17. – Режим доступу: http://lib.chdtd.edu.ua/resursi/bibliografichni/pokaz-hchiki/item/download/41_1b32f2f5dc66c402792cf94ebaddb441. – Назва з екрану.

- 2014 -

105. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 2007–2011 рр. : наук.-допом. бібліогр. показч. / [упоряд. : Н. В. Лисиця, Г. П. Чорнойван, Н. А. Стельмах [та ін.]; наук. консультант Б. І. Корольов; наук. редактор П. І. Рогова; бібліогр. редактор Л. О. Пономаренко]. – Київ, 2014. – Вип. 2, ч. 2. – С. 185, 384.

106. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Іващенко В. А. Сучасна історіографія податкової політики в українському селі (1917–1921 рр.) / В. А. Іващенко // Український селянин : зб. наук. пр. – Черкаси, 2014. – Вип. 14. – С. 17.

107. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Зараховський О. Є. Культурна спадщина Черкащини, як туристичний ресурс: нукометричний аналіз проблеми // Культура і мистецтво у сучасному світі: Наукові записки КНУКіМ. Випуск 15 / Київський національний університет культури і мистецтв. – К., 2014. – С. 36.

108. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Массов А. Я. Австралия в Первой мировой войне. Российская историография участия России в глобальном мире / А. Я. Массов // Альманах. – СПб., 2014. – № 4 (27). – С. 316–329.

109. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Романцова Н. І. Київська наукова історична школа М. Грушевського: висвітлення проблеми в українській історіографії / Н. І. Романцова // Наукові праці. Історія. – Київ, 2014. – Вип. 229, т. 241. – С. 112.

110. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Священко З. В. Проурядові аграрні ініціативи в Російській імперії у 1901-1906 рр. в оцінці дослідників початку ХХ ст. / З. В. Священко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2014. – Вип. XXXVIII. – С. 334, 337.

111. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Тельвак В. Львівський університет у становленні історичної школи Михайла Грушевського / В. Тельвак // Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [ред.-упоряд.: В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. – Дрогобич : Посвіт, 2014. – Вип. 10. – С. 51.

112. [Про В. В. Гоцуляка, як наукового керівника автора статті] Шарпінський С. С. Л. Фон Ранке. Утвердження принципу історизму й об'єктивності в історичній науці / С. С. Шарпінський // Гуманітарний корпус : [зб. наук. статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]. – К. : Генеза, 2014. – Вип. 3. – С. 339.

- 2015 -

113. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Боримський В. В. Польсько-український союз 1920 р. в українській і польській історіографії : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / В. В. Боримський. – Черкаси, 2015. – С. 5.

114. [Про В. В. Гоцуляка] Бюлетень Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства / уклад.: А. А. Майстренко, Г. І. Калінічева [та ін.]. – Київ, 2015. – Вип. 2 (24). – С. 103.

115. [Про В. В. Гоцуляка] Від ювілею до ювілею. Шевченкознавчі студії викладачів ЧНУ імені Б. Хмельницького (1964–2014 рр.) : анотований бібліографічний покажчик. – Черкаси, 2015. – С. 17, 29, 76, 81, 123.

116. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Гомотюк О. Є., Калакура Я. С. Джерельна та історіографічна база становлення наукового грушевськознавства / О. Є. Гомотюк, Я. С. Калакура //Українознавство: концептуальні та теоретико-методологічні основи розвитку/ П. П. Гай-Нижник (керівник проекту). – К., 2015. – С. 54.

117. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Гойдало І. В. Ідеї і проекти державного ладу української держави в концепціях М. Грушевського (1918-1924 рр.) / І. В. Гойдало // Національний юридичний журнал: теорія і практика. – Київ, 2015. – Грудень. – С. 14.

118. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Гойдало І. В. Історіографія досліджень державно-правових поглядів Михайла

Грушевського / І. В. Гойдало // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – Херсон, 2015. – Вип. 6, том. 1. – С. 14–15.

119. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Гоцуляк В. В. Гортаючи сторінки... Думки про „Історію України-Руси” М. Грушевського і українську історіографію 80-х рр. XIX – початку XX ст. [Електронний ресурс]. – Черкаси : Сіяч, 1996. – 256 с. – Режим доступу: [Divovo.in.ua/vorobjova-dina-sergiyivna-uchenicya-11-a-klas...](http://divovo.in.ua/vorobjova-dina-sergiyivna-uchenicya-11-a-klas...) – Назва з екрану.

120. [Про В. В. Гоцуляка] Данилюк Д. Історія вимагає правди : Наукове дослідження чи профанація науки [Електронний ресурс] / Д. Данилюк // Закарпаття : просвітницько-пізнавальний портал – Режим доступу: <http://www.zakarpattia.com/?p=2618>. – Назва з екрану.

121. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Державна архівна служба України. Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. Галузевий центр науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства. Бюлетень Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства. – Київ, 2015. – Вип. 2 (24), III–IV квартал. – С. 103.

122. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Житков О. Аграрні відносини в Наддніпрянській Україні модерної доби у світлі досліджень позитивістської історіографії 1870 – 1920-х рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ephd.cz/wp-content/uploads/2015/ephd.../11.pd/>. – Назва з екрану.

123. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Журавльов С. А. Рід Грушевських у культурно-освітньому і громадському житті України (друга половина XIX – перша третина XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / С. А. Журавльов. – Черкаси, 2015. – С. 24, 234.

124. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Куценко Ю. Ю. Розвиток драгоманознавства в українській історичній науці в період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. / Ю. Ю. Куценко // Література та культура Полісся. Серія „Історичні науки”. – Ніжин, 2015. – Вип. 79. – С.166, 176.

125. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Мітчук О. А. Феномен ліберального контенту в соціальних комунікаціях : дис. ... д-ра наук із соціальних комунікацій : спец. 27.00.01 „Теорія та історія соціальних комунікацій” / О. А. Мітчук. – Рівне, 2015. – С. 117, 365.

126. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.) : монографія : у 2 ч. – Київ, 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступу:[http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/History/Historian AndStyle.html](http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/History/Historian%20AndStyle.html). – Назва з екрану.

127. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Яценко О. М. Українські персональні бібліографічні покажчики (1856–2013) / О. М. Яценко, Н. І. Любовець. – Київ, 2015. – С. 252.

128. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Мороко Валерій Миколайович. Список наукових праць [Електронний ресурс]. Режим доступу https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=24&ved=2ahUKEwj9_ru2nLje... – Назва з екрану.

- 2016 -

129. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Бушин М. І. Гоцуляк Віктор Володимирович / М. І. Бушин // Бушин М. І. Науковий світ Черкащини. Персоналії. – Вид 3, допов. – Черкаси : ФОП Гордієнко Є. І., 2016. – С. 86–88.

130. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці вченого] Іванченко К. В. Михайло Грушевський – лідер національно-культурного відродження / К. В. Іванченко // Феномен Михайла Грушевського як державного діяча, науковця, громадянина (до 150-річчя від дня народження) : Міжнародна науково-практична конференція, Київ, 19 травня 2016 р. : зб. наук. праць. – Київ, 2016. – С. 177.

131. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Історія України : підручник для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів / О. М. Бут, М. І. Бушин, Ю. І. Вовк [та ін.]. – Черкаси : ЧДТУ, 2016. – С. 2.

132. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Історія, її методологія і історіографія як наукові та навчальні дисципліни : навч. посіб. – Черкаси : Вид. Третяков О. М., 2016. – С. 696–697.

133. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Лапшин С. А. Дослідження М. Грушевським проблем функціонування правління гетьманського уряду / С. А. Лапшин // Михайло Грушевський і Вінниччина: до 150-річчя від дня народження : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, Вінниця, 28–29 вересня 2016 р. – Вінниця, 2016. – С. 43.

134. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Лебедева Ю. Українознавчий погляд на зародження та становлення державницького напрямку української історіографії. – Режим доступу: <http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=48&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjKt...> – Назва з екрану.

135. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Людина великого масштабу: до 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського : бібліогр. покажч. [Електронний ресурс] / уклад.: О. А. Горбань, О. В. Мартинова; відп. за вип. Н. М. Чала; Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2016. – С. 25. – Режим доступу: http://library.znu.edu.ua/bibliograf/pokazniki/Do_150_rokiv_-_Grushevskogo.pdf. – Назва з екрану.

136. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Програма вступного іспиту до аспірантури з спеціальності 032 „Історія і археологія”. – Острог, 2016. – С. 12.

137. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Силка О. З. Науково-довідниковий компонент як складова інформаційної діяльності у роботі наукової бібліотеки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького / О. З. Силка, Л. І. Синявська // Структурні зміни у суспільстві та економіці під впливом комунікацій та інформації : Міжнародна науково-практична конференція, Полтава, 12–13 травня 2016 р. – Полтава, 2016. – С. 215.

138. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Українська історіографія: теоретичні та методологічні проблеми [Електронний ресурс] / упоряд. К. Костишина. – Режим доступу: http://library.lnu.edu.ua/bibl/images/Kartoteku_ukr_istoriogr.pdf. – Назва з екрану.

139. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Чабан Анатолій Юзефович: д. і. н. професор Бібліогр. покажч. /. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького. – 2016. – С. 54, 56, 58.

140. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси : Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2016. – С. 114, 162.

- 2017 -

141. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Біобібліографічні (персональні) посібники, видані в Україні (1881–2016) : покажчик бібліографічних посібників : у 2 ч. / уклад. О. Кордюкова; наук. ред. В. Кононенко. – Київ, 2017. – Ч. 1. – С. 68.

142. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Біобібліографічні (персональні) посібники, видані в Україні (1884–2016) : покажч. бібліогр. посіб. У2 ч. Ч. 2 / М-во культури України, Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого; уклад. О. Кордюкова; наук. ред. В. Кононенко. – Київ, 2018. – С. 541.

143. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Богдашина О. М. Д. І. Багалій у сучасній українській історіографії / О. М. Богдашина // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія „Історія України. Українознавство: історія, філософія науки”. – Харків, 2017. – Вип. 25. – С. 100, 103.

144. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Київський університет на шпальтах періодичних видань та матеріалів конференцій: щокв. науково-аналіт. огляд / [упоряд.: Н. В. Кошлякова, Т. П. Білан; за заг. ред. І. І. Тіщенко]. – [Київ : б.в.], 2017. – № 7/9 (липень–вересень). – С. 57.

145. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Кириченко Ю. Т. Концепції українського етногенезу та націогенезу в етнологічній науці другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. : дис. ...

канд. іст. наук : спец. 07.00.05 „Етнологія” / Ю. Т. Кириченко. – Київ, 2017. – С. 56–57.

146. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Корнюхіна А. В. Суспільно-політичні ідеї С. Оріховського та Г. Сковороди / А. В. Корнюхіна // Україна у світовому історичному просторі : Всеукраїнська науково-практична конференція, Маріуполь, 21 квіт. 2017 р. : зб. матеріалів. – Маріуполь, 2017. – С. 105, 106.

147. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Мельник О. В. Наукова, освітянська та громадська діяльність Миколи Ковальського (1929-2006 рр.): Дис... канд. істор. наук за спец: 07.00.01 – Історія України. – Острог, 2017. – С. 154, 259.

148. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Пам'ятні дати Черкащини у 2018 році. – Черкаси, 2017. – С. 20.

149. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Показчик бібліографічних посібників. У двох частинах. Частина I [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nplu.org/storage/files/PDF_2017/nbv29.12.2017.pdf Гоцуляк Віктор Володимирович (1948 р.н.) історик, джерелознавець, викладач... 541. Гоцуляк Віктор Володимирович : біобібліогр. покажч. / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, Наук. б-ка ; [авт. вступ. ст. В. М. Мельниченко ; за ред. О. З. Медалієвої, Л. І. Синявської] ; наук. ред. Н. А. Тарасенкова. – Черкаси, ..

150. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Програма фахового вступного випробування до аспірантури зі спец. 032 „Історія і археологія” / В. Г. Михайлик, А. В. Фомін; Східноєвропейський нац. ун-т ім. В. Даля. – Сєверодонецьк, 2017. – С. 24.

151. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Проданюк Ф. Михайло Грушевський про національно-державне будівництво Центральної ради та формування системи народоправства й демократії в УНР. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.google.com/url?sa=t&gct=j&q=&esrc=s&source=eb&cd=45&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKewjKtNbnp7jeAhUOp...> Назва з екрану

152. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Романцова Н. І. Соціологічні дослідження Михайла Грушевського : історіографічний аспект / Н. І. Романцова // Україна у світовому історичному просторі : Всеукраїнська науково-практична конференція, Маріуполь, 21 квіт. 2017 р. : зб. матеріалів. – Маріуполь, 2017. – С. 74.

153. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Синявська Л. І. Дидактичний вимір історичної науки / Л. І. Синявська // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2017. – № 4. – С. 142–143. – Рец. на кн.: Гоцуляк В. В. Історія, її методологія і історіографія як наукові та навчальні дисципліни : навчальний посібник. – Черкаси: Вид. Третяков О. М., 2016. – 732 с.

154. [Про В. В. Гоцуляка] Тиждень науки пройшов в ННІ історії і філософії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cherkasy24>.

info/17030-tizhden-nauki-proyshov-v-nn-storyi-filosofyi.html. – Назва з екрану.

155. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Шологон Л. І. Джерела українського походження з історії національно-культурного руху в Східній Галичині (1884–1914 рр.) : дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Л. І. Шологон. – Івано-Франківськ, 2017. – С. 56, 432.

- 2018 -

156. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Гоцуляк Віктор Володимирович [Електронний ресурс] // Знання про Україну. Що і де читати. (Твори 1–7). – Режим доступу: <http://www.uknol.info/uk/Persons/GoculjakVV.html>. – Назва з екрану.

157. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Гоцуляк Віктор Володимирович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>. – Назва з екрану.

158 [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Дашкевич Я. Р. Гоцуляк Віктор Володимирович [Електронний ресурс] / Я. Р. Дашкевич // Енциклопедія сучасної України. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=31646. – Назва з екрану.

159. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Морозов А. Г. Осягнення цінностей історичної науки / А. Г. Морозов // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2017. – № 1. – С. 130–132. – Рец. на кн.: Гоцуляк В. В. Історія, її методологія і історіографія як наукові та навчальні дисципліни : навчальний посібник. – Черкаси: Вид. Третяков О. М., 2016. – 732 с.

160. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Перехрест Олександр Григорович. Доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин : біобібліограф. покажчик / уклад.: В. О. Кіреєва, Л. Г. Лисиця, О. О. Тітіка. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2018. – С. 43, 51.

161 [Про В. В. Гоцуляка] // Наш національний. – 2018. – Вип. 34, травень. – С. 3.

162. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Хоменко Д. В. Серце віддане історії (до 70-річчя професора В. В. Гоцуляка) / Д. В. Хоменко // Персоналістичний вимір історії Черкащини : матеріали Першої регіональної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 80-річчю з дня народження доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника освіти України Бушина Миколи Івановича, Черкаси, 12 березня 2018 р. – Черкаси, 2018. – С. 223–231.

163. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Голиш Г. М. Колишній металург і десантник став відомим ученим // Нова доба. – 2018, № 35, 6 березня.

164. [Про В. В. Гоцуляка] Черкаське крайове товариство Українського козацтва вітає історика-козакознавця з ювілеєм! Доктору історичних наук, професору Віктору Гоцуляку виповнилося 70 років. З цієї нагоди 31 серпня в Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького відбулися заходи з пошанування ювіляра. В урочистостях узяла участь представницька делегація Черкаського крайового товариства Українського козацтва... [Електронний ресурс] Режим доступу: kozakinfo.in.ua/.../черкаське-крайове-товариство-україн-4: – Назва з екрану

165. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] [Гоцуляк Віктор Володимирович – Знання про Україну що і де читати [Електронний ресурс] Режим доступу: www.uknol.info/uk/Persons/Gosuljak_V_V.html. Наводиться список 20-ти наукових праць В. В. Гоцуляка. – Назва з екрану.

166. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Гоцуляк Віктор Володимирович Категорія: Доктори історичних наук України - WikiVisually [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://wikivisually.com/.../>. – Назва з екрану.

167. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Гоцуляк Віктор Володимирович: доктор історичних наук, професор. Біобібліограф. Показч. / уклад. Л. І. Синявська, О. З. Силка. – Черкаси : Фоп Гордієнко Є.І., 2018. – 152 с.

168. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Від укладачів // Гоцуляк Віктор Володимирович: доктор історичних наук, професор. Біобібліограф. Показч. / уклад. Л. І. Синявська, О. З. Силка. – Черкаси : Фоп Гордієнко Є.І., 2018. – С. 4-5.

169. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Мищик Ю. А. Подвижник історичної науки // Гоцуляк Віктор Володимирович: доктор історичних наук, професор. Біобібліограф. Показч. / уклад. Л.І. Синявська, О. З. Силка. – Черкаси : Фоп Гордієнко Є.І., 2018. – С.6-20.

170. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Матеріали про В. В. Гоцуляка і посилання на його праці // Гоцуляк Віктор Володимирович: доктор історичних наук, професор. Біобібліограф. Показч. / уклад. Л.І. Синявська, О. З. Силка. – Черкаси : Фоп Гордієнко Є.І., 2018. – С. 23-42.

171. [Про В. В. Гоцуляка, посилання на праці й їх цитування] Хронологічний показник друкованих праць В. В. Гоцуляка // Гоцуляк Віктор Володимирович: доктор історичних наук, професор. Біобібліограф. Показч. / уклад. Л.І. Синявська, О. З. Силка. – Черкаси : Фоп Гордієнко Є.І., 2018. – С. 43-72. та ін.

ХРОНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК ДРУКОВАНИХ ПРАЦЬ В. В. ГОЦУЛЯКА¹

- 1976 -

1. Комсомол Днепропетровщини на ударних стройках Союза. – Днепропетровск : Изд-во „Правда” 1976. – 48 с.

2. Подготовка студентов-историков Днепропетровского университета к проведению занятий по истории // Пути усовершенствования методики занятий студентов : тезисы выст. и докл. Всесоюзного совещания. – М., 1976. – С. 104–107.

3. Почины заводской молодежи г. Днепропетровска. – Днепропетровск : Изд-во „Правда”, 1976. – 36 с.

- 1977 -

4. В. И. Ленин и большевистская эмиграция в Германии (1900–1917 гг.) / В. В. Гоцуляк, А. М. Черненко // Вопросы германской истории : меж вуз. Темат. сб. науч. тр. – Днепропетровск, 1977. – Вип. 5. – С. 13–27.

5. Й. Ф. Дубровинский – пламенный революционер (к 100-летию со дня рождения) / В. В. Гоцуляк, А. М. Черненко // Український історичний журнал. – 1977. – № 8. – С. 124–126.

6. Комсомол города Днепропетровска на ударных стройках Украины. – Днепропетровск, 1977: Гор. тип. № 3. – 24 с.

7. Участие рабочей молодежи г. Днепропетровська в военно-патриотическом воспитании трудящихся. – Днепропетровск; Гор. тип. № 3, 1977. – 24 с.

- 1978 -

8. Освещение революционных связей российского и германского пролетариата в 1900–1917 гг. в новейшей советской историографии // Исследования по истории русско-германских отношений : межвуз. темат. сб. науч. тр. – Днепропетровск, 1978. – Вып. 5. – С. 23–32.

¹ До списку не включено понад 60 статей, заміток у багатотиражних газетах заводів і підприємств та близько 20-ти виступів у радіогазетах м. Дніпропетровська (Дніпра), надрукованих і оголошених протягом 1981–1982 рр.

9. Российская революционная эмиграция в Австралии (1900–1917 гг.) / В. В. Гоцуляк, А. М. Черненко. – Днепропетровск : Ред.-изд. отд. ДГУ, 1978. – 92 с.

10. Советская историография о борьбе В. И. Ленина и большевиков за возвращение интернационалистов в революционную Россию // Некоторые проблемы отечественной историографии и источниковедения : сб. науч. трудов. – Днепропетровск, 1978. – С. 34–42.

- 1979 -

11. В. И. Ленин о моральном облике профессиональных революционеров / В. В. Гоцуляк, А. М. Черненко // Научные труды по истории КПСС. – Киев, 1978. – Вып. 103. – С. 11–19.

- 1980 -

12. В. И. Ленин – первый историк заграничных большевистских организаций / В. В. Гоцуляк, А. М. Черненко // Вопросы общественных наук : Республиканский межведомственный сборник. – Киев, 1980. – Вып. 42. – С. 49–57.

13. Революционная деятельность В. И. Ленина и большевиков в эмиграции / А. М. Черненко, В. М. Мороко, В. В. Гоцуляк [и др.] // Український історичний журнал. – 1980. – № 4. – С. 140–149.

- 1981 -

14. Ближневосточный кризис и его сущность. – Днепропетровск : Дом политпросвещения, 1981. – 32 с.

15. Ветераны войны в строю. – Днепропетровск : Дом политпросвещения, 1981. – 32 с.

16. Героический подвиг молодежи Украины в Великой отечественной войне 1941–1945 гг. – Днепропетровск : Дом политпросвещения, 1981. – 23 с.

17. Комсомол Украины на ударных стройках страны. – Днепропетровск : Дом политпросвещения, 1981. – 24 с.

18. Легендарная Петровка (История Днепропетровского металлургического завода имени Г. И. Петровского). – Днепропетровск : Обл. орг. о-ва „Знание”, 1981. – 24 с.

19. Притягательная сила Октября. – Днепропетровск : Обл. орг. о-ва „Знание”, 1981. – 25 с.

20. Революционная деятельность Артема в эмиграции. – Днепропетровск : Дом политпросвещения, 1981. – 18 с.

21. Революционная эмиграция из России: истоки и сущность. – Днепропетровск : Дом политпросвещения, 1981. – 32 с.

22. Трудовой первомай. – Днепропетровск : Дом политпросвещения, 1981. – 24 с.

23. Участие молодежи Украины в третьем трудовом семестре. – Днепропетровск : Дом политпросвещения, 1981. – 22 с.

- 1982 -

24. Достоинно встретим годовщину Октября. – Днепропетровск : Дом политпросвещения, 1982. – 24 с.

25. Международное положение (Ближневосточный кризис). – Днепропетровск, Обл. орг. о-ва „Знание”, 1981. – 24 с.

26. Никарагуа – болевая точка планеты. – Днепропетровск: Обл. орг. о-ва „Знание”, 1982. – 18 с.

27. Общественно-политическая активность студенческой молодежи. – Днепропетровск : Изд-во „Правда”, 1982. – 52 с.

28. Патриотические почины молодежи г. Днепропетровска и Кривого Рога. – Днепропетровск : Дом политпросвещения, 1982. – 24 с.

29. Политика США в Тихоокеанском регионе. – Днепропетровск : Обл. орг. о-ва „Знание”, 1982. – 26 с.

30. Революционная эмиграция из России и ее составляющая большевистская (1900 – март 1917 гг.) : историография. – Днепропетровск : Деп в ИНИОН АН СССР 21.04.82. – № 9635.

31. Социологические лаборатории заводов города Днепропетровска – на службе трудящихся. – Днепропетровск : Дом политпросвещения, 1982. – 24 с.

32. Методические указания и список рекомендованной литературы к программе спецкурса: А. М. Черненко „В. И. Ленин и заграничные большевистские организации (1900–1917 гг.)”. – Днепропетровск : ДГУ, 1982. – С. 7–11.

33. Трудовой Первомай. – Днепропетровск : Дом политпросвета, 1982. – 22 с.

34. Фонкленды: соперничество Англии и Аргентины. – Днепропетровск : Обл. орг. о-ва „Знание”, 1982. – 16 с.

35. Пакистан – горячая точка планеты.– Днепропетровск : Обл. орг. о-ва „Знание”, 1982. – 18 с.

- 1983 -

36. Всенародный праздник трудящихся. – Днепропетровск : Дом политпросвещения, 1983. – 25 с.

37. Экономическая политика государства : метод. рекомендации к лекционным занятиям по первой–восьмой темам курса „Экономическая и социальная политика государства”. – Днепропетровск : Дом политпросвещения, 1983. – 52 с.

38. Козацька старовина // Прапор юності. – 1983. – 20 жовт.

39. Подвиг народа будет жить в веках. – Днепропетровск : Дом политпросвещения, 1983. – 48 с.

40. Профориентационная составляющая социологической лаборатории Днепропетровского шинного завода: обобщая опыт. – Днепропетровск : Дом политического просвещения, 1983. – 22 с.

41. Рабочая программа и методические указания по курсу научного коммунизма для заочного отделения. – Черкассы : ВЦ статуправления, 1983. – 28 с.

42. Роль вузов г. Днепропетровска в коммунистическом воспитании студентов в годы восьмой пятилетки. – 1983. – Деп в НИИ ВШ СССР. – № 756-12.

43. Сім'я і школа: сладові виховного успіху : Розмова за круглим столом у Дніпропетровську // Людина і світ. – 1983. – № 5. –С. 14–26.

44. Социальная политика государства : метод. рекомендации к лекционным занятиям по первой, второй и третьей темам курса „Экономическая и социальная политика государства”. – Черкассы : Дом политпросвещения, 1983. – 47 с.

45. Социальная политика государства : метод. рекомендации к лекционным занятиям по четвертой–восьмой темам курса „Экономическая и социальная политика государства”. – Черкассы : Дом политпросвещения, 1983. – 52 с.

46. Социологическая служба г. Днепропетровська: из опыта работы / В. В. Гоцуляк, Л. М. Топюк. – Днепропетровск : Дом политпросвещения, 1983. – 38 с.

47. Украина и образование СССР : Материалы в помощь пропагандистам, лекторам. – Днепропетровск : Дом политпросвещения, 1983. – 36 с.

- 1984 -

48. Методические рекомендации по активизации лекционной работы в Приднепровском районе г. Черкассы. – Черкассы, 1984. – 24 с.

49. Методические рекомендации проведения семинарских занятий по курсу научного коммунизма. – Черкассы : Дом политпросвещения, 1984. – 36 с.

50. Методические указания по организации пропагандистской работы в трудовых коллективах и учебных заведениях. – Черкассы : Дом политпросвещения, 1984. – 26 с.

51. Методические указания по организации лекционной работы в Сосновском районе г. Черкассы. – Черкаси, 1984. – 23 с.

52. Мы придем к победе людей ударного труда (к 65-летию великого почина) : метод. материалы. – Черкассы : Дом политпросвещения, 1984. – 16 с.

53. Подвиг народа – бессмертный (к 40-летию Победы советского народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.). – Черкасы : Дом политпросвещения, 1984. – 24 с.

54. Социальная политика государства. – Черкасы : Дом политпросвещения, 1984. – 80 с.

55. Социальная политика советского государства : метод. рекоменд. к лекциям и семинарским занятиям темы „Экономическая и социальная политика государства”. – Черкасы : Дом политпросвещения, 1984. – 42 с.

56. Социально-экономическая политика государства : метод. рекоменд. к спецсеминару „Планирование и проведение социально-экономической политики государства”. – Черкасы : Дом политпросвещения, 1984. – 34 с.

- 1985 -

57. Артем (Сергеев) в Австралии. – Днепропетровск, 1985. – 21 с. – Деп. в ИНИОН АН СССР 2.05.85 № 26985.

58. Ближневосточный узел в международных отношениях – Черкасы : Обл. орг. о-ва „Знание”, 1985. – 24 с.

59. Советско-американские отношения на современном этапе исторического развития. – Черкасы : Дом политпросвещения, 1985. – 24 с.

60. Советско-китайские отношения на современном этапе. – Черкасы : ЦНТИ, 1985. – 18 с.

- 1986 -

61. К 100-летию Первого Мая – Дня международной солидарности трудящихся. – Черкасы: Обл. орг. о-ва „Знание”, 1986. – 18 с.

62. Поддержка СССР народно-демократических режимов в странах „третьего мира”. – Черкасы : Изд. отд. УМЛ, 1986. – 22 с.

63. Советско-американские отношения на современном этапе – Черкасы : Изд. отд. УМЛ, 1986. – 22 с.

64. XXVII съезд КПСС о возрастающей руководящей роли партии. – Черкасы : Изд. отд. УМЛ; Обл. орг. о-ва „Знание”. – 1986. – 26 с.

65. Цели и задачи внешнеполитического курса страны на современном этапе. – Черкасы : ЦНТИ, 1986. – 16 с.

- 1987 -

66. Исторический опыт становления, укрепления и защиты государства диктатуры пролетариата : метод. рекоменд. – Черкасы : Изд. отд. УМЛ, 1987. – 26 с.

67. Ленин и социал-демократическая эмиграция в дооктябрьский период / В. В. Гоцуляк, А. М. Черненко. – Днепропетровск, 1987. – Деп В ИНИОН СССР. – № 40285.

68. Международное рабочее движение: от истоков к современности. – Черкассы : Изд. отд. УМЛ. 1987. – 34 с.

69. Участие рабочих в пролетарском движении (на примере революционной деятельности Артема (Сергеева) / В. В. Гоцуляк, А. М. Черненко. – Черкассы, 1987. – Деп в ИНИОН АН СССР. – № 40336.

- 1988 -

70. Использование педагогического и литературного наследия А. С. Макаренка // Педагогическое наследие А. С. Макаренка : тезисы докладов и выступлений обл. науч. пед. конф. – Черкассы, 1988. – С. 75–79.

71. Методические указания по организации самостоятельной работы студентов заочной формы обучения по изучению курса истории КПСС / сост.: В. В. Гоцуляк, А. В. Тарасенков, А. Г. Перехрест, В. В. Масненко [и др.]. – Черкассы : Черкасы ЦНТИ, 1988. – 42 с.

72. Методические рекомендации по организации самостоятельной работы студентов при подготовке к семинарским занятиям по истории КПСС / сост.: Р. К. Бутенко, В. В. Гоцуляк, В. В. Масненко [и др.]. – Черкассы : ЦНТИ, 1988. – 54 с.

73. Проблемы управління розвитком соціально-культурного комплексу / В. В. Гоцуляк, О. В. Земскова. – Київ. – 1988. – 50 с.

- 1989 -

74. Ленинская концепция строительства социализма в СССР и деятельность партии по ее осуществлению (1921–1941 гг.) : метод. рекоменд. студентам / В. В. Гоцуляк, А. В. Тарасенков, А. Г. Перехрест, В. В. Масненко [и др.]. – Черкассы : ЦНТИ, 1989. – 71 с.

75. Навічно разом // Черкаська правда. – 1989. – 27 верес.

76. Погляд крізь роки : [До 50-річчя включення Західноукраїнських земель до складу України] // Черкаська правда. – 1989. – 20 серп.

- 1990 -

77. Інформаційний матеріал з питань історії України. – Черкаси, 1990. – 22 с.

78. Ленинская концепция строительства социализма в СССР и деятельность Коммунистической партии по ее осуществлению (1921–1941 гг.) : метод. реком. студ. для проведения семинарских занятий /

В. В. Гоцуляк, А. В. Тарасенков, А. Г. Перехрест [и др.]. – Черкассы : ЦНТИ, 1990. – 80 с.

79. Питання морального виховання студентів в процесі вивчення політичної історії // Роль суспільних наук у формуванні нового мислення особистості : матеріали доп. обл. наук. конф. молодих вчених і спеціалістів, Умань, 21–22 груд. 1989 р. – Черкаси, 1990. – С. 23–25.

80. Формирование жизненных идеалов студенческой молодежи в процессе преподавания политической истории // Формирование активной жизненной позиции молодежи в процессе преподавания общественных наук : материалы обл. науч.-практ. конф. – Умань, 1990. – С. 7–10.

- 1991 -

81. До питання викладання історії України // Місце та роль Черкаського педагогічного інституту у розвитку вітчизняної науки, освіти й культури : тези доп. наук.-практ. конф. – Черкаси, 1991. – С. 19–20.

82. Звернення до витоків музичної культури України у шкільному курсі народознавства // Тези доповідей обл. міжвузівської наук.-практ. конф. – Переяслав-Хмельницький, 1991. – С. 32–36.

83. Історіософія Т. Г. Шевченка // Геній українського народу : матеріали доп. та повідомл. обл. наук.-практ. конф. – Черкаси, 1991. – С. 1–6.

84. К вопросу о роли рабочих кадров в обустройстве деревни // Проблемы социального и духовного возрождения села на современном этапе : материалы межрегиональной науч.-практ. конф., Черкассы, 10–12 окт. 1991 г. – М.; Черкассы 1991. – Ч. I. – С. 102–106.

85. Революційно-демократичні та загальнолюдські ідеали у творчості Т. Шевченка, як об'єкт вивчення вітчизняної історії // Тарас Шевченко і загальнолюдські ідеали : матеріали доп. і повідомл. Всеукр. наук.-практ. конф. на обл. наук.-практ. конф. присвяч. 177-річчю від дня народження та 130-річчю від дня смерті Т. Г. Шевченка. – Черкаси, 1991. – С. 24–28.

- 1992 -

86. Використання студентами Черкаського педагогічного інституту місцевого матеріалу при вивченні історії Української Козацької Держави // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку : матеріали Других Всеукр. іст. читань. – Київ ; Черкаси, 1992. – С. 120–123.

87. Другі Всеукраїнські наукові читання „Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку” // Український історичний журнал. – 1992. – № 9. – С. 156–157.

88. Морально-виховні аспекти проблеми вивчення студентами історії України // Вивчення рідної мови і духовний розвиток особистості молодого школяра в оновленій національній школі : матеріали доп. міжвузівської наук.-практ. конф., Умань, 26–27 берез. 1992 р. – Умань, 1992. – С. 160–162.

89. Про козацьку добу на Україні // Черкаський край. – 1992. – 21 трав.

90. Свято української науки // Черкаський край. – 1992. – 18 трав.

91. Спадщина С. А. Подолинського як джерело історико-краєзнавчих досліджень Черкащини // Туризм і завдання національно-культурного відродження України : матеріали доп. та повідомл. Всеукраїнської наук.-практ. конф., Черкаси, 12–14 трав. 1992 р. – Київ ; Черкаси, 1992. – С. 240–241.

- 1993 -

92. Гуманістична сутність об'єднуючої тенденції української національної культури // Творчість. Культура. Гуманізм : Третя Міжнародна наук., конф., Київ, 21–22 жовт. 1993 р. : матеріали виступів / В. В. Гоцуляк, В. П. Братцев. – Київ, 1993. – Ч. II. Секції III, IV, V. – С. 118–121.

93. Жінкам про жінок // Черкаський край. – 1993. – 25 жовт.

94. Змінити підходи до викладання історії України / В. В. Гоцуляк, В. В. Масненко // Українознавство і гуманізація освіти : матеріали доп. Всеукраїнської наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ, 1993. – С. 10–14.

95. Культурологічні, етнічні та етнопсихологічні аспекти гайдамацького руху та Коліївщини / В. В. Гоцуляк, В. В. Масненко // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку : матеріали Третіх Всеукраїнських іст. читань. – Київ ; Черкаси, 1993. – С. 55–59.

96. Ліберальний рух на Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. // Політологічний вісник. Політична думка в Україні: минуле і сучасність : матеріали Всеукраїнської наук.-метод. конф., Київ, 1–14 лют. 1993 р. – Київ, 1993. – Ч. 4. – С. 12–28.

97. Маловідомий огляд української історіографії Д. Дорошенка // Українське національно-культурне й духовне відродження 1920-х років : матеріали обл. наук.-практ. конф. – Черкаси, 1993. – С. 65–68.

98. Національна ідея історіософії Тараса Шевченка // Матеріали доп. та повідомл. обл. наук.-практ. конф., присвяч. 179-й річниці з дня народження Т. Г. Шевченка, Черкаси, 20 трав. 1993 р. – Черкаси, 1993. – С. 12–14.

99. Хто розбудив звіра (Коліївщина з точки зору науковців / В. В. Гоцуляк, В. В. Масненко // Черкаський край. – 1993. – 19 трав.

- 1994 -

100. Використання археологічних карт В. Антоновича в екскурсійній роботі // Історико-культурна спадщина Середнього Подніпров'я: виявлення і вивчення пам'яток засобами туризму : тези доп. і повідомл. регіональної наук.-практ. конф., Черкаси, 19–20 квіт. 1994 р. – Київ ; Черкаси, 1994. – С. 83–85.

101. Г. Сковорода – світло на історичних шляхах України // Григорій Савич Сковорода – письменник, філософ, педагог : матеріали міжвузівської наук.-практ. конф., проведеної з нагоди 200-річчя від часу смерті, Черкаси, 9 листоп. 1994 р. – Черкаси, 1994. – С. 4–14.

102. Звернення до витоків музичної культури України у шкільному курсі історії України й народознавства // Народознавство і сучасна школа : матеріали обл. наук.-практ. конф. – Черкаси, 1994. – С. 73–77.

103. Історизм ідеї українського національного самовизначення Т. Г. Шевченка в синтезі соціальної, демократичної цілості // Сучасне прочитання творів Т. Г. Шевченка у середній школі : матеріали міжвузівської наук.-практ. конф. – Черкаси, 1994. – С. 25–29.

104. Людина козацької доби // Українська козацька держава: витoki та шляхи історичного розвитку : матеріали Четвертих Всеукраїнських іст. читань. – Київ ; Черкаси, 1994. – С. 114–117.

105. Синови України (В. Б. Антоновичу). – Черкаси : ЦНТІ, 1994. – 51 с.

- 1995 -

106. Віхи життя Б. Хмельницького (До 400-ліття народження) // Тарасові джерела. – 1995. – 3 лют.

107. Віхи життя Б. Хмельницького (До 400-ліття народження) // Тарасові джерела. – 1995. – 10 лют.

108. Віхи життя Б. Хмельницького (До 400-ліття народження) // Тарасові джерела. – 1995. – 17 лют.

109. Віхи життя Б. Хмельницького (До 400-ліття народження) // Тарасові джерела. – 1995. – 24 лют.

110. Віхи життя Б. Хмельницького (До 400-ліття народження) // Тарасові джерела. – 1995. – 3 берез.

111. Віхи життя Б. Хмельницького (До 400-ліття народження) // Тарасові джерела. – 1995. – 10 берез.

112. Гуманістична сутність об'єднуючої тенденції української національної культури // Творчість. Культура. Гуманізм : Третя Міжнародна наук. конф., Київ, 21–22 жовт. 1995 р. : матеріали виступів. – Київ, 1995. – Ч. II. Секції III, IV, V. – С. 112–117.

113. До оцінки львівського періоду історичної школи Грушевського та питання його подальшого вивчення українською історіографією // Михайло Грушевський і Львівська історична школа : матеріали конф., Львів, 24–25 жовт. 1994 р. – Нью-Йорк ; Львів, 1995. – Вип. 1. – С. 153–165.

114. Історіографія проблеми: Б. Хмельницький в 1648–1657 рр. // Українського духу титан : Богдан Хмельницький (до 400-річчя з дня народж. Богдана Хмельницького). – Черкаси, 1995. – С. 3–18.

115. „Невідомий” голод 1833 року і заходи боротьби з ним в Полтавській губернії // Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність : Ма-ли Всеукраїн. наук. конф. – К., 1995. – С. 177–180.

116. Роль наукової спадщини М. Грушевського у вихованні історичної свідомості студентів // Виховна робота в навчальному закладі на сучасному етапі : матеріали регіональної наук.-практ. конф. – Черкаси, 1995. – С. 12–15.

117. Удосконалення структури україністики як засіб підвищення ефективності підготовки майбутніх вчителів / В. В. Гоцуляк, В. В. Масненко // Інтеграція науки у систему підготовки учителів : матеріали міжвузівської наук.-практ. конф., Черкаси, 18–19 трав. 1995 р. – Черкаси, 1995. – С. 154–156.

118. Україна під час Другої світової війни в шкільному підручнику для 10-х класів „Новітня історія України” // Велич подвигу народного : тези матеріалів обл. наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю перемоги у Великій вітчизняній війні 1941-1945 рр. – Черкаси, 1995. – С. 140-143.

119. Українського духу титан : Богдан Хмельницький (до 400-річчя з дня народження Богдана Хмельницького). – Канів : Вид.-полігр. п-во „Родень”, 1995. – 52 с.

120. Університетське питання в контексті буржуазних реформ 60-х років XIX ст. / В. В. Гоцуляк, В. М. Мойсієнко // Інтеграція науки у систему підготовки учителів : матеріали міжвузівської наук.-практ. конф., Черкаси, 18–19 трав. 1995 р. – Черкаси, 1995. – С. 117–120.

121. Чи помстився Богдан Хмельницький Данилу Чаплинському // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку : матеріали П’ятих Всеукраїнських іст. читань. – Київ ; Черкаси, 1995. – С. 25–30.

- 1996 -

122. В. Б. Антонович про Коліївщину // Краєзнавство Черкащини. – Черкаси, 1996. – Вип. 5. – С. 53–56.

123. Гортаючи сторінки... Думки про „Історію України-Руси” М. Грушевського і українську історіографію 80-х років XIX – початку

XX ст. : До 130-річчя з дня народження Михайла Грушевського 1866–1934 : монографія. – Черкаси : Сіяч, 1996. – 256 с.

124. До оцінки львівського періоду історичної школи М. Грушевського // Український Історик. Ювілейне видання. – Нью-Йорк ; Торонто ; Київ ; Львів ; Мюнхен, 1996. – Ч. 1–4 (128–131). – С. 251–260.

125. Історична думка в Україні: від Антоновича до Грушевського // Проблеми гуманізації економіки : наук. збірник. – Черкаси, 1997. – Вип. 3. – С. 19–24.

126. Історіографічна думка про М. Грушевського і українську історичну науку його доби : монографія. – Черкаси : Сіяч, 1996. – 181 с.

127. Історіографія історії України : навч.-метод. посібник. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 1996. – 57 с.

128. М. Грушевський – дослідник аграрної історії // Матеріали Всеукраїнського симпозіуму з проблем аграрної історії. – Київ, 1996. – Ч. 1. – С. 82–89.

129. Методичні рекомендації до семінарських занять курсу „Історіографія історії України” (для студентів історичного факультету). – Черкаси, 1996. – 57 с.

130. Оцінка М. С. Грушевським наукової спадщини О. О. Потебні // Наследие А. А. Потебни и развитие современной филологической и исторической науки : матеріали наук. конф., посвящен. 70-летию со дня рожд. проф. О. П. Преснякова. – Черкаси, 1996. – С. 19–21.

131. Семінарські заняття з курсу „Історіографія історії України” (для студентів історичного факультету). – Черкаси : Черкаси ЦНТІ, 1996. – 30 с.

132. Співпраця М. Грушевського та О. Кониського над хронікою життя Тараса Шевченка // Українська література і цензура : матеріали Всеукраїнської наук. конф., присвяч. 185-й річниці з дня народж. Т. Г. Шевченка, 14–16 трав. 1996 р. – Черкаси, 1996. – С. 116–120.

133. Українство В. Антоновича і В. Липинського // Формування національної свідомості молоді : зб. наук. праць за матеріалами наук.-практ. конф. – Київ, 1996. – Ч. I. – С. 17–21.

134. Хмельниччина: візія Грушевського її оцінка в новітній історіографії // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку : матеріали Шостих Всеукраїнських іст. читань. – Київ ; Черкаси, 1996. – С. 25–35.

- 1997 -

135. „Історія України-Руси” Михайла Грушевського : Історіографія : навч. посіб. для студентів. – Черкаси : Сіяч, 1997. – 156 с.

136. М. Грушевський, як історик // „Історія України-Руси” М. Грушевського : Історіографія : навч. посіб. для студентів. – Черкаси, 1997. – С. 3–10.

137. Погляд М. Грушевського на український історичний процес крізь призму народницької концепції історії України // Вісник Черкаського університету. Серія Соціально-гуманітарні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 1997. – Вип. 2. – С. 10–16.

- 1998 -

138. [„Грушевськознавство і сучасний стан історичних досліджень в Україні”] // Вісник НТШ. – Львів, 1998. – Ч. 19 –20. – С. 7–12.

139. Наукове товариство ім. Т. Шевченка: історія і сучасність. – Канів : Вид.-полігр. п-во „Родень”, 1998. – 32 с.

140. 125-річний ювілей флагоману української науки. Доповідь на урочистому засіданні Осередку НТШ у Черкасах з нагоди 125-річчя НТШ. – Канів : Вид.-полігр. п-во „Родень”, 1998. – 16 с.

141. Сучасна теоретична модель вивчення минулого історичної науки в Україні // Вісник Черкаського університету. Серія Соціально-гуманітарні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 1998. – Вип. 6. – С. 13–18.

- 1999 -

142. Грушевськознавство як складова галузь української науки // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 1999. – Вип. 12. – С. 24–30.

143. До оцінки львівського періоду історичної школи М. Грушевського в українській історіографії // Михайло Грушевський і українська історична наука : зб. матеріалів конф. – Львів, 1999. – С. 276–284.

144. Історія українського козацтва // Навч.-метод. матеріали для студентів другого курсу заочної форми навчання історичного факультету. – Черкаси, 1999. – С. 93–103.

145. Національне відродження: спроба історіографічного аналізу // Черкащина в історії української нації та держави : зб. наук. праць. – Київ, 1999. – С. 4–12.

146. Оцінка львівського періоду історичної школи М. Грушевського та його подальше вивчення українськими вченими //

Михайло Грушевський і українська історична наука : зб. матеріалів конф. : запис засідань конф. [„Михайло Грушевський і Львівська історична школа 24 жовт. 1994 р. Ранкове засідання”]. – Львів, 1999. – С. 291–294.

147. С. Шелухін про національну історичну свідомість та українську мову // Етносоціальні процеси на Середньому Подніпров'ї: минуле і сучасність : Матеріали Міжнар. конф. – Черкаси, 1999. – С. 26–27.

- 2000 -

148. 2000-рік інтенсивної праці Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка // Черкаський університет. – 2000. – № 4–5 (14–15). – 25 груд. – С. 5.

149. Проблеми біоісторіографічних досліджень в Україні // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2000. – Вип. 21. – С. 14–17.

150. Сільськогосподарська контракція в добу НЕПу / А. Г. Морозов, В. В. Гоцуляк // Український селянин : праці наук.-дослідного ін-ту селянства. – Черкаси, 2000. – Вип. 1. – С. 32–37.

- 2001 -

151. Всеукраїнська наукова конференція присвячена 140-річчю скасування кріпосного права в Україні // Нова Доба. – 2001. – 22 лют.

152. Вчений–лицар, жива народна Людина : [Передмова] // Бойко Н. І. М. О. Максимович: „Не покину, – поки згину – мою Україну”. – Сміла, 2001. – С. 7–10.

153. Деякі аспекти сучасної історіографії національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку : матеріали Восьмих читань. – Черкаси, 2001. – С. 10–23.

154. Земельне судочинство в Україні часів Гетьманщини // Український селянин : праці наук.-дослідного ін-ту селянства. – Черкаси, 2001. – Вип. 3. – С. 110–113.

155. Історіографічні аспекти історії національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. // Наукові записки з української історії Переяславського державного педагогічного університету. – Переяслав-Хмельницький, 2001. – Вип. 12. – С. 82–97.

156. Історіографія історії України : навч. посіб. – 2-ге вид., допов. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2001. – 56 с.

157. Історіографія історії України : навч.-метод. комплекс : навч. посіб. –Черкаси : Лідер-Прінт, 2001. – 74 с.

158. Історіософський аспект методології дослідження М. Максимовичем українського історичного процесу // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2001. – Вип. 27. – С. 25–27.

159. Проблема кризи сучасної історичної науки та шляхи її подолання // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2001. – Вип. 27. – С. 11–18.

160. Реформа 1861 року в Україні: історіософський та джерелознавчий аспекти // Український селянин : праці наук.-дослідного ін-ту селянства. – Черкаси, 2001. – Вип. 2. – С. 18–25.

161. Селянські виступи на Україні в часи століпінської аграрної реформи / В. В. Гоцуляк, Р. І. Бакало // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2001. – Вип. 27. – С. 92–94.

- 2002 -

162. Деякі аспекти педагогічної і виховної діяльності М. С. Грушевського // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2002. – Вип. 34. – С. 94–97.

163. До історії історіографії Національно-визвольній війни українського народу середини XVII ст. // Записки Осередку НТШ у Черкасах : праці історично-філософської, політологічної, філологічної та культурологічної секції : зб. статей. – Черкаси, 2002. – Т. 1. – С. 71–84.

164. До історії історіографії правового статусу українського селянства пізнього середньовіччя // Український селянин : зб. наук. праць. – Черкаси, 2002. – Вип. 6. – С. 14–17.

165. До освітньо-педагогічній діяльності Михайла Сергійовича Грушевського у Львові // Матеріали наук. конф., присвяч. 80-літтю наук.-педагогічної діяльності І. Г. Гусака. – Черкаси, 2002. – С. 24–28.

166. Історіографічна спадщина Д. І. Дорошенка // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2002. – Вип. 40. – С. 115–126.

167. Історіографічні аспекти вивчення початкового етапу Другої світової і Великої Вітчизняної війн // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. статей. – Київ, 2002. – Вип. 6. – С. 47–54.

168. Історіографічні ретроспекції правового статусу давньоруського селянства // Український селянин : праці наук.-дослідного ін-ту селянства. – Черкаси, 2002. – Вип. 4. – С. 119–123.

169. Історіографія історії України // Навч.-метод. матеріали для студентів денної форми навчання історичного факультету. – Черкаси: Лідер-Прінт. 2002. – 52 с.

170. Історіографія історії України : навч.-метод. матеріали для студентів п'ятого курсу заочної форми навчання історичного факультету. – Черкаси : вид. від. ЧНУ, 2002. – С. 89–113.

171. Історіософські погляди М. Грушевського в науковій літературі // Вісник Черкаського університету. Серія Філософія : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2002. – Вип. 40. – С. 115–126.

172. М. Грушевський про закордонну діяльність Михайла Драгоманова // Тринадцята наукова сесія НТШ у Черкасах : зб. тез доп. на засіданнях секцій і комісій Осередку НТШ у Черкасах, 12 берез. – 3 квіт. 2002 р. – Черкаси, 2002. – С. 5–6.

173. Немеркнучі сторінки : До сторіччя з дня народження історика Григорія Храбана // Черкаський край. – 2002. – 5 трав.

174. Поховання ямної культури поблизу села Леськи / В. В. Гоцуляк, М. П. Сиволап // Проблеми Археології Подніпров'я : Міжвузівський зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 60–65.

175. Українська історична наука 1920-х років в оцінці Б. Крупницького // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2002. – Вип. 33. – С. 20–26.

- 2003 -

176. Історіографічна спадщина Д. І. Дорошенка // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2003. – Вип. 50. – С. 16–20.

177. Перспективи історіографії історії здійснення Столипінської аграрної реформи в Україні // Український селянин : зб. наук. праць. – Черкаси, 2003. – Вип. 7. – С. 21–23.

- 2004 -

178. Новітня історіографія Столипінської аграрної реформи в Україні // Український селянин : зб. наук. праць. – Черкаси, 2004. – Вип. 8. – С. 73–76.

179. Освітня діяльність православного духовенства в Україні XIX ст.: історіографія проблеми // П'ятнадцята наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 10–27 берез. 2004 р. – Черкаси, 2004. – С. 53–57.

- 2005 -

180. Курсова робота з історії: методика підготовки і оформлення. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2005. – 100 с.

181. О. П. Оглоблін в українській історіографії // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2005. – Вип. 66. – С. 15–26.

- 2006 -

182. Аграрна історія в іменах на сторінках „Українського селянина” // Український селянин : зб. наук. праць. – Черкаси, 2006. – Вип. 10. – С. 87–90.

183. Історіографія історії України : навч.-метод. комплекс. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2006. – 194 с.

184. Історіографія українського козацтва // Історіографія історії України. – Черкаси, 2006. – С. 92–192.

185. М. С. Грушевський як учений в новітній історіографії // Сімнадцята наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 14–24 берез. 2006 р. – Черкаси, 2006. – С. 13–16.

186. Михайло Грушевський про соборність України в контексті минулого українського народу // Україна Соборна : зб. наук. статей. – Київ, 2006. – Вип. 4, т. 1. – С. 70–75.

187. О. П. Оглоблін як історіограф України // Шістнадцята наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 12–31 берез. 2005 р. – Черкаси, 2006. – С. 38–42.

- 2007 -

188. І. О. Гуржій – дослідник соціально-економічної історії України другої половини XVIII–XIX ст. // Гуржійівські історичні читання : зб. наук. праць, присвяч. члену-кор. АН УРСР І. О. Гуржію. – Черкаси, 2007. – С. 37–11.

189. Історичні концепції Михайла. Грушевського та Вячеслава Липинського: історіософський аспект // Вячеслав Липинський – український історик та мислитель (до 125-річчя з дня народження) : матеріали науково-теоретич. семінару. – Черкаси, 2007. – С. 21–30.

190. Роль музею Черкаського національного університету у вихованні студентської молоді // Черкаський національний університет: історія і сучасність : зб. наук. праць : матеріали конф., присвяч.

85-річному ювілею ЧНУ ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2007. – С. 103–109.

- 2008 –

191. Б. Д. Крупницький – дитинство, гімназійні роки і творчі стежки наукового життя // Черкащина в контексті історії України : матеріали Третьої науково-краєзнавчої конф. Черкащини, присвяч. проблемам охорони, збереження та використання історико-культурної спадщини. – Черкаси, 2008. – С. 329–338.

192. Виникнення, становлення і розвиток козакознавства / Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2008. – Вип. 133–134. – С. 21–27.

193. І. О. Гуржій – дослідник соціально-економічної історії України другої половини XVIII–XIX ст. // Історик Іван Гуржій у колі родини і друзів. Спогади. Документи. Статті про вченого. – Черкаси, 2008. – С. 302–308.

194. Курсова робота з історії : навч. посіб. – 2-ге вид., допов. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – 112 с.

195. Новітні дослідження з історії українського села 20-х рр. XX ст. // Український селянин : зб. наук. пр. – Черкаси, 2008. – Вип. 11. – С. 54–59.

196. Творча біографія М. С. Грушевського: історіографічний аспект // Вісімнадцята наукова сесія Осередку Наукового товариства ім. Шевченка у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 5–27 берез. 2007 р. – Черкаси, 2008. – С. 11–18.

197. Українська історична наука 1930-х – початку 1990-х рр. : навч.-метод. комплекс. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2008. – 28 с.

- 2009 –

198. Вивчення сучасними вченими проблеми наукової школи // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2009. – Вип. 160–161. – С. 10–16.

199. Внесок Олександра Грушевського у розвиток історичної науки та архівознавства: історіографічний аспект // Двадцять четверта наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 12–13 берез. 2009 р. – Черкаси, 2009. – С. 46–54.

200. Всесвітня історія для магістрів спеціальності „Філософія” : навч.-метод. комплекс. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2009. – 248 с.

201. Історична проблематика Другої світової і Великої вітчизняних воєн на сторінках „Українського селянина” // Вісник

Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2009. – Вип. 202. – С. 83–88.

- 2010 -

202. Актуальні проблеми методології та інституціоналізації історії селянства в дзеркалі історіографії // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2010. – С. 16–20.

203. Дослідження аграрної і соціальної історії пореформеного селянства та деяких аспектів інституціоналізації як форми організації наукових досліджень в сучасній історіографії // Український селянин : зб. наук. пр. – Черкаси, 2010. – Вип. 12. – С. 20–24.

204. Історіографія архівознавства : навч.-метод. комплекс для магістрів спец. „Архівознавство” / Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького; Навчально-науковий інститут історії і філософії; кафедра архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2010. – 265 с.

205. Історіографія історії України : навч.-метод. комплекс. 2-е доп. вид. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2010. – 194 с.

206. Матеріали державного архіву Черкаської області як джерело для вивчення юнацьких років життя Б. Д. Крупницького // Використання архівних документів в дослідженнях регіональної історії : матеріали засідання круглого столу, присвяч. 90-річчю Державного архіву Черкаської області та 20-річчю Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Черкаси, 21 грудня 2010 р. – Черкаси, 2010. – С. 20–26.

207. Методологія та організація наукових досліджень з археографії : навч.-метод. комплекс для магістрів спеціальності. „Архівознавство” / Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького; Навчально-науковий інститут історії і філософії; кафедра архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2010. – 310 с.

208. „Нова історія”, як одна з новітніх методологічних течій в історіографії // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. статей]. – Черкаси, 2010. – Вип. 92. – С. 3–7.

209. Сучасна історіографія історії України : навчально-методичний. комплекс / Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького; Навчально-науковий інститут історії і філософії; кафедра архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2010. – 280 с.

210. Українська історична наука 1930-х – початку 1990-х рр. : навч. метод. комплекс. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2010. – 28 с.

- 2011 -

211. Деякі історіографічні аспекти сучасного прочитання української історії і впливу шестидесятиництва на розвиток історичної думки (друга половина 1950-х – 1960-і рр.) // Шості Богданівські читання : матеріали Всеукраїнської наук. конф. : зб. наук. праць. – Черкаси, 2011. – С. 55–58.

212. Документи Центрального архіву вищих органів влади та управління України про відкриття інституту народної освіти у Черкасах // Черкащина в контексті історії України : збірник статей Шостої науково-краєзнавчої конф. з проблем історії міста Черкаси, присвяч. 20-річчю незалежності України, Черкаси, 18 трав. 2010 р. – Черкаси, 2011. – С. 4–7.

213. Історична творчість Тараса Шевченка в сучасній навчальній літературі // Збірник праць Міжнародної (38-ї) наук. шевченківської конф., присвяч. 197-ї річниці з дня народження Т. Г. Шевченка. – Черкаси, 2011. – С. 557–567.

214. Курсова робота з історії: методика підготовки і оформлення : навч.-метод. посіб. – 3-тє вид., допов. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2011. – 112 с.

215. Млини у байкарській творчості Є. Гребінки // Український Млиногогічний журнал. Історія, етнографія, культура. – Київ, 2011. – С. 179–180.

216. Проблема кризи сучасної історичної науки та шляхи її подолання // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. статей]. – Черкаси, 2011. – Вип. 21. – С. 11–18.

217. Сучасний теоретико-методологічний погляд на Велику реформу 1861 р.: історіографічний аспект // Гуржіївські історичні читання : зб. наук. пр. – Черкаси, 2011. – Вип. 4. – С. 25–26.

- 2012 -

218. Дослідження взаємовпливів українського сільського господарського виробництва царської Росії і світового продовольчого ринку : [рецензія] // Історичний архів. Наукові студії : зб. наук. праць. – Миколаїв, 2012. – Вип. 8. – С. 187–191. – Рец. на кн.: Реєнт О. П., Сердюк О. В. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.). – Київ: Ін-т історії України, 2011. – 365 с.

219. Методика викладання інтелектуальної власності : навч.-метод. комплекс / Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького; Інститут економіки та права; кафедра інтелектуальної власності. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2012. – 210 с.

220. Методологічні аспекти історії Української революції 1917–1921 рр. у сучасних історичних та історіографічних практиках // Новітні

тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби (1917–1921 рр.) : зб. наук. праць. – Київ ; Черкаси, 2012. – 27–36.

221. Основи евристики : навч.-метод. комплекс / Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького; Інститут економіки та права; кафедра інтелектуальної власності. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2012. – 180 с.

222. Поглибити вивчення методології [Рецензія] // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. статей]. – Черкаси, 2012. – Вип. 35. – С. 143–144. – Рец. на кн.: Бондаренко Г. В. Теорія та методологія історії. Програма й тестові завдання, основи курсу, словник понять і категорій : навч. посіб. – Луцьк ; Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 196 с.

223. Сучасна історіографічна ситуація в Україні довкола дослідження Великої реформи 1861 року // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2012. – Вип. 9 (222). – С. 28–39.

224. Сучасна історіографія масонських організацій України (1900–1920) // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2012. – Вип. 23. – С. 7–11.

- 2013 -

225. Висвітлення життя та діяльності М. П. Драгоманова в історичній літературі та сучасній історіографічній думці // Михайло Петрович Драгоманов – видатний діяч, мислитель, учений, педагог у сучасній українській історіографічній думці : монографія. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2013. – 222 с.

226. Висвітлення окремих аспектів теорії та методології архівознавства в сучасних публікаціях // Сьомі Богданівські читання : матеріали Всеукраїнської наук. конф. : зб. наук. пр. – Черкаси, 2013. – С. 42–47.

227. Вчений, будівничий історичної школи Микола Іванович Бушин // Чорноморський літопис : Науковий журнал. – Миколаїв, 2013. – С. 79–87.

228. Дидактичний вимір теоретико-методологічних засад історичного пізнання : [рецензія] // Історичний архів. Наукові студії : зб. наук. праць. – Миколаїв, 2013. – Вип. 11. – С. 190–192. – Рец. на кн. : Бондаренко Г. В. Теорія та методологія історії. Програма й тестові завдання, основи курсу, словник понять і категорій : навч. посіб. – Луцьк ; Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 196 с.

229. Дипломна робота з історії: Методологія та методика підготовки й оформлення : навч.-метод. посібник. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2013. – 216 с.

230. Дослідження радянської моделі аграрної історії селянства в сучасній українській історіографії: методологічний аспект // Український селянин : зб. наук. праць. – Черкаси, 2013. – Вип. 13. – С. 17–23.

231. Михайло Петрович Драгоманов – видатний діяч, мислитель, учений, педагог у сучасній українській історіографічній думці : монографія. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2013. – 222 с.

232. Проблеми історіографічних образів Михайла Петровича Драгоманова в сучасній українській історичній науці // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2013. – № 22 (275). – С. 31–42.

233. Розвиток історичних знань у другій половині XVIII століття. і Григорій Сковорода // Гуржуївські історичні читання : зб. наук. праць – Черкаси, 2013. – Вип. 6. – С. 116–118.

234. Штрихи до творчої біографії Миколи Івановича Бушина та його наукової школи // Особистість в історії України : Микола Іванович Бушин. – Черкаси, 2013. – С. 21–44.

- 2014 -

235. Внесок Олександра Грушевського у розвиток архівної справи // Двадцять четверта березнева сесія Осередку Наукового товариства ім. Шевченка у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 11–27 берез. 2013 р. – Черкаси, 2014. – С. 55–62.

236. Історіографічні аспекти аналізу творчості Т. Г. Шевченка в соціокультурному і історичному контексті // Черкащина в контексті історії України : матеріали Сьомої наук.-практ. конф., присвяч. 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка та 60-річчю утворення Черкаської області. – Черкаси, 2014. – Ч. 1. Т. Г. Шевченко і Черкащина. – С. 109–117.

237. М. С. Грушевський – видатний історик в українській історичній науці: історіографічний аспект // Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку : матеріали III Міжнародної наук.-практ. конф., присвяч. 520-річчю з дня народження Бони Сфорца та 120-річчю виходу у світ праці М. С. Грушевського „Барське старство. Історичні нариси XV–XVIII ст.” – Київ ; Бар, 2014. – С. 222–228.

238. Магістерська робота з історії, історіографії і архівознавства : Методологія, методика підготовки та оформлення : навч.-метод. посіб. – Черкаси : Лідер-прінт, 2014. – 308 с.

239. Млини у байкарській творчості Євгена Гребінки // Український млинологічний альманах. Науковий ілюстрований

альманах Української Млинологічної Асоціації. Історія. Етнографія. Культура. Спецвипуск. – Черкаси, 2014. – С. 181–182.

240. Немеркнуча слава Черкащини : [рецензія] // Гуманітарний вісник : зб. наук. праць. – Черкаси, 2014. – Чис. 21, вип. 5. – Ч. I. – С. 198–204. – Рец. на кн.: Черкащини славетні імена / [Бушин М. І., Лазуренко В. М., Вишневський В. Є. та ін.] – Черкаси : ДП „Черкаський ЦЕНТР”, 2013. – 710 с.

241. Осередок духовності Тараса Шевченка : [рецензія] // Гуманітарний вісник : зб. наук. праць. – Черкаси, 2014. – Чис. 21, вип. 5. – Ч. 2. – С. 238–341. – Рец. на кн.: Бушин М. І., Тихоненко Ю. М. Святиня над Дніпром. – Черкаси : Вид. „Бізнес-стиль”, 2014. – 362 с.

242. З історії українського фермерства [Рецензія] // Український селянин : зб. наук. праць. – Черкаси, 2014. – Вип. 14. – С. 244–245. – Рец. на кн.: Лазуренко В. М. Українське фермерство: зліт і падіння (1921–1939 рр.). – Черкаси : ЧДГУ, 2013. – 474 с.

- 2015 -

243. Всесвітня історія і історична наука, історія України, історіографія, архівознавство, музеєзнавство та бібліографія: термінологічний, понятійний словник-довідник : навчальний посіб. – Черкаси : Вид. ФОП Гордієнко Є. І., 2015. – 615 с.

244. Діяльність Наукового Товариства імені Шевченка у міжвоєнний період (1913–1939 рр.) // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2015. – № 22 (355). – С. 65–71.

245. Зміст тем і плани семінарських занять дисципліни „Українці у світі” : навч. видання. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2015. – 30 с.

246. Методичні рекомендації до самостійної і індивідуальної роботи, семінарських занять студентів з дисципліни „Українці у світі” : навч.-метод. посіб. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2015. – 76 с.

247. Михайло Петрович Драгоманов – видатний діяч, мислитель, учений, педагог у сучасній українській історіографічній думці. Монографія. – Черкаси : Лідер-Прінт, 2015. – 222 с.

- 2016 -

248. З особистих споминів про мого вчителя і школу професора Анатолія Михайловича Черненка // Професор Анатолій Михайлович Черненко / уклад.: Ю. І. Коломієць, С. І. Поляков, О. Б. Шахов. – Дніпропетровськ : „Ліра”, 2016. – С. 76–92.

249. Історія, її методологія і історіографія як наукові та навчальні дисципліни : навч. посіб. – Черкаси : Вид. Третяков О. М., 2016. – 732 с.

250. Курсова робота з історії : Методика підготовки й оформлення : навч.-метод. посіб. 4-ге вид. допов. – Черкаси : ФОП Нечитайло О. Ф., 2016. – 116 с.

251. М. С. Грушевський – ключова постать української історії // Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку : матеріали IV наук.-практ. конф., присвяч. 615-й річниці першої документальної згадки про місто Ров, 475-й річниці з часу надання місту Бару Магдебурського права та 150-річчю з дня народження М. С. Грушевського. – Київ ; Бар, 2016. – С. 142–146.

252. Сучасна історична думка про „народництво” і „державництво” М. Грушевського // Symposium historiographicum Czercasiensium = Черкаський історіографічний симпозиум. – Черкаси, 2016. – Т. 1. Присвячений 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського. – С. 274–290.

253. Новий внесок в Грушевськіяну : [рецензія] // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2016. – Вип. 2. – С. 146–154. – Рец. на кн.: Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. – Львів : Світ, 2016. – 440 с. ; іл. – (Серія „Грушевськіяна”, т. 9).

- 2017 -

254. Історіографічне та джерельне осягнення доробку Львівської школи Михайла Грушевського : [рецензія] // Уманська старовина. Науковий журнал. – Умань, 2017. Рец. на кн.: Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. – Львів : Світ, 2016. – 440 с. ; іл. – (Серія „Грушевськіяна”, т. 9).

255. Михайло Грушевський і аграрна політика Центральної Ради у висвітленні сучасної української історіографії // Український селянин : зб. наук. пр. – Черкаси, 2017. – Вип. 18. – С. 55–66.

256. Сучасні інтерпретації історіографії української революції 1917–1921 рр. // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. статей]. – Черкаси, 2017. – Вип. 1. – С. 7–23.

- 2018 -

257. Видатний письменник, літературознавець, публіцист, громадський і політичний діяч О. Т. Гончар : [рецензія] // „Емінак” науковий щоквартальник. – Київ-Миколаїв, 2018. – № 2 (22) квіт.–

трав., т. 2.– С. 149-152.– Рец. на кн. : Волкова І. В. Нервова клітина нації Олесь Гочар і національно-культурне відродження України у ХХ століття: монографія / І. В. Волкова, Л. М. Теплюк. – Чорнобай : „ЧКПП”, 2017. – 224 с.

259. Кваліфікаційна робота з історії: методологія та методика підготовки та оформлення. – Черкаси : Вид. ФОП Гордієнко, 2018. – 210 с.

260. Повернення особистості наукової авансцени (до 124-річчя від дня народження історика, уроженця Черкащини – Бориса Дмитровича Крупницького (1894–1956)) // Персоналістичний вибір історії Черкащини : матеріали Першої регіональної історико-краєзнавчої конф., присвяч., 80-річчю з дня народження доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника освіти України Бушина Миколи Івановича, Черкаси, 12 берез. 2018 р. – Черкаси, 2018. – С. 129–141.

261. Сучасний стан вивчення наукової спадщини дослідників аграрної історії України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. // Український селянин : зб. наук. праць. – Черкаси, 2018. – Вип. 19. – С. 74-85.

262. Постать Богдана Хмельницького в новітній українській історіографії // Десяті Богданівські читання: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції : зб. наук. пр. / редкол Ю. Присяжнюк (гол ред.) [та ін]. – Черкаси : ЧНУ, 2018. – С. 8-18.

АВТОРЕФЕРАТИ ДИСЕРТАЦІЙ

1. В. И. Ленин и заграничные большевистские организации (1900 – март 1917 гг.): историография проблемы : автореф. дис. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.01 „История КПСС” / Днепропетровский ордена Трудового Красного Знамени гос. ун-т. – Днепропетровск, 1980. – 24 с.

2. М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. XIX – початок XX ст.): історіографія проблеми : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1999. – 32 с.

РУКОПИСНІ РОБОТИ В. В. ГОЦУЛЯКА

1. В. И. Ленин и заграничные большевистские организации (1900 – март 1917 гг.): историография проблемы : дис. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.01 „История КПСС” : захищена 20.03.80. – Днепропетровск, 1980. – 219 с.

2. М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. XIX – початок XX ст.): історіографія проблеми : дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни: захищена 25.07.99. – Дніпропетровськ, 1999. – 470 с.

ВІДГУКИ НА ДИСЕРТАЦІЮ ТА АВТОРЕФЕРАТ В. В. ГОЦУЛЯКА

1. Данилюк Д. Д. Відгук на автореферат дисертації В. В. Гоцуляка „М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. XIX – початок XX ст.): історіографія проблеми”, представленої на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Д. Д. Данилюк. – Ужгород, 1999. – 4 с.

2. Дашкевич Я. Р. Відгук офіційного опонента на дисертацію В. В. Гоцуляка „М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. XIX – початок XX ст.): історіографія проблеми”, представленої на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Я. Р. Дашкевич. – Львів, 1999. – 10 с.

3. Жулинський М. Г. Відгук на автореферат дисертації В. В. Гоцуляка „М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. XIX – початок XX ст.): історіографія проблеми”, представленої на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / М. Г. Жулинський. – Київ, 1999. – 4 с.

4. Колесник І. І. Відгук наукового консультанта на дисертацію В. В. Гоцуляка „М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. XIX – початок XX ст.): історіографія проблеми”, представленої на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / І. І. Колесник. – Дніпропетровськ, 1999. – 7 с.

5. Мицик Ю. А. Відгук на автореферат дисертації В. В. Гоцуляка „М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. XIX – початок XX ст.): історіографія проблеми”, представленої на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Ю. А. Мицик. – Київ, 1999. – 3 с.

6. Міхеєв В. К. Відгук провідної установи. Затверджено ректором Харківського державного університету професором В. С. Бакіровим на дисертацію В. В. Гоцуляка „М. С. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. XIX – початок XX ст.): історіографія проблеми”, представленої на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / В. К. Міхеєв. – Харків, 1999. – 10 с.

7. Пінчук Ю. А. Відгук на автореферат дисертації В. В. Гоцуляка „М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. XIX –

початок ХХ ст.): історіографія проблеми”, представленої на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Ю. А. Пінчук. – Київ, 1999. – 4 с.

8. Попова Т. М. Відгук на автореферат дисертації В. В. Гоцуляка „М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. ХІХ – початок ХХ ст.): історіографія проблеми”, представленої на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Т. М. Попова. – Київ, 1999. – 4 с.

9. Путро О. І. Відгук на автореферат дисертації В. В. Гоцуляка „М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. ХІХ – початок ХХ ст.): історіографія проблеми”, представленої на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / О. І. Путро. – Київ, 1999. – 3 с.

10. Пушкин В. Ю. Відгук на автореферат дисертації В. В. Гоцуляка „М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. ХІХ – початок ХХ ст.): історіографія проблеми”, представленої на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / В. Ю. Пушкин. – Дніпропетровськ, 1999. – 4 с.

11. Роковський М. Ю. Відгук на автореферат дисертації В. В. Гоцуляка „М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. ХІХ – початок ХХ ст.): історіографія проблеми”, представленої на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / М. Ю. Роковський. – Одеса, 1999. – 2 с.

12. Романів О. М. Відгук на автореферат дисертації В. В. Гоцуляка „М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. ХІХ – початок ХХ ст.): історіографія проблеми”, представленої на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / О. М. Романів. – Львів, 1999. – 4 с.

13. Савчук В. С. Відгук офіційного опонента на дисертацію В. В. Гоцуляка „М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. ХІХ – початок ХХ ст.): історіографія проблеми”, представленої на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.06

„Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / В. С. Савчук. – Дніпропетровськ, 1999. – 11 с.

14. Таран Л. В. Відгук на автореферат дисертації В. В. Гоцуляка „М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. ХІХ – початок ХХ ст.): історіографія проблеми”, представленої на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Л. В. Таран. – Ужгород, 1999. – 3 с.

15. Чишко В. С. Відгук офіційного опонента на дисертацію В. В. Гоцуляка „М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. ХІХ – початок ХХ ст.): історіографія проблеми”, представленої на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / В. С. Чишко. – Київ, 1999. – 8 с.

16. Шаповал Ю. І. Відгук на автореферат дисертації В. В. Гоцуляка „М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. ХІХ – початок ХХ ст.): історіографія проблеми”, представленої на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Ю. І. Шаповал. – Київ, 1999. – 3 с.

ВИДАННЯ ЗА РЕДАКЦІЄЮ В. В. ГОЦУЛЯКА

1. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 12. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський держ. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов. редкол.: І. І. Кукурудза (голов. ред.) [та ін.] ; редкол. серії: А. Ю. Чабан (відповід. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧДУ ім. Б. Хмельницького, 1999. – 156 с.

2. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 21. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський держ. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов. редкол.: І. І. Кукурудза (голов. ред.) [та ін.] ; редкол. серії : А. Ю. Чабан (відповід. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧДУ ім. Б. Хмельницького, 2000. – 162 с.

3. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 27. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський держ. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов. редкол.: І. І. Кукурудза (голов. ред.) [та ін.] ; редкол. серії: А. Ю. Чабан (відповід. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧДУ ім. Б. Хмельницького, 2001. – 164 с.

4. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 33. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський держ. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов. редкол.: І. І. Кукурудза (голов. ред.) [та ін.] ; редкол. серії: А. Ю. Чабан (відповід. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧДУ ім. Б. Хмельницького, 2002. – 160 с.

5. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 50. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський держ. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов. редкол.: І. І. Кукурудза (голов. ред.) [та ін.] ; редкол. серії: В. В. Масненко (відповід. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧДУ ім. Б. Хмельницького, 2003. – 176 с.

6. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 61. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов. редкол.: І. І. Кукурудза (голов. ред.) [та ін.] ; редкол. серії: В. В. Масненко (відповід. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2004. – 176 с.

7. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 66. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов. редкол.: І. І. Кукурудза (голов. ред.) [та ін.] ; редкол. серії: В. В. Масненко (відповід. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2005. – 176 с.

8. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 77. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов. редкол.: В. В. Масненко (голов. ред.) [та ін.] ; редкол. серії: В. В. Масненко (відповід. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2005. – 148 с.

9. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 80. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов. редкол.: В. В. Масненко (голов. ред.) [та ін.] ; редкол. серії: В. В. Масненко (відповід. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2005. – 167 с.

10. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 90. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов. редкол.: В. В. Масненко (голов. ред.) [та ін.]; редкол. серії: В. В. Масненко (відповід. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2006. – 175 с.

11. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 100. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов. редкол.: В. В. Масненко (голов. ред.) [та ін.] ; редкол. серії: В. В. Масненко (відповід. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2007. – 180 с.

12. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 133–134. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов. редкол.: А. І. Кузьмінський [та ін.] ; редкол. серії: В. В. Масненко, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – 250 с.

13. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 212. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов. редкол.: А. І. Кузьмінський [та ін.] ; редкол. серії: В. В. Масненко, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – 144 с.

14. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 22 (235). Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України, молоді та спорту України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов. редкол.: А. І. Кузьмінський [та ін.] ; редкол. серії: В. В. Масненко, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. – 152 с.

15. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 23 (236). Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України, молоді та спорту України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов. редкол.: А. І. Кузьмінський [та ін.] ; редкол. серії: В. В. Масненко,

В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. – 153 с.

16. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 29 (242). Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України, молоді та спорту України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: А. І. Кузьмінський [та ін.] ; редкол. серії: В. В. Масненко, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. – 152 с.

17. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 35 (248). Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України, молоді та спорту України ; Черкаський нац. ун-т ім. Хмельницького ; голов редкол.: А. І. Кузьмінський [та ін.] ; редкол. серії: В. В. Масненко, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. – 152 с.

18. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 22 (275). Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: А. І. Кузьмінський [та ін.] ; редкол. серії: А. Ю. Чабан, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2013. – 150 с.

19. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 29 (282). Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: А. І. Кузьмінський [та ін.] ; редкол. серії: А. Ю. Чабан, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2013. – 152 с.

20. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 39 (292). Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: А. І. Кузьмінський [та ін.] ; редкол. серії: О. О. Драч, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2013. – 105 с.

21. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 9 (302). Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: А. І. Кузьмінський [та ін.] ; редкол. серії: А. Ю. Чабан, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2014. – 152 с.

22. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 19 (312). Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: А. І. Кузьмінський [та ін.] ; редкол. серії: А. Ю. Чабан, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2014. – 150 с.

23. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 22 (315). Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: А. І. Кузьмінський [та ін.] ; редкол. серії: А. Ю. Чабан, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2014. – 152 с.

24. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 9 (342). Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: О. В. Черевко [та ін.] ; редкол. серії: О. О. Драч, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2015. – 152 с.

25. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 25 (368). Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: О. В. Черевко [та ін.] ; редкол. серії: А. Ю. Чабан, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2015. – 124 с.

26. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 29 (362). Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: О. В. Черевко [та ін.] ; редкол. серії: О. О. Драч, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2015. – 152 с.

27. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 1. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: О. В. Черевко [та ін.] ; редкол. серії: А. Ю. Чабан, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2016. – 124 с.

28. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 2. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: О. В. Черевко [та ін.] ; редкол. серії: О. О. Драч, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2016. – 154 с.

29. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 3–4. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: О. В. Черевко [та ін.] ; редкол. серії: А. Ю. Чабан, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2016. – 154 с.

30. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 1. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: О. В. Черевко [та ін.] ; редкол. серії: А. Ю. Чабан, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2017. – 154 с.

31. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 2. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: О. В. Черевко [та ін.] ; редкол. серії: А. Ю. Чабан, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2017. – 154 с.

32. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 3. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: О. В. Черевко [та ін.] ; редкол. серії: О. О. Драч, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2017. – 148 с.

33. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 4. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: О. В. Черевко [та ін.] ; редкол. серії: О. О. Драч, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2017. – 148 с.

34. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 1. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: О. В. Черевко [та ін.] ; редкол. серії: О. О. Драч, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2018. – 148 с.

35. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 2. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: О. В. Черевко [та ін.] ; редкол. серії: О. О. Драч, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2018. – 147 с.

36. Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Вип. 3. Серія Історичні науки / М-во освіти і науки України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; голов редкол.: О. В. Черевко [та ін.] ; редкол. серії: О. О. Драч, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2018. – 148 с.

37. Гуржіївські історичні читання: зб. наук. пр. / Національна академія наук України ; Інститут історії України ; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького ; редкол.: В. А. Смолій (головн. ред.) О. І. Гуржій (заст. головн. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси ; Київ: Вид. Чабаненко Ю. А., 2006. – [Вип. 1]. – 248 с. – Матеріали конференції, присвяченої 90-річчю від дня народження члена-кореспондента АН УРСР Івана Олександровича Гуржія.

38. Гуржіївські історичні читання: зб. наук. пр. / Національна академія наук України ; Інститут історії України ; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького ; редкол.: В. А. Смолій (головн. ред.) О. І. Гуржій (заст. головн. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2007. – [Вип. 2]. – 536 с.

39. Гуржіївські історичні читання: зб. наук. пр. / Національна академія наук України ; Інститут історії України ; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького ; редкол.: В. А. Смолій (головн. ред.) О. І. Гуржій (заст. головн. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2009. – [Вип. 3]. – 450 с.

40. Гуржіївські історичні читання: зб. наук. пр. / Національна академія наук України ; Інститут історії України ; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького ; редкол.: В. А. Смолій (головн. ред.) О. І. Гуржій (заст. головн. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2011. – Вип. 4. – 300 с.

41. Гуржіївські історичні читання: зб. наук. пр. / Національна академія наук України ; Інститут історії України ; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького ; редкол.: В. А. Смолій (головн. ред.) О. І. Гуржій (заст. головн. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2012. – Вип. 5. – 320 с.

42. Гуржіївські історичні читання: зб. наук. пр. / Національна академія наук України ; Інститут історії України ; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького ; редкол.: В. А. Смолій (головн. ред.) О. І. Гуржій (заст. головн. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2013. – Вип. 6. – 388 с.

43. Гуржіївські історичні читання: зб. наук. пр. / Національна академія наук України ; Інститут історії України ; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького ; редкол.: В. А. Смолій (головн. ред.) О. І. Гуржій (заст. головн. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2014. – Вип. 7. – 392 с.

44. Гуржіївські історичні читання: зб. наук. пр. / Національна академія наук України ; Інститут історії України ; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького ; редкол.: В. А. Смолій (головн. ред.) О. І. Гуржій (заст. головн. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2014–2015. – Вип. 8–9. – 234 с.

45. Гуржіївські історичні читання: зб. наук. пр. / Національна академія наук України ; Інститут історії України ; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького ; редкол.: В. А. Смолій (головн. ред.) О. І. Гуржій (заст. головн. ред.), В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2015. – Вип. 10. – 234 с. – До 100-річчя з дня народження академіка Івана Олександровича Гуржія.

46. Записки Осередку НТШ у Черкасах : праці історико-філософської, політологічної, філологічної, культурологічної секцій / ред. рада: А. Г. Морозов, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧДУ ім. Б. Хмельницького, 2002. – Т. I. – 168 с.

47. Осередок НТШ у Черкасах : 5 років діяльності / ред. рада: Ю. В. Триус, В. Т. Поліщук, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧДУ ім. Б. Хмельницького, 2002. – 32 с.

48. Тринадцята наукова сесія НТШ у Черкасах : зб. тез доп. на засіданнях секцій і комісій Осередку НТШ у Черкасах, 12 берез. – 3 квіт. 2002 р. / ред. рада: Ю. В. Триус, В. Т. Поліщук, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧДУ ім. Б. Хмельницького, 2002. – 112 с.

49. П'ятнадцята наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 10–27 берез. 2004 р. / ред. рада: В. В. Масненко, В. Т. Поліщук, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2004. – 168 с.

50. Шістнадцята наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 12–31 берез. 2005 р. / ред. рада: В. В. Масненко, В. Т. Поліщук, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2006. – 156 с.

51. Сімнадцята наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 14–24 берез. 2006 р. / ред. рада: В. В. Масненко, В. Т. Поліщук, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2007. – 160 с.

52. Вісімнадцята наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 12–23 берез. 2007 р. / ред. рада: В. В. Масненко, В. Т. Поліщук, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – 164 с.

53. Дев'ятнадцята наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 17–27 берез. 2008 р. / ред. рада: В. В. Масненко, В. Т. Поліщук, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2009. – 167 с.

54. Двадцята наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 16–27 берез. 2009 р. / ред. рада: В. В. Масненко, В. Т. Поліщук, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – 165 с.

55. Двадцять перша наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 15–26 берез. 2010 р. / ред. рада: В. В. Масненко, В. Т. Поліщук, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – 166 с.

56. Двадцять друга наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 14–25 берез. 2011 р. / ред. рада: В. В. Масненко, В. Т. Поліщук, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. – 164 с.

57 Двадцять третя наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 12–23 берез. 2012 р. / ред. рада: В. В. Масненко, В. Т. Поліщук, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2013. – 164 с.

58. Двадцять четверта наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 11–22 берез. 2013 р. / ред. рада: В. В. Масненко, В. Т. Поліщук, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2014. – 168 с.

59. Двадцять п'ята наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 17–27 берез. 2014 р. / ред. рада: В. В. Масненко, В. Т. Поліщук, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2015. – 164 с.

60. Двадцять шоста наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 16–27 берез. 2015 р. / ред. рада: В. В. Масненко, В. Т. Поліщук, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2016. – 164 с.

61. Двадцять сьома наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах : матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 14–25 берез. 2016 р. / ред. рада: В. В. Масненко, В. Т. Поліщук, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2017. – 164 с.

62. Український селянин : зб. наук. праць / редкол.: С. В. Кульчицький, А. Г. Морозов, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2003. – Вип. 7. – 181 с.

63. Український селянин : збірник наук. праць / редкол.: С. В. Кульчицький, А. Г. Морозов, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2004. – Вип. 8. – 328 с. – Матеріали V Всеукраїнського симпозіуму з проблем аграрної історії.

64. Український селянин : зб. наук. праць / редкол.: А. Г. Морозов, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2005. – Вип. 9. – 257 с. – Присвячено 60-тій річниці Великої Перемоги та 5-тій річниці Наукового товариства істориків-аграрників.

65. Український селянин : зб. наук. праць / редкол.: А. Г. Морозов, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2006. – Вип. 10. – 382 с. – Матеріали VI Всеукраїнського симпозіуму з проблем аграрної історії, присвяченого 100-ій річниці початку земельної реформи П. А. Столипіна.

66. Український селянин : зб. наук. праць / редкол.: А. Г. Морозов, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 11. – 373 с. – Матеріали VII

Міжнародного симпозіуму з проблем аграрної історії, присвяченого 90-ій річниці Української держави гетьмана П. П. Скоропадського.

67. Український селянин : збірник наук. праць / редкол.: А. Г. Морозов, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2010. – Вип. 12. – 346 с.

68. Український селянин : зб. наук. праць / редкол.: А. Г. Морозов, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. – Вип. 13. – 248 с.

69. Український селянин : зб. наук. праць / редкол.: А. Г. Морозов, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2014. – Вип. 14. – 251 с.

70. Український селянин : зб. наук. праць / редкол.: А. Г. Морозов, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2015. – Вип. 15. – 251 с.

71. Український селянин : зб. наук. праць / редкол.: А. Г. Морозов, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2016. – Вип. 16–17. – 251 с.

72. Український селянин : зб. наук. праць / редкол.: А. Г. Морозов, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2017. – Вип. 18. – 152 с.

73. Український селянин : зб. наук. праць / редкол.: А. Г. Морозов, В. В. Гоцуляк [та ін.]. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2018. – Вип. 19. – 140 с.

ПРАЦІ ЗА РЕЦЕНЗУВАННЯМ В. В. ГОЦУЛЯКА

1. Бондаренко Г. В. Теорія та методологія історії. Програма й тестові завдання, основи курсу, словник понять і категорій : навч. посіб. / Г. В. Бондаренко. – Луцьк : Волинський нац. ун-т ім. Лесі України, 2011. – 196 с.

2. Вишневський В. Є. Бушин М. І. Життя мого вчителя / В. Є. Вишневський. – Черкаси, 2012. – 347 с.

3. Голиш Г. М. Історія історичної науки : навч.-метод. комплекс / Г. М. Голиш. – Черкаси, 2007. – 35 с.

4. Голиш Г. М. Сучасна історіографія історії зарубіжних країн : навч.-метод. комплекс / Г. М. Голиш. – Черкаси, 2007. – 34 с.

5. Гуманітарний вісник : всеукраїнський зб. наук. пр. / Міністерство освіти і науки України, Черкаський держ. технол. ун-т. – Черкаси : ЧДТУ, 2016. – Чис. 25, вип. 9.

6. Гуманітарний вісник : всеукраїнський зб. наук. пр. : у 2 ч. / Міністерство освіти і науки України, Черкаський держ. технол. ун-т. – Черкаси : ЧДТУ, 2014. – Чис. 21, вип. 5. – Ч. 1. – 218 с.

7. Гуманітарний вісник : всеукраїнський зб. наук. пр. : у 2 ч. / Міністерство освіти і науки України, Черкаський держ. технол. ун-т. – Черкаси : ЧДТУ, 2015. – Чис. 22, вип. 6. – Ч. 2. – 221 с.

8. Державне управління і місцеве самоврядування для магістрів денної та заочної форм навчання спеціальності: 8.150101 – „Державна служба”, за ред. проф. Іщенка М. П., підготовленого проф. Іщенком М. П., доц. Іщенком О. М., доц. Шамраєм О. Г. – Черкаси, 2011. – 48 с.

9. Енциклопедичний соціально-політичний словник” за редакцією проф. Іщенка М. П., підготовлений Іщенком М. П., доц. Іщенком О. М. – Черкаси, 2011. – 385 с.

10. Земзюліна Н. І. Теоретично-методологічні та соціокультурні засади гендерної політики в Україні : навч.-метод. комплекс / Н. І. Земзюліна. – Черкаси, 2007. – 29 с.

11. Історія України: проблемні лекції для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів : навч. посіб. / [О. М. Бут, М. І. Бушин, Ю. І. Вовк та ін]; за заг. ред. д. і. н., проф. М. І. Бушина, д. і. н., проф. О. І. Гуржія. – Черкаси : ЧДТУ, 2012. – 522 с.

12. Історія України: проблемні лекції для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів : навч. посіб. / [О. М. Бут, М. І. Бушин, Ю. І. Вовк та ін.] ; за заг. ред. д. і. н., проф.

М. І. Бушина, д. і. н., проф. О. І. Гуржія ; Міністерство освіти і науки України ; Черкаський держ. технол. ун-т. – Черкаси, ЧДТУ, 2018. – 607 с.

13. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів і слухачів магістратури „Державна служба”, розроблені старшим викладачем кафедри політичних наук, культурології і державного управління Подолян Я. В. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ імен. Б. Хмельницького, 2009. – 36 с.

14. Морозов А. Г. Новітня історія України : навч.-метод. комплекс / А. Г. Морозов. – Черкаси, 2004. – 52 с.

15. Новітня історія України : навч.-метод. посіб. із семінарських занять для студентів-істориків заочної форми навчання / уклад.: Н. І. Земзюліна, В. К. Мотуз. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2009. – 48 с.

16. Паке́т контро́льних ро́біт з дисципліни „Антикризовий менеджмент” для магістрів денної та заочної форм навчання спеціальності 8.150101 – Державна служба, підготовлений доктором філос. наук, проф. Іщенком М. П., канд. наук з держ. управління, доцентом Шарим В. В. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького. – 24 с.

17. Східноєвропейський історичний вісник / [голов. ред. В. Ільницький]. – Дрогобич : Посвіт, 2017. – Вип. 4. – 172 с.

18. Територіальне управління і місцеве самоврядування як форма організації влади: політологічні аспекти / за ред. проф. Іщенка М. П. для студентів і магістрантів денної та заочної форм навчання, підготовлений проф. Іщенком М. П., канд. наук з держ. управління, доцентом Самойленко Л. Я. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – 58 с.

19. Фареній І. А. Джерелознавство історії України : навч.-метод. комплекс / І. А. Фареній. – Черкаси, 2005. – 44 с.

20. Чабан А. Ю. Історія українського козацтва : навч.-метод. комплекс / А. Ю. Чабан. – Черкаси, 2007. – 31 с.

21. Черкащини славетні імена / [Бушин М. І., Лазуренко В. М., Вишневський В. Є. та ін.]. – Черкаси : ДП „Черкаський ЦЕНТІ”, 2013. – 710 с.

22. Черненко А. М. Болгарские интернационалисты – ученики и соратники В. И. Ленина (К 100-летию со дня рождения Р. П. Аврамова и Б. С. Стомонякова) / А. М. Черненко, В. М. Мороко. – Днепропетровск : Ред.-изд. отдел ДГУ, 1982. – 67 с.

**КЕРІВНИЦТВО СТУДЕНТСЬКИМИ
НАУКОВИМИ РОБОТАМИ
СТАТТІ**

*(Внесені лише праці опубліковані у збірниках наукових
Всеукраїнських конференцій молодих вчених „Родзинка”)*

- 2010 -

1. Гетьман І. О. Кошовий атаман Запорозької Січі Іван Сірко / І. О. Гетьман // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2010” : XII Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. – Черкаси, 2010. – С. 67–69.

- 2011 -

2. Артеменко А. О. Шабля у Київській Русі IX–XIII ст. / А. Ю. Артеменко // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2011” : XIII Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. – Черкаси, 2011. – С. 85–87.

3. Гетьман І. О. Чуднівська кампанія 1660 р. у сучасній навчальній літературі України / І. О. Гетьман // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2011” : XIII Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. – Черкаси, 2011. – С. 92–94.

4. Добрянська О. І. Постать Івана Богуна в українській історичній думці / О. І. Добрянська // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2011” : XIII Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. – Черкаси, 2011. – С. 95–97.

5. Коломієць С. П. Традиційний календар українців Середньої Наддніпрянщини весняно-літнього циклу / С. П. Коломієць // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2011” : XIII Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. – С. 112–114.

6. Мельник О. О. Пилип Орлик та його конституція: історіографічний аспект / О. О. Мельник // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2011” : XIII Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. – Черкаси, 2011. – С. 124–126.

7. Поліщук Б. М. Наукова спадщина Василя Михайловича Доманицького / Б. М. Поліщук // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка –

2011” : XIII Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. – Черкаси, 2011. – С. 154–156.

8. Романенко Ю. А. Деякі аспекти історіографії та джерелознавства історії бою під Крутами / Ю. А. Романенко // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2011” : XIII Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. – Черкаси, 2011. – С. 136–138.

9. Романенко Ю. А. Маловідомі віхи життя і творчості поета-сатирика Олекси Зосимовича Бакуменка / Ю. А. Романенко // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2011” : XIII Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. – Черкаси, 2011. – С. 103–105.

10. Хандучка С. П. Отамановський Валентин Дмитрович (1893–1964) – учасник трагедії бою під Крутами / С. П. Хандучка, О. А. Романенко // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2011” : XIII Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. – Черкаси, 2011. – С. 139–141.

11. Чмерук А. В. Іван Мазепа і деякі аспекти його діяльності в українській історіографії / А. В. Чмерук // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2011” : XIII Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. – Черкаси, 2011. – С. 163–165.

12. Яровенко І. О. Нові напрямки дослідження в зарубіжній історіографії в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. / І. О. Яровенко // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2011” : XIII Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. – Черкаси, 2011. – С. 180–183.

- 2012 -

13. Артеменко А. О. Зброя Київської Русі в історіографії / А. О. Артеменко // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 9–10.

14. Горька О. В. Творча біографія Олександра Петровича Реєнта / О. В. Горька // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 25–26.

15. Демишкевич А. А. Творчий спадок Агатангела Кримського / А. А. Демишкевич // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 32–33.

16. Денисенко А. І. Творча біографія Любомира Винара / А. І. Денисенко // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 34–35.

17. Добрянська О. І. Один рік з життя Полковника Івана Богуна / О. І. Добрянська // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 36–38.

18. Захарченко О. В. Становлення системи соціального забезпечення у 20-х рр. ХХ ст. на прикладі м. Черкаси та прилеглих територіях / О. В. Захарченко // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 49–50.

19. Златовецький С. О. Боги пантеону князя Володимира / С. О. Златовецький // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 39–40.

20. Коваль В. А. Творча біографія Д. І. Дорошенка / В. А. Коваль // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 60–61.

21. Кулінич В. В. Найда О. А. – дослідник Холодного Яру / В. В. Кулінич // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 72–73.

22. Курило І. П. Археологічні пам'ятки Переяслава-Хмельницького від найдавніших часів до середини ХІІІ століття / І. П. Курило // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 70–71.

23. Лобатенко Л. О. Віхи творчої біографії Валерія Андрійовича Смолія / Л. О. Лобатенко // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 76–77.

24. Мельник О. О. Олександр Оглоблин: видатний український історик / О. О. Мельник // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 82–84.

25. Поліщук Б. М. Життєвий шлях та творча спадщина Олександри Єфименко / Б. М. Поліщук // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 90–91.

26. Полтавець Н. В. Деякі аспекти культурно-громадського руху на Черкащині в 1920-х рр. / Н. В. Полтавець // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 92–93.

27. Романенко Ю. А. Стан освіти в Україні за часи проведення реформ М. С. Хрущова / Ю. А. Романенко // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 96–97.

28. Савко Ю. Ю. Деякі аспекти наукової творчості Івана Петровича Крип'якевича / Ю. Ю. Савко // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 100–101.

29. Тарандушка К. І. Руська Трійця – феномен національного відродження / К. І. Тарандушка // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 92–93.

30. Томенко Н. А. Громадсько-політична та наукова діяльність Володимира Литвина / Н. А. Томенко // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 112–113.

31. Точена Ю. І. Творча біографія Н. Д. Полонської-Василенко / Ю. І. Точена // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук

у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 114–115.

32. Чмерук А. В. Творча біографія Станіслава Владиславовича Кульчицького / А. В. Чмерук // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 121–122.

33. Чмир В. А. Українізація культурного життя УРСР 1920-х – 30-х рр. в сучасній українській історіографії / В. А. Чмир // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 123–124.

34. Шакірова Д. Ф. Творча біографія Д. І. Яворницького (1855–1940) / Д. Ф. Шакірова // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2012” : XIV Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. Серія Історія і філософія. – Черкаси, 2012. – С. 125–126.

- 2014 -

35. Демішкевич А. А. Внесок Д. Я. Яворницького у розвиток музейної справи в Україні / А. А. Демішкевич // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2014” : XVI Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. – Черкаси, 2014. – С. 85–87.

36. Ключник Б. В. „Помаранчева революція” на сторінках іноземних видань / Б. В. Ключник, О. Ю. Карабін // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2014” : XVI Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. – Черкаси, 2014. – С. 145–147.

37. Курило І. П. Прибутки українців у період Хрущовської „відлиги”, як важлива складова матеріального добробуту / І. П. Курило // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2014” : XVI Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. – Черкаси, 2014. – С. 153–154.

38. Мачуська І. Г. Архетип світового дерева в традиційній культурі українців / І. Г. Мачуська // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2014” : XVI Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. – Черкаси, 2014. – С. 155–157.

39. Шарпінський С. С. Київ очима іноземців XVI ст. / С. С. Шарпінський // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених „Родзинка – 2014” : XVI Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених. – Черкаси, 2014. – С. 186–188.

- 2015 -

40. Ігнатенко Ю. В. Боротьба більшовиків з націонал-ухильниками / Ю. В. Ігнатенко // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених „Родзинка – 2015”. Серія Історія. Філософія. – Черкаси, 2015. – С. 77–79.

41. Корсунь Ю. В. Українська видавнича справа в Канаді наприкінці XIX – початку XX ст. / Ю. В. Корсунь // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених „Родзинка – 2015”. Серія Історія. Філософія. – Черкаси, 2015. – С. 89–91.

42. Медведенко І. В. Боротьба ОУН Бандери за незалежність України / І. В. Медведенко // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених „Родзинка – 2015”. Серія Історія. Філософія. – Черкаси, 2015. – С. 95–97.

43. Тимошенко Б. А. Епізод Доби Руїни. Битва за Чигирин 1677 року / Б. А. Тимошенко // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених „Родзинка – 2015”. Серія Історія. Філософія. – Черкаси, 2015. – С. 107–109.

- 2016 -

44. Виноградова І. О. Штрихи до біографії та творчості М. Хвильового / І. О. Виноградова // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених „Родзинка – 2016”. Серія Історія. Філософія. – Черкаси, 2016. – С. 64–66.

- 2017 -

45. Бондарчук Я. В. Проблема польсько-українських відносин в II Речі Посполитій: історіографія питання / Я. В. Бондарчук // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених „Родзинка – 2017”. Серія Історія. Філософія. – Черкаси, 2017. – С. 12–14.

46. Сватко В. І. „Весна народів” на території України 1848–1849 рр. / В. І. Святко, Р. В. Вишимірський // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених

„Родзинка – 2017”. Серія Історія. Філософія. – Черкаси, 2017. – С. 192–193.

Кваліфікаційні роботи (рукописи)

- 2000 -

1. Гаврилова О. Г. Любомир Винар – провідний український зарубіжний історик / О. Г. Гаврилова. – Черкаси, 2000. – 80 с.

2. Жакін І. М. М. С. Грушевський науковець і громадсько-політичний діяч / І. М. Жакін. – Черкаси, 2000. – 76 с

- 2001-

3. Іщук Н. І. Історія середньовіччя в працях вітчизняних вчених другої половини XIX – початку XX ст. / Н. І. Іщук. – Черкаси, 2001. – 77 с.

4. Козаченко І. В. Козацтво та Запорізька Січ у суспільно-політичних процесах XVI–XVII ст. в Україні / І. В. Козаченко. – Черкаси, 2001. – 75 с.

5. Кудаткін О. В. Історія будівництва заозниць на Півдні України / О. В. Кудаткін. – Черкаси, 2001. – 82 с.

6. Мартинов П. В. Археологічні пам'ятки Чигирина та Чигиринського району / П. В. Мартинов. – Черкаси, 2001. – 104 с.

7. Скиба Ю. В. Розвиток культури українського народу в першій половині XIX ст. / Ю. В. Скиба.– Черкаси, 2001. – 81 с.

- 2002 -

8. Грох В. М. Українська козацька держава в 60-х рр. XVII ст. / В. М. Грох. – Черкаси, 2002. – 72 с.

9. Кудаткін С. В. Діяльність представницьких органів влади ЗУНР-ЗОУНР (жовтень 1918 – червень 1919 рр.) / С. В. Кудаткін. – Черкаси, 2002. – 85 с.

10. Петренко Т. М. Просвітницький рух в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст / Т. М. Петренко. – Черкаси, 2002.

11. Рожковський А. М. Бойове мистецтво українського козацтва / А. М. Рожковський. – Черкаси, 2002. – 69 с.

12. Скалозуб О. В. Репресивна політика радянської влади в Україні (20-ті – початок 50-х рр.) / О. В. Скалозуб. – Черкаси, 2002. – 75 с.

13. Тимофеев В. В. Соціально-економічний розвиток УРСР в 1953–1965 рр. / В. В. Тимофеев. – Черкаси, 2002. – 92 с.

14. Ямкова Ж. Б. Поземельні відносини в українському селі в період проведення сталинської аграрної реформи / Ж. Б. Ямкова. – Черкаси, 2002. – 86 с.

- 2003 -

15. Бугеря М. О. Культ особи Сталіна фі його вплив на радянське суспільство / М. О. Бугеря. – Черкаси, 2003. – 92 с.

16. Гапоненко О. В. Народництво в Україні 60 – 80-х рр. ХІХ століття: теоретичний аспект / О. В. Гапоненко. – Черкаси, 2003. – 80 с.

17. Запорожець О. М. Подолання дитячої безпритульності в радянській Україні у 1920-х – першій половині 1930-х рр. / О. М. Запорожець. – Черкаси, 2003. – 76 с.

18. Костенецька Л. В. Суднопластво в духовному житті українського населення від найдавніших часів до кінця ХVІ ст. / Л. В. Костенецька. – Черкаси, 2003. – 77 с.

19. Кушнір С. О. Громадсько-політична діяльність Микити Шаповала / С. О. Кушнір. – Черкаси, 2003. – 64 с.

20. Лазаренко Л. В. Відбудова народного господарства Правобережної України після Другої світової війни / Л. А. Лазаренко. – Черкаси, 2003. – 81 с.

21. Лисенко С. І. М. С. Грушевський як історик в українській історіографії / С. І. Лисенко. – Черкаси, 2003. – 78 с.

22. Панченко Л. Л. Громадсько-політична діяльність Д. І. Дорошенка. – Черкаси, 2003. – 90 с.

23. Побиванець О. В. Воєнні дії ОУН і УПА в період Великої Вітчизняної війни / О. В. Побиванець. – Черкаси, 2003. – 79 с.

24. Упир С. А. Розвиток сільського господарства в Україні у першій половині ХІХ ст. / С. А. Упир. – Черкаси, 2003. – 80 с.

- 2004 -

25. Вербівська О. М. Стан української історичної науки у 20 – 30-х рр. ХХ ст. / О. М. Вербівська. – Черкаси, 2004. – 77 с.

26. Демиденко Р. В. Суспільно-політичне життя в Україні у першій половині ХІХ ст. / Р. В. Демиденко. – Черкаси, 2004. – 83 с.

27. Дернова О. В. Соціальні зміни в Україні 1920 – 1930-х рр.: історіографія / О. В. Дернова. – Черкаси, 2004. – 66 с.

28. Дерновий М. В. Анархістський, селянський повстанський рух в Україні у 1917–1921 рр. / М. В. Дерновий. – Черкаси, 2004. – 78 с.

29. Зайцева І. О. Українське село напередодні та в період революції 1905–1907 рр. / І. О. Зайцева. – Черкаси, 2004. – 92 с.

30. Ключко С. О. Діяльність М. О. Максимовича як ректора Київського університету і історика України / С. О. Ключко. – Черкаси, 2004. – 80 с.

31. Ковтун О. І. Розвиток народного господарства в Україні у першій половині XIX ст. / О. І. Ковтун. – Черкаси, 2004. – 83 с.

32. Марченко Г. А. Вища освіта України в умовах лібералізації суспільного життя (1953–1964 рр.) / Г. А. Марченко. – Черкаси, 2004. – 85 с.

33. Олексенко С. М. О. П. Оглоблин як історик України / С. М. Олексенко. – Черкаси, 2004. – 74 с.

34. Пасічник В. В. П. Скоропадський як державний діяч / В. В. Пасічник. – Черкаси, 2004. – 80 с.

35. Поліщук І. Д. Діяльність Верховної Ради України в умовах незалежності (березень 1991 – січень 2000 рр.) / І. Д. Поліщук. – Черкаси, 2004. – 83 с.

36. Рибалко Є. І. Громадсько-політична і наукова діяльність О. Русова / Є. І. Рибалко. – Черкаси, 2004. – 82 с.

37. Рибалко О. В. М. П. Драгоманов: життя і громадсько-політична діяльність / О. В. Рибалко. – Черкаси, 2004. – 83 с.

38. Симоненко Н. Л. Українська культура в контексті національного відродження (перша половина XIX ст.) / Н. Л. Симоненко. – Черкаси, 2004. – 79 с.

39. Сич І. В. Освіта України в першій половині XIX ст. / І. В. Сич. – Черкаси, 2004. – 84 с.

40. Чорнецька Ю. М. Освітня діяльність православного духовенства в Україні у XIX ст. / Ю. М. Чорнецька. – Черкаси, 2004. – 83 с.

41. Шпак Л. П. Українська держава гетьмана П. Скоропадського в українській історіографії / Л. П. Шпак. – Черкаси, 2004. 74 с.

- 2005 -

42. Вдовиця С. В. Україна на початку Другої світової війни / С. В. Вдовиця. – Черкаси, 2005. – 80 с.

43. Дзюба Ю. С. Внутрішня політика Центральної Ради / Ю. С. Дзюба. – Черкаси, 2005. – 82 с.

44. Ковтун О. С. Стан української історичної науки у 80 – 90-х рр. XIX ст. / О. С. Ковтун. – Черкаси, 2005. – 78 с.

45. Король І. О. Соціальний розвиток українського села (60 – 80-ті рр. XX ст.) / І. О. Король. – Черкаси, 2005. – 81 с.

46. Лебідь І. П. Історія розбудови сучасної незалежної української держави / І. П. Лебідь. – Черкаси, 2005. – 78 с.

47. Максюта І. В. М. Костомаров як історик України / І. В. Максюта. – Черкаси, 2005. – 72 с.

48. Опанасенко В. О. Соціально-економічний розвиток України у післявоєнний період (1950–1955 рр.) / В. О. Опанасенко. – Черкаси, 2005. – 79 с.

49. Пасічник В. В. П. Скоропадський як державний діяч / В. В. Пасічник. – Черкаси, 2005. – 76 с.

50. Устименко Д. В. Стан православної церкви в Україні у першій половині XIX ст. / Д. В. Устименко. – Черкаси, 2005. – 83 с.

51. Чебрець С. В. Корсунь-Шевченківська битва / С. В. Чебрець. – Черкаси, 2005. 75 с.

- 2006 -

52. Голоденко Я. В. Українська культура в контексті сучасного державотворення / Я. В. Голоденко. – Черкаси, 2006. – 82 с.

53. Лиля І. М. Український консервативний рух в еміграції напередодні Другої світової війни / І. М. Лиля. – Черкаси, 2006. – 78 с.

54. Маринич Б. В. Православна церква в Україні в період Непу (1921–1929 рр.) / Б. В. Маринич. – Черкаси, 2006. – 73 с.

55. Панасенко О. В. Українське бороко і літургійне шитво XVII–XVIII ст. / О. В. Панасенко. – Черкаси, 2006. – 75 с.

- 2007 -

56. Вузленко В. І. О. І. Маркевич як історик / В. І. Вузленко. – Черкаси, 2007. – 74 с.

57. Максюта І. В. М. Костомаров як історик / І. В. Максюта. – Черкаси, 2007. – 77 с.

- 2008 -

58. Грахольський Б. А. Наукова діяльність Мирона Кордуби / Б. А. Грахольський. – Черкаси, 2008. – 98 с.

59. Зражевська Л. О. Переяславська рада та україно-російська угода 1654 р. / Л. О. Зражевська. – Черкаси, 2008. – 71 с.

60. Канюка С. В. Внесок М. Максимовича у розвиток української історичної науки / С. В. Канюка. – Черкаси, 2008. – 73 с.

61. Крижня С. В. Українські військові діячі – сподвижники Богдана Хмельницького / С. В. Крижня. – Черкаси, 2008. – 75 с.

62. Кріт О. М. Історія створення Українського державного банку 1917–1918 рр. / О. М. Кріт. – Черкаси, 2008. – 67 с.

63. Чередниченко Л. В. Формування виробничої інтелігенції українського села (середина 1940-х – кінець 1960-х рр.) / Л. В. Чередниченко. – Черкаси, 2008. – 75 с.

- 2009-

64. Манзар О. А. Історія української еміграції в Канаді (кінець XIX–XX ст.) / О. А. Манзар. – Черкаси, 2009. – 79 с.

65. Бабенко В. С. Переміщення українців в СРСР (1920 – 1980-ті рр.) / В. С. Бабенко. – Черкаси, 2009. – 80 с.

- 2010 -

66. Романенко Ю. А. Культурно-освітня сфера України в добу реформ М. Хрущова / Ю. А. Романенко. – Черкаси, 2010. – 85 с.

- 2012 -

67. Демішкевич А. А. Д. І. Яворницький – дослідник історії запорізького козацтва / А. А. Демішкевич. – Черкаси, 2012. – 82 с.

68. Чмерук А. В. Д. І. Дорошенко: життєвий шлях, політична та державна діяльність / А. В. Чмерук. – Черкаси, 2012. – 80 с.

- 2013 –

69. Курило І. П. Україна за часів І. Виговського: історичний та історіографічний аспекти / І. П. Курило. – Черкаси, 2012. – 77 с.

- 2014-

70. Поєдинок Т. О. Внесок В. М. Чорновола у розбудову української державності / Т. О. Поєдинок. – Черкаси, 2014. – 70 с.

- 2015 -

71. Баланюк О. В. Вища освіта в Україні (1943–1950 рр.) / О. В. Баланюк. – Черкаси, 2014. – 75 с.

- 2017-

72. Кулагіна А. Р. Інтерпретація в історичній науці Переяславської ради і Березневих статей / А. Р. Кулагіна. – Черкаси, 2017. – 67 с.

73. Полинсько А. О. Формування і розвиток громадянського суспільства в контексті демократичних перетворень незалежної України (1991–2016 рр.) / А. О. Полинсько. – Черкаси, 2017. – 80 с.

***Дипломні роботи
(рукописи)***

- 2000 -

1. Бараненко Л. С. Суспільний та державний лад Київської Русі в історичній спадщині М. С. Грушевського / Л. С. Бараненко. – Черкаси, 2000. – 82 с.

2. Корж А. Л. Політичні процеси в Україні 1920 – 1930-х рр.: історіографія / А. Л. Корж. – Черкаси, 2000. – 84 с.

3. Мащенко Ю. М. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX ст.) / Ю. М. Мащенко. – Черкаси, 2000. – 86 с.

4. Степаненко С. Д. Жіночий фактор в системі суспільних відносин в Україні (XVI–XVIII ст.) / С. Д. Степаненко. – Черкаси, 2000. – 85 с.

5. Ткаченко Н. О. Академічно-наукова діяльність Михайла Сергійовича Грушевського / Н. О. Ткаченко. – Черкаси, 2000. – 88 с.

6. Шевченко Н. І. Історія бойового мистецтва козаків / Н. І. Шевченко. – Черкаси, 2000. – 85 с.

- 2001 -

7. Вишня Н. П. Культура українського народу від часів Київської Русі до середини XVI ст. / Н. П. Вишня. – Черкаси, 2001. – 84 с.

8. Дубовий О. В. Реформування місцевого самоврядування в Україні у XIX ст. / О. В. Дубовий. – Черкаси, 2001. – 90 с.

9. Жакін І. М. Історія становлення і розвитку грушевськознавства / І. М. Жакін. – Черкаси, 2001. – 82 с.

10. Кузьменко Т. С. Розвиток промисловості, запровадження колгоспної системи в західних областях України / Т. С. Кузьменко. – Черкаси, 2001. – 88 с.

11. Терновий Р. В. Українська Директорія: внутрішня політика, зовнішньополітична діяльність / Р. В. Терновий. – Черкаси, 2001. – 85 с.

- 2002 -

12. Бодмар П. І. Суспільно-політична активність української інтелігенції в 60-х рр. XIX – 1917 р. / П. І. Бодмар. – Черкаси, 2002. – 88 с.

13. Бондар О. В. Сучасне фермерство / О. В. Бондар. – Черкаси, 2002. – 84 с.

14. Вихватень Л. М. Історія Магдебурського права в Україні (XVIII–XIX ст.) / Л. М. Вихватень. – Черкаси, 2002. – 83 с.

15. Гаврилова О. Г. Любомир Винар та Олександр Домбровський – провідні зарубіжні українські історики / О. Г. Гаврилова. – Черкаси, 2002. – 86 с.

16. Кудаткін О. В. Рух демократичної студентської молоді в 1900–1917 рр. / О. В. Кудаткін. – Черкаси, 2002. – 80 с.

17. Осипенко Н. С. Господарство та побут запорізьких козаків / Н. С. Осипенко. – Черкаси, 2002. – 89 с.

18. Рожковський А. М. Українське козацтво у міжнародних відносинах другої половини XVI ст. / А. М. Рожковський. – Черкаси, 2002. – 84 с.

19. Скалозуб І. П. Державний терор і репресії в Україні: механізм здійснення / І. П. Скалозуб. – Черкаси, 2002. – 82 с.

- 2003-

20. Белаш М. В. Українсько-російські відносини в 1917–1922 рр.: національно-державний аспект / М. В. Белаш. – Черкаси, 2003. – 84 с.

21. Белясник М. М. Навчальна література з історії 80-х рр. XX – початку XXI ст. / М. М. Белясник. – Черкаси, 2003. – 82 с.

22. Василенко О. В. Земства Лівобережної України як органи місцевого самоврядування та осередки ліберального руху в другій половині XIX – на початку XX ст. / О. В. Василенко. – Черкаси, 2003. – 86 с.

23. Іщук Н. І. Історія України і теоретичні новації у працях вітчизняних вчених другої половини XIX ст. / Н. І. Іщук. – Черкаси, 2003. – 82 с.

24. Козаченко І. В. Місцеве козацтво в соціально-економічному житті України (середина XVII – початок XVIII ст.) / І. В. Козаченко. – Черкаси, 2003. – 87 с.

25. Кудаткін С. В. Діяльність політичних партій в Україні під час революції 1905–1907 рр. / С. В. Кудаткін. – Черкаси, 2003. – 84 с.

26. Мазур Т. М. Місцеве самоврядування Середньої Наддніпрянищини в другій половині XIX – 20-х рр. XX ст. / Т. М. Мазур. – Черкаси, 2003. – 86 с.

27. Мартинов П. В. Холодноярська республіка як суспільно-політичне явище / П. В. Мартинов. – Черкаси, 2003. – 88 с.

28. Петренко Т. М. Науково-просвітницький рух в Україні (1905 р. – кінець першої третини XX ст.) / Т. М. Петренко. – Черкаси, 2003. – 84 с.

29. Скиба Ю. В. Ідейні основи ідеології західноукраїнського жіночого руху XIX – початку XX століть / Ю. В. Скиба. – Черкаси, 2003. – 80 с.

30. Упир С. А. Стан сільського господарства в Україні у 1800–1891 рр. / С. А. Упир. – Черкаси, 2003. – 82 с.

31. Ямкова Ж. В. Реформи П. Столипіна і їх преведення в Україні (1906–1914 рр.) / Ж. В. Ямкова. – Черкаси, 2003. – 84 с.

- 2004 -

32. Костенецька Л. В. Судноплавство в духовному житті українського населення від найдавніших часів до кінця XIX ст. / Л. В. Костенецька. – Черкаси, 2004. – 80 с.

33. Лазоренко Л. В. Стан народного господарства України у післявоєнний період (1943–1955 рр.) / Л. В. Лазоренко. – Черкаси, 2004. – 86 с.

34. Лисенко С. І. М. С. Грушевський як вчений в сучасній українській історіографії / С. І. Лисенко. – Черкаси, 2004. – 80 с.

35. Шапран О. В. Народництво в Україні 60 – 80-х років XIX ст.: теоретичний і практично-політичний аспекти / О. В. Шапран. – Черкаси, 2004. – 84 с.

- 2005 -

36. Вербівська О. М. Стан української історичної науки у 20 – 30-х рр. XX ст. / О. М. Вербівська. – Черкаси, 2005. – 83 с.

37. Деміденко Р. В. Суспільно-політичний рух в Україні 80-х рр. XIX – на початку XX ст. / Р. В. Деміденко. – Черкаси, 2005. – 83 с.

38. Дернова О. В. Історіографія історії соціальних змін і політичного розвитку в Україні 1920-х – першої половини 1950-х рр. / О. В. Дернова. – Черкаси, 2005. – 80 с.

39. Дерновий М. В. Анархістський та селянський повстанський рух в Україні у 1917–1921 рр. / М. В. Дерновий. – Черкаси, 2005. – 85 с.

40. Забожко Д. Л. Стан церкви в Україні у першій половині XIX ст. / Д. Л. Забожко. – Черкаси, 2005. – 86 с.

41. Ковтун О. С. Стан української історичної науки у 80-х рр. XIX – на початку XX ст. / О. С. Ковтун. – Черкаси, 2005. – 83 с.

42. Лівецький А. А. Революційний і повстанський рух на Черкащині в добу Української національної революції / А. А. Лівецький. – Черкаси, 2005. – 80 с.

43. Марченко Г. А. Вища і середня освіта в Україні (1953–1964 рр.) / Г. А. Марченко. – Черкаси, 2005. – 85 с.

44. Олексенко С. М. О. П. Оглоблин як історик та історіограф України / С. М. Олексенко. – Черкаси, 2005. – 84 с.

45. Панченко Л. Л. Громадсько-політична діяльність Д. І. Дорошенка / Л. Л. Панченко. – Черкаси, 2005. – 85 с.

46. Пасічник В. В. П. Скоропадський як державний діяч / В. В. Пасічник. – Черкаси, 2005. – 80 с.

47. Поліщук І. Д. Діяльність Верховної Ради України в умовах незалежності (березень 1990–2005 рр.) / І. Д. Поліщук. – Черкаси, 2005. – 79 с.

48. Рибалко Є. І. Олександр Русов як вчений / Є. І. Рибалко. – Черкаси, 2005. – 78 с.

49. Рибалко О. В. М. П. Драгоманов як вчений / О. В. Рибалко. – Черкаси, 2005. – 80 с.

50. Симоненко Н. Л. Українська культура у другій половині XIX – на початку XX ст. / Н. Л. Симоненко. – Черкаси, 2005. – 81 с.

51. Сич І. В. Розвиток освіти в Україні у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. / І. В. Сич. – Черкаси, 2005. – 79 с.

52. Чорнецька Ю. М. Вплив православного духовенства на розвиток освіти і культури в Україні у XIX – на початку XX ст. / Ю. М. Чорнецька. – Черкаси, 2005. – 80 с.

53. Шпак Л. П. Українська історіографія УНР Центральної Ради і Держави гетьмана П. Скоропадського / Л. П. Шпак. – Черкаси, 2005. – 79 с.

- 2006 -

54. Вдовиця С. В. Україна напередодні і на початку Другої Світової війни / С. В. Вдовиця. – Черкаси, 2006. – 78 с.

55. Дзюба Ю. С. Внутрішня і зовнішня політика Центральної Ради / Ю. С. Дзюба. – Черкаси, 2006. – 76 с.

56. Чебрець С. В. Визволення Правобережної України від німецьких загарбників (1943–1944 рр.) / С. В. Чебрець. – Черкаси, 2006. – 77 с.

- 2007 -

57. Вузленко В. П. Громадська і наукова діяльність О. І. Маркевича / В. П. Вузленко. – Черкаси, 2007. – 76 с.

58. Максюта І. В. Громадсько-політична і наукова діяльність М. Костомарова / І. В. Максюта. – Черкаси, 2007. – 75 с.

59. Маринич Б. В. Громадсько-просвітницька діяльність О. Барвінського / Б. В. Маринич. – Черкаси, 2007. – 78 с.

- 2008 -

60. Конограй С. А. Розвиток української культури в часи перебудови та становлення незалежності України (середина 1980-х – 2006 р.) / С. А. Конограй. – Черкаси, 2008. – 82 с.

61. Маренич Б. В. Громадсько-просвітницька діяльність Олександра Барвінського / Б. В. Маренич. – Черкаси, 2008. – 92 с.

62. Сиволап О. М. Мистецтво стародавньої Європи (неоліт–неоліт) / О. М. Сиволап. – Черкаси, 2008. – 84 с.

- 2009 -

63. Карпенко С. С. Батурін – центр політичного життя Гетьманщини (1669–1964 рр.) / С. С. Карпенко. – Черкаси, 2009. – 75 с.

- 2010 -

64. Ворона А. С. Міжнародні та внутрішні аспекти громадянської війни в Італії 1936-1939 рр. / А. С. Ворона. – Черкаси, 2010. – 77 с.

- 2011 -

65. Перепелкіна Н. Ю. Політична боротьба у Франції в період становлення Третьої республіки та прийняття Конституції 1875 р. / Н. Ю. Перепелкіна. – Черкаси, 2011. – 76 с.

- 2013 -

66. Шакірова Д. Ф. І. К. Лутак – державний діяч України / Д. Ф. Шакірова. – Черкаси, 2013. – 78 с.

67. Чмерук А. В. Громадсько-політична і наукова діяльність Д. Дорошенка / А. В. Чмерук. – Черкаси, 2013. – 80 с.

- 2014 -

68. Курило І. П. Матеріальне і соціальне забезпечення черкасців у період „відлиги” (за матеріалами Державного архіву Черкаської області) / І. П. Курило. – Черкаси, 2014. – 73 с.

69. Коцюбанський Ю. М. Гадяцька унія в сучасному українському історіописанні / Ю. М. Коцюбанський. – Черкаси, 2014. – 74 с.

- 2015 -

70. Деєв М. М. Валерій Андрійович Смолій – провідний історик України / М. М. Деєв. – Черкаси, 2015. – 81 с.

- 2016 -

71. Каленчук Д. Є. Українська еміграція в Польщі (1919–1939 рр.) / Д. Є. Каленчук. – Черкаси, 2016. – 78 с.

72. Василенко Т. В. Дисидентський рух в УРСР у 60-х роках ХХ ст.: витоки, діяльність та значення / Т. В. Василенко. – Черкаси, 2016. – 76 с.

***Магістерські роботи
(рукописи)***

- 2002 -

1. Тимофеев В. В. Економічний, соціальний та культурний розвиток УРСР в 1951–1965 рр. / В. В. Тимофеев. – Черкаси, 2002. – 92 с.

- 2003 -

2. Давиденко О. Г. Діяльність національно-патріотичних сил на Смілянщині в період національно-визвольного відродження (1989–1999 рр.) / О. Г. Давиденко. – Черкаси, 2003. – 90 с.

- 2004 -

3. Бугеря М. О. Культ особи Сталіна і його вплив на радянське суспільство / М. О. Бугеря. – Черкаси, 2004. – 95 с.

- 2005 -

4. Зайцева І. О. Аграрно-селянська проблема початку ХХ ст. / І. О. Зайцева. – Черкаси, 2005. – 91 с.

5. Лазуренко Л. В. Стан народного господарства України у 1943–1955 рр. / Л. В. Лазуренко. – Черкаси, 2005. – 90 с.

- 2006 -

6. Лівецький А. А. Революційний та повстанський рух в Україні (1917–1920 рр.) / А. А. Лівецький. – Черкаси, 2006. – 93 с.

- 2007 -

7. Голоденко Я. В. Українська культура: найважливіший чинник національної духовності і соборності держави / Я. В. Голоденко. – Черкаси, 2007. – 94 с.

- 2008 -

8. Куць О. І. Соціально-економічний і політичний розвиток України у другій половині 1960-х – кінці 1980-х рр. / О. І. Куць. – Черкаси, 2008. – 98 с.

9. Поліщук А. О. Етнодержавознавча думка націотворення України на рубіжі ХІХ–ХХ ст. / А. О. Поліщук. – Черкаси, 2008. – 93 с.

- 2009 -

10. Єфімцева К. І. Суспільно-політичне життя та аграрна політика УРСР в 1964-1985 рр. / К. І. Єфімцева, 2009. – 119 с.

11. Фесай О. В. Полтавська битва 1709 року: історія та історіографія / О. В. Фесай. – Черкаси, 2009. – 90 с.

- 2010 -

12. Новаківська М. М. Розвиток зарубіжної археології у середні віки (XV–XVIII ст.) / М. М. Новаківська. – Черкаси, 2010. – 93 с.

- 2011 -

13. Згурська Т. В. М. С. Грушевський – організатор архівної справи і архівознавства / Т. В. Згурська. – Черкаси, 2011. – 90 с.

- 2012 -

14. Романенко Ю. А. Розвиток вищої освіти на Черкащині у другій половині XX ст. (за архівними документами Черкаського державного обласного архіву) / Ю. А. Романенко. – Черкаси, 2012. – 91 с.

15. Чмир В. А. Українізація освіти в УСРР в документах / В. А. Чмир. – Черкаси, 2012. – 82 с.

- 2013 -

16. Демішкевич А. А. Д. І. Яворницький вчений, історик і організатор музейної справи / А. А. Демішкевич. – Черкаси, 2013. – 94 с.

17. Жиденко В. В. Соціально-економічний і культурний розвиток Польщі у міжвоєнний період (1918–1939 роках) / В. В. Жиденко. – Черкаси, 2013. – 86 с.

18. Курило І. П. Матеріальне забезпечення черкашан у період „відлиги” (за матеріалами Державного архіву Черкаської області) / І. П. Курило. – Черкаси, 2013. – 80 с.

- 2014 -

19. Гайдаєнко А. В. Підготовка та видання тому „Історія міст і сіл” УРСР Черкаська область (за матеріалами Державного архіву Черкаської області) / А. В. Гайдаєнко. – Черкаси, 2014. – 88 с.

20. Корсунь Ю. В. Українська видавнича і архівна справа в Канаді наприкінці XIX – др. пол XX ст. / Ю. В. Корсунь. – Черкаси, 2014. – 91 с.

- 2015 -

21. Баланюк О. В. Повсякденне життя колективів вузів України (1955 – 1960-х рр.) / О. В. Баланюк. – Черкаси, 2015. – 83 с.

22. Заяць А. А. В. І. Стрельський – архівіст, вчений, педагог / А. А. Заяць. – Черкаси, 2015. – 85 с.

- 2017 -

23. Каленчук Д. Є. Я. Р. Дашкевич вчений-історик та архівознавець / Д.Є. Каленчук. – Черкаси, 2017. – 90 с.

- 2018 -

24. Медведенко І. В. Діяльність ОУН і УПА в роки Другої світової війни: історія та історіографія / І. В. Медведенко. – Черкаси, 2018. – 98 с.

ВІДГУКИ В. В. ГОЦУЛЯКА НА АВТОРЕФЕРАТИ ДИСЕРТАЦІЙ

1. Бикова О. С. Голод 1921–1923 рр. у Криму. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / О. С. Бикова. – Київ, 2012. – 20 с.

2. Борщик Я. В. Усні джерела до історії українсько-польських відносин на Волині під час Другої світової війни: типологія, інтерпретація, верифікація. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Я. В. Борщик. – Київ, 2016. – 17 с.

3. Булига М. М. Волинь у парламентському житті Російської імперії (1905–1917 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / М. В. Булига. – Київ, 2012. – 20 с.

4. Ващенко І. В. Політика українізації 1920-х – початку 1930-х років в Україні: проблеми історіографії. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”; Дніпропетровський нац. ун-т / І. В. Ващенко – Дніпропетровськ, 2001. – 18 с. – 36 с.

5. Великочій В. С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.: умови становлення, етапи розвитку, особливості. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / В. С. Великочій. – Львів, 2010. – 20 с.

6. Вовк О. І. В. Н. Каразін (1773–1842) в історико-біографічних наративах. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / О. І. Вовк. – Дніпропетровськ, 2015. – 20 с.

7. Вовкотруб Ю. М. Історія розвитку прикладної механіки в Україні в XIX – першій чверті XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.07 „Історія науки і техніки”; Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України / Ю. М. Вовкотруб. – Київ, 2006. – 18 с.

8. Годуна Н. І. Академік О. І. Душечкін (1874–1956 рр.): наукова, організаційна робота та педагогічна діяльність у галузі агрохімічної науки. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.07 „Історія науки і техніки” / Н. І. Годуна. – Київ, 2012. – 20 с.

9. Головіна О. В. Діяльність монархічних партій та організацій в Україні (1905 – лютий 1917 рр.): історіографія проблеми. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство

та спеціальні історичні дисципліни” / О. В. Головіна. – Дніпропетровськ, 2015. – 20 с.

10. Железко А. М. Історичне краєзнавство на Київщині в 1917–1939 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / А. М. Железко. – Київ, 2011. – 20 с.

11. Житков О. А. Аграрне питання та земельні реформи в Україні доби визвольних змагань (1917-1921 рр.): історіографія : автореф. дис. ... д-ра. іст. наук : спец. . 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / О. А. Житков. – Київ, 2011. – 36 с.

12. Завалко Н. В. Науково-педагогічна діяльність О. К. Касименко (1905–1971 рр.): український історик і влада. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / Н. В. Завалко. – Київ, 2012. – 20 с.

13. Казіміров Д. В. Особливості формування та розвитку сотенних структур Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст. (за матеріалами Менської сотні Чернігівського полку). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / Д. В. Казіміров. – Київ, 2012. – 20 с.

14. Китиченко Т. С. Розвиток історичного джерелознавства в Україні (1840-ві – 1920-ті рр.): : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Т. С. Китиченко. – Запоріжжя, 2018. – 20 с.

15. Козлов М. В. Етнографічно-фольклористична діяльність Філерета Коллеси (історіографія). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / М. В. Козлов. – Київ, 2011. – 20 с.

16. Колесников К. М. Українська історична наука та історіографія на рубежі XIX–XX століть. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / К. М. Колесников ; Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1999. – 18 с.

17. Конюшенко Ю. А. Історико-філологічне товариство при Новоросійському університеті (1888–1923). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / Ю. А. Конюшенко. – Харків, 2011. – 20 с.

18. Костенко Г. В. Світогляд та суспільно-політична діяльність Михайла Драгоманова: історіографія проблеми. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”; Дніпропетровський нац. ун-т. / Г. В. Костенко – Дніпропетровськ, 2000. – 18 с.

19. Котельницький Н. А. Громадська та суспільно-педагогічна діяльність І. І. Петрункевича в Україні (1866–1879 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / Н. А. Котельницький. – Київ, 2012. – 20 с.

20. Коцур А. П. Ідея державності в історичній думці та суспільно-політичному житті України кінця XVIII – початку XX ст. : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка / А. П. Коцур. – Київ, 2000. – 36 с.

21. Красько О. І. Джерела мемуарного характеру другої половини XX ст. – початку XXI ст. з історії Харківського університету. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / О. І. Красько. – Дніпропетровськ, 2017. – 20 с.

22. Кузьменко А. В. Освіта національних меншин України 1920 – 1930-ті роки: історіографія. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / А. В. Кузьменко. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – 20 с.

23. Легеза С. В. Романтизм і українська історіографія: методологічний аспект. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”; Дніпропетровський держ. ун-т. / С. В. Легеза – Дніпропетровськ, 1998. – 18 с.

24. Логінова В. Л. Володимир Січинський в науковому, громадському і освітянському житті України та української еміграції. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України ; Чернівецький нац. ун-т.” / В. Л. Логінова – Чернівці, 2007. – 19 с.

25. Мерников Г. І. Школи в українській історичній науці другої половини XIX – початку XX ст.: проблеми теорії та історіографії. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”; Дніпропетровський держ. ун-т/ Г. І. Мерников. – Дніпропетровськ, 1997. – 18 с.

26. Митрофаненко Ю. С. Отаманинщина як суспільний феномен української революції періоду Директорії 1918–1919 років. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01. „Історія України” / Ю. С. Митрофаненко. – Дніпропетровськ, 2011. – 20 с.

27. Михайленко С. М. Становлення народницької вітчизняної історіографії (середина XIX – початок XX століття). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та

спеціальні історичні дисципліни” / С. М. Михайленко. – Переяслав-Хмельницький. – 2011. – 20 с.

28. Рахно О. Я. Олександр Русов у науковому і громадсько-політичному житті України (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” ; Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна / О. Я. Рахно. – Харків, 2003. – 18 с.

29. Роєнко В. І. М. І. Яворський – історик України: життя і наукова діяльність. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”; Дніпропетровський нац. ун-т / В. І. Роєнко. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.

30. Савчук І. І. Журнал „Україна” у розвитку української історіографії першої третини XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / І. І. Савчук. – Дрогобич, 2013. – 20 с.

31. Сажок О. В. Культурно-просвітницька діяльність церковних православних братств Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / О. В. Саженок. – Київ, 2012. – 20 с.

32. Свинаренко Н. О. Західнонімецьке „економічне диво” погляд зі сходу Європи (Історіографія проблеми). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Н. О. Свинаренко. – Дніпропетровськ, 2011. – 20 с.

33. Світленко С. І. Народництво в Наддніпрянській Україні 60 – 80-х років XIX століття: проблеми історіографії, джерелознавства та археографії. : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” ; Дніпропетровський нац. ун-т / С. І. Світленко. – Дніпропетровськ, 2000. – 36 с.

34. Скальський В. В. Українська Центральна рада: суспільне очікування та сприйняття (березень 1917 – квітень 1918 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / В. В. Скальський. – Київ, 2011. – 20 с.

35. Фесенко А. М. Православна церква в політиці радянської влади 20-х років XX ст: на матеріалах Донеччини : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” ; Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна / А. М. Фесенко. – Харків, 2007. – 19 с.

36. Цінова М. В. Науково-педагогічна діяльність української діаспори в США після Другої світової війни (середина 1940-х –

1991 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / М. В. Цинова. – Київ, 2012. – 20 с.

37. Чернікова Н. С. Суспільно-політична та державна діяльність графа Олексія Олександровича Бобринського. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / Н. С. Чернікова. – Київ, 2012. – 20 с.

38. Ядловська О. С. Партії та громадсько-політичні організації національних меншин на Півдні України в період Центральної Ради. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / О. С. Ядловський. – Київ, 2012. – 20 с.

ДИСЕРТАЦІЇ ЗАХИЩЕНІ ЗА ОПУНУВАННЯМ В. В. ГОЦУЛЯКА

1. Богданова Т. Є. Масонські організації України (1900–1920): історіографія проблеми. : автореф дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Т. Є. Богданова. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.

2. Грицаєнко В. Ю. Заграничные организации РСДРП в Германии и Австро-Венгрии. : автореф. дисс. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.01 „История общественных движений и политических партий” / В. Ю. Грицаєнко. – Днепропетровск, 1991. – 20 с.

3. Куценко Ю. Ю. Історіографічні образи М. Драгоманова в українській історичній науці (1860-ті – 2011 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”/ Ю. Ю. Куценко. – Черкаси, 2013. – 20 с.

4. Пасічник М. І. Проблеми розбудови української державності після визвольних змагань (1657–1665 рр.). : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / М. І. Пасічник. – Ужгород, 2007. – 40 с.

5. Савенко Т. С. Наукове товариство імені Т. Шевченка в Західній Україні у міжвоєнний період: організаційні засади, наукова і видавнича діяльність. : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”/ Т. С. Савченко. – Черкеси, 2016. – 20 с.

6. Савичев А. В. Партійне керівництво України (1945–1964 рр.): історіографія проблеми. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”/ А. В. Савичев. – Донецьк, 2013. – 20 с.

7. Шологон Л. І. Джерела українського походження з історії національно-культурного руху в Східній Галичині (1848–1914 рр.). : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”/ Л. І. Шологон. – Черкаси, 2017. – 40 с.

8. Яценко В. Я. В. И. Ленин и формирование партийных кадров в дооктябрьский период (1893–1917 гг.) : историография проблемы : автореф. дис. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.06 „Историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины” / В. Я. Яценко. – Днепропетровск, 1998. – 19 с.

ВИСТУПИ НА ЗАСІДАННЯХ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ВЧЕНОЇ РАДИ К 73.053.01

- 2004 -

9 квітня

1. Гузенко Ю. І. Становлення та діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького”/ Ю. І. Гузенко. – Черкаси, 2004. – 20 с.

2. Стешенко С. І. Протипожежна діяльність земств Лівобережної України. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / С. І. Стешенко. – Черкаси, 2004. – 20 с.

21 травня

3. Івангородський К. В. Етнонаціональні процеси в південних староствах Київського воєводства (друга половина XVI – перша половина XVII ст.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / К. В. Івангородський. – Черкаси, 2004. – 20 с.

17 червня

4. Верховцева І. Г. Діяльність земств Правобережної України (1911–1920 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / І. Г. Верховцева. – Черкаси, 2004. – 20 с.

18 червня

5. Голиш Г. М. Становище неповнолітніх громадян України в період намецько-радянської війни (1941–1945 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького”/ Г. М. Голиш. – Черкаси, 2004. – 20 с.

29 жовтня

6. Дутчак Г. О. Державна політика в Україні у галузі театрального мистецтва (1917–1920 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Г. О. Дутчак. – Черкаси, 2004. – 20 с.

19 листопада

7. Десятников І. В. Наймана праця у сільському господарстві України в кінці XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / І. В. Десятников. – Черкаси, 2004. – 20 с.

- 2005 -

15 квітня

8. Десятников О. В. Еволюція трудових відносин на селі в добу непу. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / О. В. Десятников. – Черкаси, 2005. – 20 с.

9. Москалюк М. М. Розвиток харчової промисловості на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького”/ М. М. Москалюк. – Черкаси, 2005. – 20 с.

13 травня

10. Медалієва О. З. Роль університетських історичних наукових товариств України в українському національному відродженні (остання третина XIX ст. – 1917 р.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького”/ О. З. Мезалієва. – Черкаси, 2005. – 20 с.

28 вересня

11. Кукса Н. Г. Культурно-освітній розвиток українського селянства в період українізації. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”/ Н. Г. Кукса ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2005. – 20 с.

28 грудня

12. Гончаренко О. М. Голокост на території Київщини: загальні тенденції та регіональні особливості (1941–1944 роки). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького”/ О. М. Гончаренко. – Черкаси, 2005. – 20 с.

13. Ніколаєва Т. М. Внесок підприємців в освітньо-культурний розвиток України (остання третина XIX – початок XX ст.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького”/ Т. М. Ніколаєва. – Черкаси, 2005. – 20 с.

- 2006 -

28 лютого

14. Паскаленко В. Є. Заможне селянство в сільсько-господарській кооперації України (1921–1929 рр.). : соціально-економічний аспект : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01

„Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / В. Є. Паскаленко. – Черкаси, 2006.

15 Яремчук С. С. Православна церква на буковині у 1944–1991 рр. (державно-церковні відносини). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / С. С. Яремчук. – Черкаси, 2006. – 20 с.

29 березня

16. Костик Є. П. Створення та діяльність кооперативних видавництв в УСРР 1922–1920 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького”/ Є. П. Костик. – Черкаси, 2006. – 20 с.

26 квітня

17. Бутенко А. П. Еволюція поглядів М. Міхновського на українську державність та шляхи їх практичної реалізації. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / А. П. Бутенко. – Черкаси, 2006. – 20 с.

18. Козацька Т. Ю. Формування системи державних повинностей сільського населення Української СРР (1928– 1933 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького”/ Т. Ю. Козацька. – Черкаси, 2006. – 20 с.

30 травня

19. Михайлюк Ю. М. Державне управління та громадське самоврядування у Південній Київщині у 60-х рр. XIV – 60-х рр. XVI ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Ю. М. Михайлюк. – Черкаси, 2006. – 20 с.

31 травня

20. Степанчук Ю. С. Діяльність громадських і політичних об'єднань УСРР у контексті соціальної політики більшовицького режиму в 1920-ті – початок 1930-х рр. XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Ю. С. Степанчук. – Черкаси, 2006. – 20 с.

21. Мазур О. О. Продовольча програма 1982 року: плани та реалії. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького”/ О. О. Мазур. – Черкаси, 2006. – 20 с.

25 червня

22. Терещенко В. Д. Роль іпотечних банків у проведенні столипінської аграрної реформи в Україні (1906–1916 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / В. Д. Терещенко. – Черкаси, 2006. – 20 с.

29–30 червня

23. Буравченко Р. В. Історичні умови становлення та розвиток цукрової промисловості в Україні (XIX – початок XX ст.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Р. В. Буравченко. – Черкаси, 2006. – 20 с.

24. Дулгерова О. М. Культурно-освітня діяльність сільсько-господарської кооперації України і Добу НЕПу. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / О. М. Дулгеров. – Черкаси, 2006. – 20 с.

25. Нечипоренко З. В. Регіональні особливості політики коренізації (українізації) в УСРР. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / З. В. Нечипоренко – Черкаси, 2006. – 20 с.

29 вересня

26. Попова Н. О. Участь інтелігенції у процесі реалізації українського національного проекту в 50 – 70-х рр. XIX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Н. О. Попова. – Черкаси, 2006. – 20 с.

25 жовтня

27. Мельничук Т. А. Зміни у соціальному складі сільського населення України (1989–2001 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького”/ Т. А. Мельничук. – Черкаси, 2006. – 20 с.

- 2007 -

17 січня

28. Стадник О. О. Подільське село в період НЕПу. Соціально-економічний і громадсько-політичний розвиток (1921–1928 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / О. О. Стадник. – Черкаси, 2007. – 20 с.

28 березня

29. Голиш Л. Г. Функціонування спеціальних дитячих установ УРСР у 1943–1950-х рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького/ Л. Г. Голиш. – Черкаси, 2007. – 20 с.

6 червня

30. Мельниченко О. В. Музейна справа та пам'яткоохоронна робота на Черкащині в другій половині ХХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / О. В. Мельниченко. – Черкаси, 2007. – 20 с.

31. Терещенко Т. В. Соціально-побутова сфера села центральних областей України в період відбудови (1943–1950 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького”/ Т. В. Терещенко. – Черкаси, 2007. – 20 с.

4 липня

32. Тараненко С. П. Протипожежна діяльність органів місцевого управління в Південній Україні в другій половині ХІХ – початку ХХ ст.: історичний аспект : автореф. дис. ... канд. іст. наук. : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / С. П. Тараненко. – Черкаси, 2007. – 20 с.

33. Цьомра Т. С. Сільська інтелігенція УСРР та її вплив на розвиток культури та продуктивних сил українського села в добу непу. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Т. С. Цьомра. – Черкаси, 2007. – 20 с.

19 вересня

34. Василевич Ю. В. Культурно-просвітницька, релігійна та громадська діяльність Гавриїла Розанова (1781–1858) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Ю. В. Василевич. – Черкаси, 2007. – 20 с.

35. Гальченко С. І. Міське населення центральних областей України в умовах нормованого постачання (1943–1947 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / С. І. Гальченко. – Черкаси, 2007. – 20 с.

25 жовтня

36. Гінда В. В. Освіта в роки німецької окупації у генеральному окрузі „Житомир” 1941–1944 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / В. В. Гінда. – Черкаси, 2007. – 20 с.

37. Симчишин О. С. Діяльність бундівських організацій у Правобережній Україні на початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / О. С. Семчишин. – Черкаси, 2007. – 20 с.

26 грудня

38. Брониславський В. Л. Аграрна політика російського царату на Правобережній Україні у 1793–1861 рр.: зміни у землеволодінні і землекористуванні. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / В. Л. Брониславський. – Черкаси, 2007. – 20 с.

- 2008 -

27 лютого

39. Герасименко О. В. Селянський рух на Лівобережній Україні (1900 – лютий 1917 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / О. В. Герасименко. – Черкаси, 2008. – 20 с.

40. Лох В. А. Еволюція соціальної структури та майнового стану населення Переяслава (1648–1785 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / В. А. Лох. – Черкаси, 2008. – 20 с.

25 березня

41. Кучерявенко І. Ф. Ізмаїльсько-Бессарабська старообрядницька єпархія як історико-культурний та конфесійний феномен. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / І. Ф. Кучерявенко. – Черкаси, 2008. – 20 с.

42. Лавриненко Н. П. Соціально-економічне становище та культурно-освітня діяльність православних монастирів Півдня Київської єпархії (1791–1917 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Н. П. Лавриненко. – Черкаси, 2008. – 20 с.

10 квітня

43. Магась-Демидас Ю. І. Кооперативний рух Правобережної України в 1860-ті – 1914 роки. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького/ Ю. І. Мегас-Демидас. – Черкаси, 2008. – 20 с.

44. Стрижак Є. М. Кадрове забезпечення середньої та вищої школи УСРР: історичний досвід 1920 – 1930-х років. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Є. М. Стрижак. – Черкаси, 2008. – 20 с.

25 червня

45. Федоренко С. А. Освітня діяльність духовенства Полтавської єпархії (XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького/ С. А. Федоренко. – Черкаси, 2008. – 20 с.

29 жовтня

46. Демуз І. О. Українське питання в російській імперії на початку XX ст. Історіографія. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / І. О. Демуз. – Черкаси, 2008.

- 2009 -

21 січня

47. Шамрай О. Г. Культурно-освітня сфера та духовне життя українського села в 1943–1950 рр. (за матеріалами центральних областей УРСР). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / О. Г. Шамрай. – Черкаси, 2009. – 20 с.

17 червня

48. Серпутько А. Ю. Сучасна українська та російська історіографія причин та наслідків голодомору в УРСР 1932–1933 років. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” ; Черкаський нац. ун-т імені Б. Хмельницького / А. Ю. Серпутько. – Черкаси, 2009. – 20 с.

- 2010 -

20 січня

49. Биченко С. М. Внесок сільськогосподарської кооперації у зміцнення добробуту селянства України (1921–1929 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / С. М. Биченко. – Черкаси, 2010. – 20 с.

50. Горбань А. В. Українській самостійницький рух як форма громадянського протистояння і боротьби проти тоталітаризму (вересень 1939 – 1940-і роки). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / А. В. Горбань. – Черкаси, 2010. – 20 с.

17 лютого

51. Скалозуб М. В. Особливості українського національного відродження в середині XIX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / М. В. Скалозуб. – Черкаси, 2010. – 20 с.

26 червня

52. Ковальчук Т. В. Реформаторські явища в житті російської православної церкви в Україні у 1905–1917 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Т. В. Ковальчук. – Черкаси, 2010. – 20 с.

53. Турченко В. В. Задуми та наслідки адміністративно-господарських реформ другої половини 50-х – першої половини 60-х рр. XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / В. В. Турченко. – Черкаси, 2010. – 20 с.

- 2011 -

26 січня

54. Махія О. М. Залучення громадськості до боротьби із правопорушеннями у добу „відлиги” (1958–1964 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / О. М. Махія. – Черкаси, 2011. – 20 с.

23 лютого

55. Тараненко О. М. Аграрна політика П. Скоропадського: українська історіографія проблеми. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / О. М. Тараненко. – Черкаси, 2011. – 20 с.

26 травня

56. Берестовий А. І. Податкова політика російського царату в українському селі у другій половині XIX – на початку XX ст.: історичний аспект. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / А. І. Берестовий. – Черкаси, 2011. – 20 с.

22 червня

57. П’ята Л. Л. Приватизація в Україні: історичний аспект (кінець 1980-х – 2000-і роки) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Л. Л. П’ята. – Черкаси, 2011. – 20 с.

6 липня

58. Савчинський В. Е. Цензурна політика російського самодержавства в „українському питанні” (друга половини XIX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / В. Е. Савчинський. – Черкаси, 2011. – 20 с.

59. Романенко І. С. Українське питання в роботі археологічних з’їздів (1869–1911 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / І. С. Романенко. – Черкаси, 2011. – 20 с.

18 жовтня

60. Ромащенко В. В. Українські збройні сили як державотворчий чинник у національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / В. В. Ромащенко. – Черкаси, 2011. – 20 с.

19 жовтня

61. Палилюцько О. М. Діяльність громадсько-господарських товариств з поширення сільськогосподарських знань в Галичині (1919–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / О. М. Палилюцько. – Черкаси, 2011. – 20 с.

- 2012 -

20 березня

62. Піковська Т. В. Національне питання в програмах політичних партій першої Чехословацької республіки (1918–1938 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Т. В. Піковська. – Черкаси, 2012. – 20 с.

21 березня

63. Киданюк А. В. Соціально-економічні та культурні процеси у західноукраїнському селі упродовж 1944–1950 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / А. В. Киданюк. – Черкаси, 2012. – 20 с.

21 листопада

64. Галич Н. В. Розвиток поштової справи в Україні у XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” / Н. В. Галич ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2012. – 20 с.

- 2013 -

20 березня

65. Горбатюк О. С. Електрифікація сільського господарства УРСР в 1953–1964 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / О. С. Горбатюк. – Черкаси, 2013. – 20 с.

24 квітня

66. Герасимов Т. Ю. Соціально-побутова історія Подільських міст доби Гетьманату П. Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Т. Ю. Герасимов. – Черкаси, 2013. – 20 с.

22 травня

67. Лук'яненко О. В. Повсякдення колективів педагогічних ВНЗ Української РСР часів деєсталінізації (1953–1964 роки) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” ; Черкаський

нац. ун-т ім. Б. Хмельницького/ О. В. Лук'яненко. – Черкаси, 2013. – 20 с.

19 червня

68. Абразума О. М. Громадсько-політична активність українського селянства в період непу: автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / О. М. Абразума. – Черкаси, 2013. – 20 с.

25 вересня

69. Куценко Ю. Ю. Історіографічні образи М. Драгоманова в українській історичній науці (1860-ті –2011 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького”/ Ю. Ю. Куценко. – Черкаси, 2013. – 20 с.

27 листопада

70. Машталір А. І. Постать Т. Шевченка в контексті національного відродження у Наддніпрянській Україні (1917–1920 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького/ А. І. Машталір. – Черкаси, 2013. – 20 с.

71. Чмільова С. В. Діяльність закладів культури в українському селі в 90-х роках ХХ ст. – на початку ХХІ ст. (за матеріалами Черкаської області). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / С. В. Чмільова. – Черкаси, 2013. – 20 с.

- 2014 -

22 січня

72. Харсун О. В. Міста Центральної України під владою Речі Посполитої у ХVІІІ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького”/ О. В. Харсун. – Черкаси, 2014. – 20 с.

73. Самойленко Т. І. Український кінематограф 1920-х – 1930-х років (суспільно-політичний аспект). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Т. І. Самойленко. – Черкаси, 2014. – 20 с.

26 лютого

74. Галатир В. В. Формування та функціонування місцевих органів державної влади в Правобережній Україні у період Гетьманату П. Скоропадського. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01

„Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / В. В. Галтир. – Черкаси, 2014. – 20 с.

26 березня

75. Владига О. М. Археографічна діяльність Михайла Грушевського (1894–1934 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / О. М. Владига. – Черкаси, 2014. – 20 с.

76. Смірнов М. А. Адміністративний, господарський та етноконфесійний розвиток містечка Браїлів у XVI – початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / М. А. Смірнова. – Черкаси, 2014. – 20 с.

23 квітня

77. Савчук І. І. Журнал „Україна” у розвитку української історіографії першої третини XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / І. І. Савчук. – Черкаси, 2014. – 20 с.

26 червня

78. Вовчук Л. А. Діяльність Консулів Іноземних держав у чорноморсько-азовських портах російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 „Всесвітня історія”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Л. А. Вовчук. – Черкаси, 2014. – 20 с.

79. Маркевич М. І. Дмитро Багалій – дослідник української історіографії. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / М. І. Маркевич. – Черкаси, 2014. – 20 с.

29 жовтня

80. Орлов В. М. Нові релегійні течії: історіографія 1960-х років – початку XXI століття. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / В. М. Орлов. – Черкаси, 2014. – 20 с.

- 2015 -

28 січня

81. Економічні перетворення в українському селі 1953–1959 рр.: історіографія проблеми. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / О. О. Івченко. – Черкаси, 2015. – 20 с.

82. Чумак С. І. Події Другої світової війни в Україні у документах „Русского архива” : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького” / С. І. Чумак. – Черкаси, 2015. – 20 с.

25 березня

83. Новак А. В. Образ Галичини у поглядах Наддніпрянських українофілів 1860 – 1880-х рр. як складова української національної ідеї. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / А. В. Новак. – Черкаси, 2015. – 20 с.

27 травня

84. Журавльов С. А. Рід Грушевських у культурному-освітньому і громадському житті України (друга половина XIX – перша третина XX ст.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / С. А. Журавльов. – Черкаси, 2015. – 20 с.

85. Курзенкова А. О. Скандинавські руни як історичне джерело : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Всесвітня історія”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / А. О. Курзенкова. – Черкаси, 2015. – 20 с.

30 червня

86. Демуз І. О. Наукові товариства на теренах України другої половини XIX – початку XX ст.: історіографія. : автореф. дис. д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / І. О. Демуз. – Черкаси, 2015. – 40 с.

21 жовтня

87. Марцінішин Ю. Д. Становлення світоглядної концепції С. Подолинського в контексті модернізаційних процесів кінця XIX століття. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Ю. Д. Марцінішин. – Черкаси, 2015. – 20 с.

- 2016 -

20 січня

88. Литвиненко О. С. Агрономи УСРР 1920-х рр.: соціально-професійний портрет. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / О. С. Литвиненко. – Черкаси, 2016. – 20 с.

30 березня

89. Пасічна Ю. Г. Аграрна політика Тимчасового уряду. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Ю. Г. Пасічна. – Черкаси, 2016. – 20 с.

90. Савченко Т. С. Наукове товариство імені Т. Шевченка в Західній Україні у міжвоєнний період: організаційні засади, наукова і видавнича діяльність. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Т. С. Савченко. – Черкаси, 2016. – 20 с.

27 квітня

91. Єлесін П. В. Сільське духовенство як середовище формування української інтелігенції (друга половина XIX – початок XX ст.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / П. В. Єлесін. – Черкаси, 2016. – 20 с.

29 червня

92. Федоренко Я. А. Суспільно-політичні та соціально-економічні перетворення в сільському господарстві України доби незалежності. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Я. А. Федоренко. – Черкаси, 2016. – 20 с.

28 вересня

93. Гава П. М. Західноукраїнські землі в складі міжвоєнної Польщі (1919–1939): сучасна польська історіографія. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / П. М. Гава. – Черкаси, 2016. – 20 с.

28 жовтня

94. Боечко В. Ф. Становлення польської державності (1914–1921 рр.). : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.02 „Всесвітня історія”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / В. Ф. Боечко. – Черкаси, 2016. – 40 с.

- 2017 -

28 квітня

95. Куций І. П. „Схід” і „Захід” в українській історіографії (кінець XVIII – початок XX ст.): генеза цивілізаційної ідентичності : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / І. П. Куций. – Черкаси, 2016. – 40 с.

96. Куценко С. Ю. Становлення та розвиток інтернет-ресурсів музеїв України. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / С. Ю. Куценко. – Черкаси, 2017. – 20 с.

27 вересня

97. Бургаз Ю. В. Роль університеті Російської імперії у формуванні радикально-революційних настроїв студентів (друга половина XIX – початок XX ст.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Ю. В. Бургаз. – Черкаси, 2017. – 20 с.

98. Турчин Т. Р. Джерела до вичення історії примусової праці та репатріації українців Станіславщини (1941–1953 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Т. Р. Турчин. – Черкаси, 2017. – 20 с.

29 листопада

99. Слесаренко О. О. Створення та діяльність Центральної комісії національних меншин в Україні (1924–1934 роки). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / О. О. Слесаренко. – Черкаси, 2017. – 20 с.

100. Шологон Л. І. Джерела українського походження з історії національно-культурного руху в Східній Галичині (1884–1914 рр.). : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 „Історіографія, джере-

лознавство та спеціальні історичні дисципліни”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Л. І. Шологон. – Черкаси, 2017. – 40 с.

- 2018 -

21 лютого

101. Касян А. І. Волосне управління на Правобережній Україні (1861–1917 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / А. І. Касян. – Черкаси, 2018. – 20 с.

102. Кулікова Т. О. Ліквідація МТС: спроби лібералізації соціально-економічних відносин в українському селі. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Т. О. Кулікова. – Черкаси, 2018. – 20 с.

29 травня

103. Силка О. З. Становлення і діяльність громадських організацій в українському селі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. (на матеріалах Лівобережжя). : автореф. дис. ... д-ра. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / О. З. Силка. – Черкаси, 2018. – 40 с.

29 серпня

104. Руденко Ю. М. Діяльність установ пошти і телеграфу на Правобережній Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України” ; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / Ю. М. Руденко. – Черкаси, 2018. – 20 с.

28 листопада

105. Подобєд О. А. Культурне життя та повсякдення переміщених осіб і біженців з України у Західній Німеччині (друга половина 1940-х рр.) : автореф. дис. ... д-ра. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького / О. А. Подобєд. – Черкаси, 2018.– 40 с.

106. Зозуля Н. М. Повстанський рух на Середньому Подніпров’ї (1918-1922 рр.) за спогадами старшин Армії УНР). : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.09 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького/ Н. М. Зозуля. – Черкаси, 2018. – 20 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

авт. – автор
автореф. дис – автореферат дисертації
берез. – березень
верес. – вересень
вид від. – видавничо-поліграфічний підприємство
вип. – випуск
всеукр. – всеукраїнський
груд. – грудень
Д. – Дніпропетровськ
ДГУ – Дніпропетровський державний університет
держ. – державний
дис. – дисертація
доп. – доповідь
допов. доповнення
д-р – доктор
жовт. – жовтень
зб. – збірник
ін. - т – інститут
іст. – історичний
К. – Київ
канд. – кандидат
квіт. – квітень
кн. – книга
конфер. – конференція
Л. – Львів
лют. – лютий
м-во – міністерство
міжнар – міжнародний
навч. – навчальний
НАН України – Національна академія наук України
народж. – народження
наук. – науковий
наук.практ. – наукова практична
НТШ – Наукове товариство ім. Шевченка
обл. – обласний
орг. – організація
повідомл. – повідомлення
покажч. – покажчик
посіб – посібник
практ. – практичний
присвяч. – присвячений
проф. – професор
р. (рр.) – рік (роки)
ред. – редактор
респ. – республіканський
рец. – рецензія
серп. – серпень
січ. – січень
спец. – спеціальність
ст. – стаття
ст. – століття (сторіччя)
трав. – травень
уклад. – укладач
ун-т – університет
ЧДУ – Черкаський державний університет
ЧНУ – Черкаський національний університет

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	с. 3
<u><i>Слово про 70-річний ужинок ювіляра: колег, однодумців і студентів</i></u>	5
Ю. А. Мицик, О. М. Абразумова <i>Штрихи біографії і творчий шлях Віктора Володимировича Гоцуляка</i>	5
В. М. Михайлюк <i>Внесок В. В. Гоцуляка у розвиток грушевськознавства</i>	16
А. Г. Морозов <i>Аграрна історія України в працях В. В. Гоцуляка</i>	30
Д. В. Хоменко <i>Серце віддане історії і пошуку істини</i>	43
В. М. Мельниченко <u>ВИБРАНІ СТУДІЇ ПРОФЕСОРА В. В. ГОЦУЛЯКА</u>	52
<i>Світоглядні орієнтири, мотиви, обрії творчості і навчання та науковий апарат історика</i>	54
<i>Висвітлення окремих аспектів теорії та методології архівознавства в сучасних публікаціях</i>	105
<i>Постать Богдана Хмельницького в новітній українській історіографії</i>	113
<i>Михайло Грушевський – ключова постать української історичної науки</i>	124
<i>Сучасна історична думка про „народництво” і „державництво” М. Грушевського</i>	130
<i>Михайло Грушевський і аграрна політика Центральної Ради у висвітленні сучасної української історіографії</i>	153
<i>Сучасний стан вивчення наукової спадщини дослідників аграрної історії України другої половини ХІХ – початку ХХ ст</i>	173
<i>Новий внесок в Грушевськiяну</i>	192
<i>Локалізація Трахтемирова в ареалі пам’яток Черкащини: історіографія питання</i>	204
<i>Повернення особистості наукової авансцени (до 124-річчя від дня народження історика, уродженця Черкащини – Бориса Дмитровича Крупницького (1894-1956))</i>	232

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

<u>„ГОЦУЛЯК ВІКТОР ВОЛОДИМИРОВИЧ”</u>	247
<i>Основні дати життя і діяльності В. В. Гоцуляка</i>	248
<i>Основні курси, які викладає В. В. Гоцуляк</i>	249
<i>Матеріали про В. В. Гоцуляка</i>	250
<i>Хронологічний покажчик друкованих праць В. В. Гоцуляка</i>	269
<i>Автореферати дисертацій</i>	293
<i>Рукописні праці В. В. Гоцуляка</i>	293
<i>Відгуки на дисертацію та автореферат В. В. Гоцуляка</i>	294
<i>Видання за редакцією В. В. Гоцуляка</i>	297
<i>Праці за рецензуванням В. В. Гоцуляка</i>	306
<i>Керівництво студентськими науковими роботами</i>	308
<i>Відгуки В. В. Гоцуляка на автореферати дисертацій</i>	327
<i>Дисертації захищені за опонуванням В. В. Гоцуляка</i>	332
<i>Виступи В. В. Гоцуляка на засіданнях спеціалізованої вченої ради К.73.053.01</i>	333
<i>Список умовних скорочень</i>	349
<i>Зміст</i>	350

Гоцуляк В. В.
доктор історичних наук, професор
(до 70-річного ювілею)

ВИБРАНІ СТУДІЇ. БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

ISBN

Редактори: Анатолій Юзефович Чабан,
Василь Миколайович Мельниченко

*Технічний редактор Є. І. Гордієнко
Комп'ютерна верстка А. В. Гоцуляк*

Здано до друку 10. 12. 2018. Підписано до друку 17. 01. 2018
Формат 84x108/32 Гарнітура Times Папір офсет.
Умовн. друк. арк. 37,41. Умовн. фарбвідб. 38,02 обл. вид арк. 38,32
Друк цифров. Вид № 02 Зам №. 14 Тираж 300 пр.